

Spolni identitet i objektni odnosi u obitelji adolescenata

Špelić, Aldo

Doctoral thesis / Disertacija

2003

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Medicine / Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:188:108505>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka Library - SVKRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
MEDICINSKI FAKULTET

ALDO ŠPELIĆ

SPOLNI IDENTITET I OBJEKTNI ODNOSI U OBITELJI
ADOLESCENATA

Doktorska disertacija

Rijeka, 2003.

I AUTOR

Ime i prezime : Aldo Špelić

Datum i mjesto rođenja.: 29. studenoga 1953. Pula

Završeni fakultet : Filozofski fakultet Zagreb -1977.

Postdiplomski studij: Medicinski fakultet Zagreb, 1993.

Sadašnje zaposlenje:Privatna ordinacija Pula

II PODACI O DISERTACIJI I MENTORIMA

Naslov rada: Spolni identitet i objektni odnosi u obitelji adolescenata

Broj str. 293, sl.16, tab. 72, graf. 0, bibliografskih podataka: 206

Ustanova ili mjesto gdje je disertacija izrađena: – KBC Rijeka, Opća bolnica Pula

Znanstveno područje: BIOMEDICINA I ZDRAVSTVO

Znanstveno polje: Kliničke medicinske znanosti

Znanstvena grana: Psihijatrija

Mentori: prof.dr.sc. Ljiljana Moro

Fakultet na kojem je obranjena: Medicinski fakultet Rijeka

III OCJENA I OBRANA

Datum prijave teme: 18. srpnja 2002.

Datum predaje rad: 31. ožujka 1998.

Datum sjednice Vijeća na kojoj je rad prihvaćen: 25. studenoga 2003.

Sastav Povjerenstva koje je rad ocijenilo

doc.dr.sc. Vlasta Rudan, doc.dr.sc. Ela Paučić-Kirinčić i prof.dr.sc. Petar Bezinović

Datum obrane : 12. siječnja 2004.

Sastav Povjerenstva pred kojim je rad obranjen: prof.dr.sc. Vlasta Rudan, doc.dr.sc.

Ela Paučić-Kirinčić, prof.dr.sc. Petar Bezinović i prof.dr.sc. Ljiljana Moro

Mentor: prof.dr.sc. Ljiljana Moro

Doktorska disertacija _____ u/na _____

_____ pred povjerenstvom u sastavu:

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

Rad ima 293 listova, 72 tablica, 16 slika.

UDK klasifikacija:

Kada se osvrnem na prijeđeni put vlastite psihoanalitičke psihoterapijske izobrazbe i na njemu stečena iskustva utkana u ovaj rad, prepoznajem važnu ulogu osoba s kojima sam taj isti put dijelio. Na tom putu one su mi davale snagu da ustrajem. Nakon rastanka, one mi i dalje daju istu snagu simbolizirajući jednu ideju i jedno vrijeme koji za mene imaju trajnu vrijednost.

Rad posvećujem Dini

ZAHVALE

Ponajprije zahvaljujem mentorici **prof. dr. sc. Ljiljani Moro** na poticajima, potpori i zauzimanju tijekom moje izobrazbe iz psihoanalitičke psihoterapije i grupne analize što je u mnogome odredilo moj profesionalni stav i spoznaje izražene u ovome radu.

Zahvaljujem **prof. dr. sc. Petru Bezinoviću** na nesebičnoj pomoći i sugestijama u organizaciji istraživanja kojim je omogućeno ispitivanje hipoteza nastalih tijekom kliničkog i psihoterapijskog rada.

Zahvaljujem Klinici za psihološku medicinu Kliničkog bolničkog centra Rebro u Zagrebu gdje sam zalaganjem i trudom njenih edukatora **prof. dr. sc. Muradifa Kulenovića, prof. dr. sc. Eduarda Klaina i prof. dr. sc. Staniše Nikolića** stekao polazna znanja iz psihoanalitičke psihoterapije i grupne analize koja su bitno odredila moje profesionalno opredjeljenje kao psihoterapeuta.

Zahvaljujem Psihijatrijskom odjelu Opće bolnice u Puli, osobito voditeljima **prim. dr. Vidoslavu Paiću i prim. dr. Ivi Nazoru** koji su mi svojom otvorenosti za nove ideje i nove kliničke pristupe dali potporu u početnom psihoterapijskom radu.

Zahvaljujem **roditeljima** na ljubavi, razumijevanju i potpori koju su mi pružali tijekom moje izobrazbe i kasnijeg profesionalnog i privatnog života.

Na kraju iznimno zahvaljujem **supruzi** na vjerovanju u moje ideje i postavljene ciljeve što mi je predstavljalo važnu potporu u mom psihoterapijskom radu i jednako tako u izradi ovog rada.

SADRŽAJ

SAŽETAK	I
SUMMARY	V
1. UVOD	1
1.1. FREUDOV PSIHOANALITIČKI KONCEPT SPOLNOSTI.....	5
1.1.1. Spolnost u psihoanalitičkomu mišljenju.....	5
1.1.2. Razlika u razvoju muške i ženske seksualnosti.....	7
1.1.3. Suвременa stajališta o anatomskim determinantama razvoja spolnosti.....	10
1.1.4. K. Horney i razvoj ženske spolnosti.....	11
1.1.5. Teorija H. Roiphea i E. Galenson i rana genitalna faza.....	12
1.2. STOLLER – OD SEKSUALNOG DO SPOLNOG IDENTITETA.....	15
1.2.1. Seksualni i spolni identitet.....	15
1.2.2. Jezgra spolnoga identiteta ('Core gender identity').....	17
1.2.3. Promjene u razumijevanju muškog i ženskog razvoja.....	18
1.2.4. Razumijevanje razvoja ženske spolnosti P. Tyson.....	21
1.3. BLOS – SPOLNOST I OBJEKTNI ODNOS.....	23
1.3.1. Teorija rekapitulacije i objektni odnos u oblikovanju karakterne formacije.....	23
1.3.2. Uloga 'druge individuacije' u adolescentnom razvoju i Mahlerina teorija objektnog odnosa.....	26
1.3.3. Formiranje spolnog identiteta u adolescentnom razvoju i oblikovanje karakterne formacije.....	29
1.3.4. Razvoj spolnoga identiteta i ego ideal.....	32
1.3.5. Modifikacija teorije ženskog i muškog razvoja spolnosti.....	35
1.3.6. Razvoj spolnog identiteta kroz faze adolescentnog razvoja.....	36
1.3.7. Razvoj spolnog identiteta po S. Nikoliću.....	40
1.4. IDENTIFIKACIJSKI PROCESI I RAZVOJ SPOLNOSTI.....	43
1.4.1. J. Scharffin model projektivne i introjektivne identifikacije.....	43
1.4.2. Spolni identitet i self-koncept.....	57
1.5. PREGLED ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU OBJEKTNIH ODNOSA I RAZVOJA SPOLNOSTI.....	65
1.5.1. Istraživanja na području spolnosti.....	67
1.5.2. Istraživanje uloge ranih emocionalnih odnosa u razvoju osobnosti.....	70
1.5.3. Istraživanja konceptata Blosove teorije.....	77
1.5.4. Istraživanje odnosa razvoja spolnosti i objektnih odnosa adolescenata s roditeljima.....	79
2. CILJ ISTRAŽIVANJA	82
2.1. PROBLEMI ISTRAŽIVANJA.....	86
2.2. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA.....	87
3. METODA	90
3.1. ISPITANICI.....	90
3.2. POSTUPAK.....	92
3.2.1. Uputa ispitanicima.....	92
3.3. MJERNI INSTRUMENTI.....	93
3.3.1. Upitnik percepcije prošlih odnosa s roditeljima.....	93
3.3.2. Bemina skala spolnih uloga.....	96
3.3.3. Skala samopoštovanja.....	99
3.3.4. Skala općeg zadovoljstva životom.....	100

3.3.5. Skala percepcije osobne nekompetentnosti.....	101
3.3.6. Skala percepcije tjelesnih simptoma	102
4. OBRADA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	103
4.1. DEFINIRANJE VARIJABLI ISTRAŽIVANJA	105
4.1.1. Definiranje tipova spolnog identiteta	105
4.1.2. Definiranje tipova objektnih odnosa	105
4.1.3. Razlika u percepciji roditeljskih karakteristika.....	107
4.2. TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA I PSIHOLOŠKA PRILAGODBA	110
4.2.1. Dimenzije objektnih odnosa i mjere psihološke prilagodbe	112
4.2.2. Tipovi objektnih odnosa i mjere psihološke prilagodbe	118
4.2.3. Interpretacija dobivenih rezultata.....	134
4.3. TIPOVI SPOLNOG IDENTITETA I OBJEKTNI ODNOS.....	140
4.3.1. Razlika između tipova spolnosti adolescenata na dimenzijama objektnih odnosa s roditeljima	142
4.3.2. Razlika između tipova spolnosti adolescenata s obzirom na pojavnost tipova objektnih odnosa.....	152
4.4. OBJEKTNI ODNOS I SPOLNE KARAKTERISTIKE MLADIH	159
4.4.1. Udio dimenzija objektnih odnosa u postignutim karakteristikama spolnosti mladića i djevojaka	160
4.4.2. Tipovi objektnih odnosa s roditeljima i postignuta razina maskulnosti i femininosti mladića i djevojaka.....	164
4.4.3. Interpretacija dobivenih rezultata.....	176
4.5. OBJEKTNI ODNOS I SPOLNA IDENTIFIKACIJA	181
4.5.1. Udio percipiranih spolnih karakteristika roditelja u spolnim karakteristikama mladića i djevojaka.....	183
4.5.2. Interakcijski efekt percipiranih spolnih karakteristika roditelja i objektnih odnosa s njima u postignutim spolnim karakteristikama	185
4.5.3. Interpretacija dobivenih rezultata.....	191
5. RASPRAVA	196
5.1. Uloga objektnog odnosa u adolescentnom razvoju.....	196
5.2. Uloga roditelja u razvoju objektnog odnosa	204
5.3. Značenje simbiotske kvalitete odnosa u adolescentnome razvoju.....	211
5.4. Objektni odnos i tipovi spolnoga identiteta.....	219
5.5. Objektni odnos i postignuta razina maskulnosti i femininosti adolescenata	227
5.6. Objektni odnos i spolna identifikacija.....	236
5.7. Objektni odnos i razvoj spolnosti mladića	244
5.8. Objektni odnos i razvoj spolnosti djevojaka	252
5.9. Doprinos teorije objektnih odnosa psihoanalitičkome razumijevanju razvoja spolnosti.....	262
6. ZAKLJUČCI	272
7. LITERATURA	277
PRILOZI	289
ŽIVOTOPIS.....	294

SAŽETAK

Cilj: Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost između postignute kvalitete objektivnih odnosa u obitelji adolescenata do njihove petnaeste godine i kasnije postignutih karakteristika spolnosti u razdoblju kasne adolescencije, što je praćeno i karakteristikama psihološke prilagodbe. Zadatak je bio potvrditi psihoterapijska zapažanja da kvaliteta objektivnih odnosa u obitelji adolescenata osim u općem razvoju ima važnu ulogu u razvoju njihove spolnosti.

Ispitanici i metode: Ovo istraživanje provedeno je na 925 studenata, 341 mladiću i 584 djevojke, koji potječu iz kompletnih obitelji. Prosječna je dob ispitanika 20,72 godina.

Kvaliteta objektivnih odnosa u obitelji adolescenata određena je percepcijom ranih emocionalnih odnosa adolescenata (do 15 godina) s njihovim roditeljima na PBI dimenzijama brigadočbačenost i autonomija-kontrola. Uspješnost u postignutom razvoju spolnosti mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja ispitala se: (1) postignutim BSRI tipovima spolnog identiteta (nediferencirani, feminini, maskulini i androgini), (2) postignutim spolnim karakteristikama određenim rezultatima na BSRI dimenzijama maskuliniteta i femininiteta i (3) karakteristikama spolne identifikacije određenima važnošću i razinom udjela percipiranih roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim spolnim karakteristikama adolescenata. Ova povezanost prijašnjega razvoja objektivnog odnosa i poslije postignutih karakteristika spolnosti, praćena je varijablama psihološke prilagodbe i to na skalama samopoštovanja, osjećaja osobne nekompetentnosti, osjećaja općeg zadovoljstva životom i pojave tjelesnih simptoma.

Rezultati: Svi dobiveni rezultati podržavaju osnovnu hipotezu ovog istraživanja da je uspješnost postignute spolnosti u razdoblju kasne adolescencije određena kvalitetom objektivnih odnosa koji su u obitelji postojali tijekom adolescentnoga razvoja. Ti rezultati upućuju da se razvoj spolnosti ne može promatrati izvan razumijevanja razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata.

Na početku je potvrđena važnost razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata za njihov opći razvoj izražen postignutom razinom psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije, što predstavlja potvrdu Blosova koncepta 'druge individuacije'. Prvi su rezultati (multiple regresijske analize) potvrdili da kvaliteta objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima ima značajni udio u njihovoj uspješnosti na svim varijablama psihološke prilagodbe. Također je dobivena potvrda (jednosmjernom analizom varijance) da se skupine određene različitim tipovima objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom adolescencije značajno razlikuju u razini postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Ta razlika je kod obaju spolova dobiveno kroz skupine 'optimalnih' tipova koje su postigle značajno višu razinu na svim mjerama psihološke prilagodbe u odnosu na skupine 'neemocionalno-kontroliranih' tipova objektivnih odnosa s roditeljima. Dobiveni se rezultati podudaraju s mnogim drugim rezultatima koji pokazuju da su kod oba spola ove dvije krajnosti u kvaliteti objektivnih odnosa s roditeljima praćene značajnim razlikama u postignutoj psihološkoj prilagodbi na kraju adolescentnog razvoja.

Posebno je važno zapažanja dobiveno o razlici između spolova u udjelu očeva i majki u postignutoj psihološkoj prilagodbi s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa. Tako kod mladića nalazimo značajan doprinos objektivnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka s očevima i majkama. Ti rezultati potvrđuju psihoterapijska zapažanja da u adolescentnom razvoju s obzirom na razvoj objektivnih odnosa kod mladića važnu ulogu ima kvaliteta dijade s očevima, dok kod djevojaka kvaliteta trijade u koju su uključena oba roditelja. Ova zapažena razlika između spolova može se objasniti različitim značenjem simbiotske kvalitete objektivnog odnosa s roditeljima, prvenstveno s majkama u tom razvoju. Tako je u postignutoj psihološkoj prilagodbi kod mladića pozitivno značenje (kao 'optimalni' tip) ima 'zanemareni', dok kod djevojaka 'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa s roditeljima. Ovi rezultati pokazuju da u razvoju mladića veću važnost ima visoka razina postignute autonomnosti, dok kod djevojaka veću važnost ima viša razina brige u odnosima s roditeljima.

Dobiveni rezultati daju, ne samo potvrdu Blosovu konceptu o postojanju procesa 'druge individuacije', nego i potvrdu opisanih kliničkih zapažanja o različitom odgovoru mladića i djevojaka na adolescentnim razvojem potaknute simbiotske potrebe i osjećaje ovisnosti.

U daljnjem istraživanju zadatak je bio utvrditi da li kvaliteta objektivnih odnosa osim u postignutoj psihološkoj prilagodbi ima važnu ulogu i u postignutim karakteristikama spolnosti obaju spolova i da li prepoznata različitost između spolova s obzirom na udio i značenje roditelja u razvoju objektivnih odnosa ima jednaku ulogu u razvoju njihove spolnosti.

Prva je potvrda dobivena (jednosmjernom analizom varijance) kroz skupine adolescenata obaju spolova određenih različitim tipovima spolnog identiteta, koje se značajno međusobno razlikuju u kvaliteti objektivnih odnosa s njihovim roditeljima. Kod obaju spolova androgine skupine su postigle značajno višu kvalitetu (brige i autonomnosti) objektivnih odnosa u odnosu spolno nediferencirane skupine. Ta se razlika prepoznaje i kroz tipove objektivnih odnosa tako da kod spolno nediferenciranih mladića i djevojaka dominiraju 'neemocionalno-kontrolirani', dok kod androginih 'optimalni' tipovi objektivnih odnosa s oba roditelja. Dobiveni se rezultati podudaraju s već postojećim rezultatima drugih istraživanjima (Schawaba; Haiglera, Daya i Marshalla; Forbera i Adams-Curtisa). Posebno je važno zapažanje da su razlike između skupina mladića određenih tipovima spolnog identiteta značajno određene samo kvalitetom objektivnih odnosa s očevima, dok je kod djevojaka s očevima i majkama. Ovi rezultati predstavljaju potvrdu psihoterapijskih zapažanja da je različiti udio roditelja u razvoju psihološke prilagodbe s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa mladića i djevojaka jednako tako prisutan i u njihovom razvoju spolnog identiteta. Tako u razvoju spolnog identiteta mladića značajni ulogu ima dijadni odnos s očevima, dok kod djevojaka trijadni odnos u koji su uključena oba roditelja.

Druga je potvrda dobivena (multiplom regresijskom analizom) kroz postignute karakteristike maskuliniteta i femininiteta mladića i djevojaka u kojima dobiven značajan doprinos karakteristika objektivnih odnosa s roditeljima. Ujedno je dobivena razlika u značenju objektivnih odnosa za razvoj maskulinih i femininih karakteristika s obzirom na njihov spol.

U spolnom razvoju mladića posebnu ulogu ima briga očeva za razvoj obiju maskulinih i

femininih spolnih karakteristika. Briga majki nema isto značenje kao briga očeva i ima važnu ulogu samo u razvoju femininosti, dok u razvoju maskuliniteta ima negativno značenje. Za razvoj maskuliniteta mladića osim brige očeva posebnu važnost ima i postignuta psihološka autonomija u odnosima s njima. Tako u razvoju maskuliniteta mladića značajnu ulogu ima 'optimalni', dok u femininosti 'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa s očevima. Ovi rezultati pokazuju da je neuspjeh u razvoju maskuliniteta mladića određen neuspjehom u izgradnji autonomnosti mladića s očevima. Utoliko femininost mladića predstavlja neuspjeh da nakon emocionalnog odvajanja od majki i usmjeravanja na dijadni odnos s očevima dođe do razvoja od simbiotske prema autonomnoj kvaliteti tog odnosa. U spolnom razvoju djevojaka, kao i u mladića, briga očeva ima jednako pozitivno značenje za razvoj maskuliniteta i femininosti. U razvoju maskuliniteta djevojaka značajnu ulogu ima samo briga očeva, dok u razvoju njihove femininosti značajnu ulogu imaju sve dimenzije objektivnih odnosa s oba roditelja. Tako u femininosti djevojaka važnu ulogu ima 'optimalni' tip s očevima i 'emocionalno-prisilni' tip s majkama. Ovi rezultati ne podržavaju teorijske koncepte u kojima je razvoj spolnosti djevojaka, prije svega femininosti, shvaćen samo u sklopu primarne dijade djevojaka s majkama. Dobiveni rezultati pokazuju posebnu važnost uloge očeva u tom razvoju.

Posebno je važno zapažanje da je u maskulinitetu djevojaka dobiven najniži prinos dimenzija objektivnih odnosa, što govori o nepovoljnom udjelu razvoja objektivnih odnosa s roditeljima u razvoju njihove maskuliniteta. Taj se niski doprinos objektivnih odnosa u maskulinitetu djevojaka može objasniti (dvosmjernom analizom varijance) razlikom u značenju objektivnih odnosa s majkama i to kroz razvoj autonomije s njima. Ovi rezultati potvrđuju psihoterapijska zapažanja da pozitivno značenje simbiotske veze s majkama, koje je prepoznato u općem razvoju, ima negativno značenje za razvoj maskuliniteta djevojaka.

Treća je potvrda dobivena (četverosmjernom analizom varijance) kroz značajni interakcijski učinak percipiranih spolnih karakteristika roditelja i karakteristika objektivnih odnosa s njima u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. Ovaj rezultat pokazuje da u identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja značajnu ulogu ima kvaliteta objektivnih odnosa. Ovo zapažanje podupire model identifikacije kao 'two body' fenomen (J. Scharff) u kojem je rezultat identifikacije određen kvalitetom objektivnih odnosa unutar kojih se ona događa.

Važno je zapažanje (multiple regresijske analize) da u maskulinitetu djevojaka je dobiven najniži doprinos spolnih karakteristika roditelja. To se može (četverosmjernom analizom varijance) obrazložiti rezultatima koji pokazuju da u maskulinitetu obaju spolova značajni učinak ima maskulinitet očeva u interakciji s njihovom brigom ('neposredna identifikacija'), dok je samo u maskulinitetu mladića značajni učinak ima femininost očeva u interakciji s visokom autonomnošću ('posredna identifikacija'). Ova se različitost između spolova može objasniti razlikom značenja autonomnosti u njihovom adolescentnom razvoju. U razvoju femininosti dobiveni su identični rezultati kod obaju spolova koji pokazuju da značajan učinak imaju roditelji suprotnog spola koje treba karakterizirati androginitet i s kojima je postignut 'optimalni' tip objektivnih odnosa.

Sve ispitivane hipoteze potvrđuju da je uspješnost postignute spolnosti u razdoblju kasne

adolescencije određena kvalitetom objektnih odnosa koji su u obitelji postojali tijekom adolescentnoga razvoja. Ti rezultati upućuju da se linije razvoja objektnih odnosa i spolnosti tijekom adolescencije međusobno isprepliću i da se razvoj spolnosti ne može promatrati izvan razumijevanja objektnih odnosa u obitelji adolescenata.

Ključne riječi: psihoanaliza, objektni odnos, spolni identitet, adolescencija.

S U M M A R Y

Aim: The aim of this research was to investigate the interrelation between the quality of the object-relations established in the families of adolescents until they are fifteen and their gender characteristics during the late adolescence, followed by the characteristics of their psychological adjustment. The task was to confirm the psychotherapeutic observations according to which the quality of the object-relations in the families of adolescents does not only play a significant role in their overall development but it is of considerable importance during their gender development, as well.

Subjects and methodology: The research included 925 students (341 male and 584 female subjects), who were raised in complete families. The average age is 20.72 years.

The quality of the object-relations in the families of adolescents was determined by the perception of the early emotional relations (up to the age of 15) between the adolescents and their parents, according to the PBI dimensions of care-refusal and autonomy-control. The success of the achievements of these young men and women in their gender development at the end of their adolescence was studied through (1) the current BSRI types of gender identity (undifferentiated, feminine, masculine, androgynous), (2) the current gender characteristics determined by the results according to the BSRI dimensions in terms of masculinity and femininity, and (3) the present characteristics of gender identity determined by the significance and the share of the perceived gender characteristics of the parents in the present gender characteristics of the adolescents. The stated correlation between the early development of the object-relations and the later gender characteristics was measured by applying the variables of psychological adjustment (self-esteem, sense of incompetence, well-being, appearance of physical symptoms).

Results: All the obtained results support the basic hypothesis of this research, namely the success of the achieved gender identity during the late adolescence is determined by the quality of the object-relations in the families during the adolescent development. These results indicate that the gender development cannot be viewed without understanding the development of the object-relations established in the families of adolescents.

At the very beginning, the research confirms how important the development of the object-relations established in the families of adolescents is in their overall development, which is expressed by the level of their psychological adjustment. It also supports Blos's concept of the 'second individuation'. The first results (multiple regression analysis) confirm that the quality of the object-relations between the adolescents, regardless their sex, and their parents is an important factor of their success at all the variables of psychological adjustment. Besides, it confirms, among both male and female subjects (one-way analysis of variance), that the groups determined by different types of their object-relations toward their parents are considerably different according to the level of their psychological adjustment. Such a difference (both sexes) has been obtained through the groups of

'optimal' types that reached a significantly higher level at all the measures of psychological adjustment related to the groups of 'affectionless control' types. These results correspond to many other results showing that, in both sexes, these two extremes of the quality of the object-relations, established with their parents, are followed by the significant differences obtained in their psychological adjustment.

The observation of the difference between sexes, which refers to the share of mothers and fathers in the achieved psychological adjustment considering their role in the development of the object-relations, is particularly important. The contribution of the object-relations with fathers is of greater importance among the young men whereas those with both parents are more important among the young women. These results confirm the psychotherapeutic observations that, during the period of adolescence, the young men-fathers diadism plays a significant role in case of young men whereas the quality of the young women-both parents triadism is of greater significance in case of young women. The observed difference between sexes considering the parental importance in their development can be explained in terms of different meanings of the symbiotic quality of the object-relation established with parents, mostly obvious in the relations toward mothers. As for the realised psychological adjustment of the male subjects, the 'neglected' type of the object-relations toward parents has a positive connotation whereas it is to be ascribed to the 'affectionate constraint' type in case of the female subjects. These results prove that a high level of the achieved autonomy is of more importance in the development of young men, but a higher level of care in the relations toward parents is more significant among young women. Not only do the obtained results confirm Blos's concept of the 'second individuation', they also confirm the described clinical observations of the different reactions among young men and women to the adolescent-development driven symbiotic needs and sense of dependence.

Further, the aim was to see whether the quality of the object-relations plays an important role not only in the achieved psychological adjustment but also in the realised gender features in both sexes and whether the recognized difference between the sexes referring to the parental share and importance in terms of the development of object-relations is of significance in their gender development.

The first confirmation was received (one-way analysis of variance) in the groups of the young men and women determined by the types of gender identity, significantly different in the object-relations established with their parents. In both sexes, the androgynous groups recorded a much better quality of the object-relations than the undifferentiated ones. Such a difference is also to be recognized through the types of object-relations, so the 'affectionless control' type is dominant among the undifferentiated male and female subjects whereas the 'optimal' type of the object-relations toward both parents prevails among the androgynous subjects. The obtained results correspond to those previously obtained by other researchers (Schwab; Haigler, Day & Marshall; Forber & Adams-Curtis). It should particularly emphasize that the differences between the groups of the young men, determined by the types of gender identity, are so determined only by the quality of the object-relations toward their fathers. However, the object-relations, established with both parents, affect these

differences in the young women. These results confirm the psychotherapeutic observations according to which the different parental share in their children's development of psychological adjustment considering their importance in the development of the object-relations among young men and women is equally present in the development of the gender identity of young people. Therefore, the relation established between young men and their fathers only is so important for the gender development of young men but the relation between young women and both parents is what counts more in the gender development of young women.

The second confirmation (multiple-regression analysis) is related to the achieved masculinity and femininity of the young men and women showing a significant contribution of the features of the object-relations toward their parents. Besides, the difference in the important influence of the object-relations on the masculinity and femininity development (taking the subjects' sexes into account) has been obtained.

In the gender development of the young men, father's care is of some special importance in the development of both masculine and feminine characteristics. Mother's care is not of the same importance and plays a particular role only in the development of femininity. It has a negative contribution to the development of masculinity, though. Apart from father's care stated above, the psychological autonomy achieved in the relation toward him is of special significance in the development of masculinity in case of a young man. The 'optimal' type of the object-relation toward father is, therefore, more important for the masculinity of a young man whereas the 'affectionate constraint' type is more important for the development of femininity. These results show that a failure in the development of young men's masculinity is dependent on the failure experienced in establishing certain autonomy concerning the relations between the young men and their fathers. So, a level of femininity of the young men stems from a failure following the emotional separation of their mothers and their guiding toward the dia-relations with fathers. Such a failure prevents them from the development starting with a symbiotic quality of relation and finishing with an autonomous one. In the gender development of the young women, father's care has also got its positive impact on the development of masculinity and femininity. As for the masculinity of the young women, only the degree of father's care is what has its important contribution, whereas all the dimensions of their object-relations toward both parents are important for the development of their femininity. In the femininity of the young women, a significant contribution relates to the 'optimal' type of the object-relations toward fathers and the 'affectionate constraint' type established with mothers. These results deny the theoretical concepts that tend to explain the gender development of young women within the primary diadism between young women and their mothers. They also point out a particular contribution of fathers to this development.

It should be stressed that the masculinity among the young women have recorded the least contribution of the object-relations' dimensions, proving a negative influence of the development of the object-relations toward parents on the development of their masculinity. Such a low-leveled contribution of the object-relations to the young women's masculinity (two-way analysis of variance)

can be ascribed to the difference in the importance of these relations toward mothers, namely autonomy achieved in this relation. These results support the psychotherapeutic observations showing that the positive effects of the symbiotic relation established with mother and noticed in the overall development are negative in the development of young women's masculinity.

The third confirmation (four-way analysis of variance) refers to the effect of the object-relations onto the successful identification of the adolescents with the gender features of their parents. It resulted in a significant interactive effect of the perceived gender features of the parents and the characteristics of the object-relations onto the achieved masculine and feminine gender characteristics of the young men and women. These results confirm the basic hypothesis that, in the present gender characteristics of young men and women, the success of their identification with the gender characteristics of their parents is determined by the quality of the object-relations established between them. They also support the model of identification viewed as a 'two-body' phenomenon (J. Scharff), according to which the result of identification is determined by the quality of the object-relations within which it occurs.

The observation of the least contribution of the parental gender features to the young women's masculinity is important. This repeated observation stems from the multiple-regression analysis. Through the four-way analysis of variance, it is possible to explain this observation by the difference which shows that, in the achieved masculinity in both sexes, the effect of father's masculinity is significant if interacted with his care ('direct' identification), whereas only in case of young men have we recorded a significant effect of father's femininity, interacted with the high level of autonomy ('indirect' identification). Such a difference between sexes can be explained by the difference in the importance and level of autonomy achieved during their adolescence. Regardless sex, the identical results related to the development of femininity have been obtained, proving a significant impact of the opposite-sex parents that are characterized by androgyny and the establishment of the 'optimal' type of the object-relations.

All the investigated hypotheses confirm that the success of the formed gender identity in the late adolescence is determined by the quality of the object-relations within a family during the adolescent development. These results point out that the developmental line of the object-relations and that of the gender in adolescence are interwoven, showing also that the gender development cannot be observed without understanding the object-relations in the family of an adolescent.

Key words: psychoanalysis, object-relations, gender identity, adolescence

1. UVOD

Poticaj su ovome istraživanju zapažanja nastala tijekom mojega psihoterapijskoga rada s pacijentima adolescentne i rane odrasle dobi s dominantno neurotskom i karakternom psihopatologijom. Za psihoterapijskoga tretmana tih pacijenata, pored uobičajenih poteškoća u psiho-socijalnom funkcioniranju, prepoznate su manjkavosti u formiranju njihove spolnosti. Te su poteškoće dominantno prepoznate u nejasnim, nestabilnim i neintegriranim doživljajima vlastite spolne uloge koji su praćeni s poteškoćama u formiranju heteroseksualnih veza, uspostave intimnosti u njima te pojavom pojedinih tjelesnih simptoma. U psihoterapijskom je procesu tih pacijenata zapaženo da su u njihovim obiteljima tijekom adolescentnog razvoja dominirali emocionalni odnosi koji su ometali razvoj njihove psihičke autonomnosti. Na ovaj način u prvi plan psihoterapijskoga rada došli sadržaji separacijsko-individuacijskih procesa u adolescentnom razvoju i pitanje značenja razvoja psihološke autonomnosti u obitelji adolescenata za razvoju njihove spolnosti. Upravo ta psihoterapijska zapažanja potakla su moj interes za teorijskim konceptima koji bi mogli dati odgovor na pitanje o značenju procesa separacije-individuacije u adolescentnom razvoju spolnosti.

Početni se teorijski doprinosi mogu naći u radovima M. Mahler i njenih suradnika (1,2) u kojima se prikazuju specifičnosti procesa separacije-individuacije u djetetovu razvoju. U njihovim je istraživanjima prepoznato da neuspjeh u razvoju autonomnosti, koji je određen nepovoljnim događanjima u procesu odvajanja, određuje pojedine psihopatološke pojavnosti u razvoju djeteta i ujedno cjelokupnom razvoju odrasle osobnosti. Drugi su autori poput Akhtara i Parena (3) nastavili u duhu Mahlerine teorije istraživanja dječjih iskustava 'izlaženja iz simbiotske orbite' i značenja procesa separacije-individuacije u njihovom općem razvoju, međutim nisu prepoznali važnost ovih iskustava za razvoj njihove spolnosti. Pojedini su teoretičari i psihoterapeuti kao Leaff (4) prepoznali mogućnost primjene Mahlerinog razvojnog modela za objašnjenje događanja u adolescentnom razvoju i ostalim životnim razdobljima. Međutim, u takvim novim istraživanjima (N. Ficher i R. Ficher - 5) u kojima je prepoznata specifičnost i razlika u razvoju objektnih odnosa obzirom na spol adolescenata izostalo je istraživanje značenja te različitosti u razvoju njihove spolnosti. Ono što se može zapaziti u radovima teoretičara objektnih odnosa s obzirom na adolescentni razvoj je da oni proučavaju razvoj psihološke autonomnosti adolescenata s obzirom na razvoja ego identiteta kao Erikson (6,7) ili karakterne formacije kao Blos (8). Na taj je način istraživanje razvoja spolnosti ostalo izvan teorija objektnih odnosa, kao osnovna tema psihoanalitičkih istraživanja.

U okviru Freudove (9,10,11) psihoanalitičke teorije razvoj spolnosti tijekom

adolescencije promatra se s obzirom na biološke pubertetske promjene i ponovno oživljavanje edipskih sadržaja. U tom psihoanalitičkom pristupu u kojem razumijevanje objektni odnosa nije dobilo svoju pravo mjesto nije bilo moguće naći odgovor na pitanje uloge psihološke autonomnosti u adolescentnom razvoju spolnosti.

Prepoznavanje važnosti razvoja objektnih odnosa u razvoju spolnosti nalazimo u radovima Stollera (12), Tyson (13), Roiphea i Galensona (14) koji su istraživali razvoj dječje spolnosti. Ti su autori prepoznali važnost specifičnosti ranog, dijadnom iskustvu preedipskog razvoja, za kasniji razvoj dječje spolnosti u edipskom razdoblju. Međutim, oni rezultate tih istraživanja nisu proširili i na istraživanje adolescentnog razvoja spolnosti. Tako je u radovima Stollera (15,16,17) kroz istraživanje infantilnog transseksualizma prepoznata važnost razvoja objektnih odnosa za razvoj dječje spolnosti. Posebna je važnost dobivenih rezultata njegova istraživanja koji su nasuprot klasičnom psihoanalitičkom konceptu potvrdili primarnu ulogu socijalnih čimbenika u razvoju spolnosti u odnosu na biološke čimbenike. Ovim je dobivenim rezultatima dana posebna važnost objektnih odnosa za razvoj spolnosti i pojmu *spolnog identiteta (gender identity)*. Roiphe i Galenson (18,19) su kroz pojmove '*rane genitalne faze*' i '*preedipske kastracijske reakcije*' prepoznali važnost događanja u procesu separacije-individuacije za razvoj dječje spolnosti. Također, Tyson (20,21) je zapazila da '*rana traumatska*' iskustva u dijadnom odnosu s majkom mogu determinirati poteškoće u razvoju ženske spolnosti i posebno naglasila problem prorade ambivalentnih osjećaja u tim odnosima koji znakovito određuje oblikovanje jezgre ženske spolnosti.

Za ovo istraživanje posebnu važnu ima Blosova (22-28) teorija u kojoj je prisutan pokušaj integracije psihoanalitičke teorije i teorija objektnih odnosa za objašnjenje adolescentnog razvoja. Ovaj njegov pokušaj, po zapažanju Kroger (29), predstavlja 'raskršće' u razvoju psihoanalitičkog mišljenja. Taj pokušaj integracije izražen je Blosovim (23,24) zapažanjem da u adolescentnom razvoju postoje dva odvojena procesa određena dvjema opasnostima. Prva opasnost je prepoznata kroz ponovno aktiviranje ranih dijadnih, preedipskih iskustva koji potiču simbiotske potrebe i strahove od gubitka autonomnosti, dok je druga opasnost prepoznata kroz ponovno aktiviranje ranih trijadnih, edipskih iskustva koji potiču strah od potisnutih incestnih sadržaja. Tako je jedan proces adolescentnog razvoja, predstavljen pojmom 'druge individuacije', određen razvojem psihološke autonomnosti i izgradnjom karakterne formacije, dok je drugi proces određen konačnim rješenjem edipskog kompleksa i izgradnjom spolnog identiteta. U objašnjenju prvog procesa primarnu važnost imaju doprinosi teorija objektnih odnosa i to prvenstveno Mahlerove, dok u objašnjenju drugog procesa primarnu važnost imaju doprinosi psihoanalitičke teorije. Ostajući u okvirima psihoanalitičkog razumijevanje razvoja spolnosti s naglaskom na konačnom rješenju edipskog kompleksa Blosova (8) je zanemario uloga i važnost razvoja objektnih odnosa u obitelji

adolescenata za razvoj njihove spolnosti. Može se zaključiti da je Blosov pokušaj integracije ovih dviju teorija djelomičan, utoliko što se one koriste odvojeno za objašnjenje dvaju procesa adolescentnog razvoja.

Jednako kao u radovima Blosa tako i u postojećim radovima drugih autora može se prepoznati postojanje dvaju odvojenih pravaca teoretskih rasprava i istraživanja. S jedne strane nalazimo istraživanja razvoja seksualnosti i spolnog identiteta koji ostaju u okviru klasičnoga psihoanalitičkog shvaćanja, dok su s druge strane istraživanja razvoja osnovnog identiteta, ego identiteta ili karakterne formacije u okviru teorija objektnih odnosa. Prvu skupinu sačinjavaju psihoanalitički orijentirane teorije koje naglašavaju važnost biološki određenih promjena na početku adolescentnog razvoja i njima ponovno aktiviranih, ranije potisnutih edipskih sadržaja. Drugu skupinu sačinjavaju teorije u sklopu proučavanja objektnih odnosa, naglašavajući važnost ranih iskustava procesa separacije-individuacije i njihova ponovnog aktiviranja u adolescenciji. Tu podvojenost možemo prepoznati u sadržajima koji su u središtu interesa tih dvaju teorijskih pravaca. Tako je s jedne strane naglasak na nagonskom, prvenstveno seksualnom iskustvu koje determinira procese spolne identifikacije sa spolnim aspektima roditelja, dok je s druge strane naglasak na kvaliteti emocionalne vezanosti i razvoju iskustva autonomnosti i individualnosti. Ta se različitost može prepoznati u analizi sadržaja, i to kroz analizu dinamike dijadnih i trijadnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja.

Potaknut postojećom teorijskom podvojenošću u razumijevanju adolescentnog razvoja u kojem postoje odvojena istraživanja razvoja osnovnog i spolnog identiteta, *želio sam znanstveno-istraživačkim putem ispitati kolika je i kakva je uloga razvoja psihološke autonomnosti u obitelji adolescenata za uspješnost njihovog razvoj spolnosti.*

Ovim bi istraživanjem prije svega trebalo ispitati znanstvenu opstojnost psihoterapijskih zapažanja o važnoj ulozi razvoja psihološke autonomnosti u obitelji adolescenata za uspješnost razvoja njihove spolnosti tijekom adolescentnog razvoja. Zatim bi trebalo ispitati koliko su razlike između spolova adolescenata u razvoju psihološke autonomnosti s njihovim roditeljima prisutne i u specifičnostima i razlikama u razvoju njihove spolnosti. Dobiveni rezultati značajne povezanosti ovih dvaju procesa adolescentnog razvoja mogli bi potvrditi zapažanja teoretičara objektnih odnosa, prije svih Scharffina (30), da se uspješnost izgradnje odrasle osobnosti pa utoliko i spolnosti unutar nje, može objasniti kvalitetom objektnih odnosa koja određuje procese identifikacije i utoliko uspješnost izgradnje psihičkih struktura.

U potrazi za istraživanjima u kojima bih pronašao odgovor na zapažanja nastala u vlastitom psihoterapijskome radu, našao sam mali broj radova (Schawaba, Haiglera, Daya i Marshalla i Forbera i Adams-Curtisa i Futtermana) koji su usmjereni na ovo pitanje i koji

govore u prilog mog interesa (31,32,33,34). U tim radovima dobiveni su rezultati koji potvrđuju da se različite skupine mladića i djevojaka određenih različitim tipovima spolnog identiteta, prije svega androgini i spolno nediferencirani, značajno razlikuju u kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja.

Nasuprot ovom malog broja radova postoji mnoštvo radova koji izdvojeno istražuju ova dva područja adolescentnog razvoja. Tako se može prepoznati da na području postojećih znanstvenih istraživanja postoji ista podvojenost kao i na području teorijskih rasprava. Tu podvojenost možemo prepoznati i s obzirom na predmet i strukturu tih istraživanja. S jedne strane nalazimo radove koji istražuju uspješnosti pojedinih tipova spolne orijentacije na području psihološke prilagodbe gdje posebnu važnost ima ispitivanje razvoja androgenosti i s druge strane su istraživanja potaknuta teorijama objektnog odnosa koja ispituju povezanost kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima i uspješnost formiranja identiteta. Na osnovi novih instrumentarija, nastalih pod utjecajem teorija objektnih odnosa, uglavnom se istražuje uspješnosti procesa separacije-individuacije ili kvalitete emocionalnih odnosa u obitelji adolescenata kroz mjere psihološke prilagodbe ili karakteristike formiranog identiteta.

Ovim istraživanjem namjera je ispitati zapažanja psihoterapijskoga rada i na njima zasnovanih koncepata na nekliničkoj populaciji studenata te tako pokazati važnost integracije ovih dvaju teorijskih pravaca u svrhu boljega razumijevanja adolescentnog razvoja spolnosti. Ujedno je važno istražiti razlike između spolova u razvoju njihove spolnosti s obzirom na razlike koje su prepoznate u razvoju objektnih odnosa s njihovim roditeljima.

1.1. FREUDOV PSIHOANALITIČKI KONCEPT SPOLNOSTI

1.1.1. Spolnost u psihoanalitičkomu mišljenju

Započeti teorijsku raspravu o ljudskoj spolnosti nemoguće je da se ne spomene nezaobilazni doprinos klasičnoga psihoanalitičkog koncepta S. Freuda. U Freudovoj teoriji, a prema zapažanju većine autora - kako to ukazuje Barbieri (35) u svojem osvrtu na ulogu psihoanalize u razumijevanju spolnosti - najveću vrijednost predstavljaju spoznaje nesvjesnog, psihičkog determinizma i psihoseksualnog razvoja. Za ovo je istraživanje važnost Freudova psihoanalitičkoga koncepta u tome što je on dao posebnu važnost pojmu seksualnosti i time ljudsku spolnost stavio u središte znanstvenog interesa.

U uvodnome izlaganju važnosti Freudove psihoanalitičke teorije za razumijevanje razvoja spolnosti, najprije treba naglasiti važnost koju je seksualnost imala u njegovu teorijskom konceptu. Ono što treba razlikovati, a o čemu će se više raspravljati poslije, biološka je utemeljenost Freudova koncepta u kojem je spolnost primarno shvaćena kao manifestacija bioloških procesa određenih seksualnim nagonom. Posebnu važnost seksualnog nagona u Freudovu konceptu možemo prepoznati u njegovoj 'metapsihologiji' u kojoj je definirano da je svaki mentalni proces određen trima koordinatama, odnosno dinamičkom, topičkom i ekonomskom. Upravo ekonomski pristup u razumijevanju psihičkih fenomena naglasio je ulogu nagona kao osnove energetskeg funkcioniranja i razvoja cjelokupne ličnosti. Bez obzira na Freudove (36) četiri revizije teorije nagona i formiranje dualne teorije nagona ('S onu stranu principa zadovoljstva'), seksualnost je ostala najvažnija odrednica sveukupnoga psihičkog funkcioniranja. Shvaćena kao dio psihičke strukture *ida* ('Ego i id') seksualnost je predstavljala energetske osnovu cjelokupnoga psihičkog funkcioniranja (37).

Seksualni nagon u okviru Freudove (9) teorije psihoseksualnog razvoja pokretač je razvoja. Razvojni je cilj, promatran kroz faze psihoseksualnog razvoja, bio određen formiranjem *genitalnog karaktera* kao idealnog i konačnog koncepta ljudskog postojanja. Tako shvaćen razvoj spolnosti individue ne samo da je određivao normalan razvoj osobe u vidu adekvatnog formiranja njena spolnog određenja, već je predstavljao i osnovu sveukupnog psihičkog funkcioniranja, pa i psihopatologije. To je prepoznatljivo kroz psihoanalitičke koncepte *kastracijska anksioznost* i *penis zavist* koji osim što se nalaze u središtu formiranja muške i ženske spolnosti predstavljaju izvore sveukupne psihopatologije izražene na području neurotskog i psihotičnog funkcioniranja.

Osim važnosti koju je dao razvoju spolnosti, Freudov je najveći doprinos u prepoznavanju postojanja spolnosti prije puberteta (38,39). Time se oblikovalo shvaćanje da

je razvoj spolnog određenja muškaraca i žena određen najranijim djetetovim razvojem. Taj je koncept razvoja spolnosti, izražen u 'Tri eseja o teoriji seksualnosti' (9), prihvaćen danas u velikomu dijelu. Naglaskom na važnosti ranog djetetova iskustva u kasnijem oblikovanju spolnosti, pridaje se važnost pojmu *dječje seksualnosti*. U istraživanju je dječje seksualnosti poseban naglasak na razdoblju od treće do pete godine, određenome kao edipsko razdoblje. Događaje u ovom razdoblju značajno određuje budućnost spolnog formiranja svake osobe. Prema Freudu, sve započinje prepoznavanjem spolne različitosti s kojom se susreću djeca u tom razdoblju. Freud (10) je u djelu 'O spolnom prosvjećivanju djece' ukazao na veoma rani dječji interes za spolnost. Iako u ranom razdoblju ne postoji reproduktivna sposobnost, djeca pokazuju interes za spolnost uz već razvijenu sposobnost za ljubav. U pubertetu se taj dječji interes centrira na područje spolnih organa kojima se daje prednost u odnosu na ranije erogene zone i izvore ugone. Na taj se način po Freudu erotizam uključuje u službu funkcije reprodukcije. U djelu 'Spolne teorije djece' (11) izneseno je zapažanje da ni jedno dijete ne može izbjeći vlastiti interes i zaokupljenost vlastitom spolnošću prije puberteta.

Koncept infantilne spolnosti Freud je nadopunjavao od 1905. do 1923. godine (9,37). U razvoju koncepta psihoseksualnoga razvoja važno je da je 1915. godine prvi put dvije faze psihoseksualnoga razvoja (oralnu i analnu) obuhvatio pojmom 'pregenitalne organizacije'. 1923. godine dodaje treću fazu opisanu kao 'genitalna' gdje postoji usmjerenost interesa samo prema jednome spolnom organu (falusu). On predstavlja jedini poznati spolni organ po čemu je ova faza dobila naziv falusna. Ono što se pokazuje bitnim Freudov je stav ("O infantilnoj genitalnoj organizaciji - Jedna interpolacija u teoriji spolnosti", 1923) da u dječjoj genitalnoj organizaciji postoji primat falusa, a ne primat genitalnih organa što je pokrenulo mnoga osporavanja njegovih suvremenika (Jones - 40; Horney - 41,42).

Freudovo otkriće dječje seksualnosti umanjilo je važnost istraživanja razvoja spolnosti u adolescenciji. Po njegovu shvaćanju pubertet je predstavljao konačnu fazu spolne organizacije u kojoj reaktivacijom sadržaja ranog edipskog događanja dolazi do rekapitulacije i integracije iskustva iz ranijih faza dječjeg psihoseksualnog razvoja. Ostajući u okviru tzv. teorije rekapitulacije, kako je to ukazao Blos (22), Freud je okupiran pojmom 'dječje seksualnosti' i utoliko nije dao dovoljno važnosti fazi adolescencije. Pod utjecajem takvoga Freudova pristupa u razumijevanju razvoja spolnosti, prema Rudan (43) danas, kao i prije, mnogi autori ograničavaju svoja istraživanja na proučavanje dječje spolnosti (Horney, Stoller, Roiphe i Galenson, Kleeman, Tyson), dok su se tek poslije pojedini autori usmjerili na razvoj spolnosti tijekom adolescencije (Jacobson, Blos, Laufer, Tyson i Nikolić).

1.1.2. Razlika u razvoju muške i ženske seksualnosti

Ovaj je dio Freudova teorijskoga rada, povezan s definicijom različitosti razvoja muške i ženske seksualnosti, doživio najviše promjena i kritika suvremenika i sljedbenika. Posebno se to odnosi na Freudovo shvaćanje razvoja ženske spolnosti koja je bila obezvrijeđena, inferiorna u odnosu na mušku spolnost utoliko što nije imala neovisni pravac razvoja. Njen se razvoj zasnivao na maskulinoj biološkoj osnovi čime su s iskustvom anatomskih razlika u središte razvoja spolnosti došli fenomeni *kastracijske anksioznosti i zavisti za penisom*. Upravo pojam *zavisti za penisom* kao središnji fenomen razvoja ženske spolnosti, po V. Rudan (43) doživio je mnoge kritike i modifikacije od odbacivanja do prihvaćanja u metaforičkom značenju.

Teorija spolnog razvoja muškaraca i žena, zasnovana na biološko-anatomskim različitostima spolova, najbolje je izražena poznatom Freudovom formulacijom *'anatomija je sudbina'*. Ona je predstavljala pokušaj prilagodbe biologije i psihologije muškoj anatomiji što je bilo, prema Barbieriju (35), u skladu sa socio-ideološkim kontekstom onoga vremena. Tako se može zaključiti da je Freud u svojoj *'monoseksualnoj'* teoriji vidio prirodu kao maskulinu. U skladu s takvim biološki zasnovanim stajalištem, muškost i maskulinitet su doživljeni primarno i mnogo više kao prirodna stanja u odnosu na ženskost i femininost koja je od oba spola doživljena manje vrijednom (44).

Razlike u razvoju muške i ženske spolnosti u Freudovoj teoriji možemo prepoznati kroz tri bitna koraka. Prvi se zasniva na pretpostavci postojanja različitih polaznih osnova u razvoju spolnosti muškaraca i žena. Drugi korak proizlazi iz prethodno postojećih razlika koje određuju različiti način prorade edipskih sadržaja s naglaskom na konceptima kastracijske anksioznosti dječaka i zavisti za penisom djevojčica. Treći korak koji slijedi iz prethodna dva dovodi do zaključka o femininosti kao sekundarnom, obrambenom stanju.

Prvu različitost razvoja spolnosti dječaka i djevojčica Freud je odredio razlikom (1) u anatomskoj i instiktnoj usmjerenosti i (2) u objektom izboru. Po Freudu, početak je razvoja (ad 1) s obzirom na *instiktnu usmjerenost* kod oba spola maskulin. Taj koncept primarne maskuline pozicije u razvoju oba spola objašnjen je činjenicama da je instiktna usmjerenost dječaka određena posjedovanjem penisa, dok je maskulina pozicija djevojčica u instiktnoj usmjerenosti prema klitoris koji je shvaćen kao rudimentarni, odnosno embriološki muški spolni organ. Prednost je u razvoju spolnosti prema Freudu na strani dječaka, koja se u odnosu na djevojčice prepoznaje u njihovu daljnjem zadržavanju vlastite maskuline pozicije, dok djevojčice moraju proći specifičnu transformaciju da bi došle do vlastite femininosti. Specifičnost je razvoja spolnosti djevojčica određena njihovom *anatomskom biseksualnošću* opravdanom istovremenim posjedovanjem klitorisa kao rudimentarno muškoga spolnog

organa i vagine kao ženskog spolnog organa. Upravo ovaj koncept 'anatomske biseksualnosti' bio je najčešće područje kritike mnogih autora što će biti prikazano u daljnjem dijelu teorijskih prikaza. U tom konceptu je razvoj spolnosti djevojčica određen promjenama instiktne orijentacije s maskulinog na feminino anatomsko područje. Razvoj je shvaćen kao premještaj instiktne usmjerenosti s područja klitorisa, kao rudimentarno maskulinog reprezentanta, na vaginalno područje što se prema Freudu, događa tek s pubertetskim promjenama. Daljnju prednost dječaka u odnosu na djevojčice, s obzirom na prihvaćanje vlastite spolnosti Freud vidi (9,45) i u tome što je spolni organ muškog djeteta vidljiv pa ono time ima mogućnost lakšeg i pouzdanog postizanja erotskog osjećaja.

U odnosu na (ad 2) *objektni izbor* Freud vidi razliku između dječaka i djevojčice u njihovu razvoju spolnosti kroz različitost značenja njihova odnosa s majkom. S obzirom na primarni odnos s majkom, koja predstavlja prvi objektni izbor obaju spolova, dječaci započinju svoj razvoj zasnovan na *heteroseksualnom*, dok djevojčice na *homoseksualnom* objektnom izboru. Dakle, polazeći od činjenice da su oba spola u početnome dijelu razvoja emocionalno vezana uz majku, Freud u svom objektnom izboru dječake vidi kao heteroseksualno, a djevojčice kao homoseksualno usmjerene. U tome Freud vidi još jedan razlog većih poteškoća djevojčica u njihovu spolnom određenju koje treba postići razvojne promjene od homoseksualnog do heteroseksualnog.

Promatrajući na taj način polazne pozicije dječaka i djevojčica u razvoju spolnosti može se razumjeti Freudov stav o nepovoljnoj poziciji djevojaka u odnosu na dječake. Ta različitost se dalje može prepoznati u daljnjem događanju tijekom edipskog razdoblja.

DJEČACI koji od početka imaju maskulinu osnovu u anatomiji i instiktnoj usmjerenosti te heteroseksualnu orijentiranost u odnosima s majkama, nemaju posebne zahtjeve za promjenama ni na području instiktne usmjerenosti niti objektnog izbora. Oni započinju razvoj spolnosti u edipskom razdoblju s prepoznavanjem očeva kao suparnika s obzirom na njihov interes prema majkama. To je razdoblje određeno dominacijom kastracijskoga straha čija je osnova određena prepoznavanjem anatomskih spolnih razlika. Rješenje ovog straha prepoznaje se u identifikaciji s očevima i prihvaćanjem spolno odgovarajućih karakteristika. Pojava kastracijskog straha pred rivalitetnim osjećajima prema ocu stavlja u pitanje heteroseksualnu dječakovu usmjerenost. Zadatak koji se nameće pred dječake u razvoju njihove spolnosti jest premještanje tih želja na druge ženske osobe u razdoblju zrelosti i prihvaćanje očeva kao objekta identifikacije.

Specifičnosti i poteškoće u razvoju spolnosti DJEVOJČICA prepoznate su u njihovim specifičnim polaznim pozicijama s kojima ulaze u edipsko razdoblje. Polazna pozicija određena je maskulinom instiktnom usmjerenošću i homoseksualnim objektnim izborom. Prema Freudu, edipsko razdoblje započinje sa zapažanjem da njihov penis (klitoris) nije iste

veličine kao kod dječaka ili da ga ne posjeduju. To pokreće njihovo nezadovoljstvo s majkama koja ne posjeduju penis, što određuje udaljavanje od majki i usmjeravanje interesa prema očevima. Za Freuda, one svoju *želju za penisom* zamjenjuju *željom za imanjem očeve bebe*. Tim događanjem započinje okretanje djevojčica prema heteroseksualnosti. Osim promjene na području objektnoga izbora s homoseksualnoga k heteroseksualnom, važna je i promjena na području instiktne usmjerenosti koja se prema Freudu događa u razdoblju puberteta kada se interes s klitorisa kao muškoga organa treba usmjeriti na vaginu kao ženski organ. Po Freudovu zapažanju, djevojčice su od početka u nepovoljnoj poziciji utoliko što je njihov spolni organ inferioran i njihov objektni izbor homoseksualan. One se moraju izboriti za vlastitu femininost za razliku od dječaka koji od početka posjeduju vlastitu maskulinitet.

Ključni je problem u njihovu razvoju spolnosti, po Freudu, određen uspješnošću u razrješavanju bolnoga iskustva nemanja penisa i na njemu izgrađenom osjećaju zavisti. Zavist za penisom tijekom razvoja djevojaka može biti riješena na nekoliko načina. Prvi način rješavanja vlastite neprihvatljive, 'inferiorne' pozicije može biti izražen pokušajem djevojaka da na fantazijskoj razini nastave posjedovati penis s popratnim razvojem maskulinih oblika ponašanja. Drugi način može biti izražen kroz prihvaćanje vlastitu 'biološke inferiornosti' s popratnom pojavom pasivnosti, mazohističkog ponašanja i osjećajima životne bespomoćnosti. Treći način može biti izražen održavanjem vjerovanja o klitorisu kao penisu, makar ne adekvatnom. Na taj način, fokusiranjem genitalnog erotizma na neadekvatni organ i negiranjem unutarnjih ženskih reproduktivnih dijelova vagine i uterusa, djevojke ostaju povezane s maskulinim karakteristikama bez prihvaćanja svoje femininosti i reproduktivne unutrašnjosti. Ako uspiju smanjiti svoju zavist za penisom i pomaknuti fiksaciju s klitorisa kao supstituta penisa, djevojke se mogu okrenuti prema femininosti, a tada i od majki prema očevima kao novim objektima ljubavi. Prikazano na ovaj način, femininost se pokazuje kao sekundarno, obrambeno stanje nastalo više kao produkt napuštanja želje da se bude muško i maskulin, nego ugodno iskustvo koje ima vlastiti put razvoja.

Razlike u polaznim pozicijama dječaka i djevojčica određuju različitost u načinu rješavanja edipskih sadržaja. Međutim, posebno je važno s aspekta Freudove psihoanalitičke teorije da kastracijska anksioznost kod dječaka i penis zavist kod djevojčica ne samo da određuju razvoj njihove maskuliniteta i femininosti, već i kompletni razvoj ličnosti.

1.1.3. Suvremena stajališta o anatomskim determinantama razvoja spolnosti

Razlika u spolnom razvoju muškaraca i žena određen je Freudovim (44) stavom po kojem je *narcistička superiornost* izjednačena s imanjem penisa. Na taj način muškost i maskulinitet su definirani kao primarno i više prirodno stanje u odnosu na ženskost i femininost. Kako to prepoznaje Barbiéri (35) Freud je nastojao da biologiju i psihologiju podredi muškoj anatomiji. Na taj su način *zavist za penisom* i *sram* postali osnova ženske psihičke organizacije i njihove usmjerenosti prema pasivnosti i inferiornosti.

Prvi je problem u razumijevanju razvoja ženske spolnosti bio određen Freudovim shvaćanjem o biseksualnoj prirodi žena. Ta je biseksualna priroda proizišla iz njegove neadekvatne interpretacije anatomskog određenja klitorisa i utoliko se problem biseksualnosti rješava se tek tijekom puberteta kada se mijenja nagonско usmjerenje od klitorisa prema vagini, što omogućuje razvoj ženske spolnosti od maskuliniteta prema femininosti. Drugi je problem u razumijevanju razvoja ženske spolnosti bio određen Freudovim shvaćanjem 'zavisti za penisom' kao središnjim iskustvom u razvoju ženske spolnosti. Takvim shvaćanjem razvoj ženske spolnosti dobio je značenje obrambenog procesa. Mnogi su autori poput Horney (42), Stollera (17) i Fast (46) pokušavali dokazati postojanje primarne ženske spolnosti koja ima vlastiti razvojni put i koja se ne razvija kao odklon od muške spolnosti. Treći problem u razumijevanju razvoja ženske spolnosti određen je Freudovim shvaćanjem različitih polaznih pozicija djevojčica i dječaka s obzirom na spolnu usmjerenost. Kako je već prethodno prikazano, polazeći od činjenice da oba spola započinju svoj razvoj emocionalnom povezanošću s majkom, djevojčice započinju svoj spolni razvoj iz homoseksualne, dok dječaci iz heteroseksualne spolne usmjerenosti.

Po Fastinu zapažanju (46), ovakvu je formulaciju o razvoju ženske spolnosti Freud postavio 1925. (47) i držao je nepromijenjenom do 1931. (48) iako ni sam potpuno njome nije bio zadovoljan. Ista autorica zapaža da su drugi autori kao Horney (42), Jacobson (49), Thompson (50) i Zilboorg (51) ponudili alternative i modifikacije koje su ostale izvan psihoanalitičkog shvaćanja. Po zapažanjima Jonesa (40), Horney (41) i Jacobson (49) djevojke usvajaju primarnu femininu poziciju u skladu sa svojom vlastitom anatomijom i psihologijom, a ne na maskulinoj osnovi.

U Fastinom (46) su radu prikazana tri zapažanja koja dovode Freudov koncept u pitanje. Prvo zapažanje odnosi se na Freudovo anatomsko određenje klitorisa kao rudimentarnog muškog organa. Suvremena su Stollerova (17) istraživanja pokazala da klitoris ne predstavlja rudimentarno muški organ, već dio ženskoga spolnog organa, odnosno da predstavlja integralni dio ženske genitalne organizacije. Na taj se način ženska seksualnost ne

može odrediti kao biseksualna u svojoj biološkoj osnovi niti maskulina u svojoj instiktnoj usmjerenosti. Time se Freudov koncept, zasnovan na anatomskoj maskulinoj osnovi klitorisa, dovodi u pitanje. Drugo zapažanje proizlazi iz psihoanalitičkog iskustva K. Horney (41) koja je pokazala da djevojčice u najranijem razdoblju razvoja imaju iskustvo i znanje o svojem vaginalnom anatomskom području. Time je odbačeno Freudovo shvaćanje da se iskustvo integracije može događati tek u razdoblju puberteta (44,48). To je shvaćanje bilo izgrađeno na Freudovom (47) zapažanju da je vagina anatomsko područje za djevojčicu nepoznato do razdoblja puberteta i utoliko ne sudjeluje u ranijem razvoju njene spolnosti. Istraživanja suvremenih autora Frainberga (52), Kestenberga (53), Barnetta (54), i Toroka (55) pokazuju da kod djevojčica već u veoma ranom razvoju postoji svijest o vaginalnom području. Treće je Stollerovo (16) zapažanje koji dovodi u pitanje Freudovo shvaćanje kako su u razvoju spolnosti odlučujući anatomske faktori. Istražujući problem dječjeg transseksualizma, Stoller je pokazao da fiziološki faktori imaju sekundarno značenje u razvoju spolnog identiteta u odnosu na socijalne faktore. Prepoznata je važna uloga ranih identifikacija dječaka s majkom kao faktora koji može omesti kasniji razvoj spolnosti. Stoller (16) je i s aspekta fiziološkog razvoja putem pojma 'protofeminity' pokazao da nastanak muške prirode slijedi tek s procesom adrogenizacije koji nije primarni razvojni proces. To je iskustvo prenio i na područje psihološkog. Ovime se pomiče klasično Freudovo shvaćanje o primarnoj maskulinitetu iz koje tek slijedi razvoj femininosti kao sekundarne obrambene tvorevine potaknute iskustvom anatomske različitosti spolova.

1.1.4. K. Horney i razvoj ženske spolnosti

K. Horney (41,42) je, kao najveći kritičar Freudove teorije razvoja ženske spolnosti, u svojim raspravama ostala u okviru pitanja o 'ženskoj inferiornosti' i ulozi 'zavisti za penisom' u spolnom razvoju djevojčica. Horney je nastojala dokazati da razvoj ženske spolnosti ima svoj vlastiti put i da ne predstavlja obrambenu formaciju u odnosu na njenu primarnu maskulinu osnovu. Njene se kritike odnose na psihoanalitičko negiranje postojanja izvornog impulsa žena prema spolnoj ugodi, odnosno prema općeprihvaćenom stajalištu prema kojem je žensko postignuće ugode stavljeno u funkciju mazohističke konverzije. U odnosu na zavisti za penisom, koju je Freud naglasio kod djevojčica, Horney polazi od 'druge velike biološke razlike' koja se odnosi na različitost muškaraca i žena u funkciji reprodukcije i majčinstva. Po Horney materinstvo predstavlja fiziološku superiornost žena. U svom je psihoanalitičkom radu prepoznala kod dječaka postojanje nesvjesne zavisti za materinstvom, trudnoćom, rađanjem, ženskim grudima te činom dojenja. Kad se govori o zavisti za penisom Horney prepoznaje da se u obzir uzimaju primarno samo biološki faktori, dok se zanemaruju mnogo

važniji socijalni faktori. Osjećaji manje vrijednosti žena i želje za 'biti muško', shvaćeni kao racionalizacija zavisti za penisom, izviru iz stvarnoga nepovoljnog socijalnog položaja žene. Horney (42) se ne slaže s Freudovim (47) zapažanjem da djevojčice razvijaju svoju želju za djetetom preko zavisti za penisom i da vezivanje uz očeve predstavlja neizravno zadovoljenje želje za penisom i iz nje derivirane želje za djetetom.

Horney je posebno bila usmjerena na kritiku Freudova stava o biseksualnoj osnovi žena po kojoj klitoris predstavlja muški organ i po kojoj se pojavljivanje vaginalne senzacije i njeno uključivanje u spolni razvoj događa tek u pubertetskom razdoblju. Opravdanje je za postojanje rane vaginalne senzacije našla u psihoanalitičkom iskustvu o veoma ranim fantazijama djevojčica praćenih strahom od penetracije velikog penisa. Time je pokazala da vagina ima važnu ulogu već u ranom razvoju genitalne organizacije djevojčica i ujedno izjednačila strah od penetracije velikog penisa kod djevojčica sa strahom od kastracije u dječaka. Na taj je način Horney pokazala neosnovanost Freudova stava o izdvojenosti klitorisa iz ženske genitalne organizacije. U svom teorijskom radu ona (42) se posebno bavila pitanjem *kastracijske fantazije* za koju je opazila da je sekundarna u ženskom razvoju i da se u njoj osnovi nalazi strah od vaginalne povrede. U njenom teorijskom konceptu kastracijska fantazija djevojčica shvaćena je kao manifestacija ranog osjećaja krivnje u kojoj posjedovanje penisa predstavlja dokaz njene nedužnosti.

Na osnovi ovoga prikaza može se zapaziti da je Horney svojom kritikom Freudove teorije spolnosti ostala u okvirima traženja osnova za biološko i na njemu izgrađenu psihološkom i fantazijskom izjednačavanju razvoja muške i ženske spolnosti.

1.1.5. Teorija H. Roiphea i E. Galenson i rana genitalna faza

Roiphe i Galenson u izgradnji svoje teorije razvoja spolnosti polaze od kritike Freudove psihoanalitičke teorije. Kritika je usmjerena na Freudovo zapažanje da falusna faza psihoseksualnog razvoja, određena spoznajom anatomskih spolnih razlika, predstavlja polaznu točku razvoja spolnosti. Oni prihvaćaju psihoanalitičko shvaćanje da se spolni identitet formira identifikacijom s roditeljem istog spola, ali smatraju da se jezgro te identifikacije formira već u razdoblju 'rane genitalne faze' (14). Utoliko se pojmom '*rane genitalne faze*', koji predstavlja njihov glavni teorijski doprinos, nastoji pokazati važnost ranih preedipskih događanja u razvoju spolnosti. *Rana genitalna faza* po Roipheu (18) odgovara podrazdoblju '*ponovnog vraćanja*' u razdoblju separacije-individuacije koja, po zapažanju Mahler (1), obuhvaća razdoblje od šesnaestog do dvadesetčetvrtog mjeseca. Roiphe je zapazio je da između petnaestog i dvadesetprvog mjeseca dolazi do promjene u tipu ponašanja prema spolnim organima kod oba spola (18). Oba su autora (19,56,57,58,59) u

svojim istraživanjima potvrdili postojanje 'rane genitalne faze' kroz pojavu novih oblika ponašanja. U tim se istraživanjima prepoznaje povećana katektiranost spolnih organa kao izvora ugone kojemu je dijete usmjereno i jasno izražavanje erotskog uzbuđenja. Ujendo su Roiphe i Galenson (58,59) zapazili postojanje fantazija kao oblika genitalne aktivnosti što vodi prema pravoj masturbaciji i upotrebi neživih objekata kao dijelu masturbacijske aktivnosti. Ovi su objekti masturbacijske aktivnosti shvaćeni u značenju '*prijelaznih objekata*' Winnicotta (60).

Druga su bitna zapažanja vezana uz pojavu svijesti o zoni mokrenja u razdoblju oko dvanaestog i četrnaestog mjeseca. U tome se razdoblju prepoznaje dječji interes za toaletu odraslih. Ta je posebno prisutno kod dječaka u vidu novog uzbuđenja pri mokrenju i pojavi ekshibicionističkog ponosa. Razlika je u tom interesu zapažena između dječaka i djevojčica s obzirom na majčino mokrenje, što nije prepoznato uz oca. Izbjegavanje majčina toaleta kod dječaka te dobi autori interpretiraju kao posljedicu svijesti o anatomskim razlikama. Ovim je zapažanjima proces spolne diferencijacije bitno vremenski pomaknut u odnosu na Freudova zapažanja povezana s falusnom fazom. Daljnje je zapažanje o važnosti očeva u razvoju muškoga spolnog identiteta već u drugoj godini djetetova života s naglaskom na uspravnom mokrenju kao bitnoj tehnici u oblikovanju dječakove faličke slike tijela i ulozi očeva u tom događanju.

U razdoblju otkrivanja anatomskih razlika postoji zapažanje da su dječaci pokazivali veću fizičku aktivnost, što je objašnjeno povećanim stupnjem anksioznosti povezano s fenomenom kastracijske anksioznosti. Kod djevojčica se prepoznaje oblik poremećaja koji su autori odredili kao '**preedipsku kastracijsku reakciju**'. U tim reakcijama prepoznati su tragovi ranije prevladanog straha od gubitka objekta i s njime povezanim regresivnim simptomima i dezintegracijom. Zapaženo je da su djevojčice kod kojih je prepoznata intenzivna 'preedipska kastracijska reakcija' doživjele jake traume tijekom prve godine života s obzirom na iskustvo emocionalne vezanosti uz majku. Zaključak je Roiphea (18) da su djevojčice s izraženijim traumatskim iskustvom tijekom prve godine života predisponirane prema navedenim poremećajima u razdoblju '*rane genitalne faze*'. Tako su djevojčice s izraženom '*preedipalnom kastracijskom reakcijom*' pokazivale veću ambivalentnost prema majci i više izražene promjene u raspoloženju. Te su reakcije bile praćene gubitkom entuzijazma, poleta kao i tendencijom ka žalovanju i depresivnim raspoloženjima. Ova opažanja podudaraju se s onima koje je opisala Mahler (1) i ujedno predstavljaju osnovu tendencije razvoja depresivnog raspoloženja u kasnijem životu. Istovremeno je kod većine djevojčica prepoznat poremećaj simboličkih funkcija u obliku privremenog iskrivljavanja oznaka vezanih za ženski i muški rod kao i upotrebe takvih zamjenica. Također, zajedno s buđenjem '*preedipske kastracijske reakcije*' dolazi do pojave vezivanja za različite nežive

objekte (lutke) koji su predstavljali prijelazne objekte. Ovo su događanje Galenson i Roiphe (14, 57, 58) definirali pojmom *infantilnog fetišizma*. Kod djevojčica koje nisu pokazivale 'preedipsku kastracijsku reakciju', prepoznat je razvoj *erotski tingiranog dijandog odnosa s očevima*. Za razliku od njih, kod djevojčica s izraženijom 'pregenitalnom kastracijskom reakcijom' nije došlo do erotskog okretanja prema očevima. Umjesto toga prepoznata je ambivalencija prema majkama praćena većim vezivanjem uz njih i većim strahom od stranaca. To se objašnjava obrambenom uporabom podvojenosti majčine reprezentacije na način da je slika 'dobre' majke zadržana, dok je slika 'loše' majke projicirana na strane osobe.

Zaključno možemo opaziti kako su Galenson i Roiphe pokazali da se katektiranje spolnih organa i svijest o anatomskim spolnim razlikama javlja prije nego što se to pretpostavlja Freudovm teorijom. Otkrivanje spolnih različitosti događa se u razdoblju kada diferencijacija selfa i objekta još nije završena. Ovo rano iskustvo kastriranosti ponovno oživljava i intenzivira još nedovoljno prevladane strahove od gubitka objekta i vlastite dezintegracije. Na taj način strah od gubitka objekta, dezintegracije i kastracijska anksioznost postaju blisko povezani. Interakcija ovih dvaju područja može se prepoznati na način da ranije intenzivna traumatska iskustva na području separacije mogu interferirati sa sposobnošću da se prihvate iskustva kastriranosti. To se posebno prepoznaje kod djevojčica. Tako djevojčice s izraženim 'preedipskim kastracijskim reakcijama' pokazuju prisutnost prijašnjih traumatskih separacijskih iskustava što interferiraju sa spolnim razvojem. To se prepoznaje smanjenom usmjerenosti prema ocu kao objektu ljubavi i većom ambivalentnom povezanosti s majkom.

Na kraju treba zaključiti da su Galenson i Roiphe pokazali važnost razumijevanja povezanosti procesa diferencijacije selfa i objekta s procesom spolne diferencijacije u ranom, pregenitalnom dječjem razvoju. Na osnovi njihova zapažanja možemo zaključiti da rana nepovoljna iskustva u procesu separacije-individuacije mogu interferirati s procesima spolne identifikacije.

1.2. STOLLER – OD SEKSUALNOG DO SPOLNOG IDENTITETA

1.2.1. Seksualni i spolni identitet

R. Stoller - kao jedan od autora koji su kritikom Freudove teorije spolnosti izgradili vlastite originalne teorije - zauzima posebno mjesto. Njegov bitni doprinos je u razumijevanju razvoja spolnosti izvan biološko-nagonskog područja. U središte razumijevanja razvoja spolnosti stavljeni su emocionalni odnosi s roditeljima. Polazeći od poznatog Freudova stava '*anatomija je sudbina*', Stoller (61) je učinio preokret izražen stavom '*anatomija nije sudbina, već je sudbina ono što ljudi naprave od anatomije*'. Novim pristupom došlo je do promjena u određenju pojma spolnosti od biološko-nagonskog aspekta, odnosno spolnosti shvaćene kao seksualnost (*sexual identity*), do psiho-socijalnog aspekta pojma spolnosti (*gender identity*).

Kad se govori o razvoju pojma spolnog identiteta poseban doprinos Rudan (43) nalazi u radovima Eriksona (6,7) kao jednog od prvih istraživača problema identiteta. Pojmu *identiteta* Erikson je u vlastitoj *psihosocijalnoj teoriji ličnosti* dao posebnu važnost i time naglasio utjecaj socijalne sredine u oblikovanju identiteta tijekom adolescentnoga i postadolescentnoga razvoja. Prema Rudaninomu zapažanju, Eriksonov je pojam identiteta potaknuo psihoanalitičare kao što su Greenacre, Mahler, Lichtenstein, Jacobson da započnu istraživanja problema oblikovanja identiteta (43).

Problem definiranja 'spolnog identiteta' nije bio određen samo zanemarenošću pojma 'identiteta' u okviru psihoanalitičkog mišljenja, već prije svega psihoanalitičkim poistovjećivanjem '*seksualnog*', određenog biološko-nagonskim značenjem, i '*spolnog*' određenog psihološko-socijalnim značenjem individualnog razvoja. Upravo tu poteškoću u razumijevanju razvoja spolnosti razriješio je Stoller (15) uvođenjem razlikovanja '*gender identity*' nasuprot '*sexual identity*'. Tako je 'spolnost' izražena pojmom '*gender identity*' shvaćena psiho-socijalnom, a ne biološko-nagonskom činjenicom u razvoju individue. Problem nejasnoga određenja spolnosti može se prepoznati kod većine psihoanalitičara u njihovu izjednačavanju značenja '*drive*' i '*instinct*'.

Na osnovi svojega psihoanalitičkog rada 50-tih godina Stoller je revidirao Freudovu teoriju spolnosti. Prva iskustva stekao je u sklopu projekta svojih kolega Wordena i Marcha (62) o dječjem transseksualizmu. Kasnije je Stoller (12) sam nastavio istraživanja feminizma dječaka u koja su bili uključeni svi članovi obitelji. U tom je istraživanju Stoller bio usmjeren na analizu majki. Najvažniji rezultat njegovih opservacija bio je izražen zapažanjem o važnome udjelu specifičnih karakteristika roditelja u odgoju dječaka te karakteristike njihovih međusobnih odnosa. Sljedeći je bitan podatak bio izražen Stollerovim zapažanjem da kod te

djece nisu nađeni nalazi anatomske patologije i da se problemi dječaka u njihovoj spolnoj identifikaciji ne mogu obrazložiti pojmovima instinkta, libidne fiksacije ili edipske traume. Stoller (16) je u svom teorijskom osvrtu na klasični psihoanalitički pristup pokazao njihovu preveliku sofisticiranost i ograničenost za nove odgovore. Posebno je naglasio da psihoanalitičari nisu bili spremni uzeti u obzir neke druge opservacije ili podatke dobivene nekim drugim pristupima i metodama izvan psihoanalitičke seanse. To je prikazao u svom djelu 'Reprezentacija spola' (12) u kojem je pokazao neslaganje s uobičajenim analitičkim 'retoričkim znanstvenim pristupom'. Utoliko se u svom znanstvenom projektu Stoller koristio 'naturalističkom opservacijom', u kojoj se nove činjenice dobivene (1) analizom osoba sa smetnjama spolnog identiteta; (2) analizom odraslih u tim stanjima, i (3) analizom obitelji u kojoj su bili prisutni problemi spolnog identificiranja. U svojim je istraživanjima Stoller potvrdio hipoteze opisane u radovima Moneyja (63); i Moneyja i Hampsona (64,65) o maskulinom i femininom ponašanju koje je bitno određeno 'seksualnim označavanjem' ('sex assignment') pri rođenju i u skladu s time odgojem koji je slijedio to označavanje.

U odnosu na psihoanalitičko značenje *seksualnost* je po Stolleru (12) dobila šire značenje i to kao iskustvo određeno (1) spolnim identitetom (*gender identity*) i (2) erotskim uzbuđenjem (*erotic excitement*). Spolni je identitet (*gender identity*), kako pokazuje sam Stoller (12), kreiran u svrhu diferenciranja stupnja maskuliniteta i femininosti kod pojedine osobe. U tome su konceptu maskulinitet i femininost određene kao *kvalitete kroz koje individua osjeća sebe kao maskulinu ili femininu, jednako tako kao vjerovanja koja netko dobiva kroz roditeljske stavove, posebno u djetinjstvu, koji odgovaraju onim stavovima što su više ili manje prihvaćeni u široj socijalnoj sredini, a doživljeni su kroz roditeljevu osobu*. Te se kvalitete mijenjaju s promjenama u društvu.

U svojoj je teoriji spolnosti Stoller (66) prvi uveo razliku između seksualnosti (*sexual identity*) i spolnosti (*gender identity*). *Seksualnost (sexual identity)* izražena pojmovima muškost i ženskost (*maleness, femaleness*) biološki je određena kromosomima, vanjskim genitalijama, gonadama, unutarnjim seksualnim aparatima, dok je *spolnost (gender identity)* izražena pojmovima maskulinitet i femininost (*masculinity, femininity*) - određena psihološki. Zapažanje je da muškost i ženskost (*maleness, femaleness*) koji imaju biološko značenje, nemaju isto značenje u odnosu na maskulinitet i femininost (*masculinity, femininity*) koji imaju psihosocijalno značenje. Time se pokazuje da seksualnost (*sex*) i spolnost (*gender*) nisu u izravnoj vezi. Tu je činjenicu Stoller (12) obrazložio nalazima biološki normalnih muškaraca kod kojih su bile zapažene feminine karakteristike i ponašanja. To isto prepoznaje se kod spolne reverzibilnosti kada su biološki normalni muškarci i žene pokazivali ponašanja koja pripadaju suprotnome spolu i karakteriziraju ga.

Ovo razlikovanje *spolnog identiteta (gender identity)* kao psihološke organizacije, u

odnosu na *seksualni identitet (sexual identity)* kao biološke organizacije nalazimo i kod drugih autora koji su nastavili na Stollerovu tragu, što se posebno može prepoznati kod Tyson (13,21). Pojedini autori, ostajući u duhu klasičnog psihoanalitičkog koncepta, nisu mogli u potpunosti prihvatiti ponuđenu promjenu. Tako Blos (22) i dalje nastoji govoriti o *seksualnom identitetu* nasuprot *spolnome identitetu* dajući im drugačije značenje. On u duhu klasičnoga psihoanalitičkog shvaćanja određuje *seksuani identitet (sexuality identity)* kao endogeni sistem ponašanja i doživljavanja, simbolizacija i značenja, a u svojoj je cjelovitosti karakterističan i jedinstven za svaku kulturno-socijalnu sredinu, dok je *spolni identitet (gender identity)* određen spoznajom postojanja anatomskih spolnih razlika.

1.2.2. Jezgra spolnoga identiteta ('Core gender identity')

Osim naglašavanja psiho-socijalnog aspekta razvoja spolnosti, Stoller (69) je otišao i korak dalje ukazujući na važnost ranih iskustava primarne muškosti i primarne ženskosti. Međutim, time nije umanjio udio bioloških, psiholoških i okolinskih (socijalnih) čimbenika u određivanju razvoja spolnosti.

U njegovome shvaćanju posebno mjesto zauzima pojam *označavanja* koji već prije samoga djetetova rođenja određuje njegovu *jezgru spolnoga identiteta*. U razvoju ovog Stollerova shvaćanja važnu su ulogu imale hipoteze Moneyja (63) i Moneyja i Hampsonsa (64,65) o '*spolnom označavanju*'. To označavanje događa se roditeljskim saznanjem o djetetovu spolu. Ovaj je proces različit u svakoj obitelji ovisno o porukama roditelja, prije svega majki, što se prenose djetetu. Tako dolazi do 'obavješćavanja' djeteta o ponašanju koje se voli i koje se zahtijeva. Dijete se time ohrabruje, prisiljava, frustrira i na sve druge načine pokreće prema stvaranju određenog doživljaja sebe. Važnost procesa označavanja prihvatili su i drugi teoretičari i to posebno oni s naglaskom na kognitivnim funkcijama. Tako Kleeman (67) koji svoju teoriju razvoja spolnosti zasniva na Kohlebergovoj (68) teoriji kognitivnog razvoja zapaža da je nakon 15-tog mjeseca značajno reagiranje roditelja kojim daju 'migove' važne za djetetovo oblikovanje svijesti o sebi. Kleeman (67) ide dalje pokazujući važnost udjela 'označavanja' u formiranju djetetova spolnog identiteta bez prisutnosti roditelja istoga spola. Njegovo je zapažanje da psihoanalitičari prenaglašavaju ulogu identifikacije s roditeljem istog spola i da zanemaruju ulogu roditelja suprotnoga spola koji svojim označavanjem spola može omogućiti razvoj njegova adekvatnoga spolnog identiteta. Kleeman (67) navodi primjer dječaka koji je, iako okružen samo sa ženskim osobama, uspio razviti adekvatan spolni identitet.

U razvoju djeteta Stoller (16) je zapazio da se na kraju prve godine, općenito do kraja druge i nepromjenjivo do četvrte godine, kod djeteta prepoznaje jedan aspekt karakterne

strukture (*jezgra spolnoga identiteta*) koji predstavlja posljedicu prenatalnih utjecaja, označavanja spola i roditeljskih utjecaja. Te poruke se dalje potvrđuju kroz postepeno spoznavanje vlastitog tijela i formiranja '*tjelesnog ja*'. Ovakve prve djetetove spoznaje da je muško ili žensko određuju pojavu iskustva 'primarne muškosti' i 'primarne ženskosti' (69). Najraniji stadij razvoja spolnog identiteta može biti shvaćen kao oblikovanje osjećaja spolne pripadnosti. '*Jezgra spolnog identiteta*', kako to naglašava sam autor, nije identična spolnom identitetu utoliko što jezgra spolnoga identiteta ne implicira postojanje uloge ili objektnog odnosa. Tek se u razdoblju 2 i 3 godine formira spolni identitet.

U oblikovanju *jezgre spolnoga identiteta* Stoller prepoznaje pet čimbenika koji je određuju: (1) biološka 'snaga' koja izvire iz fetalnog života i genetičke izvornosti koja se manifestira u neurofiziološkoj organizaciji fetalnog mozga, (2) spolno označavanje pri rođenju koje se odnosi na poruke roditelja o djetetovoj spolnoj pripadnosti, (3) roditeljski stavovi, posebno majčini, o djetetovoj seksualnosti što predstavlja važno motivacijsko iskustvo, (4) 'biopsihički' fenomeni koji obuhvaćaju rane postnatalne efekte određene karakteristikama roditeljskog 'rukovanja' djetetom uvjetovanjem, utiskivanjem ili drugim oblicima učenja. Tim se putem stalno modificira djetetov mozak i odgovarajuće ponašanje bez mogućnosti da ga njegovi mentalni procesi zaštite od takvih mentalnih 'imputa' i (5) razvoj '*tjelesnog ja*' koji obuhvaća mnoštvo kvalitetnih i kvantitativnih senzacija što proistječu iz genitalija i tako potvrđuju djetetu roditeljsko uvjerenje o njihovoj spolnosti.

1.2.3. Promjene u razumijevanju muškog i ženskog razvoja

Upravo je s razvojem pojma *jezgra spolnog identiteta* Stoller omogućio da se razvoj spolnosti shvati kroz rana iskustva dijadnog odnosa majka-dijete. To potvrđuje zapažanje Barbierija (35) da je tijekom razvoja teorija spolnosti došlo do premještanja znanstvenoga interesa s oca k majci centriranog fokusa. Posebno se izdvaja doprinos Winnicotta (60) koji je u svojem teorijskome pristupu središnju ulogu dao preedipalnom, dijadnom odnosu u psihopatologiji djetetova razvoja.

Stoller (17) je, polazeći od kritike Freudova stava o primarnoj maskulinoj poziciji, s pojmom *profeminity* pokazao drugačije shvaćanje razvoja spolnosti. U svojim biološki usmjerenim istraživanjima, Stoller je potvrdio postojanje primarnog stanja *profemininosti* u oba spola. Biološki razvoj oba spola započinje identičnim stanjem iz kojega se tek kasnijim procesom adrogenizacije razvoja muške spolnosti. Na psihosocijalnom se području ovo stanje *profemininosti* ili osjećaj femininosti kod oba spola prepoznaje ranim iskustvom fuzije s majkom što predstavlja primarno iskustvo iz kojega se tek kasnije može razviti iskustvo maskulnosti. Ovo je Stollerovo shvaćanje postavljeno nasuprot klasičnom Freudovu

razumijevanju femininosti kao obrambene tvorevine.

Prva kritika Freudova koncepta razvoja spolnosti odnosi se na shvaćanje da je prvo iskustvo dječaka heteroseksualno s obzirom na primarni objekt i utoliko da je njihov jedini razvojni zadatak i problem tijekom kasnijeg razvoja prorada rivalitetnih sadržaja u dinamici odnosa s očevima. Novo Stollerovo shvaćanje o razvoju muške spolnosti pokazuje da postoji primarno razdoblje u razvoju dječaka u kojem su oni sjedinjeni s majkama i koje za njih nema heteroseksualno značenje (17). U tome ranom iskustvu dijete doživljava sebe kao dio majke i ono ima bitan i dubok utjecaj na dio strukture ličnosti *jezgra spolnoga identiteta* u kojem se nalazi osnova njegova osjećaja femininosti. Upravo iskustvo *biti jedno s majkom* predstavlja opasnost u dječakovoj izgradnji muškoga spolnog identiteta. Tim je zapažanjem Stoller dao posebnu važnost primarnom dijadnom odnosu djeteta s majkom. U analizi različitosti dječaka i djevojčica u razvoju spolnog identiteta, Stoller dokazuje da su djevojčice u prednosti. Ovo zapažanje, koje je u suprotnosti s Freudovim shvaćanjem, obrazloženo je time što se djevojčice od samoga početka razvoja identificiraju s osobom istoga spola. Stoller zaključuje da femininost žena nije primarno određena proradom iskustva zavisti za penisom ili njenom negacijom ili preoblikovanjem iskustva kastracije. Time žena u duhu Freudove teorije više nije shvaćena kao defektni muškarac i ujedno maskulinitet muškaraca više nije shvaćena kao jednostavno prirodno stanje. Tako kod djevojčica iskustvo '*jednosti*' ('*oneness*') s majkom ima značenje '*slobodnog od konflikta*' i utoliko pomaže uspostavi osjećaja ženskosti (*sense of femaleness*). Suprotno tome, kod dječaka premještanje primarne povezanosti (attachment) s majki na očeve predstavlja traumatsko iskustvo. Jednako tako prolongirana primarna veza s majkom ne promovira razvoj maskuliniteta dječaka. Stoller (17) zapaža da su dječaci više usmjereni zadatku i preferiraju maskulinu aktivnost i grube igre, i općenito trebaju veće iskustvo potvrđivanja ego granica.

Kao što je ukazao na različitost između spolova u značenju dijadnog odnosa s majkama, Stoller je također ukazao i na različitost značenja pojedinih tipova odnosa u pojavi neadekvatnoga spolnog identificiranja (17). Ono što je zajedničko kod oba spola jest da taj primarni odnos s majkom sadrži bitne odrednice daljnjega razvoja spolnosti. Rezultati istraživanja kod ženske transeksualnosti i maskulinih žena pokazuju da postoji preuranjen i veoma traumatski prekid simbiotske veze s majkama što je suprotno zapažanjima dobivenim kod muške transeksualnosti i femininih muškaraca. Kod muške transeksualnosti i femininih muškaraca dobiveni podaci pokazuju postojanje prolongiranoga primarnog simbiotskog odnosa s majkama. U tim je istraživanjima naglašena uloga očeva u poticanju odvajanja majke i djeteta. Time se daje važnost odvajanju kao bitnome čimbeniku razvoja muške spolnosti. To iskustvo odvajanja također ima važnu ulogu i u razvoju spolnosti djevojčica, ali u onome dijelu koji nalazimo kod dječaka. Upravo problem neuspjelog odvajanja od majki i

produžen simbiotski odnos predstavljaju osnovu neuspjeha razvoja muške spolnosti.

Ovo iskustvo u muškome razvoju po Stolleru (17) povezano je s većom prisutnosti perverzija kod muškaraca nego kod žena. Kod muškaraca se prepoznaje stalna borba protiv neprihvatljivih želja za povratkom u sjedinjeno simbiotsko stanje s majkama koje prati strah od gubitka maskuliniteta. Te neprihvatljive želje i strah od njih proistječu iz ranog dijadnog iskustva s majkama koje u njima stvara doživljaj vlastite femininosti.

Originalno je Stollerovo zapažanje da su transeksualni dječaci imali previše blizak i pozitivan tjelesni ili psihički odnos s majkom u najranijem razdoblju (17). To majčino nastojanje da održi takav 'pozitivan' odnos s muškim djetetom u ambijentu beztraumatskog i bezfrustrirajućeg zadovoljstva onemogućuje proces razvoja u smjeru djetetove *odvojenosti od majke*. Daljnje je zapažanje da što su manje prisutni ovi oblici odnosa to je manje izražena femininost kod muškaraca. Iz navedenoga se može zaključiti da je razvoj muške spolnosti prvenstveno određen uspjehom u ovome procesu odvajanja od majke. Također, postoji daljnje zapažanje koje ide u suprotnom smjeru i koje govori da izostanak bliskosti i intimnosti između majke i djeteta stvara rizik od pojave 'ekscesivne' maskuliniteta u obliku faličnog karaktera. To se može prepoznati kod žena u oblikovanju feminine transeksualnosti ili faličnih boraca kod muškaraca. Takav se prolongiran odnos s majkom ne pokazuje problematičnim za oblikovanje femininosti djevojčica. Stoller (17) zaključuje da velika prisutnost majki i mala prisutnost očeva predstavljaju osnovu razvoja femininosti kod dječaka, dok velika prisutnost očeva i mala majki može kod djevojčica potaknuti razvoj veće maskuliniteta.

Drugi je važan Stollerov zaključak da je neadekvatan razvoj spolnosti određen bezkonfliktnim (*conflict-free*) razvojem. To je zapažanje u suprotnosti s uvriježenim psihoanalitičkim stavom da je aberantno ponašanje bilo koje vrste, kod kojega nisu uočeni biološki nedostaci i patologija, posljedica ili rezolucija traume, frustracije ili intrapsihičkog konflikta.

Važno je zapažanja Stollera (16), koje se može naći i kod Greensona (70), da rana iskustva s majkama i njima zasnovani identifikacijski procesi stvaraju osnovu neodređenosti maskulinog identiteta dječaka. Time se dolazi u suprotnost s Freudovim stavom po kojem početni odnos s majkom kroz heteroseksualnu usmjerenost podražava maskulinu identifikaciju dječaka. Ova zapažanja pokazuju važnost razvoja novijih teorija objektnih odnosa koje su u središte znanstvenog interesa stavile istraživanje značenja ranog dijadnog iskustva majka-dijete za uspješnost psihičkog razvoja općenito i posebno za razvoj spolnosti. Tako Barbieri (35) zapaža da se danas posebna važnost daje analizi emocionalne raspoloživosti majki, prisutnosti očeva i ranih razvojnih iskustava u interakciji majka-dijete.

Važnost ranog dijadnog iskustva s majkom za razvoj spolnosti prihvatili su i drugi autori. Tako Tyson (13) u razvoju dječaka naglašava postojanje dviju faza od kojih prva faza

ima zadatak da omogući narcističku konsolidaciju tjelesnog imidža. Po njemu u tom razdoblju važnu ulogu ima i raspoloživost oca kao muškoga modela koji pomaže dječaku da napusti simbiotsku vezu s majkom i razvije osjećaj *primarne maskuliniteti* (*primary masculinity*). Greenson to naziva '*raz-identificirati se*' ('dis-identifying') od majke (70). Druga faza definirana je edipskim i kastracijskim kompleksom čiji je zadatak prakticiranje muške spolne uloge. U ovom je dijelu značajno zapaziti da su i drugi autori u kasnijim radovima potvrdili Stollerove nalaze posebno o različitome značenju ranog iskustva primarnog jedinstva s majkom u psihičkom razvoju spolova. Tako Greenson zapaža da kontinuitet simbiotske veze s majkom i njen pozitivan utjecaj na osjećaj ženskosti i spolni identitet djevojaka može objasniti manju incidenciju težih smetnji kod žena nego kod muškaraca (70).

1.2.4. Razumijevanje razvoja ženske spolnosti P. Tyson

Stollerov pristup u razumijevanju spolnosti nastavila je Tyson s posebnim naglaskom na proučavanju razvoja ženske spolnosti. Ona je u svom teorijskom konceptu pošla od kritike Freudova stava o iskustvu anatomske različitosti i na njemu izgrađenom iskustvu kastriranosti i zavisti za penisom kao primarnim odrednicama razvoja ženske spolnosti. Tyson (13,20,21) je nastavila kritiku Freudova (9) stava o *biseksualnom matriksu* razvoja ženske spolnosti.

Poseban je teorijski doprinos u njezinu prepoznavanju važnosti pregenitalnog iskustva determiniranog razvojem objektnih odnosa, čime je otišla korak dalje u odnosu na Stollerov koncept, ukazujući na rana traumatska iskustva u dijadnom odnosu s majkom koja mogu determinirati poteškoće u formiranju ženske spolnosti. Sama autorica iskazuje da je pošla od zapažanja Edgcubea (71) i njegovih suradnika da se kod negativne edipske konstalacije djevojaka može prepoznati napredovanje nagona dok objektni odnosi ostaju dijadni.

Problem u razvoju objektnih odnosa djevojčica Tyson prepoznaje u pojavi želja za bliskošću s majkama i strahom od njih, što se može prepoznati kroz želju da se bude kao majka i da se bude različitom od nje (21). Tijekom razvoja izražavanje vlastite volje i kontrole usmjerava djevojčicu prema definiranju vlastite sposobnosti i stjecanju osjećaja samokontrole i neovisnosti. Istovremeno te potrebe su u suprotnosti s njihovim potrebama za bliskošću s majkom. U toj borbi za vlastitu neovisnost i samostalnost djevojčica osjeća ljutnju i razočarenje u idealiziranu majku koju počinje prepoznavati kao svemoćnu. Gubitak osjećaja bliskosti koji prati ovo razdoblje objašnjava se anksioznošću uzrokovanom strahom da majka neće preživjeti njenu mržnju. To je razdoblje praćeno osjećajima samoće, bespomoćnosti i nevoljenosti. Da bi izbjegla to neugodno stanje izazvano otvorenim izražavanjem ljutnje i mržnje, djevojčica može internalizirati konflikt i identificirati se s precijenjenim i idealiziranim majčnim stavovima. To se može prepoznati u ranim i intenzivnim reaktivnim

formacijama koje određuju pokušaje djevojaka da budu dobre, uredne, čiste i da ne pokazuje neprijateljstvo i svadljivost. Takvi kritički i perfekcionistički introjekti vode je prema samokritičnosti u susretu s derivatima nagona. Ta zapažanja pokazuju da kada je prisutna izražena ljutnja prema majci dolazi do smanjenja osjećaja bliskosti što može ometati razvoj samopoštovanja i ujedno razvoj spolnosti da se bude žensko kao majka.

Tyson (13) smatra da u oblikovanju superega djevojčice naglasak treba staviti na preedipske konflikte oko izražavanja agresije, a ne toliko na seksualnost genitalne faze i strah od tjelesne ozljede. To pokazuje da narcistički vrednovan osjećaj ženskosti i želja da se identificira s majkom kroz preuzimanje ženske spolne uloge i u odnosu prema ocu, počiva na iskustvu primarne idealizacije majke i u rješavanju problema odvajanja. Utoliko se mogućnost oblikovanja takvog ideala i narcističkih identifikacija zasniva na internalizaciji, kompromisu i obranama od osjećaja ljutnje i mržnje prema majci. Time se razvoj superega kod djevojčica nužno događa prije edipskog razvoja što nalazi i u kasnijem Freudovu (48) zapažanju da jezgra neuroze djevojčica može nastati i iz preedipskih objektnih odnosa (21).

Bitan je doprinos ovoga teorijskog pristupa u naglašavanju problema ambivalencije u pregenitalnom razdoblju koji kod djevojčica može znakovito odrediti oblikovanje jezgre njihove spolnosti pa tako i događanje u genitalnom razdoblju.

1.3. BLOS – SPOLNOST I OBJEKTNI ODNOS

1.3.1. Teorija rekapitulacije i objektni odnos u oblikovanju karakterne formacije

Kroger (29) je u prikazu Blosova doprinosa razumijevanju adolescentnog razvoja prepoznala *'posebno raskršće u evoluciji psihoanalitičke teorije'*. Bitan je doprinos Blosove teorije u pokušaju integracije klasičnoga psihoanalitičkog koncepta s konceptom teorija objektnih odnosa. Ostajući u okvirima psihoanalitičkih pojmova i prihvaćanjem važnosti rješavanja edipskih sadržaja u razvoju osobnosti, Blos je nastojao pokazati važnost preedipskog iskustva. Vraćajući se na prethodna poglavlja, možemo zapaziti da su njegove ideje na tragu radova Roiphea, Galesona, Stoillera i Tysonove o bitnom udjelu preedipskih iskustava u razvoju spolnosti kasnijega edipskog razdoblja. Već kod tih autora prepoznaje se važnost ranoga dijadnog iskustva s majkom kao određujućega čimbenika za adekvatnu djetetovu spolnu identifikaciju. Posebnost je Blosova teorijskog i terapijskog doprinosa u prepoznavanju uloge tih istih preedipskih procesa u adolescentnom razvoju čime je učinjen važan korak za istraživanje razvoja spolnosti i izvan ranog edipskog razdoblja. Novim pristupom u klasično psihoanalitičko shvaćanje razvoja spolnosti uvedeni su novi teorijski sadržaji teorija objektnih odnosa. U tome možemo razumjeti zapažanje Korgerove (29) o 'raskršću' na koje je doveden klasični psihoanalitički koncept.

U razvoju vlastite teorije Blos (22) polazi od klasične psihoanalitičke *'teorije rekapitulacije'* u kojoj je naglasak na oživljavanju i novom rješavanju sadržaja ranog edipskog razdoblja. Na taj način, po klasičnom psihoanalitičkom konceptu, u adolescentnom razdoblju s pubertetskim promjenama ponovno se oživljavaju incestni i rivalitetni sadržaji ranih trijadnih odnosa iz edipskog razdoblja. Proradom tih prethodno potisnutih, a sada oživljenih i aktualiziranih sadržaja omogućuje se konačno rješavanje ranog edipskog konflikta kao osnove izgradnje odrasle osobnosti i spolnosti kao jednog njezina dijela.

Promatrajući adolescentni razvoj, Blos (22) je zapazio da ne postoji samo jedan proces koji ga određuje. Zapaženo je da ovaj proces oživljavanja trijadnih sadržaja edipskog razdoblja prati istovremeno oživljavanje i dijadnih sadržaja preedipskog razdoblja. U psihoterapijskom je radu s adolescentima to prepoznato u 'invaziji u mišljenje' dijadnih, preverbalnih sadržaja i osjećaja. Tako se osim sa sadržajima 'želja–krivnja', koji pripadaju edipskoj razini događanja trijadnih odnosa, u psihoterapijskome radu s adolescentima susrećemo i sa sadržajima 'arhaičnog zadovoljstva–boli' koji pripadaju dijadnom odnosu preedipskog razdoblja. Na osnovi novih zapažanja Blos (22) zaključuje da je adolescentni razvoj opterećen s dvije opasnosti. Prva opasnost s kojom se adolescenti suočavaju je određena doživljajem gubitka autonomnosti koji se pojavljuje s aktiviranjem preedipalnih

(dijadnih), simbiotskih potreba i osjećaja ovisnosti. Druga je opasnost određena pojavom incestnih sadržaja kao posljedica aktiviranja prethodno potisnutih edipalnih, trijadnih potreba i osjećaja. Time je određen primarni zadatak adolescencije da se s novim kapacitetom ego adolescenti upuste u borbu s oživljenim ranim objektnim odnosima. Ovim započinje ponovna prorada iskustva rane dječje ovisnosti. Na taj način adolescencija, po Blosu, predstavlja *'drugu šansu'* u rješavanju ranih objektnih odnosa kao značajni korak u razvoju više razine ego diferencijacije. Ovim su teorijskim pristupom na posredan način uključene nove spoznaje teorija objektnih odnosa. Na ovaj je način s obzirom na razumijevanje adolescentnog razvoja učinjen pomak s dominacije trijadnih sadržaja određenih ranijim edipskim događanjem na dijadne sadržaje određene preedipskim razvojem.

U ovome je dijelu važno obrazložiti Blosovu (23) teoriju s aspekta razumijevanja adolescentnoga razvoja kojemu je glavni zadatak razvoj autonomne odrasle individualnosti izražene adekvatnim razvojem *karakterne formacije*. Kako to objašnjava Kroger (29), Blos se koristi pojmom *karaktera* i *karakterne formacije* za što se Erikson koristio pojmom *ego identiteta*. Karakter je Blos (22) definirao kao *entitet koji se restrukturira i konsolidira tijekom adolescencije i predstavlja onaj aspekt ličnosti koji oblikuje nečije odgovore na vanjske podražaje i one unutar njega*. Posebnost Blosova rada je, prema zapažanju Krogerove (29), što se nije usmjerio na istraživanje ego procesa u formiranju karakterne formacije kao većina autora kao što su Erikson, Kohlberg, Loevinger i Kegan, već se prvenstveno usmjerio na istraživanje dinamike balansa između dijelova strukture, i to ida, ego i superego. Za Blosa (26) razvoj karakterne formacije podrazumijeva progresivno povećavanje sposobnosti da se uključe drugi na diferenciran i neovisan način. Subjektivno doživljeno, karakter predstavlja nečije doživljavanja sebe, međutim kako to naglašava Blos, psihički život ne može biti zamišljen bez karaktera, kao što se ni fizički život ne može pojmiti bez tijela. Slikovito rečeno, individua se osjeća kod kuće u vlastitome karakteru i utoliko *netko prije umire za njega, nego što dopusti da on umre* (26).

U definiciji razvoja karaktera Blos pokazuje svoju posebnost ukazujući na četiri smjera razvoja što se integriraju u razdoblje kasne adolescencije (26). Ako se bilo koji od njih odgovarajuće ne rješava i integrira s drugim razvojnim zadacima, formira se *'deficitarni karakter'* koji svojom strukturom ne omogućava zdravo funkcioniranje u daljnjem životu. Ta četiri značajna područja koja određuju uspješnost cijelog razvoja i koja završavaju oblikovanjem karakterne formacije odrasle osobe su:

- druga individuacija,
- prorada i nadvladavanje dječje traume,
- ego kontinuitet i
- seksualni identitet.

Četiri parametra karakterne formacije treba promatrati kao komponente totalnog procesa. Bloss (27) zaključuje da njihova integrativna rezolucija predstavlja kraj adolescencije.

Proces *druge individualizacije* u adolescenciji predstavlja napuštanje onih intrapsihičkih reprezentacija roditelja koje su internalizirane kroz rano djetinjstvo i koje su do adolescentnog razdoblja predstavljale osnovu strukture djetetove osobnosti. *Prorada i nadvladavanje dječje traume* predstavlja važan razvojni zadatak suočavanja s traumatskim događajima ranog djetinjstva. Ponovnim suočavanjem i proživljavanjem ranih povreda omogućuje se uspostava iskustva sposobnosti upravljanja čime se izbjegava kasnija dominantna uporaba obrambenog ponašanja koje može predstavljati osnovni model funkcioniranja u odraslome životu. Iskustvo se *ego kontinuiteta*, prema Krogeru (29), podudara s Eriksonovim stavom o potrebi posjedovanja osjećaja unutarnjeg kontinuiteta i istosti (*sameness*) za izgradnju zdravog ego identiteta (7). Važnost ovoga aspekta razvoja, kao osjećaja osobne povijesti, oslikava se u Eriksonovu zapažanju da netko ne može imati budućnost ako nema prošlosti. *Formiranje seksualnog identiteta*, po zapažanju Kroger (29), određeno je klasičnom psihoanalitičkom teorijom u sklopu koje Bloss prepoznaje ponovno oživljavanje i aktiviranje ranih dječjih edipskih sadržaja. Prorada ovih sadržaja u adolescentnom razdoblju predstavlja osnovu formiranja spolnog identiteta koji u razdoblju kasne adolescencije treba biti integriran u karakternu formaciju odrasle osobe.

Na pitanje koje je optimalno psihičko funkcioniranje koje karakterizira kraj adolescentnog razvoja, Bloss (27) naglašava da je to *kapacitet da se tolerira određeni stupanj anksioznosti i depresije* koji predstavljaju nezaobilazne pratioce ljudskog postojanja. Zapažanje je da kao što na početku adolescencije postoje pubertetske promjene koje ukazuju na njen početak, na kraju adolescencije ne postoje takve fiziološke oznake. Bloss (24) pokazuje da niti završetak fizičkog rasta, ni postizanje seksualnog funkcioniranja, ni socijalna uloga ekonomske samostalnosti nisu pouzdani indikatori završetka adolescentnog procesa. Pouzdan indeks karakterne formacije je *stupanj koordinacije i integracije između ego funkcija*. Završetak adolescencije događa se kada karakterni izazovi postanu integrirani i funkcioniraju unisono te time označavaju sljedeću fazu autonomnosti i stabilnosti.

Bloss (24) ukazuje da je kraj adolescentnoga razvoja onda *kada autonomnost ega, u skladu s ego idealom, izazove djelomičnu, ali efektivnu dominaciju superega*. To označuje postupne promjene u prirodi odnosa, javnih i privatnih, koje su izabrane s više diskriminacije i refleksije, a s obzirom na vlastite individualne potrebe i želje.

1.3.2. Uloga 'druge individuacije' u adolescentnom razvoju i Mahlerina teorija objektnog odnosa

Iako sam Blosov koncept *druge individuacije* po nekim autorima predstavlja samo neopravdano premještanje fenomena ranog događanja na razdoblje adolescentnog razvoja, on ima i svoju autentičnost. Blosov pojmom *druge individuacije* želi pokazati bitnu razliku u procesu razvoja objektnog odnosa u razdoblju adolescencije u odnosu na taj proces u ranom djetetovu razvoju koji je opisala Mahler i njeni suradnici (2). U Blosovoj teoriji možemo prepoznati dva različita procesa separacije-individuacije, ne samo s obzirom na vrijeme pojave, već i s obzirom na specifičnosti procesa. Prvi proces separacije-individuacije, označen pojmom '*prve individuacije*', koji obuhvaća razdoblje prvih triju godina djetetova života, određen je zadatkom postizanja relativne fizičke djetetove neovisnosti od vanjskoga objekta. Ovo događanje omogućuje razvoj djetetova iskustva selfa i konstantnosti objekta, koje po Mahler (2) predstavlja iskustvo djetetova *psihičkog rođenja*. Drugi proces separacije-individuacije, označen pojmom *druge individuacije*, koji obuhvaća razdoblje adolescentnog razvoja, određen je zadatkom postizanja neovisnosti od internaliziranih roditeljskih imidža prisutnih od najranijih razdoblja djetetova razvoja. Adolescent ima zadatak procesom separacije razviti sposobnost autonomnog postojanja koji u sebi sadrži obvezu odbacivanja ranih idealiziranih aspekata roditelja internaliziranih prvenstveno u strukturu ego ideala. Upravo uspješnošću ovog procesa separacije od ranih internaliziranih aspekata idealnih roditelja, postiže se prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob. Kroz proces 'druge individuacije' adolescent ima zadatak da učini promjenu u strukturi osobnosti tako da 'dječji' zamjeni 'odraslim' ego idealom. To znači da treba učiniti promjenu od '*dječje savršenosti*' do '*odrasle aproksimativnosti*' kao novog modela u odnosu prema realitetu i osobnim ciljevima.

Kroz proces druge individuacije adolescent ponovno proživljava dječje simbiotske potrebe i osjećaje ovisnosti kao i anksioznosti koje ih prate. Tada je riječ je o '*regresiji u službi razvoja*' kao uvjetu normalnog razvoja (22). Time se zahtjeva razlikovanje '*obrambene regresije*' i '*regresije u službi razvoja*'. Tako se adolescentne psihotične manifestacije mogu razumjeti kao razvojni rizici određeni individualnom neuspješnošću da se ovi oblici regresije održe unutar granica realiteta. Psihotični adolescenti pokazuju slabost ego kapaciteta koja se manifestira u nemogućnosti da izdrže regresijom potaknuta nediferencirana stanja ranog djetinjstva.

Kako je već prethodno naglašeno, Blosov koncept nalazi svoje uporište u radu M. Mahler koja je 60-tih godina vodila istraživanja zdravih dijadi majke i djeteta u prirodnim uvjetima. Separacija i individuacija predstavljaju po Mahler (1) dva procesa koji, međusobno se ispreplićući, određuju djetetov razvoj od nediferencirana iskustva sebe do potrčka s

osjećajem odvojenosti od fizičkog svijeta i realnosti s kojima je u odnosu. Pod *separacijom* Mahler (1) podrazumijevaju djetetovo pojavljivanje iz simbiotske fuzije s majkom, dok pod *individuacijom* podrazumijevaju ono postignuće koje se određuje kao iskustvo individualnog postojanja, odnosno *psihološko rođenje ljudske bebe*. Na osnovi svojih sistematskih opažanja prepoznala je postojanje pojedinih sekvenca razvoja koje je definirala kao pojedina razdoblja razvoja objektnog odnosa. U odnosu na Freudovu teoriju razvoja, u kojoj rezolucija edipskih sadržaja predstavlja osnovu kasnijeg formiranja karaktera, Mahler istu važnost pridaje događanju u razdobljima razvoja objektnog odnosa.

Razvoj počinje sa stanjem nediferenciranosti. Novorođenče nije sposobno razlikovati sebe od vanjskoga svijeta, odnosno ne postoji unutarnja reprezentacija vanjskoga svijeta. U tom prvom, AUTISTIČNOM razdoblju razvoja objektnog odnosa, najznačajniji je zadatak održavanje fiziološke homeostaze. Postupno s povećanjem svjesnosti o osobi koja se brine o djetetovim potrebama pokreće se ulazak u sljedeće razdoblje nazvano SIMBIOZOM. Tu postoji nejasno prepoznavanje objekta, doživljena kao jedino proširenje djetetova selfa. Dijete se, po zapažanju Mahler (2), ponaša i funkcionira kao da su ti 'parcijalni objekti' dio njegova 'svemoćnog' sustava. Dijete doživljava sebe i osobu koja brine o njemu kao 'dvojno jedinstvo sa zajedničkom granicom'.

Nakon ova dva razdoblja slijedi treće razdoblje određeno kao 'SEPARACIJA-INDIVIDUACIJA'. U ovome razdoblju dijete postiže sve veću intrapsihičku diferencijaciju između selfa i objekta. Ovaj razvoj diferencijacije određen je događanjem kroz četiri podrazdoblja. Prvo podrazdoblje je 'HATCHING' koji traje od 5. do 10. mjeseca. Tada dijete stječe fizičke i intrapsihičke sposobnosti prepoznavanje objekata vanjskog svijeta. Razvoj u ovom razdoblju započinje sviješću o majci kao samosvojnom 'totalnom' objektu. Sljedeće razdoblje, 'PRACTICING', traje od 10. do 15. mjeseca. U ovom razdoblju dijete s povećanim lokomotornim sposobnostima počinje istraživati vanjski svijet. Ovo razdoblje karakterizira 'ljubavna veza sa svijetom'. U razdoblju 'RAPROCHMENT', koje traje od 15. do 22. mjeseca, majka se doživljava kao odvojena osoba sa svojim vlastitim pravom. Takvo iskustvo donosi osjećaj velikoga gubitka što potiče novu strategiju u odgovoru, odnosno dovodi do regresije. Dijete pokušava zavoditi majku s namjerom da kroz njenu aktivnost ponovno ispuni nastalu intrapsihičku prazninu. U tome razdoblju dolazi do 'krize približavanja' (*rapprochment crisis*) koja donosi iskustvo nemogućnosti povratka u self-objekt fuziju ranijeg doba. U ovome je razdoblju izražena ambivalencija između želje za inkorporacijom majke i istovremeno želja za separacijom od nje i individuacijom. U tom dijelu razvoja važnom se pokazuje uloga oca koji treba podržati dijete da ne krene unazad prema simbiotskom odnosu. Razvoj završava razdobljem 'LIBIDNE KONSTANTNOSTI OBJEKATA' koje traje od 22. do 36. mjeseca. Uspješnost razvoja objektnog odnosa u ovom razdoblju prepoznaje se kroz

djetetovu sposobnost prihvaćanja odvojenosti i njome potaknutu frustraciju bez upotrebe obrambenog mehanizma podvojenosti (splittingom) ili regresije na stanje fuzije selfa i objekta. Dva su zadatka postignuta u ovoj fazi. Prvi je postignuće individualnosti, a drugi je mogućnost održavanja iskustva konstantnosti objekta bez obzira na iskustvo odvojenosti i njome potaknute anksioznosti. U ovome trenutku počinje važna izgradnja unutarnjih psihičkih struktura. *'Objektna konstantnost'* kao pojam podrazumijeva prethodnu intrapsihičku inkorporaciju 'dobrih' i 'loših' aspekata iskustva majke. Ovim razvojem omogućeno je održavanje fizičke distance i oblikovanje interpersonalnog iskustva kao osnove daljnjeg razvoja identiteta.

S aspekta daljnjeg je razvoja bitno zapažanje Mahler (2) o kliničkim posljedicama nepovoljnih iskustava u razdoblju *'krize približavanja'* (*rapprochment crisis*) u kvaliteti prorade krize u adolescenciji. Po zapažanju Krogera (29), Mahler nije prikazala posljedice ovog ranog iskustva na području adolescentnog razvoja. Utoliko je Blos otišao korak dalje dajući važnost ovom procesu separacije-individuacije za intrapsihičko restrukturiranje u razdoblju adolescencije. Daljnje njeno zapažanje je da je Blos povezo proces *'izlaska iz simbiotske orbite'* koji je opisala Mahler (1), s adolescentnim procesom *'gubitka obiteljske ovisnosti'*. Upravo to iskustvo predstavlja težinu gubitka veze s internaliziranim roditeljskim reprezentacijama koje su podupirale djetetov prijašnji razvoj. Ovo oslobađanje od internaliziranih roditeljskih reprezentacija praćeno je stvaranjem novih izvanobiteljskih emocionalnih odnosa. Tamo gdje se intrapsihičko restrukturiranje u adolescenciji ne događa na ovaj način, mlada osoba može u najboljem slučaju samo zamijeniti originalni infantilni objekt s novim objektom ljubavi, ostavljajući kvalitetu emocionalnog odnosa nepromijenjenu, odnosno infantilnu.

Na taj način prepoznaje se da je pozitivno postignuće u adolescentnom razvoju osobnosti određeno uspješnošću rezolucije procesa druge individuacije (8). To se postignuće prepoznaje: (1) u stabilnosti granica selfa i objekta, (2) u gubitku rigidnosti snage edipskog superega, i (3) u većoj konstantnosti raspoloženja i samopoštovanja kao posljedice manje ovisnosti o vanjskim objektima.

Do adolescencije dijete ima legitimno pravo na zahtjeve prema roditeljskom egu koji je služio kao produžetak njih samih. Upravo ti dijelovi roditeljske reprezentacije služe kao dio unutarnje psihičke strukture djeteta. Blos (8) je izrekao značajnu činjenicu da je *oslobađanje od infantilnih objekata uvijek praćeno sazrijevanjem ega*. Sazrijevanje ega, koje se prepoznaje u čvršćem osjećaju selfa, manje je preplavljeno internaliziranim superego zahtjevima, izraženijom sposobnosti pronalaska podrške u samome sebi što predstavlja kraj procesa sekundarne individuacije. Utoliko uspjela individuacija znači da je *odvajajuća osoba preuzela na sebe veću odgovornost za ono što radi i ono što jest, prije nego da premješta odgovornost*

na druge pod čijim je utjecajem i tutorstvom odrasla. Ovo određenje Kroger (29) povezuje s zapažanjem Ane Freud (77) o primarnom zadatku odgojitelja da *bude prisutan, kako bi bio ostavljen*.

Posebno treba naglasiti da središnju ulogu, po Blosu (22), u rezoluciji individuacijskog procesa tijekom adolescencije ima *regresija*. Ona nije shvaćena kao obrambeni već kao konstruktivni mehanizam značajan za adolescentni razvoj. Rezolucija ovog procesa moguća je kroz ponovno 'ovdje i sada' oživljeno i prorađeno rano infantilno dijadno, preedipsko iskustvo koje omogućuje procese novog psihičkog strukturiranja tijekom adolescentnog razvoja. Blos (24) zaključuje kako se *paradoksalno, ali jedino kroz regresiju, nagonsku i ego regresiju, može ispuniti zadatak adolescencije*. Po Blosu (22) regresija služi normativnome razvoju pa tako određuje uspješnost nagonškoga i ego sazrijevanja.

Na kraju ovog dijela treba naglasiti da kao što dijete u razdoblju rattachment-a traži ponovni angažman majke i odgajatelja u borbi s boli gubitka, tako adolescent traži utjehu od vršnjaka dok pokušava napustiti dječje intrapsihičke objektne veze. Time se posebna važnost treba pridati adekvatnoj emocionalnoj podršci u procesu *druge individuacije*. Važno je zapažanje Kroger (29) da ako adolescent pokušava riješiti zadatak druge individuacije distanciranjem od roditelja drugačije nego intrapsihičkom separacijom, tako da formira fizički i ideološki prostor između sebe i obitelji, onda on ne uspijeva izvršiti postavljeni razvojni zadatak. Takvu nepotpunu rezolucija *druge individuacije* Blos (8) opisuje kao *nesposobnost da se odvoji od unutarnjih objekata izuzev na način 'dettachmenta', odbacivanja i poniženja što se subjektivno doživljava kao osjećaj otuđenja*, što može biti shvaćano Eriksonovim pojmom *negativnog identiteta* (6).

1.3.3. Formiranje spolnog identiteta u adolescentnom razvoju i oblikovanje karakterne formacije

U oblikovanju karakterne formacije značajno mjesto ima i oblikovanje *seksualnog identiteta* koje podrazumijeva uspostavu osjećaja maskuliniteta i feminiteta s vlastitim ireverzibilnim granicama. Kako smo već naveli, Blos se u prikazu razvoja spolnosti koristio pojmom '*seksualnoga identiteta*' (*sexual identity*) u odnosu na pojam '*spolnoga identiteta*' (*gender identity*) kojim se koristio u značenju svijesti o spolnoj pripadnosti koja se po njemu oblikuje u ranijem razvoju sa sviješću o vlastitom spolu. Takvim teorijskim pristupom Blos (25) je ostao u duhu klasičnog psihoanalitičkog shvaćanja razvoja spolnosti u kojem je naglasak na biološko-nagonskom aspektu razvoja. Na taj je način razvoj spolnosti shvaćen kroz pojedine faze nagonškoga, libidnog razvoja. To je posebno prepoznatljivo u Blosovoj definiciji *seksualnog identiteta* kao *endogenog sistema ponašanja i stavova, simbolizacija i*

značenja, koji je u svojoj cjelovitosti karakterističan i jedinstven za svaku kulturno-socijalnu sredinu (22).

Za potpuno razumijevanje Blosove teorije razvoja spolnosti potrebno je uzeti u obzir njegovu psihoanalitičku tradiciju. U sklopu tradicionalne psihoanalitičke teorije Blos vidi adolescenciju kao razdoblje konstruktivne regresije na faličko razdoblje psihoseksualnog razvoja i ponovnog oživljavanja sadržaja dječje seksualnosti u kontekstu edipskog kompleksa. Novi doprinos shvaćanju razvoja spolnosti proizlazi iz zapažanja Blosa o ponovnom oživljavanju preedipskih osjećaja i sadržaja tijekom adolescentnog razvoja (22). Ponovno aktiviranje preedipskih osjećaja i sadržaja, određenih ranim iskustvima ovisnosti, tek sada s razvojem adolescentnog ega mogu postići konačno prihvaćenje i integraciju u osobnost adolescenata. Ta oživljena i proradom izmijenjena preedipska iskustva određena simbiotskim potrebama i osjećajima ovisnosti postepeno gube svoje infantilno dezintegrativno značenje. Tako se aktiviranjem i proradom ranih 'opasnih' simbiotskih potreba i osjećaja ovisnosti, omogućuje razvoj bliskoga i nježnoga odnosa s drugom osobom. Na taj se način, proradom ranih dijadnih, preedipskih iskustava stvara osnova za usješno rješavanje trijadnih, edipskih sadržaja. Blos (25) naglašava da do adolescencije nije postojao moment da edipska drama bude konačno riješena dok se nije omogućilo ostvarenje zrelih objektnih odnosa. Na taj je način u razvoju spolnosti naglašena važnost međudnosa dijadnih i trijadnih, odnosno preedipskih i edipskih sadržaja.

Prema Blosovu zapažanju, u adolescenciji je konstruktivnom regresijom omogućeno ponovno oživljavanje i prorada ranih dijadnih i trijadnih sadržaja što vodi oblikovanju odrasle spolnosti, odnosno zrelih heteroseksualnih interesa i odnosa(22). Posebnost je adolescentnoga razvoja u tome što se proradom tih sadržaja potiče proživljavanje '*dviju opasnosti*', od kojih je prva '*trijadna opasnost*', prepoznata u pojavi incestnih sadržaja, a druga je '*dijadna opasnost*' prepoznata u pojavi simbiotskih potreba i njima potaknutih strahova od gubitka autonomnosti i granica između sebe i vanjskog svijeta. Ono novo, što omogućuje rješavanje ovih dviju opasnosti koje su postojale već ranije, određeno je kognitivnim razvojem i konsolidacijom ega tijekom latencije. Ulaskom u adolescenciju ponovno aktivirani sadržaji edipskog kompleksa mogu biti konačno riješeni na osnovi razvoja ega i izgradnjom zrelih objektnih odnosa. Po Blosu (22), tek s razvojem sposobnosti za zrele objekte adolescent je sposoban konstruktivno se suočiti sa sadržajima edipskoga kompleksa i konstruktivno ih riješiti. Adolescentni razvoj započinje s biološkim pubertetskim događanjem koje određuje ponovno oživljavanje infantilne seksualnosti i iskustava ranijih objektnih odnosa. Oživljavanje trijadnih, edipskih sadržaja u adolescentnom razdoblju lako je prepoznatljivo u pojavi heteroseksualnih interesa, dok se tek pažljivim promatranjem može prepoznati oživljavanje dijadnih, preedipskih sadržaja. U vlastitom je psihoanalitičkom iskustvu Blos

prepoznao postojanje 'invazije u mišljenje' dijadnih, preverbalnih osjećaja jednako kao i njihovo potiskivanje i ponovno vraćanje u svijest (8). Tako se tijekom adolescencije mogu prepoznati izmjenične pojave 'dijadnih' i 'trijadnih' stadije. Oba se stadija međusobno izmjenjuju ovisno o stupnju njihove emocionalne naglašenosti čime dodatno pridonose emocionalnoj nestabilnosti u adolescentnom razvoju. Ovaj međuodnos prepoznatljiv je kroz izmjene konfliktnih sadržaja. Tako se u terapiji adolescenata susrećemo s pojavom konflikata između želja i krivnja koji pripadaju edipskoj razini funkcioniranja, i konflikata između primitivnih i arhaičnih polarnosti ugone i boli, koji pripadaju preedipskoj razini funkcioniranja. Istovremeno oživljavanje i postojanje preedipskih i edipskih sadržaja u emocionalnom doživljavanju adolescenata, predstavljaju specifičnost adolescentnog razvoja koje utoliko bitno određuje i razvoj spolnosti. Ovakvim su događanjem u adolescentnom razvoju, iskustva ranog dijadnog odnosa uvučena u adolescentno rješavanje genitalne seksualnosti. Tako ponovno oživljavanje infantilnih objektnih odnosa, koje je esencijalno u procesu konačnog odvajanja od infantilnih objekata ljubavi, pokazuje svoju važnost i na području izgradnje spolnog identiteta. Blosovo (24) je zapažanje da je tek s razvojem zrelih objektnih odnosa moguće formiranje spolnog identiteta čime se objašnjava nemogućnost konačnog rješenja edipskog kompleksa u ranijim razvojnim razdobljima. Polazeći od psihoanalitičkog iskustva Blosa (24) zaključuje da završetak faličkog razdoblja predstavlja udaljšavanje od edipova kompleksa, odnosno njegovu *suspenziju*, a ne njegovu konačnu *rezoluciju*. Po njemu adolescencija predstavlja pravo vrijeme kad se edipski kompleks može razriješiti, a uvjet je za to konačna prorada i rezolucija njegovih pozitivnih i negativnih spolnih komponenata. Tako određeno rješenje edipskog kompleksa u sebi sadrži rješenje pozitivnog i negativnog edipskog odnosa. Pozitivni edipski kompleks postiže svoju rezoluciju kroz identifikaciju s istospolnim roditeljem tijekom ranog djetinjstva u falusnom razdoblju razvoja, dok negativni edipski kompleks izražen ljubavlju prema roditelju istog spola postiže svoje razrješenje tek u razdoblju adolescencije. Tako je glavni razvojni zadatak adolescencije, po Blosu (24), rezolucija negativnoga edipskog kompleksa čijim završetkom započinje izgradnja spolnog identiteta. Problem koji je Blos posebno naglasio u razvoju spolnog identiteta je prorada homoseksualnih komponenata pubertetske seksualnosti. Ove homoseksualne komponente, nezaobilazne u adolescentnom razvoju, shvaćene su kao posljedica ponovnog oživljavanja dijadnih, preedipskih potreba i osjećaja povezanih s istospolnim roditeljem. U terapijskom radu ovaj zadatak pokazuje posebnu težinu i najčešće je praćen heteroseksualnim acting-out ponašanjima adolescenata koja predstavljaju obrane od seksualnih osjećaja prema istospolnom roditelju. Na taj je način negativni-istospolni edipski kompleks dobio je primarnu važnost čime je problem homoseksualnosti postao središnjom temom u razumijevanju razvoju spolnosti odraslih.

1.3.4. Razvoj spolnoga identiteta i ego ideal

Iako je razvoj spolnosti u konceptu razvoja obrađen kao jedna od manje važnih dimenzija s obzirom na proces druge individuacije, on je posredno dobio posebnu važnost kroz shvaćanje njegova udjela u razvoju karakterne formacije. Ta posredna važnost razvoja spolnosti može se prepoznati u njegovu udjelu u izgradnji ego ideala. Kroz prikaz razvoja '*odraslog ego ideala*' prepoznatljiva je uloga razvoja spolnosti u formiranju karakterne formacije. U Blosovu razumijevanju razvoja ego ideala posebnu ulogu ima *negativno-istospolni edipski kompleks* (8). Ta se posebna uloga objašnjava činjenicom da se '*odrasli*' *ego ideal* pojavljuje tek na kraju adolescentnog razvoja kao nasljednik *negativno-istospolnoga edipskog kompleksa*. Na ovaj je način razvoj spolnosti posredno dobio važnost kroz svoju ulogu u izgradnji karakterne formacije. Tako je, kao i u klasičnom psihoanalitičkom konceptu, spolnost zadržala središnje mjesto u oblikovanju karakterne formacije odrasle osobe.

U svom pojmovnom određenju značenja ego ideala Blos polazi od Freudova (74) shvaćanja narcističke osnove ego ideal. U Blosovu je teorijskom konceptu *ego ideal* shvaćen kao '*dio psihičke strukture koja sadrži apstraktne, cilju-usmjerene i akciji-motivirajuće snage*'. Posebno je naglašeno da kao dio karakterne formacije ego ideal predstavlja energetska osnovu funkcioniranja cjelokupnoga psihičkog sustava. Ova energetska osnova psihičkog funkcioniranja prepoznatljiva je u sposobnosti odrasle osobe da unutar sebe nalazi poticaje vlastitoj aktivnosti i iskustvo vlastite vrijednosti. Ovaj motivirajući aspekt ego ideala Blos (22) je opisao kao *neprekidno putovanje bez stizanja* ili kao *neprekidno životno stremljenje prema savršenstvu*. Služeći se zapažanjima Piersa i Singera (74), ego ideal je prikazan kao *magično vjerovanje u nečiju neranjivost ili besmrtnost koja može potaknuti fizičku hrabrost ili pomoći nasuprot realnom strahu od povrede i smrti*. Koristeći se Nietzscheovim stilom izražavanja, Blos određuje ego ideal kao strukturu koja se nalazi *s onu stranu dobra i zla*. Osim ovoga motivirajućeg aspekta, ego ideal ima važnu ulogu u održavanju 'narcističkog balansa' izraženog osjećajem općeg zadovoljstva životom i osjećajem samopoštovanja. Obje ove manifestacije ego ideala imaju svoje podrijetlo u iskustvu primarnog narcizma.

Polazeći od stava da je ego ideal dio superega, Blos naglašava da oni nisu obuhvaćeni istim matriksom, niti se podudaraju. Posebno se naglašava kako njihovi izvori nisu identični, niti vremenski usklađeni. Ono što im je zajedničko jest njihov (1) motivacijski utjecaj na ponašanje i (2) njihov utjecaj na stvaranje i održavanje osjećaja općeg životnog zadovoljstva. U određivanju razlika Blos (22) zapaža da je ego ideal ranija i narcistička struktura, dok je superega kasnija i više realitetu sintona struktura. Zapažanje je da se u odnosu na vrijeme nastanka superega formira ranije, odnosno u edipskom razdoblju, dok ego ideal postiže svoju

konačnu formu tek u razdoblju kasne adolescencije.

Promatrajući narcistički pravac razvoja, možemo prepoznati razvoj od *'infantilnog'* do *'odraslog'* ego ideala. 'Infantilni' je ego ideal, kao osnova razvoja 'odrasle' strukture ego ideala, izgrađen na ranom iskustvu *grandioznog selfa*. Narušeno iskustvo samodovoljnosti i svemoći u procesu odvajanja i individualizacije sačuvano je u strukturi 'infantilnog' ego ideala. Tako s razvojem 'odraslog' ego ideala tijekom adolescentnog razvoja dolazi do napuštanje infantilnog narcitičkog modela funkcioniranja. To se događanje Blosa uspoređuje s *'kopernikanskim obratom'* koji stavlja čovjeka izvan središta svemira (22). Tako razvoj 'odraslog' ego ideala predstavlja proces prorade i redukcije ekscesivnih self i objekt idealizacija s kojima dijete ulazi u adolescentno razdoblje. Tijekom tog razvoja mora doći do promjene od *infantilne savršenosti* do *odrasle aproksimativnosti*. To znači da se rani 'infantilni' ego ideal kao nasljednik *grandioznog selfa*, koji je služio u funkciji redukcije tenzije i regulatora vlastite vrijednosti, treba preoblikovati u 'odrasli' ego ideal koji će zadržati istu funkciju na osnovi objektivnijeg i realističnijeg doživljaja sebe i vanjskih objekata. Tako u adolescentnom razdoblju u prvi plan dolaze sadržaji idealizacije selfa i objekta te borba adolescenata za njihovo očuvanje.

U kliničkom i psihoterapijskom iskustvu s adolescentima susrećemo se s naglašenim željama i idejama o savršenom društvu i harmoničnim obiteljskim odnosima zasnovanima na arhaičkom narcističkom iskustvu roditeljske savršenosti. U adolescentnom traganju za savršenim svijetom možemo prepoznati eksternalizaciju infantilnih idealiziranih roditeljskih imidža i istovremeno se sresti s pojavom narcističkoga bijesa koji prati iskustvo obezvrjeđivanja tih idealizacija u kontekstu realiteta. Tu se srećemo i sa stavovima da svijet mora biti ili korigiran ili uništen po principu *'sve ili ništa'*. Kroz nasilno ponašanje adolescenata može se prepoznati potreba za korekcijom 'lošeg svijeta' i reakcija nezadovoljstva određena gubitkom eksternaliziranog roditeljskog savršenstva. Tako na putu k odraslom prihvaćanju sebe i vanjskoga svijeta, adolescent treba preživjeti procese devaluacije selfa i objekta te na tom iskustvu izgraditi realitetu usmjeren 'odrasli' ego ideal. Ovaj se proces događa prvenstveno kroz odnos s istospolnim roditeljem te je shvatljiva Blosova pretpostavka kako je za izgradnju 'odrasloga' ego ideala nužno rješenje negativno-istospolnog edipskog kompleksa (22).

Poteškoća preoblikovanja infantilnih, idealiziranih roditeljskih imidža, koji su dobili posebnu važnost u adolescentnom razvoju ponovnim oživljavanjem infantilnih preedipskih, dijadnih sadržaja, određena je istovremenim oživljavanjem edipskih, trijadnih sadržaja. Ovo događanje povezano s oživljavanjem preedipskih i edipskih sadržaja, određuje pojavu negativno-istospolnog edipskog kompleksa i ujedno mogućnost za njegovo konačno rješavanje. Kako je već ukazano, s rješenjem negativno-istospolnog edipskog kompleksa

stvvara se mogućnost s jedne strane izgradnje seksualnog identiteta i s druge strane izgradnje 'odrasle' strukture ego ideala. U adolescentnom razvoju ovo Blosovo (8) zapažanje možemo prepoznati kroz istovremenu pojavu edipskih i preedipskih sadržaja u njihovim odnosima. Ovisničke potrebe potaknute oživljavanjem preedipskog, dijadnog iskustva mogu se prepoznati kroz potrebe za fuzijom s objektom i obranama od njih, kao i idealizacijom objekta o kojem se ovisi. Takvi edipski i preedipski sadržaji koji su povezani s istospolnim roditeljem određuju pojavu negativnog-istospolnog edipskog kompleksa i homoseksualnih sadržaja koji predstavljaju središnju poteškoću i zapreku u razvoju 'odraslog' ego ideala i adekvatnog spolnog identiteta. Ovo se posebno može prepoznati u psihoterapijskom radu s adolescentima u kojemu se jasno može prepoznati postojanje potiskivanja negativne-istospolne edipske ljubavi i pojave seksualnih-edipskih sadržaja koji često služe kao obrana od neprihvatljivih homoseksualnih sadržaja. U tom događanju Blos prepoznaje *'edipsku obranu'* u osnovi koje se nalazi strah od osvješćivanja istospolno-negativnog edipskog kompleksa. Utoliko ne samo u terapijskom procesu, nego i u razvoju općenito, ove obrane od aktiviranja i prorade sadržaja homoseksualnosti predstavljaju središnju zapreku u razvoju spolnosti i izgradnji strukture 'odraslog' ego ideala.

Zadatak je pred kojim se nalazi adolescent da se edipska-seksualna komponenta odvoji od preedipske-narcističke komponente ljubavi prema roditelju istog spola. Rezolucija negativnog-istospolnog edipskog kompleksa predstavlja *deseksualizaciju* infantilnog, narcističkog dijadnog iskustva i njegovu modifikaciju i integraciju u 'odraslu' strukturu ego ideala. Tako rezolucija negativno-istospolnog edipskog kompleksa omogućuje se 'defleksija' idealizirane, narcističke komponente ljubavi prisutne u dijadnom odnosu s istospolnim roditeljem u idealnu ego-sintonu strukturu ego ideala (22). To bi značilo da razvoj 'odraslog' ego ideala zahtijeva neovisnost o objekt-libidnome utjecaju. Blos to naglašava da je ta *transformacija postignuta deseksualizacijom infantilne dijadne emocionalne veze s roditeljem istog spola čime je omogućena defleksije narcističke komponente tog odnosa u idealiziranu, ego sintonu strukturu 'odraslog' ego ideala*. Kao što aktivirane narcističke komponente ranog dijadnog iskustva određuju pojavu negativnog-istospolnog edipskog kompleksa koji predstavlja zapreku na putu razvoja adekvatne spolnosti, isto tako libidne komponente trijadnog iskustva preko pojave negativnog-istospolnog edipskog kompleksa predstavljaju zapreku u formiranju 'odraslog' ego ideala.

Osnovno je Blosovo zapažanje da homoseksualni sadržaji vezani uz roditelja istog spola ometaju integraciju narcističkih komponenata tog odnosa u strukturu ego ideala. Osnovu svoje ideje Blos je prepoznao u Aronsovoj (75) studiji u kojoj se naglašava uloga konflikta sin-otac u odnosu na promjene u strukturi ego ideala. Blos zapaža da je istospolna edipska i preedipska emocionalna veza u najširem smislu narcističko-objektna. Kako ta libidna

investicija u odnosu s roditeljem istog spola tijekom adolescentnoga razvoja postaje deseksaulizirana, tako započinje izgradnja narcističke strukture odrasloga ego ideala. Problem je koji se javlja tijekom adolescentnog razvoja da energija određena ranim narcističkim iskustvom ostaje uključena u edipski kompleks i tako se onemogućuje njeno integriranje u strukturu ego ideala. Tako se rješenjem negativno-istospolnog edipskog kompleksa i uključivanjem narcističke komponente u izgradnju 'odraslog' ego ideala, stvara mogućnost da osoba preuzme sadržaje koji određuju osjećaje općeg životnog zadovoljstva i samopoštovanja. Na taj se način adolescent u svom razvoju kreće od pasivnog do aktivnog, od nesamostalnog do samostalnog psihičkog funkcioniranja.

1.3.5. Modifikacija teorije ženskog i muškog razvoja spolnosti

Kroz analizu Blosovih radova može se prepoznati da iako je pokušao ugraditi doprinose teorija objektnih odnosa u psihoanalitičku teoriju spolnosti, dominantno je ostao u njenim okvirima. Koristeći se Kroyerim (29) zapažanjem o 'raskršću' na koje je došao Bloss sa svojim novim konceptom 'druge individuacije', možemo prepoznati da se nije usudio poći dalje, već se, kad je u pitanju razvoj spolnosti, vratio na provjerene koncepte edipskog kompleksa. Tako govoreći o razlici između spolova Bloss (22) zapaža prednost dječaka nad djevojčicama jer u njihovu razvoju majka zadržava svoj primat kao objekt ljubavi, dok djevojčice moraju proći promjenu do majke od ljubavi prema ocu. U ovom stavu može se prepoznati Blossov ostanak na tragu klasičnog Freudova stava o spolnoj različitosti.

Pomak koji je prepoznat u naglasku je na problemu homoseksualnosti u muškom i ženskom razvoju spolnosti. Tako u prikazu razvoja ženske spolnosti Bloss (22) polazi od Freudova (77) djela 'Fragmenti analiza slučaja hysterije'. U kritici ovoga Freudova prikaza Bloss naglašava da je problem prekida terapijskog procesa u pojavi preedipskih-dijadnih, istospolnih sadržaja koji su na edipskoj razini vodili k oživljavanju negativnog-istospolnog edipskog kompleksa. Iz prikaza je prepoznato da su heteroseksualne histerične manifestacije stavljene u prvi plan svijesti predstavljale 'screen' za ovaj drugi homoseksualni dio.

Bloss (22) je također u psihoanalizi adolescentica i mladih žena zapazio moćne regresivne snage prema 'preedipskoj majci' koje vode formaciji simptoma i acting outu. U psihoanalitičkom radu s bulimičnim i anoreksičnim djevojkama prepoznao je da su one u preadolescentnom razdoblju bile okupirane ponovno oživljenim sadržajima 'dobre' i 'loše' preedipske majke. Upravo ta pomiješanost preedipskih s edipskih sadržaja predstavljala je glavni dio njihovih kliničkih slika. Tako ponovno oživljavanje infantilne veze s njihovom majkom koja predstavlja trajni izvor ambivalencije i dvosmislenosti, s istovremenim pubertetskim promjenama i na njima zasnovanim pojavama homoseksualnih komponenti,

predstavljaju posebni razvojni problem djevojaka u adolescentnom razvoju. U tom razdoblju susrećemo se s pojavom heteroseksualnog acting-outa kod adolescentica što se može objasniti postojanjem dvaju ciljeva. Prvi je cilj vođen infantilnom potrebom ili 'gladju' za taktilnim kontaktom, a drugi je vođen potrebom da se ojača još nedovoljno čvrst spolni identitet. Glavni je Blosov (22) zaključak da ne postoji adolescentica kod koje nisu zapažene karakteristike ovih regresivnih sila i ambivalentnih emocija kao središnjega psihoterapijskoga sadržaja.

U spolnom razvoju dječaka s obzirom na djevojčice, Blosov (22) zapaža sasvim suprotno. Kod dječaka infantilna veza s majkama ostaje kroz adolescenciju seksualno polarizirana i utoliko je izvor konflikta drugačiji nego kod djevojčica. Djevojčice nastoje sebe istrgnuti od regresivnih tendencija prema stapanju s majkama putem daljnega bijega na edipsku razinu, ono što je Blosov opisao kao *'edipske ili heteroseksualne obrane'*, dok kod dječaka postoji prolazak kroz razdoblje straha od arhaičnih, kastrirajućih majki što određuje nukleus muške ujedinjenosti nasuprot žena što Blosov opisuje kao *'homoseksualne obrane'*. Tako se kod dječaka u izbjegavanju suprotnoga spola ili u seksualnim ponašanjima u obliku machizma tijekom preadolescencije može prepoznati premještaj tog primarnog straha od arhaičnih, kastrirajućih majki. Na taj se način u razvoju spolnosti dječaka može prepoznati važnost ranih iskustava preedipskog razvoja. Tako se može zapaziti da ukoliko potreba za jedinstvom ('oneness') s majkama ostane jaka tada kod dječaka dolazi do narcističke identifikacije s arhaičnim, faličkim majkama. Tada kao posljedica takvog događanja izostaju rivalitetni sadržaji edipskog razdoblja i ujedno se tijekom adolescentnog razvoja javljaju intenzivne kastracijske anksioznosti u odnosima s 'faličkim' ženama. Ukoliko tada postoji usmjerenost prema očevima, na koje se premještaju ove rane preedipske idealizacije, dolazi do pojave homoseksualnih sadržaja koji priječe razvoj spolnosti i ujedno razvoj 'odrasle' strukture ego ideala. Specifično oživljavanje ranih preedipskih-dijadnih i edipskih-trijadnih iskustava u adolescentnom razvoju spolnosti može se bolje razumjeti u Blosovom prikazu adolescentnog razvoja gdje nalazimo specifičnosti razvojnih zadataka mladića i djevojaka.

1.3.6. Razvoj spolnog identiteta kroz faze adolescentnog razvoja

U ovom je dijelu prikazana Blosova (23) teorija adolescentnog razvoja podijeljena po svojim specifičnim zadacima i načinima rješavanja: od preadolescencije, rane adolescencije, prave adolescencije, kasne adolescencije do postadolescencije. Njegovo je zapažanje u vezi s tim razdobljima da ona ne slijede ravnu niti jedinstvenu liniju. Zapažanje je da su ciljevi i postignuća koja prate pojedina razdoblja često kontradiktorni u smjeru i heterogeni u kvaliteti. Također, obrane i adaptivni mehanizmi međusobno su isprepleteni tako da se trajanje bilo kojeg od tih razdoblja ne može jasno vremenski odrediti. Bitno je da redoslijed tih razdoblja

postoji i da ona mogu biti shvaćena kao odvojene cjeline.

U PREADOLESCENCIJI zbog kvantitativnog povećanja nagona dolazi do više ili manje izražene regresije na pregenitalnu razinu funkcioniranja. Upravo to povećanje nagonskih snaga predstavlja kraj razdoblja latencije. Blos (23) prepoznaje da u ovom razdoblju kod dječaka dominira strah i zavist u odnosu na žene. Kastracijska anksioznost povezana s oživljenim iskustvom 'faličke' majke nije samo opće događanje već predstavlja središnju temu muške preadolescencije. Tada se, u pokušajima ublažavanja kastracijske anksioznosti u odnosu s 'faličkom' majkom, javlja tendencija sjedinjenja ('oneness') i identifikacije s njom. Istovremeno se uz ovu tendenciju javljaju i obrambene aktivnosti. Obrana od arhaičke, faličke majke i time potaknute kastracijske anksioznosti vodi do povezivanja s vršnjacima istog spola u vidu 'homoseksualne obrane'. Ovaj stadij razvoja po Blosu predstavlja 'stadij ganga'. Ovaj se obrambeni 'homoseksualni stadij' preadolescencije razlikuje od 'homoseksualnoga stadija' rane adolescencije gdje je osoba istog spola uzeta kao objekt ljubavi pod utjecajem eksternalizacije ego ideala.

Kod djevojčica edipski kompleks ne završava naglo, odvajanjem od majke, kao u dječaka. Utoliko one imaju teži put razvoja objektnih odnosa tijekom ovog razdoblja. U ovom se razdoblju kod djevojčica susrećemo s produljenim i bolnim odvajanjem od majki što je praćeno napuštanjem pasivnih težnji prema njoj. Tada se djevojčice brane od regresivnog povlačenja prema preedipskoj majci okretanjem prema heteroseksualnosti. Blos prepoznaje takvu 'heteroseksualnu obranu' kroz ulogu *napadačice i zavodnice u igri pseudoljubavi*. Ujedno se može zapaziti da njihovu spolnost u tom razdoblju karakterizira 'falička' kvaliteta koja pruža osjećaj adekvatnosti i potpunosti. Problem je u ovom razdoblju razvoja spolnosti djevojčaka - promjena od rane usmjerenosti i identifikacije s aktivnim, faličkim majkama do aktualnog usmjeravanja prema očevima kao objektima ljubavi što vodi opasnosti da se u tim novim odnosima razbude pasivnim težnjama i osjećaji rane oralne ovisnosti. Upravo 'povratak na primarnu pasivnost' može spriječiti napredak razvoja heteroseksualnosti.

RANA ADOLESCENCIJA, po Blosu (23), počiva na dekateksi incestnih objekata ljubavi. U ovom razdoblju mora započeti proces odvajanja od ranih objekata ljubavi, a ta dekateksa donosi promjene u strukturi ličnosti. Dekateksa obuhvaća objektnu reprezentaciju roditelja kao i njihove internalizirane moralne stavove i standarde koji su počivali u superegu. Tada započinje traganje za novim objektima ljubavi da bi se izbjeglo stanje osamljenosti, izolacije i depresivnosti. U ovom je razdoblju izbor objekata po narcističkom modelu, što Blos prepoznaje u Freudovu (74) opisu da *tko god posjeduje kvalitete bez kojih ego ne može postići svoj ideal, on će biti voljen*. Po Freudu ovaj stadij vodi formiranju ideala ega i tako internalizira objektni odnos koji bi inače vodio latentnoj ili manifestnoj homoseksualnosti. To znači da ideal ega koji predstavlja prijatelj, pod utjecajem seksualnih poriva vodi u

homoseksualnost s voajerizmom, ekshibicionizmom i uzajamnom masturbacijom. Tako su razlozi naglih prekida takvih veza određeni ili pojavom erotskih osjećaja ili opadanjem idealizacije prijatelja čemu pridonosi formiranje ideala ega. Isto tako onipotencija i megalomanija djetinjstva, prisutne u osjećajima roditeljskoga savršenstva preuzetog u ideal ega dječaka, predstavljaju konfliktnu konstalaciju, što se može prepoznati u jakoj opoziciji očevima.

Kod djevojčica u ranoj adolescenciji prijateljstvo ima jednako važnu ulogu kao i kod dječaka. Oblik idealizacije među djevojkama se može prepoznati kroz njihovu zaljubljenost. Objekt se voli pasivno s ciljem da se dobije pažnja i nježnost ili vodi do erotskih i spolnih težnji i tako se nastavlja *mazohistička i pasivna kvaliteta zaljubljenosti koja je posredni stadij između faličke pozicije preadolescencije i napredovanja prema ženskosti*. Važno je zapažanje s obzirom na razvoj spolnosti da su 'biseksualne tendencije' manje potisnute kod djevojaka nego kod mladića. One vole naglasiti svoju muškost što nije slučaj s mladića. Blos (23) zaključuje da tijekom ovog dijela adolescentnog razvoja djevojke trebaju prestati tražiti biseksualnu sliku tijela unutar sebe i usmjeriti se prema heteroseksualnoj ljubavi.

PRAVA ADOLESCENCIJA je određena s dvije dominantne teme: (1) odvajanje od primarnih objekata ljubavi i (2) oživljavanje edipskog kompleksa. U ovom razdoblju prepoznatljiv je porast narcizma kod oba spola koji prethodi uspostavi heteroseksualne ljubavi i isprepliće se s procesom nalaženja neincestnog objekta. Porast se narcizma može prepoznati kroz povlačenje objektne katekse koje određuje doživljavanje selfa na štetu testiranja stvarnosti. Dekateksa objektne reprezentacije ujedno otklanja roditelje kao objekte libidnih stremljenja. Posljedica je toga stalna glad za objektima koja vodi do promjenjivih, površnih vezivanja i identifikacija. Zapažanje je Greensona (70), na koje je ukazala Rudan (43), da novi objekti nisu samo 'screen' za stare introjekte, nego su također pokušaj da se neutraliziraju 'loši' introjekti s novim 'dobrim' introjektima. Te identifikacije po A. Freud (77) mogu služiti održanju objektnih odnosa u vrijeme povlačenja libida na self. Po njenom zapažanju ove identifikacije ne pripadaju objektnom odnosu, već predstavljaju identifikacije najprimitivnije vrste iz najranijeg djetetova stadija kada ne postoji objektna ljubav. Ovaj tip odnosa kao strasna i odana prijateljstva, promjenjiva vezivanja i zaljubljivanja opisuje se '*kao da*' ('*as if*') tip odnosa koji pomaže da se spriječi potpuna regresija libida na razinu primarnog narcizma i istovremeno se takavim introjektima obogaćuje adolescentov osiromašeni ego.

Idealizacija objekta ljubavi kod mladića ima svoj izvor u jačini i kvaliteti fiksacije uz njihove majke. Osjećaj se nježne ljubavi u heteroseksualnom odnosu može doseći samo tada kada se narcistička i biseksualna pozicija pomakne prema konačnoj predaji suprotnospolne komponente partneru suprotnog spola. Pojava nježnih osjećaja označava za mladića zaokretnu točku. Oni postaju prvi manifestni znakovi heteroseksualnosti na putu prema izgradnji

muškosti. Ako se uspije napredovati s tog ranog stadija zaljubljenosti prema spajanju nježne i senzualne ljubavi, nastavlja se daljnja razrada muškosti. Utoliko je jasnije zapažanje Rudan (43) da u situaciji kad se organizacija nagona rane adolescencije ne može napustiti, tada dolazi ili do 'ulijetanja' u preuranjeni brak ili u prolazne spolne veze i odnose.

Druga je dominantna tema razdoblja prave adolescencije određena rješenjem edipskog kompleksa. To razdoblje započinje odvajanjem od roditelja kako bi se izbjeglo osvješćivanje incestnih, edipskih sadržaja. U svijest se ponovno vraćaju ideje povezane s intimnim životom roditelja koje su praćene sramom i krivnjom. Tada slijede omalovažavanja i osvetoljubivi osjećaji prema roditeljima. Kod djevojaka su to češće majke koje postaju ciljem prijekora i optužbi. One postaju svjesne samo negativnih aspekata svojih osjećaja prema majkama, dok su pozitivni aspekti prurušeni u fantazijama i dnevnim snovima. Ponovna identifikacija s majkom može uslijediti tek nakon napuštanja biseksualne pozicije djevojaka. Biseksualna pozicija izraženo je prisutna u ranoj adolescenciji u vidu fantazije 'iluzornog falusa'. U ovom dijelu razumijevanja spolne identifikacije s majkom naglašava se problem djevojaka u vidu prihvaćanja svoje i majčine kastriranosti. U Blosovu konceptu može se i dalje prepoznati klasični psihoanalitički stav o poteškoći spolne identifikacije djevojaka izgradnje ego ideala s obzirom na iskustvo kastracije. U ovom konceptu nisu uzeti u obzir postojeći socijalni stavovi koji mogu biti uzrok 'bijega od ženskosti' mnogo više od iskustva kastriranosti.

Kod mladića (24) tendencija da se bude pasivno voljen od očeva može voditi poteškoćama da se izgradi njihova heteroseksualnost. U normalnom razvoju tijekom prave i kasne adolescencije ova narcističko-homoseksualna kateksa mora se postepeno povući i omogućiti formaciju 'odraslog' ego ideala. Ovim procesom dolazi do dekatekse edipskih roditeljskih reprezentacija internaliziranih u superegu, čime dolazi i do ublažavanja njegova djelovanja unutar psihičke strukture. Na taj način događaju se bitne promjene u psihičkoj strukturi koje omogućuju razvoj veće autonomnosti mladih.

KASNA ADOLESCENCIJA predstavlja razdoblje konsolidacije psihičke strukture. Uspješnost ovog procesa po Bloso (23) određena je (1) visoko osobnim i stabilno organiziranim funkcijama i interesima ega, (2) proširenjem područja bez konflikta, odnosno veće sekundarne autonomije ega, (3) ireverzibilnim spolnim pozicijama, (4) relativno stabilnom kateksom reprezentacija selfa i objekta i (5) stabilizacijom mentalnog aparata s čuvanjem integriteta psihičkog sustava. Po Bloso (23) kasna adolescencija predstavlja odlučujuću točku u razvoju psihičke strukture. To je vrijeme kad se javljaju krize koje se mogu prepoznati u neuspjesima prilagodbe, deformacijama ega, dominaciji obrambenih mehanizama i izraženoj psihopatologiji. Ove poteškoće kasne adolescencije mogu se povezati s Eriksonovim (7) pojmom 'krize identiteta'.

Poseban se problem, izražen pitanjem završetka adolescentnog razvoja, po Bloso (8)

može odrediti četirima strukturnim, prethodno obrazloženim, kriterijima: (1) druga individuacija, (2) uspostava kontinuiteta ega, (3) obrada rezidue traume i (4) spolni identitet. Blos (23), pored 'produžene adolescencije', razlikuje 'neuspjelu adolescenciju' koja se odnosi na potpuno zakazivanje integrativnih sposobnosti osobe, dok 'nepotpuna adolescencija' podrazumijeva različite vidove neurotske prilagodbe. U kasnoj adolescenciji spolni identitet zauzima konačnu formu između 18 i 20 godine kada dolazi do izbora spolnog partnera.

POSTADOLESCENCIJA ili mlađa odrasla dob važna je za usklađivanje i integriranja pojedinih sastavnih dijelova strukture ličnosti. U ovom razdoblju ego ideal preuzima u većem dijelu regulacijsku funkciju superega. Poticaji za vlastito ostvarenje i njima praćeni osjećaji općega zadovoljstva životom i osjećaji samopoštovanja nalaze svoje izvore u samoj strukturi mlade osobe i nisu više određeni aspektima roditeljske aktivnosti ili potpore. U odnosu prema svijetu i vlastitim postignućima ne dominiraju aspekti 'infantilne savršenosti' već 'odrasle aproksimativnosti'.

U ovome razdoblju mlada je odrasla osoba, s razvojem karakterne formacije, stvorila osnovu vlastite psihičke autonomnosti.

1.3.7. Razvoj spolnog identiteta po S. Nikoliću

U ovome je dijelu prikaza teorijskih koncepata važno opisati teoriju Nikolića, osobito njegova pokušaja da u adolescentni razvoj spolnosti integrira teorije objektnih odnosa. U prikazu razvoja ličnosti naglasak je na izgradnji identiteta. *Identitet osobnosti*, prema Nikoliću (78), nastaje tijekom djetetova razvoja od *temelnog identiteta* preko *spolnog identiteta* koji se tijekom razdoblja kasne adolescencije integriraju u *self-identitet*.

Formiranje *temelnog identiteta* određeno je razvojem objektnog odnosa kroz proces individuacije. U prikazu se razvoja temeljnog identiteta Nikolić (79) koristi prinosima teorije Jacobson koja je opisala nekoliko stadija razvoja temeljnog identiteta. Taj razvoj možemo pratiti kroz četiri stadija: (1) *stadij jedinstvenosti (oneness)*, (2) *stadij istovjetnosti (sameness)*, (3) *stadij sličnosti (likeness)* i (4) *stadij bliskosti (closeness)*.

Prvi stadij JEDINSTVENOSTI (ONENESS) odgovara '*identitetu fuzije*' kada ne postoji distinkcija između selfa i objekta. On određuje iskustvo simbiotskog identiteta. Drugi stadij ISTOVJETNOSTI (SAMENESS) odgovara '*zrcalnome identitetu*'. U drugoj godini života postoji komunikacija nesvjesnog dijela djeteta i nesvjesnog dijela majke. Dijete nema iskustvo o svojem tijelu kao jedinstvenome i ujedno postoji fantazam *fragmentiranoga tijela* koji potiče istu takvu anksioznost. Za ovo razdoblje značajna je primarna identifikacija. Treći stadij SLIČNOSTI (LIKENESS) odgovara '*imitacijskom identitetu*'. U trećoj godini dolazi do izgradnje sličnosti s objektom. Dijete nastoji da bude 'kao objekt'. Tu se javlja imitacija kao

preteča edipske identifikacije kada se stvara temeljni identitet. Četvrti stadij BLISKOSTI (CLOSENESS) odgovara *'identitetu samostalnosti'*. Dijete izgrađuje 'spodobnost da se bude sam' koja proizlazi iz postojanja dobrih objekata u unutarnjem djetetovu svijetu. Dijete je sposobno projicirati dobre objekte na svoju okolinu što ukazuje na njegovu sposobnost fuzije agresivnih i seksualnih pulzija.

U proučavanju adolescentnog razvoj spolnog identiteta Nikolić (79) pokazuje važnost događanja već u razdoblju latencije kada dolazi do potiskivanja edipskih sadržaja. Formiranje spolnog identiteta započinje s fazom latencije. U tom razvoju posebnu važnost ima uspješnost razvoj 'temeljnog identiteta' u prvih pet godina života, a posebno razvoj *'identiteta samostalnosti'* uvjetovanoga posebnim tipom objektnih odnosa u edipskoj fazi. Nikolić (78) naglašava da sa *spodobnošću za samostalnost* započinje razvoj spolnog identiteta, genitalne sposobnosti i prihvaćanje feminiteta. U formiranju spolnog identiteta bitni su čimbenici: (1) spoznaja anatomskih razlika između spolova, (2) označavanje od strane roditelja i sredine, (3) biološke tendencije i (4) spolna tendencija i nesvjesni fantazmi koji postaju dvama glavnim čimbenicima adolescentnoga određenja spolnoga identiteta.

U prvom se podrazdoblju LATENCIJE od šeste do osme godine formira djetetov *'temeljni identitet'*. U drugom se podrazdoblju latencije javlja 'obiteljski roman' koji ima dvije funkcije, i to da: (1) ispuni izgubljeno sjećanje primarnih objekata, (2) smanji osjećaj krivnje zbog masturbacijskog konflikta. Događanje u ADOLESCENCIJI, sve do njena kraja u postadolescenciji, Nikolić (78) dijeli u tri razdoblja. *Prvo razdoblje*, određeno kao *'napad na okolinu'*, obuhvaća dob od dvanaeste do četrnaeste godine. Ova faza u terminima M. Klein predstavlja ponavljanje *schizo-paranoidne pozicije*. U ovom razdoblju dolazi do promjena od *'odnosa prema objektu'* do *'upotrebe objekta'*, određenih iskustvom fantazijskoga uništavanja vanjskoga objekta. Osoba sada može voljeti vanjski objekt jer je on preživio svoje uništenje i time je osoba počela život u svijetu objekata. Razviti *spodobnost upotrebe objekta* znači preko iskustva fantazijskog uništenja rekonstruirati dio objektno stvarnosti. Naglasak je na iskustvu uništenja fantazijskog objekta koji se može ponovno reinvestirati. Tim se putem u sebi integriraju reakcije bijesa i reaktivno razaranje. S obzirom na Vincentov (80) model adolescentnog razvoja, ovo događanje podudaralo bi se razdobljem *'pubertetskog kaosa'*. *Drugo razdoblje*, određeno kao razdoblje *'potencijalnog psihičkog sloma'*, traje od četrnaeste do osamnaeste godine. Ova faza u terminima M. Klein predstavlja ponavljanje *depresivne pozicije*. Po Vincentovu (80) modelu adolescentnog razvoja, poklapa se s razdobljem *'središnje narcističke pozicije'* u kojem adolescent zbog razočarenja u roditelje povlači vlastite narcističke-idealizirane investicije i regresivno ih investira u vlastiti ego. Ovo predstavlja dio procesa odvajanja adolescenta od roditelja. U ovom se razdoblju Nikolić koristi zapažanjem Lauferu po kojem fizičko spolno sazrijevanje mijenja doživljaj tijela koje se doživljava kao

strano i opasno i predstavlja jezgru onoga što Laufer naziva 'slomom'. Prisutno je adolescentovo odbijanje novih spolnih transformacija; on 'mrzi samoga sebe', 'mrzi svoje tijelo' što čini osnovu sklonosti prema suicidu. To se može manifestirati kroz smetnje koje Nikolić (79) određuje kao depersonalizacija, dekompenzacija, detemporalizacija i deanalizacija. *Treće razdoblje*, određeno kao razdoblje '*konstitucije autentičnoga selfa*', traje od osamnaeste do dvadesetdruge godine. U ovom razdoblju dolazi do integracije temeljnog i spolnog identiteta u ego. Po Vincentovu (80) modelu adolescentnog razvoja, ovo događanje se podudara s razdobljem '*ponovnog otkrića objekta*'.

Nikolić također naglašava da poteškoće u oblikovanju spolnog identiteta mogu biti određene ulaskom u razdoblje adolescencije, a da nije završen razvoj osnovnoga identiteta. Problem se neriješena temeljnog identiteta po S. Nikoliću prepoznaje u Bernfeldovu (81) '*sindromu produžene adolescencije*'. Posebnu važnost u razumijevanju adolescencije ima pojam '*adolescentne krize*' koja po Nikoliću (79) predstavlja *akt nasilja* s kojim su adolescenti suočeni. U osnovi je toga nasilja iskustvo zamjene jedne životne dobi drugom.

1.4. IDENTIFIKACIJSKI PROCESI I RAZVOJ SPOLNOSTI

U ovome dijelu teorijskog prikaza zadatak je pokazati različite teorijske koncepte koji objašnjavaju prirodu i razvoj identifikacijskih procesa i njihovu ulogu u izgradnji spolnog identiteta. Kroz prikaz različitih teorijskih koncepata namjera je pokazati nužni pomak od psihoanalitičkog klasičnog shvaćanja i integriranje novih spoznaja radi boljeg razumijevanja razvoja spolnosti. Kako će se prepoznati kroz tekst koji slijedi, nužno je bilo u klasični psihoanalitički koncept razvoja spolnosti uključiti spoznaje (1) teorija kognitivnog razvoja i (2) teorija socijalnog učenja koje objašnjavaju razvoj sposobnosti vlastite konceptualizacije kroz procese identifikacije, te ujedno spoznaje (3) teorija objektnih odnosa koje omogućavaju razumijevanje razvoja self koncepta i spolnog identiteta unutar njega s obzirom na kvalitetu emocionalnih odnosa u obitelji unutar koji se odvijaju procesi identifikacije.

U početnome je dijelu (1.4.1.) prikazana Scharffina teorija (30) kroz koju se želi pokazati doprinos teorije objektnih odnosa i self psihologije u razumijevanju izgradnje psihičkih struktura. Poseban je naglasak na interakciji projektivnih i introjektivnih identifikacijskih procesa koji se događaju u dijadnom, interpersonalnom prostoru. Posebna je važnost ovoga teorijskog pristupa za naše istraživanje shvaćanje uloge dijadnog odnosa roditelj-dijete u izgradnji psihičke strukture i spolnog identiteta unutar nje. U drugom se dijelu (1.4.2.), prvenstveno kroz prikaz Bemine *teorije spolne sheme* (82) i psihologijskih teorija Markusove, Epsteina, Shavelsona (83-86) koje su s njom povezane, nastoji pokazati sličnost tih psihologijskih teorija s onima nastalim na psihoanalitičkoj osnovi. Na kraju ovog poglavlja analiziraju se sličnosti psihoanalitički utemeljenih teorija i onih koje su nastale na drugim područjima psihologije čime su omogućene nove integracije i novi istraživački pristupi u razumijevanju razvoja spolnosti.

1.4.1. J. Scharffin model projektivne i introjektivne identifikacije

U ovome se dijelu teorijskoga prikaza važno osvrnuti na psihoanalitičko shvaćanje procesa identifikacije i razvoja psihičkih struktura. U istraživanju razvoja spolnog identiteta tijekom adolescencije, smatram važnim razumjeti procese koji određuju način i uspješnost identifikacije ili *asimilacije*, izražene Freudovom terminologijom (88). U ovom dijelu je prikazana ograničenost klasičnoga psihoanalitičkoga koncepta koji bi trebao biti modificiran novim prinosima teorija objektnih odnosa i self psihologije. U ovom se poglavlje može prepoznati opći Scharffin stav (30) da klasični psihoanalitički koncept, bez razumijevanja uloge objektnih odnosa u razvoju odrasle osobnosti, ne može u potpunosti dati objašnjenje procesa razvoja i mijenjanja psihičkih struktura. U klasičnome psihoanalitičkom pristupu,

razvoj psihičkih struktura shvaća se kao 'one-body' proces i tek shvaćanjem identifikacijskih procesa kao 'two-body' fenomena, kako to prikazuje Scharff (30), mogu se potpuno razumjeti događanja i rezultati identifikacijskih procesa.

1.4.1.1. S. Freud i procesi identifikacije

Pojmom se identifikacije Freud prvi put koristi u objašnjenju histeričnih simptoma sa značenjem imitacije koja nije shvaćena kao jednostavna imitacija, već *asimilacija objekta putem ega subjekta na osnovi postojeće sličnosti s nescjesnim potrebama i fantazijama*.

Polazeći od biološki utemeljena razvoja s naglaskom na razvoju libida, Freud je proces identifikacije najprije opisao pojmovima inkorporacije i kanibalističkim oralnim pulzijama. U studiji o primarnoj hordi Freud (88) je kroz prikaz sinovljeva proždiranja oca dao prikaz modela muške identifikacije s očevima. Kroz istraživanje žalovanja (87) nalazimo zapažanje da subjekt *asimilira* aspekte izgubljenog objekta na psihologijski način koji je karakterističan za oralnu fazu razvoja. U razdoblju od 1912. do 1917. godine u Freudovim radovima dominiraju pojmovi oralno inkorporativne i kanibalističke ekspresije libida (88,89). U tome se razdoblju Freud (90) počeo koristiti pojmom *introjekcije* preuzetim od Ferenczija (91). Važno je opaziti da je introjekciju Ferenczi upotrijebio za opis neurotskog procesa ukazujući da *neurotik sebi pomaže uzimajući u sebe što više može vanjski svijet, čineći ga objektom nescjesnih fantazija, koji se nasuprot projekciji, može nazvati introjekcijom*. Freud (90) se dalje koristio ovim *Ferenczijevim* pojmom tvrdeći da *dokle god su objekti prezentirani u egu izvor ugone, on ih uzima u sebe - introjecira ih*. U daljem tekstu u vezi s projekcijom pokazuje da *u drugoj situaciji kada objekti proizvode neugodu on ih izbacuje iz sebe - projecira ih*.

Kako je prepoznato kroz njegov kasniji rad, Freud (44) nije bio zadovoljan svojim doprinosom na području identifikacije. Sam zapaža da ništa nije progradirao u tom konceptu od 1921. godine (89) kada je identifikacija shvaćena kao (1) originalna forma emocionalne veze s objektom, (2) regresivni put koji postaje supstitut za libidno-objektnu vezu (putem introjekcije objekta u ego), i (3) rezultat bilo koje percepcije zajedničkih kvaliteta s drugom osobom koja nije objekt seksualnog instinkta. Na taj način identifikacija je shvaćena od način vezivanja uz objekt, kao supstitut za izgubljeni objekt, do načina odnosa s novim neincestuoznim objektom. U daljnjem njegovu radu od 1921 godine možemo zapažati da se Freud (88) mnogo češće koristio pojmom 'introjekcije' nego 'inkorporacije'. Posebno je to izraženo u njegovu poznatome zapažanju da ego može naći supstitut za izgubljeni objekt identifikacijom s introjektom izgubljenog objekta. Na taj je način Freud pokazao da se dijete može identificirati s pojedinim aspektima objekta gdje mnoštvo takvih identifikacija formira

totalni identitet osobnosti. Važno je u ovome dijelu Freudova (88) rada isticanje ovoga procesa za razvoj djetetove psihičke strukture. Tako Freud zapaža da rezultat ovoga procesa nije samo to što je ego obogaćen, već i suprotno: da on može biti prilično osiromašen kad se introjicirani objekt precjenjuje na štetu ega. Time je ukazao da introjicirani objekt može biti na mjestu ega ili ego ideala čime je pomaknuta važnost introjicije s razvoja ega na formaciju superega. Po Scharffinom zapažanju (30), Freud (92) nije definirao superego samo kao strukturu deriviranu iz introjicije roditeljskih kvaliteta i vrijednosti, već kao strukturu koja uključuje reaktivnu formaciju protiv tih kvaliteta. Po tom shvaćanju superego nije kopirni papir kroz koji se preslikavaju roditeljski stavovi, već predstavlja jedinstvenu formu zasnovanu na rješavanju edipova kompleksa i introjicijom prihvaćenih roditeljskih zabrana i reaktivnih formacija protiv njih.

Ono u čemu se može prepoznati ograničenost Freudova pristupa, kako zapaža Scharff (30), jest da je on ostao u okviru one-body teorije. Ostajući u okviru spoznaje (88) da se ego identificira s introjektima izgubljenih objekata Freud nije u svoje istraživanje razvoja ega (identiteta) uključio sadržaje interpersonalnog iskustva koji sudjeluju u izgradnji psihičkih struktura. Iako je u svom radu zapazio da superego nije samo kopija već i produkt rješavanja odnosa u edipskoj fazi razvoja, Freud nije dalje obradio događanje kojim dolazi do transformacije pojedinih introjiciranih roditeljskih zabrana i stavova u sadržaje superego strukture. Upravo je glavni nedostatak njegove teorije što je u istraživanju procesa inkorporacije, introjicije, internalizacije i identifikacije zanemarila udio interpersonalnih, objektnih odnosa. Scharff (30) zapaža da je Freud u pisanju o grupnoj psihologiji bio na početku razvoja teorije objektnih odnosa, međutim njegov je rad na strukturnoj teorijskoj razini utjecao da se zanemare istraživanja s područja identifikacije.

Slično nezadovoljstvo ograničenošću psihoanalitičkoga razumijevanja identifikacije iskazao je Meltzer (93) zapažanjem da ni Freudova teorija o kanibalističkoj introjiciji (87), selektivnoj identifikaciji i formaciji superega ni Kleinina teorija o nesvjesnim fantazijama i internalnim objektima u konceptualizaciji i stvaranju unutarnjega svijeta (94), *nisu opisale procese kojima dijete iskustvo vanjskoga svijeta preuzima u sebe, gradeći vlastite intrapsihičke strukture.*

1.4.1.2. Problem terminologije: identifikacija, introjicija, inkorporacija i internalizacija

Kako je već pokazano na početku ovog poglavlja, u psihoanalitičkom se objašnjenju identifikacijskih procesa susrećemo s pojmovima inkorporacije, introjicije i internalizacije između kojih značenje nije posve jasno određeno. Upravo su Laplanche i Pontalis (95) u

psihoanalitičkom rječniku nastojali učiniti pojmovno razlikovanje *identifikacije* u odnosu na *inkorporaciju*, *introjekciju* i *internalizaciju*. Njihovo je zapažanje da se u radovima Freuda pojmovi introjekcija i inkorporacija često značenjski mijenjaju.

Inkorporacija i *introjekcija* bili su prikazivane kao prototipovi identifikacije. Introjekcija je shvaćena kao proces premještanja aspekata izvanjskih objekata u unutarnji psihički prostor, izgrađujući dijelove psihičkoga aparata kao što su ego i/ili ego ideal, dok je inkorporacija predstavljala samo tjelesni model toga procesa. Slično nalazimo kod Heimannove (96) koja polazeći od Freudove definicije identifikacije kao procesa asimilacije u kojem ego postaje sličan introjeciranom objektu (88), *introjekciju* shvaća kao mentalni mehanizam uzimanja iskustva u sebe na psihologijski način zasnovan na dominaciji fiziološkog uzimanja po oralnom modelu. *Inkorporacija* tako predstavlja vid introjekcije koji se događa pod utjecajem kanibalističkih fantazija karakteriziranih ranim razvojem. Isto prepoznajemo kod Scharff (30) i to u njezinu zapažanju da introjekcija nije praćena fantazija penetracije koja karakterizira inkorporaciju. Uporište nalazi u zapažanju Laplanchea i Pontalisa (95) da se inkorporacija može odnositi i na druge organe koji su zamišljeni kao zamjena za intestinalni područje.

U definiranju osnovnih pojmova posebnu važnost ima *internalizacija*. Za Laplanchea i Pontalisa (95) *ego se identificira s objektom ili njegovim dijelovima budući da on internalizira intersubjektivne odnose i transformira ih u intrasubjektivne*. U definiciji internalizacije Scharff (30) nalazi dokaze za potrebom uključivanja značenja objektnog odnosa u razumijevanje ovih procesa izgradnje psihičkih struktura. Identificirane crte osobnosti, nastale procesom internalizacije, nerazrješivo su povezane s *interpersonalnim iskustvom* u kojem su doživljene i posebno odnosom s objektom koji ih omogućuje. Razumijevanje procesa premještanja interpersonalnog u područje intrapersonalnog, kao osnove razvoja psihičkih struktura, zahtijeva po Scharffovoj (30) uključivanje doprinosa teorija objektnog odnosa. Tako se ograničenost pojmova identifikacije, introjekcije i inkorporacije može prepoznati u neuključivanju objektnih odnosa u njihovo objašnjenje. Kako je već rečeno, ti su procesi u sklopu klasične psihoanalitičke teorije shvaćeni kao 'one-body' fenomeni. Posebno je naglašen doprinos Kleinina modela identifikacije (94) s razlikovanjem introjektivne i projekтивne identifikacije koji nije do kraja razvio shvaćanje međudnosa tih dvaju procesa. Upravo je tome problemu Scharff (30) posvetila veći dio svojega istraživačkog interesa. U njenom obrazloženju identifikacijskih procesa, posebnu je važnost dobio teorijski doprinos Fairbairna (97,98) povezan s izgradnjom internalnih objektnih odnosa zasnovanih na introjekciji i procesima podvojenosti i potiskivanja.

1.4.1.3. Psihoanaliza i zaboravljeni koncept introjektivne identifikacije

U istraživanju uloge projektivne i introjektivne identifikacije s obzirom na self terapeuta u psihoanalitičkom procesu, Scharff (30) odmah na početku opaža zanemarivanje uloge introjektivne identifikacije u psihoanalitičkoj literaturi. Prema njenim zapažanjima, *spektar interpersonalnih procesa nije pokrenuo analitičke vode u 'kojima je koncept introjektivne identifikacije ostao potopljen, ali na sreću ne bez traga'*¹. Uporište svojem stavu nalazi u Meltzerovu (99) zapažanju introjektivne kao *'najinteresantnijeg i najmisterioznijeg koncepta u psihoanalizi'* koji nije dobio svoje adekvatno mjesto s obzirom na koncept projekcije.

Iako je veoma rano Freud prepoznao važnost introjektivnih procesa u izgradnji psihičkih struktura ovi procesi nisu dobili posebno mjesto u psihoanalitičkim istraživanjima. Meltzer (99) zapaža da ni Freudova teorija o kanibalističkoj introjektivnoj (88), selektivnoj identifikaciji i formaciji superega (92), zajedno s Kleininom teorijom (94) o nesvjesnim fantazijama i internalnim objektima u konceptualizaciji unutarnjega psihičkog svijeta - nije dostatno opisala proces kojim dijete iskustvo vanjskog svijeta preuzima u sebe i izgrađuje vlastite psihičke strukture. Scharff i Meltzer zapažaju da je značenje introjektivne identifikacije prepoznato, ali nije dobilo svoje posebno mjesto u razumijevanju promjena ličnosti tijekom razvoja ili psihoanalitičkog liječenja (30,93). Također, u razumijevanju psihoanalitičkog procesa mnogo je više diskusije o projektivnoj, nego o introjektivnoj identifikaciji.

U Laplancheovom i Pontalisovom (95) psihoanalitičkom određenju *identifikacije* kao psihološkog procesa putem kojeg subjekt asimilira aspekt, svojstvo ili atribut drugog i koji je transformiran cjelovito ili djelomično, u skladu s modelom koji drugi dobavljaju, prepoznaju se dva tipa identifikacije. Prvi je tip određen kao *'heteropatic-centripetalna identifikacija'* što objašnjava proces identifikacije vlastitog selfa s aspektima druge osobe, dok je drugi tip *'ideopatic-centrifugalna identifikacija'* koja objašnjava proces identificiranja aspekata vlastitog selfa u drugoj osobi. Ovi pojmovi odgovaraju pojmovima introjektivne i projektivne identifikacije. Iako se oba procesa prepoznaju u psihoanalitičkome određenju identifikacije, značajno je zapažanje da u radovima psihoanalitičara introjektivna i introjekt nisu našli isto mjesto kao projekcija i projekt. Prema zapažanju Scharffove (30), možemo govoriti o *'zaboravljenom'* konceptu introjektivne identifikacije. To se može prepoznati u prikazu Hinshelwooda (100) u kojem postoji veliki nerazmjer u obradi pojmova introjektivne i projektivne identifikacije.

Po zapažanju J. Scharff (30) nejasnoće u razumijevanju uloge introjektivnih procesa

¹ Str. 85.

proistječu prije svega od Freudova prepoznavanja procesa introjeksijske i identifikacijske u objašnjenju procesa žalovanja. Freud (87) je proces identifikacijske prepoznao kroz proces žalovanja u kojemu individua uzima u sebe i identificira se s aspektima izgubljenog objekta. U tom procesu važnu ulogu ima aktivnost same individue, čime je proces identifikacijske shvaćen kao 'one-body' fenomen. Drugi je moment, po Scharff (30), zanemarivanje uloge introjeksijske u falusocentričnoj kulturi prisutnoj u psihoanalitičkom konceptu, koja je prepoznaje u postojanju usmjernosti 'prema van' u odnosu na usmjerenost 'prema unutra'. Ovim stavom projekcijski proces dobio je posebnu važnost u odnosu na introjektivni proces, odnosno dobio je ulogu krovnog koncepta. Poseban razlog u zanemarivanju koncepta introjektivne identifikacijske, Scharff (30) je prepoznala u narcizmu psihoanalitičara. Razlog uklanjanja koncepta introjektivne identifikacijske iz središta psihoanalitičkog interesa autorica vidi u izbjegavanju terapeuta da prepozna vlastitu introjektivnu identifikaciju s pojedinim aspektima pacijenta. Valetnost za introjektivnu identifikaciju terapeuta, kako zapaža Scharff (30), ako je detektirana može za terapeuta biti previše otkrivajuća. Ovaj aspekt terapijskog odnosa mnogo je više otkrivajući nego što je to odgovor terapeuta na provokativnu projekcijsku identifikaciju pacijenta. Menzies-Lyth (101) prepoznaje problem u selektivnoj introjeksijskoj pacijenata u čemu se može reflektirati narcizam terapeuta. Narcizam terapeuta suočen je sa sadržajima koje pacijent nalazi na raspolaganju za introjeksijsku. Posebno se prepoznaje terapeutova nesprijetnost da uzme na sebe odgovornost za doprinos svoje osobnosti u terapijskom procesu. Prepoznaje se da terapeuti nisu spremni ići preko klasične upotrebe kontratransfera i analize intrasubjektiviteta te usmjeriti pažnju intersubjektivitet u kojem važnu ulogu igra njihova osobnost. Upravo u ovom području terapijskog odnosa mogu se prepoznati osnovne poteškoće da se izađe iz one-body teorije i prihvati two-body teorija izgradnje psihičkih struktura.

Iz Scharffina (30) prikaza 'zaboravljenog' koncepta introjektivne identifikacijske može se prepoznati da je problem određen shvaćanjem identifikacijskih procesa kao 'one-body' fenomena. Potreba za promjenom prema shvaćanju ovih procesa kao 'two-body' fenomenom, postavlja zadatak integracije teorija objektivnih odnosa u osnove psihoanalitičke teorije. Po njenom zapažanju, značajan je bio Kleinin (94) doprinos kroz upotrebu pojmova introjektivne i projekcijske identifikacijske koji su međutim u njenoj teoriji ostali samo u okvirima intrapsihičkih događanja. Ostajući u okvirima intrapsihičkih događanja, Klein nije mogla adekvatnu pozornost posvetiti procesu introjektivne identifikacijske. Kao posljedica ovakvog pristupa, po zapažanju Scharff, projekcijska je identifikacija postala *koncept kišobrana* nadređena svim drugim fenomenima unutar kojih je introjektivna identifikacija samo dio. U prikazu introjektivne identifikacijske kao 'zaboravljenog' koncepta, Scharff je posebnu važnost dala istraživanju uloge interpersonalnih odnosa u procesu identifikacijske i uzajamnog

djelovanja introjektivno-projektivnih identifikacijskih procesa u izgradnji psihičkih struktura.

1.4.1.4. Uloga ranih objektnih odnosa u izgradnji psihičke strukture

U ovom se poglavlju prikazuju identifikacijski procesi kroz njihovu ulogu u izgradnji psihičkih struktura. Kako je prethodno prikazano, posebno mjesto tu ima introjektivna identifikacija. U daljnjem će dijelu biti prikazan zajednički udio projektivnih i introjektivnih procesa u izgradnji psihičkih struktura.

Scharff (30) je u svojoj teoriji posebno mjesto dala Fairbarnovu (97,102) shvaćanju važnosti introjektivnih procesa u izgradnji psihičkih struktura. Fairbairn (102) objašnjava aktivaciju introjektivnih procesa kao posljedicu djetetovih ranih frustrirajućih iskustava s majkom. U izgradnji psihičkih struktura introjektivna predstavlja prvu obranu ega. Tako u situaciji previše bolnog iskustva povezanog s vanjskim objektom, doživljenog kao 'loš' objekt, dolazi do njegova introjeciranja kao 'odbačenog' unutarnjeg objekta podvrgnuta potiskivanju. Kroz ovaj proces prethodno 'loše' iskustvo predstavlja osnovu izgradnje 'antilibidnog ega' koji u odnosu na teoriju Freuda može biti izjednačen sa strukturom superega. Razlog je ovome u potrebi da 'loš' objekt bude kontroliran i utoliko da 'dobri' objekti ne budu njime kontaminirani. 'Dobro' se objektno iskustvo po teoriji Fairbairna (98) sekundarno introjecira u funkciji modifikacije 'intrapsihičke praznine'. Upravo to 'dobro' iskustvo, koje nije podvrgnuto potiskivanju, predstavlja osnovu izgradnje 'centralnoga ega' što postaje ideal ega. U Fairbairnovoju teoriji može se prepoznati manje naglašena uloga introjektivne 'dobrog' objekta u izgradnji psihičke strukture. Introjektivna kao obrana od frustracije i stanja bespomoćnosti predstavlja središnji mehanizam u formiranju psihičke strukture. Po zapažanju Scharffove (30), Meissner (103) isto kao i Fairbairn (97,102) naglašavaju obrambenu ulogu introjektivne.

Heimann (96) u suglasnosti s Klein smatra da su introjektivna i projekcija *korijeni ega i instrumenti njegova pravog formiranja*. Posebno su važna Kleinina (104) i Menzies-Lythina (101) zapažanja koja idu dalje od Freudova zapažanja da se procesi identifikacije događaju iskustvom gubitka objekta i procesom žalovanja. Po zapažanju ovih autora introjektivna i introjektivna identifikacija s realnim, a ne s izgubljenim objektom osnova je razvoja ega. Heimannu (96), ostajući u tradiciji Freudova (90) teorijskog shvaćanja, ukazuje na dominaciju projekcije i introjektivne ovisno o kvaliteti djetetova iskustva. Zapažanje je da postoji tendencija da se introjecira ono što je ugodno i da bude podvojeno i projecirano ono što je bolno. Dijete započinje s oralnim primatom i infantilnom percepcijom svijeta koja se pripisuje hranećoj majci. Aktom sisanja i gutanja iz dojke, dijete introjecira dojku i zatim sve druge nove objekte uzimajući na isti način: kroz usta. Tako nastavlja introjecirati sve druge objekte.

Na osnovi svoje nemoći i ovisnosti, po zapažanju Heimanna (96), dijete razvija obranu omnipotentnom fantazijom i da objekt postoji samo radi njegove satisfakcije, kao da objekt pripada njemu, da je dio njega, postoji kroz i za njega. Dojka se, inkorporirana u fantaziju kao 'dobra' dojka, može posjedovati unutar djetetova selfa i pozvati sisanjem pojedinog dijela tijela. Tako dobar objekt ima snažnu psihičku realnost jer u nekom vremenskom razdoblju može potrebu za hranećom dojkom smanjiti, nadvladati, uspješno negirati i projicirati van, a dio tijela identificira se s introjektivnom dojkom, željenim objektom.

Prihvatajući ovaj rani model kao osnovu izgradnje odnosa sa svijetom i vlastite osobnosti, Sandler (105) pokazuje na tri moguće upotrebe introjektivnosti. Prvo je značenje perceptivno uzimanje vanjskoga svijeta u sebe, drugo je konstrukcija važnih objekata u dječjem fantazmatskom svijetu, i treće je konstrukcija superega gdje su roditeljski objekti modificirani putem projekcije i drugih fantazmatskih distorzija umetnuti u djetetov svijet kao superega. Introjektivnost se općenito definira kao *uspostava nesvjesnih, unutarnjih 'fantomskih' pratilaca, doživljenih kao sastavni dio unutarnjeg svijeta, ujedno kao vanjskih u odnosu na nečiju self-reprezentaciju*. Tako su izgradnja i modificiranje self-reprezentacije mogući upravo identifikacijom s introjektom. Ovaj je proces mnogo detaljnije obrađen kod Biona (106). Po njegovu shvaćanju dijete introjektivira i identificira sebe s majkom koja 'sadrži' ('kontejnira') njegovu anksioznost i s procesima 'sadržavanja' ('kontejniranja') kroz koje se ona događa. Majka u ulozi 'sadrživača' ('kontejnera'), uporabom svojega 'kapaciteta za sanjarenje', uspijeva zadržati neorganiziranu ekspresiju djetetovih potreba i nezadovoljstva i te ih djetetu vraćati u modificiranome, detoksiciranom obliku. Ta je sposobnost koja ide kroz 'sanjarenje' ('reverie') majčina 'alfa-funkcija'. Ta funkcija predstavlja aktivnost majčina uzimanja u sebe djetetovih neorganiziranih signala, nemislive napetosti i potrebe, koje Bion određuje nazivom 'beta-elementi'. Ti se sadržaji kroz majčinu 'alfa-funkciju' preoblikuju u tolerantna i misliva iskustva 'alfa-elemente' koji se vraćaju djetetu kao osnova njegove psihičke izgradnje. Dijete se u svojem razvoju istovremeno introjektivira i identificira s 'alfa-elementima', nastalima kroz objektno iskustvo s majkom, i s 'alfa-funkcijom' sadržavajuće ('kontejnirajuće') majke u njenu stanju sanjarenja. Preuzimanjem majčine 'alfa-funkcije', dijete može uzeti i detoksicirati vlastita iskustva za sebe i izbjeći masivna projiciranja vlastitih loših introjekata. U pojedinim situacijama pogrešne majčine aktivnosti u ulozi 'sadrživača' ('kontejnera') dijete introjektivira, identificirajući se s neadekvatnom 'alfa-funkcijom'. Dijete se tada mora baviti introjektivnim vlastitim neprorađenim i nementaliziranim projekcijama, doživljenima u iskustvu s majkom i njenim projekcijama prema djetetu. Posljedica je tog iskustva djetetovo introjektiviranje povrede i distorzije. U toj situaciji dijete se može braniti držeći objekte izvan sebe što predstavlja autističnu rezoluciju. Druga je manje opasna mogućnost introjektivnosti s namjerom da stekne kontrolu nad tim lošim iskustvom i da ga drži

odvojenog od dobrog iskustva.

Sve prikazane teorije, koristeći razne modele ranih objektnih odnosa majke i djeteta, omogućavaju razumijevanje procesa izgradnje psihičkih struktura i kasnijeg psihičkog funkcioniranja. Iz tih je teorija prepoznatljivo da su procesi izgradnje i promjene psihičkih struktura određeni interpersonalnim iskustvom koje postaje intrapersonalno međusobnim udjelom projektivnih i introjektivnih identifikacijskih procesa.

1.4.1.5. Introjektivna identifikacija i formiranje psihičke strukture

Kako je već prikazano u skladu s Scharffinom (30) teorijom, za potpuno razumijevanje procesa izgradnje i promjene psihičkih struktura neophodno je uključivanje novih spoznaja teorija objektnih odnosa i self psihologije. Potreba nadopune klasičnog psihoanalitičkog koncepta izgradnje psihičkih struktura bila je potaknuta kritikom razumijevanja identifikacijskih procesa kao 'one-body' fenomena koji se događaju u intrapsihičkom prostoru. Tom je kritikom dodatno pokazana važnost razumijevanja identifikacijskih procesa u interpersonalnom prostoru, čime se stavlja naglasak na razumijevanje identifikacijskih procesa kao 'two-body' fenomena. Svojim je teorijskim modelom pokazala da identifikacijski procesi nisu samo asimilacija aspekata izgubljenih objekata, kako je to najčešće shvaćeno kod autora koji su ostali u okviru klasične Freudove psihoanalitičke teorije, već procesi koji se događaju u interakciji dviju osoba. Kako smo pokazali u prethodnom tekstu, taj proces introjektivne identifikacije nije shvaćen samo kao obrambeni mehanizam u odnosu na iskustva 'loših' objekata, već se kao aktivni model izgradnje psihičke strukture zasniva i na iskustvima 'dobrih' objekata.

U svom prikazu razvoja psihičke strukture i specifičnosti individualnih karakternih formacija, Scharff je prikazala 'korake' koji karakteriziraju proces 'introjektivne identifikacije'. Proces je određen: (1) *introjektivnom*, (2) *identifikacijom*, (3) *formacijom psihičke strukture* i (4) *reprojektivnom i projektivnom identifikacijom*.

Proces najprije započinje **introjektivnom**. Osoba (*introjector*) u sebe uzima osjećaje, ideje ili dijelove selfa ili objekta drugih osoba (*introjectee*). Zatim slijedi drugi korak **identifikacije** osobe-primaoca (*introjector*) s introjeciranim aspektima druge osobe-davaoca (*introjectee-a*). Tim procesom self (*introjector*) počinje sličiti dijelu uzetome od druge osobe (*introjectee-a*).

U djetetovu razvoju najčešća je osoba (*introjectee*) koja nudi vlastite sadržaje za introjektivnu i identifikaciju - roditelj. Taj introjecirani sadržaj može biti onaj koji se voli, kojeg se plaši, kao i onaj s kojim se rivalizira. Ujedno, taj sadržaj može biti introjeciran u identičnom i izobličenom obliku. To je određeno kvalitetom osjećaja povezanima s tom

osobom kao i samom kvalitetom odnosa. Ti sadržaji oblikuju smjesu s drugim sadržajima, introjektima u oblikovanju (*internalnog*) *unutarnjeg objekta*. Ti unutarnji objekti nalaze se na raspolaganju selfu. Self se s potrebom da bude sličan vanjskom objektu može identificirati s tim unutarnjim objektima ili se identificirati s obranom protiv njih kao reakcijom protiv vanjskog objekta (*introjectee-a*).

Ovi se procesi događaju kako bi se održala veza s drugom osobom, odnosno da se kreira taj izgubljeni odnos, da se posjeduje nešto dobro čemu se divi ili zavidi, da se sačuva druga osoba od nečega lošeg ili da se izmijeni sebe i postane druga osoba.

Tom događanju u trećem koraku slijedi *formiranje psihičke strukture*. Putem mnoštva identifikacija s introjektivnim dijelovima vanjskih objekata, prvenstveno roditelja, dolazi do formiranja ega i superega. Taj proces nije završen samom introjektivnom identifikacijom već se nastavlja daljnjim izgrađivanjem struktura ega i superega kroz procese projektivne i introjektivne identifikacije. To zapažanje u skladu je s Freudovim zapažanjem o formiranju superega putem introjektivne (introjektivne identifikacije) s roditeljima i kao reaktivne formacije protiv njih tijekom edipalne faze razvoja (93).

Konačni je korak *reprojekcija i projektivna identifikacija* što znači da se daljnji procesi događaju putem projektivne identifikacije. Ovim se procesom ranije identificirani introjekti ponovno uključuju u odnos, čime je omogućena njihova modifikacija. Time dolazi do '*utvrđivanja*' pojedinih prethodno introjektivno identificiranih dijelova iskustava.

U ovom je dijelu važno razlikovati *projekciju* i *projektivnu identifikaciju*. Kod *projekcije* dio je selfa ili njegovih unutarnjih objekata, odnosno osjećaja ili ideja originalno povezanih sa selfom ili njegovim odijeljenim unutarnjim objektima - izbačen i premješten iz intrapsihičkog u interpsihički ili interpersonalni prostor. Ti su sadržaji sada upućeni vanjskom objektu kroz nesvjesni mentalni proces. Još se uvijek ne može govoriti o projektivnoj identifikaciji jer ne postoji doživljaj međudnosa ili iskustva 'jednog' s primocem projekcije. U tome dijelu postoji svijest o odvojenosti. Projekciju nije uskladila, odnosno prihvatila druga osoba ('projectee'). Projekcija može biti nestvarna kao kod paranoje, kriva percepcija kao kod neuroze, ili izbacivanje vraćenih reintrojekcijom nepromijenjenih projekcija.

Projektivna identifikacija je proces koji prate mnogi koraci. Prvi je korak uvijek projekcija. Ostaje li ona projekcija ili postaje projektivna identifikacija, ovisi o drugom koraku, odnosno o identifikaciji drugog objekta s projekcijom koja mu je ponuđena. U tom je procesu prisutan '*uzajamni proces projektivne identifikacije*' dviju osoba. Pod takvim uvjetima proces prelazi od 'one-body' fenomena, preko 'two-body' do 'multi-part-and-object' fenomena.

Scharff (30) je prikazala taj proces u osam koraka u koje su uključeni mnogi dijelovi selfa ili objekta jedne, dviju ili više osoba. Ovo je događanje određeno nesvjesnom komunikacijom unutar dijadnih ili višeosobnih obiteljskih interakcija. Kad se prikazuju ovi

odnosi bitno je razlikovanje pozicije dviju osoba od kojih jedna (*projector*) projicira neke aspekte selfa ili objekta u odnos s drugom osobom (*projectee*) koja može ući u odnos prihvaćajući te projekcije tako da se s njima introjektivno identificira, postajući (*introjector*) koji je od prethodne osobe (*introjectee*) usvojio te dijelove. Scharff (30) proces komunikacije, određen projektivnom identifikacijom dviju ili više osoba, prikazuje u sljedećim koracima:

(1) PROJEKCIJA – Na početku osoba (*projector*) izbacuje dijelove selfa ili unutarnjih objekata u vanjski prostor identificirajući vanjske objekte (*projectee*) kao da su prožeti kvalitetama koje im ne pripadaju, koje u stvari pripadaju samoj osobi (*projector-u*). U ovom slučaju govorimo o 'imenovanju' ili 'prepoznavanju' kvalitete na vanjskom objektu.

(2) INDUKCIJA OBJEKTA – Projekciju prati drugi korak u kojem se osoba (*projector*) koja je projicirala vlastite sadržaje na drugi objekt (*projectee*), tako uvjerljivo identificira s projiciranim sadržajima da u drugoj osobi (*projectee*) nesvjesno evocira osjećaje koji su izvorno dijelovi njena selfa.

(3) INTROJEKTIVNA IDENTIFIKACIJA - U ovome se dijelu primaoc projekcije (*projectee*) identificira s upućenom projekcijom (*projector-a*) kroz proces introjektivne identifikacije. Taj se proces, kao i svi do sada, događa na nesvjesnoj razini. Projekcijom inducirani osjećaji mogu nastaviti postojati kod druge osobe (*projectee*) određujući njezine stavove i ponašanja prema osobi (*projector*) koja je potakla to stanje. Osoba (*projectee*) koja je prihvatila projekcijom inducirane sadržaje, alternativno se može ne identificirati s njima ako ih uspije doživjeti i odbaciti kao sebi strane. Ti osjećaji, također, mogu biti modificirani daljnjim procesom transformacije.

(4) TRANSFORMACIJA PUTEM OBJEKTA - Osobe (*projectee*) koje su primile projicirane sadržaje posjeduju vlastitu osobnost pa dijelovi sadržaja selfa i unutarnjih objekata s kojima su se te osobe (*projectee*) identificirale nisu isti onima unutar osobe (*projector-a*) koja je potaknula ovaj proces. U daljem razvoju odnosa introjecirani sadržaji mogu se transformirati i to putem novih odnosa s drugim osobama. Kroz odnose s drugim osobama prethodno introjecirani 'dobri' ili 'loši' sadržaji, mogu se tim putem potvrditi, povećati ili umanjiti. Ovaj proces možemo razumjeti Bionovim (106) pojmom 'sadržavanja' (*containment*), odnosno ulogom majke u odnosu s djetetom kada ona 'sadrži' (*contain*) anksiozne sadržaje djetetove projektivne identifikacije i omogućava njihovu transformaciju ublažavajući početni dezintegrirajući utjecaj.

(5) TIPOVI INTROJEKTIVNE IDENTIFIKACIJE PUTEM OBJEKTA – U međudnos projektivno - introjektivnih procesa mogu biti uključeni dijelovi selfa (*self-reprezentacije*) ili unutarnjih objekata (*objekt-reprezentacije*). Introjektivna identifikacija primaoca projekcije (*projectee-a*) može biti u skladu s Rackerovim pojmovima *konkordantne i komplementarne identifikacije* (107). Introjektivna je identifikacija komplementarnog tipa

kada se primalac projekcije (*projectee*) inducira da prihvati projicirani unutarnji objekt osobe (*projector-a*) koja je taj proces nametnula. Introjektivna je identifikacija konkordantnog tipa kada se primalac projekcije (*projectee*) inducira da prihvati projicirani dio selfa, dok objekt ostaje kod pokretača projekcije (*projector-a*). Ovdje je važan pojam Biona (108) '*valencija primaoca projekcije*' koja omogućava da primalac projekcije (*projectee*) odgovori identifikacijom s projiciranim dijelom selfa ili objektom osobe (*projector-a*) koja je pokrenula taj proces.

(6) VALENCIJA OBJEKTA DA PRIHVATI PROJEKCIJU – Da bi bio moguć proces introjektivne identifikacije, potrebna je '*valencija*' osobe (*projectee-a*) putem koje je projekcija osobe koja je nameće (*projector-a*) prihvaćena. Ponekad možemo prepoznati da je ovaj valentni dio neke osobe aktivan tražeći dio drugih za identifikacijom do tog stupnja da krade dio druge osobnosti, što Bollas (109) naziva 'ekstraktivnom identifikacijom' ('*extractive introjection*').

(7) REINTROJEKTIVNA IDENTIFIKACIJA PUTEM SELFA – U daljnjem odnosu s drugima, osoba (*introjectee*) svoj self identificira ili u njega asimilira reinternalizirane potvrđene ili modificirane dijelove selfa koji su prethodno bili projicirani u odnos s drugom osobom. Na taj se način psihička struktura 'cementira' ili blago mijenja.

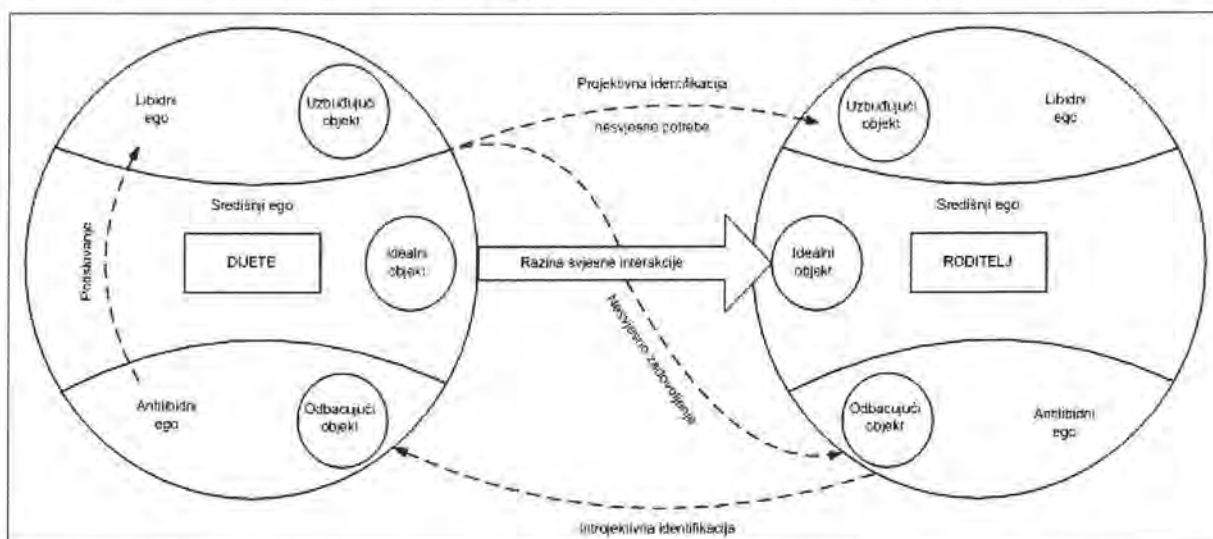
(8) UZAJAMNA PROJEKTIVNA IDENTIFIKACIJA – Osoba (*projector*) koja se projicira u drugu osobu (*projectee*) istodobno prima projekcije od te osobe (*projectee*). Parovi se davaoca i primaoca (*projector-projectee*) nesvjesno slažu na osnovi valencije tako da se identificiraju jedan s drugim. Na taj je način projektivna identifikacija intimno povezana s introjektivnom identifikacijom.

1.4.1.6. Identifikacija kao two-body fenomen

Iz dosadašnjeg prikaza Scharffinog (30) teorijskog koncepta prepoznatljivo je da su procesi identifikacije i utoliko izgradnje psihičkih struktura određeni međudnosom projektivnih i introjektivnih identifikacijskih procesa koji se događaju u *interpersonalnom prostoru*. Na ovaj je način razumljiv prijašnji stav da identifikacijski procesi nisu 'one-body' fenomeni koji se događaju u *intrapersonalnom prostoru* u identifikaciji s introjektima izgubljenih objekata. Novim pristupom učinjen je pomak od razumijevanja identifikacije samo s aspekta zadržavanja 'dobrih' aspekata izgubljenog objekta koju je Freud prepoznao kroz proces žalovanja (87). Tako je naglasak stavljen na identifikacijske procese kao 'two-body' fenomene. Kao što je vidljivo iz prethodno prikazanih koraka razvoja projektivno-introjektivnih identifikacijskih procesa, identifikacija je aktivni proces koji se odgađa između dvije osobe u kojima su prisutni različiti aspekti selfa i unutarnjih objekata obaju sudionika.

Ovim Scharffinim opisom možemo prepoznati važnost dijadnog odnosa u kojem međuodnos projekcije i introjeksijske određuje promjene kod oba sudionika odnosa. Ovaj opis posebno je značajan u dijadi roditelj-dijete opisujući formiranje pojedinih dijelova djetetove strukture tako da se dijete identificira s pojedinim aspektima self-representacije ili objekt-representacije roditelja. U djetetovu razvoju važnu ulogu mogu imati i druge osobe putem kojih može doći do 'transformacije' ranije introjiciranih sadržaja. Druge osobe mogu omogućiti da prethodno introjicirani sadržaji budu potvrđeni, uvećani ili umanjeni. Ovo nam zapažanje omogućuje da uvidimo negativnosti simbiotskog, 'zatvorenog' odnosa, u kojem je dijete kao nosilac pojedinih self-representacija ili objekt-representacija pojedinog roditelja po konkordantnom ili komplementarnom tipu, ograničeno u razvojnom pogledu.

Slika 1. – *Integrirani prikaz interakcije introjektivne i projektivne identifikacije D. Scharffa (110).*

J. Scharff (30) je kroz dijagram D. Scharffa prikazala dinamiku odnosa dviju osoba koju određuju projektivni i introjektivni identifikacijski procesi. Dijagram predstavlja D. Scharffov (110) prikaz 'endopsihičkih' struktura dviju osoba koje su u međusobnoj interakciji. Kroz prikaz se mogu prepoznati karakteristike tog međuodnosa koji promovira uzajamne promjene i razvoj psihičkih struktura. Ovaj je razvoj prije svega određen nesvjesnom komunikacijom kroz procese projektivne i introjektivne identifikacije i može služiti, kako to naglašava sam autor (111), za prikaz odnosa roditelj-dijete, šef-zaposlenik, terapeut-pacijent, te odnosa između supružnika i između prijatelja. Ono što je prepoznatljivo iz dijagramu jest da se D. Scharff (110) poslužio Fairbairnovom teorijom objektnih odnosa prikazujući dijelove ega: centralni ego, libidni ego i antilibidni ego od kojih svaki posjeduje odgovarajuće unutarnje objekte.

Primjenjujući navedeni prikaz odnosa djeteta i roditelja možemo prepoznati da u situaciji traženja da se zadovolje vlastite potrebe dijete projicira dijelove sebe u roditelja i identificira se s roditeljskim odgovorima. Roditelj se može empatijski identificirati s tim

dijelovima djetetovih potreba i uspjeti adekvatno odgovoriti na potrebe za hranom ili ugodom. Adekvatan odgovor na djetetove potrebe omogućava introjiciranje '*dobrog*' unutarnjeg objekta (*ideal object*) koji postaje dio sadržaja centralnog ega. Suprotno tome, ako se roditelj ne uspije identificirati s tim projiciranim djetetovim dijelovima, već ih odbaci, dijete stječe iskustvo roditeljskog objekta kao '*odbacujućeg*' koji je praćen iskustvom sebe s osjećajem bijesa. Takav odnos dovodi do potiskivanja '*odbacujućeg*' unutarnjeg objekta (*rejecting object*) koji, u skladu s Fairbairnovom teorijom (98), postaje dio sadržaja antilibidnog ega. Ovi sadržaji predstavljaju arhaične preteče strukture superega. Roditelj koji na djetetove projicirane potrebe reagira anksioznošću ili previše izraženim uključivanjem, potiče introjektivnu '*uzbuđenog*' unutarnjeg roditeljskog objekta (*exciting object*) koja kod djeteta izaziva stanje plača. Taj se dio introjektivno identificiranog iskustva dalje podvrgava procesu potiskivanja.

Na ovoj se osnovi nastavljaju daljnji procesi projektivne i introjektivne identifikacije. Dobivajući od roditelja početne aspekte vlastitog selfa i unutarnjih objekata stvara se osnova djetetove buduće 'valentnosti' koja određuje daljnje objektivne relacije. Valencija je, u skladu s određenjem D.Scharff i J.Scharff (111), 'determinirana putem unutarnjih objektivnih relacija koje traže ekspresiju, repetitivnu ili liječenje kroz aktualne životne odnose'.

Usklađenost između projektivnih i introjektivnih identifikacijskih procesa dviju osoba determinirana je prirodom unutarnjih objektivnih odnosa svake osobe koje one donose u odnos kroz uključenost vlastitih psihičkih struktura. Usklađenost u njihovu odnosu određena je stupnjem slaganja između dijelova selfa i unutarnjih objekata (self-reprezentacija i objekt-reprezentacija) obaju sudionika. Preteča je ovog usklađenja ili balansa određen najranijim iskustvom objektivnih odnosa koje svaka osoba unosi u odnos. Osnovu svih budućih odnosa možemo prepoznati u najranijem odnosu roditelja i djeteta u kojem se kroz različite vidove odnosa izgrađuju unutarnje, psihičke strukture značajne u izgradnji djetetova kapaciteta za formiranje budućih objektivnih odnosa. Svako dijete derivira dijelove svoga karaktera ('building blocks of character') kroz nesvjesnu komunikaciju putem projektivno i introjektivno identifikacijskih procesa s pojedinim roditeljem.

Razumijevanje povezanosti projektivno-introjektivnih identifikacijskih procesa nije važna samo za razumijevanje i vođenje terapijskoga odnosa terapeut-pacijent, već i za razumijevanje načina formiranja i funkcioniranja svake individue u odnosu s drugim osobama. Ovaj proces omogućuje razumijevanje i vođenje razvoja i rasta svake individue tijekom života. Ova iskustva iz područja objektivnih odnosa, D. Scharff i J. Scharff su primijenili i na proučavanje funkcioniranja obitelji (112) i supružničkih parova (113).

Važnost je teorijskog koncepta J. Scharff za istraživanje razvoja spolnog identiteta u adolescenciji u razumijevanju uloge projektivno-introjektivnih identifikacijskih procesa u

odnosu roditelja i adolescenta putem kojih se izgrađuju karakterni aspekti buduće strukture ličnosti adolescenta. Kako je prepoznato, ovi su procesi stalno prisutni, posebno u obiteljskome funkcioniranju bitno određujući identifikacijske procese adolescenata u njihovu razvoju psihičke strukture. Prikazana autoričina (30) zapažanja pokazuju koliko priroda toga odnosa određuje sadržaje koji će biti introjektivno identificirani. Stoga je ovaj proces važan za razumijevanje introjektivne identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja.

1.4.2. Spolni identitet i self-koncept

U ovome dijelu teorijskog prikaza važno je odrediti značenje 'spolnog identiteta' i njegovo značenje u odnosu na 'self-koncept' izvan psihoanalitičke teorije. Posebno je važno odrediti značenje *spolnog identiteta* u okviru neanalitičke psihologije i to stoga jer su te teorije imale posebnu važnost u organizaciji istraživanja na području spolnosti. Važno je zapažanje Shaffer (114) da istraživanja koja su pokušavala istražiti pojedine psihoanalitičke koncepte nisu dala pozitivne rezultate.

Prije prikaza neanalitičkih koncepata spolnosti ponovno ću ukratko pokazati na ograničenosti psihoanalitičkog koncepta Freuda s obzirom na mogućnost znanstvenog istraživanja. Prvi i osnovni je problem određen shvaćanjem razvoja spolnosti u kontekstu biološko-nagonskoga gdje se razvoj spolnosti shvaća kao integracija parcijalnih komponenti seksualnog nagona pod primatom genitalne zone tijekom adolescentnog razvoja. Prema mojem zapažanju, prvi je korak na području psihoanalitičkog mišljenja prema određenju pojma *spolnog identiteta* (*gender identity*) učinio Stoller (12), što je predstavljalo bitan otklon od klasičnoga psihoanalitičkog shvaćanja spolnosti, odnosno pojma *seksualnosti*. Spolni identitet, kako je već prethodno prikazano u teoriji Stollera, predstavlja rezultat novih ideja i činjenica nastalih na drugim područjima izvan psihoanalitičkog razumijevanja psihičke pojavnosti. Najvažniji je otklon od psihoanalitičkog razumijevanja razvoja spolnosti promjena važnosti od nagonско-bioloških do psiho-socijalnih aspekata razvoja spolnosti. Takvo novo *Stollerovo shvaćanje spolnog identiteta* omogućilo je razumijevanje psiho-socijalno određene biseksualnosti izražene postojanjem maskulinih i femininih karakteristika kod muškaraca i žena u različitim omjerima.

Drugi je važan korak prema mogućnosti razumijevanja značenja 'spolnog identiteta' bio moguć razlikovanjem ega i selfa. U prethodnome dijelu ovog poglavlja prikazano je Freudovo izjednačavanje značenja ega i selfa čime se zanemaruje sadržaj koji određuje pojedine psihičke strukture. Upravo je to polazište dodatno ometalo razumijevanje procesa identifikacije kojim pojedini aspekti odnosa s vanjskim objektima mogu postati dio psihičke strukture. Upravo je Hartmannovo (114) razdvajanje značenja ega i selfa kao psihičke

strukture (ega) i sadržaja (selfa) te strukture, omogućilo shvaćanje spolnog identiteta kao aspekta selfa, odnosno doživljaja sebe. Identitet je na ovaj način postao sadržaj psihičkog doživljavanja.

Trećim se važnim korakom, koji je slijedio prethodno postignuto razlikovanje ega i selfa i ujedno formiranje pojmova 'identiteta', daje važnost istraživanju identifikacijskih procesa. Naglasak se stavlja na procese kojima se pojedini aspekti iskustva, izraženi kroz self i objekt reprezentacije, organiziraju u pojedine psihičke strukture. Ovim novim interesom posebnu važnost dobiva Piagetova teorija kognitivnog razvoja i njegovo shvaćanje psihičkih struktura u terminima *shema*. U skladu s njegovom teorijom kognitivnog razvoja *psihičke strukture* dobivaju značenje individualnih iskustava sebe i drugih (self i objekt reprezentacija) nastalih u interakciji s drugim, koja povezana mrežom asocijacija određuju vlastiti doživljaj kao i organizaciju vlastitog ponašanja. Utoliko je *spolni identitet* moguće shvatiti kao doživljaj sebe nastao u interakciji s drugima s obzirom na socijalno prihvaćene maskuline i feminine karakteristike.

U odnosu na psihoanalitičku psihologiju koja svoja istraživanja spolnosti zasniva na nagonsko-biološkim činjenicama, neanalitičke psihologijske teorije imaju sasvim drugačiji pristup istraživanju spolnosti. Neanalitičke teorije započinju istraživanja pojma *spolnog identiteta* zapažanjem o različitim crtama ili osobinama ličnosti muškarca i žena koje se formiraju normalnim razvojem. U opisu žena prepoznaje se dominacija: suosjećajnosti, osjetljivosti na potrebe drugih i popustljivosti koje određuju *ekspresivne osobine ličnosti*, dok se u opisu muškaraca prepoznaju: asertivnost, neovisnost, dominantnost što određuju *instrumentalne osobine ličnosti*. Ovu razliku *ekspresivnih* i *instrumentalnih* značajki muške i ženske spolne identifikacije nalazimo kod mnogih autora među kojima su najvažniji Bem (115), Spence, Helmreich i Stapp (116), Shaffer (113), i Rosenkrantz i suradnici (117). Ove crte ili značajke ličnosti muškaraca i žena shvaćene su kao *stereotipovi spola* čije je postojanje potvrđeno mnogim kros-kulturalnim istraživanjima gdje je dobiveno slaganje u opisima tipičnih ženskih i muških karakteristika ličnosti. U tim opisima muškaraca u terminima maskulinih osobina ličnosti nalazimo visoku instrumentalnost i nisku ekspresivnost, dok kod žena u terminima femininih osobina ličnosti nalazimo visoku ekspresivnost i nisku instrumentalnost.

Na osnovi ovih neanalitičkih teorijskih koncepata, u istraživanju razvoja spolnoga identiteta zamjećujemo isticanje važnosti usvajanja spolno odgovarajućih karakteristika ili prihvaćanja spolnih stereotipa. Time se naglašava *proces spolne tipizacije*.

1.4.2.1. Opće teorije spolne tipizacije

Spolna tipizacija u razvoju spolnog identiteta može se razumjeti kao proces identifikacije sa *stereotipima spola* koji predstavljaju socijalno uvjetovane poželjne karakteristike ili crte ličnosti određene odgovarajućom spolnom pripadnošću. Stereotip spola u sebi uključuje aspekte ljudskog funkcioniranja kao što su interesi, zanimanja, koncepti o sebi i drugima koji su određeni pripadnošću pojedinom spolu. Utoliko spolni identitet uključuje 'proces spolne tipizacije' koji predstavlja usvajanje pojedinih spolno odgovarajućih karakteristika ličnosti. Ti spolni stereotipi što se usvajaju razvojem, kako su zapazili Bem (115), Spence, Helmreich (116), Bandura (118), imaju dugotrajne učinke na percepciju i doživljaj pojedinih iskustva i na način uporabe vlastitih sposobnosti s obzirom na pripadnost pojedinome spolu.

U različitim teorijama koje se bave pitanjem razvoja spolnosti, prema zapažanju Shaffera (114), nalazimo tri osnovna koncepta na kojima se zasniva obrazloženje procesa spolnog tipiziranja. Ti koncepti određeni su psihoanalitičkom teorijom Freuda, teorijom socijalnog učenja Bandure (118) i teorijom kognitivnog razvoja Kohlberga (119). Ove tri teorije nude tri osnovna koncepta za razumijevanje procesa spolne tipizacije. Ti procesi mogu biti shvaćeni s aspekta biološko-nagonskog, socijalno-interakcijskog i kognitivno-razvojnog događanja.

PSIHOANALITIČKA TEORIJA, izražena Freudovom teorijom psihoseksualnog razvoja, posebno mjesto u spolnoj tipizaciji daje konstitucionalno-biološkom određenju spolova. Spolno se tipiziranje po Freudu događa razrješenjem edipskog kompleksa procesom identifikacije s karakteristikama roditelja istog spola. Kako je već rečeno, dječak se identificira s aspektima očeve spolnosti pod utjecajem kastracijskog straha, dok djevojčice proces spolnog tipiziranja započinju iskustvom zavisti za penisom koje na specifičan način određuje njihovu identifikaciju sa spolnim aspektima majčine ličnosti. U tom spolnom identificiranju, odnosno spolnoj tipizaciji ili shematizaciji, izraženo terminima Bem (120), postoji bitna poteškoća djevojčica da prihvate vlastito odgovarajuće spolno određenje upravo zbog iskustva narcističke povrede i iskustva inferiornosti što po Freudu prate ovo događanje. Na području psihologijskih istraživanja psihoanalitička teorija spolnog tipiziranja nije posebno popularna zato što su prepoznate poteškoće u mogućnosti njene empirijske provjere. Po zapažanju Shaffera (114), postojeći empirijski nalazi pružili su vrlo malo potpore psihoanalitičkim teorijskim postavkama.

TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA polazi od shvaćanja razvoja spolno-tipizirana ponašanja na osnovi fenomena socijalnog učenja i to: *direktnim poučavanjem i opservacijskim učenjem*. U tom konceptu vanjska okolina, ponajprije roditelji pa i druge društvene institucije,

nagrađuje djetetova spolno-tipizirana ponašanja i kažnjava ona što nisu u skladu s očekivanom spolnom tipizacijom. U tom konceptu nedostaju objašnjenja o specifičnim psihičkim mehanizmima ili procesima koji određuju spolno tipiziranje. Po Bemimo zapažanju (120), zamjerka je teoriji socijalnog učenja što se dijete tretira kao pasivni primatelj utjecaja iz okoline. Time se zanemaruje njegova aktivnost organizacije i razumijevanja sebe i okoline u izgradnji spolnog identiteta.

KOGNITIVNO-RAZVOJNA TEORIJA Kohlberga (119) u središte proučavanja stavlja razvoj djetetove sposobnosti poimanja sebe i svijeta. Utoliko je proces spolno određen djetetovim sposobnostima: osmišljavanjem i određivanjem sebe i svijeta oko sebe u kategorijama spola. Na taj način pojam *spolnoga identiteta* predstavlja djetetovu kategorizaciju iskustva sebe kao dječaka ili djevojčice. Po Kohlbergu spolni se identitet uspostavlja u trećoj godini života i određuje načine prosuđivanja objekata vanjskog svijeta te vlastitoga ponašanja. To prosuđivanje sebe određeno je stupnjem podudarnosti sa spolnim identitetom. Nakon usvajanja spolnog identiteta, u budućem djetetovu razvoju slijedi uspostava stabilnosti i konzistentnosti spola. Razvoj spolnoga identiteta, shvaćen na ovaj način, prethodi djetetovoj identifikaciji s roditeljem istog spola čime se umanjuje važnost psihoanalitičkog koncepta. Međutim, kognitivno-razvojni koncept spolne tipizacije, prema Shafferu (114), ima svoje nedosljednosti u tome što se spolno tipiziranje javlja i prije nego što dijete razvije svijest o svojem spolnom identitetu. Ovo se zapažanje zasniva na tome što djeca mlađa od tri godine pokazuju preferencije za spolno-tipizirane aktivnosti i oblike ponašanja.

1.4.2.2. Teorija spolne sheme

Na području neanalitičkih teorija spolnosti posebnu važnost ima Bemina **teorija spolne sheme** (82) i na njoj zasnovana **teorija self-sheme** Markusove i njenih suradnika (83,84). Ovi autori svoje teorije spolnog tipiziranja zasnivaju na osnovama teorija socijalnog učenja i teorija kognitivnog razvoja, posebnu važnost te teorije imaju u poticanju znanstvenih istraživanja na području razvoja spolnosti i u interpretaciji rezultata.

TEORIJA SPOLNE SHEME Bemove (82,120) integracijom koncepata teorije socijalnog učenja Bandure i teorije kognitivnog razvoja Piageta, pokušala je dati objašnjenje *procesa spolne tipizacije*. U njoj je naglasak na procesima socijalnog učenja (izravno poučavanje i imitacija) te na interakciji tih procesa s djetetovim kognitivnim razvojem. U razumijevanju procesa spolnog tipiziranja naglasak je na strukturiranju i integraciji spolno tipiziranih oblika ponašanja u spolni identitet. Ova teorije polazi od shvaćanja da spolno tipiziranje proizlazi iz djetetove opće spremnosti da organizira informacije o sebi u skladu s društvenim određenjima maskulnosti i femininosti. Na ovaj način posebnu važnost dobiva

djetetovo procesiranje informacije određeno njegovim kognitivnim razvojem. Procesom spolnog tipiziranja dijete u doživljaj sebe integrira različite poruke društva o poželjnim i prihvatljivim ponašanjima muškaraca i žena. U toj je izgradnji spolnog identiteta poseban naglasak na kvalitetama i karakteristikama kognitivnih struktura koje određuju taj proces. Na taj način posebnu važnost dobiva pojam '*scheme*' koji se upotrebljava u duhu Piagetove teorije kognitivnog razvoja. *Shema* u Piagetovu teorijskom konceptu predstavlja kognitivnu strukturu ili mrežu asocijacija koja organizira i vodi pojedinčevu percepciju. U skladu s ovim polaznim značenjem '*scheme*', '*spolna shema*' predstavlja osnovnu kognitivnu strukturu pojedinca koja određuje *proces spolne tipizacije*, odnosno *spolne shematizacije*. Taj proces spolne shematizacije određuje središnju karakteristiku percepcije sebe i drugih s kojima dolazi do spolne tipizacije. *Proces spolne shematizacije*, po Beminoj teoriji (120), predstavlja opću spremnost pojedinca da procesira informacije na temelju spolno-određenih asocijacija koje tvore *spolnu shemu*. Tako je spolno tipiziranje određeno procesom 'asimilacije', govoreći Piagetovim terminima. Individualne razlike u spolnom shematiziranju mogu biti shvaćene kao razlike u *stupnju asimilacije*. Tako se *spolno shematizirane* osobe razlikuju od *spolno neshematiziranih* upravo prema stupnju na kojem su njihovi koncepti o sebi organizirani na osnovi spolnih shema.

Iz ovoga kratkog prikaza Bemine (120) *teorije spolne sheme* može se prepoznati da ona predstavlja teoriju procesa, ne sadržaja. Ova teorija služi za objašnjenje procesa kojim pojedinci doživljavaju vlastitu spolnost. Međutim, Bem u ovoj teoriji ne daje odgovor na proces razvoja pojedinih spolnih shema, već se samo koristi pojmom '*scheme*' da bi objasnila razlike dobivene u spolnom doživljaju pojedinaca. Po teoriji spolne sheme, spolno-tipizirani se razlikuju od ostalih pojedinaca prema stupnju na kojem se njihov koncept o sebi (self-koncept) pa tako i njihovo ponašanje organizira na temelju spola, to jest postojeće '*spolne sheme*'. Posebno je važno zapažanje Bem (120) da ti procesi mogu biti nesvjesni, odnosno da osobe ne moraju biti svjesne svojeg spolnog shematiziranja. Njeno je zapažanje da '*dimenzije izabrane kao kognitivni principi organiziranja informacija funkcioniraju kao vrsta nesvjesne ideologije, kao duboka kognitivna struktura koja utječe na pojedinčevu percepciju i da osoba nije toga svjesna*'².

TEORIJA SELF-SHEME Markusove i njenih suradnika (83,84) nastala je pod utjecajem Bemine teorije spolne sheme. Također, i u ovom se teorijskom konceptu koristi Piagetov koncept '*scheme*' kao i Kohlbergova teorija kognitivnog razvoja. U toj teoriji *spolna shema* shvaćena je kao sastavni dio self-koncepta i predstavlja važan dio ponajprije u procesiranju informacija u vezi s doživljajem sebe. To znači da će, ovisno o udjelu tih spolnih

² Str.189.

shema u self-konceptu, osobe biti određene procesuiranjem informacija, a njihovo određenje sebe i drugih kategorijama spola. Na taj se način spol shvaća kao vrlo važna odrednica vlastitog doživljaja i socijalnih interakcija pojedinaca. Tako u razlikama između pojedinca izraženim maskulinim, femininim, androginitim i nediferenciranim tipovima spolnosti Markus i Crane (83,84) prepoznaju razlike u kognitivnim strukturama pojedinaca. U osnovi njihova razlikovanja nalazi se prisutnost i integriranost spolnih shema u self-konceptu. Posebna je pozornost u njihovu istraživačkome i teorijskome radu bila usmjerena androginitim pojedincima koji se, prema Beminu konceptu spolne sheme (120), shvaćaju ashematičnima. U sklopu Beminovog modela, ti su pojedinci shvaćeni kao oni koji nemaju posebno artikulirane kognitivne strukture bilo o maskulinitetu, bilo o femininosti, dok su spolno shematični pojedinci, maskulini i feminini, shvaćeni kao oni koji posjeduju razvijenu mrežu asocijacija povezanih uz spolnu shemu. Za Markus i njene suradnike (83) te spolne sheme, kao mreže asocijacija zasnovane na konceptima femininosti ili maskuliniteta, predstavljaju dio self-koncepta i utoliko su androgine osobe koje u svojem self-konceptu sadrže maskuline i feminine spolne sheme, dok ih nediferencirane osobe nemaju. Kod spolno nediferenciranih, osobine maskuliniteta i femininosti kao spolne sheme nisu integrirane u self-koncept. Oni (83) su empirijski potvrdili svoj *model self-shema* i dokazali da se pojedinci koji se razlikuju na osnovi dominacije maskuliniteta i femininosti self-shema međusobno razlikuju u procesiranju informacije. Te se razlike prepoznate kroz količinu zapamćenih femininih i maskulinih osobina, u potrebnom vremenu i sigurnosti odabiranja tih osobina.

Time su Markus i njeni suradnici (84) došli u suprotnost teoriji spolne sheme Bemove (82,120) po kojoj su androgini određeni kao ashematični, odnosno one osobe koje ne procesiraju informacije na temelju spola. U odnosu na Bemino shvaćanje, za njih (84) su ashematični pojedinci nediferencirani ili nisko androgini, odnosno one osobe koje u svoj self-koncept nisu integrirale mnoge potencijalne stereotipne maskuline ili feminine osobine. Po teoriji self-sheme biti 'shematičan' znači posjedovati visoko diferencirane sheme ili znanja unutar jedne određene domene iskustva. Za Markus i njene suradnike (84) postoje odvojene maskuline i feminine sheme koje pojedinačno ili zajedno mogu biti integrirane u self-koncept pojedinca. Tako pojedinci mogu posjedovati maskulinu self-shemu, femininu self-shemu, obje ili nijednu od tih shema integriranu u self-koncept. U njihovom teorijskom modelu *self-shema* predstavlja središnji pojam self-koncepta ili pojma o sebi u kojem je *spolni identitet* shvaćen kao individualna konceptualizacija vlastitog stupnja maskuliniteta ili femininosti i utoliko predstavlja jedan od bitnih njegovih aspekata. Time je, kako zapaža Whitley (121), otvorena mogućnost istraživanja odnosa pojma o sebi i spolnog identiteta.

1.4.2.3. Psihoanalitička teorija i neanalitičke teorije spolnosti

Na kraju je važno učiniti integraciju neanalitičkih teorija koje istražuju značenja spolnog identiteta i self koncepta i usporediti s prethodno prikazanim psihoanalitičkim teorijama. Kako je prepoznato, govoreći na osnovi Scafferova (114) zapažanja o postojanju triju osnovnih koncepata, u svim prikazanim neanalitičkim teorijama naglasak je na integraciji teorija socijalnog učenja i teorija kognitivnog razvoja. Ove teorije predstavljaju adekvatan okvir unutar kojega se mogu bolje shvatiti teorija spolne sheme Bem (82,120) i teorija self-sheme Markus i njenih suradnika (83,84).

Markus je definirala *koncept o sebi* kao skup reprezentacija sposobnosti, postignuća i preferencija pojedinca, jedinstvenih aspekata njegova izgleda i karakterističnih ekspresija njegova temperamenta. Kroz socijalno iskustvo pojedinac dobiva sve više informacija koje se odnose na njega i koje se organiziraju u kognitivne strukture ili sheme. Te kognitivne strukture definirane kao *self-sheme* predstavljaju osnovu izgradnje *self-koncepta* pojedinca. *Self-koncept* sadrži niz takvih shema koje su međusobno povezane, što govori u prilog multifacetničnoj strukturi self-koncepta. Utoliko spolne sheme izražene maskulinim i femininim karakteristikama predstavljaju odvojene sheme unutar self-koncepta pojedinca i određuje njegovo doživljavanje sebe i odabir adekvatnih oblika ponašanja. Tako s aspekta razvoja pojedinih tipova spolnog identiteta ili spolne orijentacije, Markusina teoriji self-sheme pokazuje da visoko androgini pojedinci imaju multiple self-sheme i multipli pogled na sebe. Po tom shvaćanju androgine osobe pokazuju postojanje maskulinih i femininih shema unutar self-koncepta, dok za razliku od njih spolno-tipizirani pojedinci pokazuju postojanje i prevladavanje jedne od dviju spolnih shema. Upravo se takva multipla struktura self-koncepta smatra važnom u visokoj razini samopoštovanja dobivenoj kod androginih pojedinaca. Utoliko fleksibilno ponašanje, po Markusovoj i Craneovoj (84), koje proizlazi iz multiple kategorizacije self-koncepta, predstavlja prednost androginih osoba u njihovoj psihološkoj prilagodbi. Androgenost tako predstavlja novu kvalitetu u psiho-socijalnom funkcioniranju koja ne proizlazi samo iz zbroja dviju spolnih shema već rezultira iz senzitivnosti za maskuline i feminine aspekte self-koncepta.

Na kraju *spolni identitet* možemo definirati kao predstavljanje doživljaja sebe ili self-koncepta s obzirom na maskuline i feminine kategorije iskustva. Ono što je značajno u razumijevanju spolnog identiteta jest da ga treba shvatiti kao dio sveukupnog doživljaja sebe ili self-koncepta. Njegov se razvoj ne može promatrati izolirano od cjelokupnog procesa razvoja self-koncepta.

Povezujući ova zapažanja s područja neanalitičkih teorija spolnosti s psihoanalitičkim, prethodno prikazanim teorijama, možemo zapaziti mnoge podudarnosti.

U prikazu razvoja teorija spolnosti od Freuda do Stollera može se zapaziti da se u sklop psihoanalitičkog shvaćanja spolnosti, koje je primarno usmjereno na nagonsko-biološki determinirane karakteristike, dolazi do postepenog uključivanja pojedinih aspekata teorija socijalnog učenja i teorija kognitivnog razvoja. Tako je Stollera u sklopu svoje teorije učinio promjenu od biološko-nagonskog prema psiho-socijalnom određenja razvoja spolnosti. Upravo kroz tu teoriju prepoznatljivo se naglašava interakcija iskustva djeteta i majke u izgradnji spolnog identiteta. U sklopu te teorije ne govori se o izravnom poučavanju ili opservacijskom učenju, kako to objašnjavaju teoretičari socijalnog učenja, već je s njima zajedničko shvaćanje uloge interakcije i na njoj izgrađenome iskustvu u formiranju spolnog identiteta. U suvremenim psihoanalitičkim teorijama spolnosti kao što je Fastina (46) može se prepoznati uključivanje doprinosa Piagetove teorije za razumijevanju razvoja spolnog identiteta. Upravo kroz nju se može razumjeti važnost razvoja djetetovih kognitivnih sposobnosti i ranih iskustava diferencijacije kognitivnih struktura ili shema u kasnijem procesu spolne diferencijacije.

Na kraju treba opaziti da se na oba područja istraživanja spolnosti koriste istim teorijama što obrazlaže ulogu socijalne interakcije i na njoj izgrađenih mentalnih (psihičkih) struktura. Ti nalazi pomažu da se mogu uspoređivati rezultati dobiveni na 'odvojenim' područjima istraživanja. Govoreći o razlikama može se opaziti da se neanalitičke psihologijske teorije prvenstveno bave istraživanjem postojanja takvih mentalnih struktura ili shema u osnovi postignutih tipova spolnog identiteta i njihovom povezanosti s općim mjerama samopoimanja, dok se psihoanalitičke teorije spolnog identiteta bave ranim emocionalnim iskustvima u trijadnim odnosima djeteta i roditelja koji mogu objasniti kasnije formirani spolni identitet.

Kao zaključak se nameće zapažanje da se ove dvije psihologije, iako su u teorijskim raspravama razdvojene na dvije nepomirljive strane, koriste istim teorijskim pretpostavkama što otvara mogućnost njihove međusobne usporedbe i nadopune.

1. 5. PREGLED ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU OBJEKTNIH ODNOSA I RAZVOJA SPOLNOSTI

U ovome dijelu cilj je prikazati neka postojeća istraživanja relevantna za ispitivanje povezanosti kvalitete objektivnih odnosa u obiteljima adolescenata i uspješnosti razvoja spolnosti tijekom adolescencije. Prema mojim zapažanjima, koje sam iskazao na početku ovoga rada, postoji veoma mali broj teorijskih rasprava i istraživanja usmjerenih na pitanje međudnosa emocionalnih iskustava u razvoju psihološke autonomnosti u obitelji adolescenata i kasnije postignute njihove spolnosti na kraju adolescentnog razvoja.

U ovom dijelu prikaza smatram važnim ukazati na razloge veoma maloga broja radova relevantnih za ovo istraživanje. Analizom mnoštva postojećih istraživanja može se zapaziti da postoje odvojena područja istraživanja. Tako se susrećemo s istraživanjima općeg razvoja s naglaskom na uspješnosti izgradnje self-koncepta, koja predstavljaju posebno teorijsko i znanstveno-istraživačko područje u odnosu na istraživanja razvoja spolnosti. Tu *'podvojenost'* možemo razumjeti različitim teorijskim polaznim pretpostavkama u kojima s jedne strane nalazimo psihoanalitički koncept izrastao na teoriji Freuda te s druge strane koncepte teorija objektivnih odnosa nastale na kritici i u suprotnosti s klasičnim psihoanalitičkim konceptom.

U ovom je dijelu značajno ukazati na neke osnovne različitosti ovih teorijskih koncepata. Prva je razlika određena osnovnim postavkama od kojih ove teorije polaze u objašnjenju razvoja psihičkih struktura, pa utoliko i razvoju spolnosti. U psihoanalitičkom je konceptu osnova razvoja ličnosti određena razvojem libida u psihoseksualnome razvoju, dok je u teorijama objektivnih odnosa osnova razvoja ličnosti određena kvalitetom ranih emocionalnih odnosa, ponajprije majke i djeteta, a tek kasnije i odnosa s ocem. Tako razliku možemo prepoznati u naglasku na biološko-nagonskome i psiho-socijalnom aspektu razvoja. Tu razliku možemo izraziti Fairbairnovim (98) zapažanjem da ono što određuje razvoj odnosa s vanjskim svijetom, pa utoliko i razvoj ličnosti, nije zadovoljenje nagonskih potreba koje ide kroz pojedine oralne, analne ili genitalne kanale do objekta, već da ti pojedini kanali nagonskog zadovoljenja predstavljaju samo načine zadovoljenja primarne potrebe za objektom. Time je učinjen pomak s nagona na primarne emocionalne potrebe za objektivnim odnosom. Taj pomak od biološko-nagonskog do psiho-socijalnog prepoznat je u razlici koju je naglasio Stoller (12) nudeći razlikovanje pojmova seksualnog ('sexual identity') i spolnog ('gender idnetity') identiteta.

Druga je razlika ovih teorijskih koncepata određena razdobljem na koje su bili usmjereni u svojim istraživanjima. Tako se psihoanalitički koncept općeg razvoja primarno promatra kroz tzv. genitalno razdoblje razvoja u kojem se dijete sreće s edipskim

kompleksom i rješavanjem problema spolne diferencijacije i identifikacije. Teorije objektnih odnosa naglašavaju važnost ranoga razdoblja, to jest prve tri godine djetetova života kada dolazi do formiranja iskustva vlastitog psihičkog postojanja, odnosno osnovnog identiteta. Upravo u različitoj usmjerenosti s obzirom na razvojna područja koja se istražuju, prepoznatljiva je različitost tema kojima se ove teorije bave. S jedne je strane to razvoj spolnosti, dok je s druge strane razvoj osnovnog identiteta.

Treća se razlika prepoznaje na području odnosa koji se istražuju. Tako psihoanalitički koncept istražuje prvenstveno trijadne odnose u okviru kojih se događa edipski kompleks, dok teorije objektnih odnosa istražuju dijadne odnose u kojima je naglasak na kvaliteti ranih emocionalnih odnosa (*attachment-a*) i procesu separacije-individuacije.

Pokušaj integracije preedipskih iskustava i sadržaja u psihoanalizi postojao je i prije što je posebno prepoznatljivo u radovima Stollera, Tyson, Roiphea i Galesona. U svim je tim radovima, kako se prikazuje u početnim teorijskim prikazima, vidljivo da su ovi autori nastojali pridonijeti revidiranju klasičnoga psihoanalitičkog koncepta spolnosti Freuda na način da uključe specifičnosti događanja pregenitalnog razvoja u objašnjenje događanja na genitalnoj razini razvoja. Međutim u svojim su istraživanjima oni ostali ograničeni na područje dječje spolnosti. U odnosu na njih, važan je korak učinio Blos (23,24) usmjeravanje pažnje na adolescentno razdoblje razvoja. Blos (8) je kroz dva zadatka adolescentnog razvoja nastojao ukazati na paralelnost dvaju procesa i to razvoj objektnih odnosa ('druga individuacija') i spolnosti ('seksualni identitet'). U tom su njegovom teorijskom pristupu ova dva razvojna procesa proučavana odvojeno. Upravo ova nedovoljno dobara integracije ovih dviju linija razvoja biti će bolje shvatljive kroz prikaz u poglavlju 1.5.3. u kojemu su prikazana istraživanja Blosova koncepta.

Za razliku od Blosa, kako je već prethodno prikazano, Stoller, Tyson, Roiphe i Galeson prepoznali su udio ranih dijadnih odnosa u razvoju spolnosti. Oni su prepoznali važnost tih ranih, preedipskih iskustava u dijadi majka-dijete za razvoj djetetove spolnosti u edipskom razdoblju u trijadnom odnosima majka-otac-dijete. U prikazu njihovih teorija susrećemo se s pojmovima '*rana genitalna faza*' i '*preedipska kastracijska reakcija*' (Roiphe i Galeson), '*protofemininost*' i '*jezgro spolnog identiteta*' (Stoller), '*rana traumatska iskustva*' i '*preedipski konflikt*' (Tyson) koji ukazuju na važnost događanja dijadnog, preedipskog razdoblja za kasnije trijadno, edipsko razdoblje i formiranje djetetova spolnog identiteta. Kako sam već ukazao, njihov je nedostatak što su u svojim istraživanjima ostali u okviru proučavanja razvoja dječje spolnosti.

Podvojenost Freudova psihoanalitičkog koncepta i koncepta teorija objektnih odnosa može se prepoznati kroz autore koji s jedne strane proučavanju razvoj seksualnog, biološki određenog spolnog identiteta i one koji s druge strane proučavanju razvoja osnovnog

identiteta. Prvi teoretičari bave se istraživanjima sadržaja edipskog, trijadnog odnosa, dok se drugi teoretičari bave sadržajima dijadnog odnosa. Upravo ovu podvojenost koju nalazimo na teorijskom području možemo prepoznati i na područjima znanstvenih istraživanja. Kako će nadalje biti prikazano, s jedne strane nalazimo istraživanja koja se bave tipovima spolnog identiteta i njihovim povezanostima s adekvatnom psihološkom prilagodbom, dok s druge strane nalazimo istraživanja koja se bave ranim emocionalnim iskustvima i njihovim značenjima u razvoju osnovnog identiteta. Tako se u sklopu prvih istražuje povezanost između pojedinih tipova spolnosti i uspješnosti na pojedinim mjerama psihološke prilagodbe. U njima se tako ispituje značenje postignutih stereotipnih i nestereotipnih spolnih uloga muškaraca i žena za njihovo psiho-socijalno funkcioniranje. U sklopu drugih se ispituje značenje ranih emocionalnih iskustava kao i iskustava tijekom adolescentnog razvoja za kasniji razvoj osnovnog identiteta izraženog adekvatnošću self-koncepta. U njima je naglasak na ispitivanju kvalitete emocionalnih odnosa s obzirom na rano iskustvo određeno pojmovima attachment-a ili emocionalne privrženosti, potaknutima teorijom Bowlbyja (143). U drugim istraživanjima, pod utjecajem Mahlerove (1,2) teorija, posebno se istražuje uloga ranih dječjih te kasnijih adolescentnih iskustava odvajanja u formiranju odrasle osobnosti.

Polazeći od ovako shvaćene podvojenosti na području dosadašnjih istraživanja i u ovome su dijelu najprije prikazana (1.5.1.) istraživanja koja se odnose na istraživanje spolnosti, zatim (1.5.2.) ona koja se odnose na istraživanje uloge ranih emocionalnih odnosa u razvoju odrasle osobnosti s posebnim osvrtom na istraživanja potaknuta Blossovom teorijom (1.5.3.). Na kraju ovoga dijela (1.5.4.), prikazat ću neke teorije koje bi se mogle shvatiti kao integrativne pa i važne za ovo istraživanje.

1.5.1. Istraživanja na području spolnosti

U svim se preglednim studijama spolnosti možemo sresti sa zapažanjem o bitnom prinosu feminističkog pokreta u drugoj polovici XX. stoljeća za razvoj istraživanja spolnosti s primarnim ciljem da se redefinira postojeće značenje ženske spolnosti. Najvažniji je doprinos tih novih pokreta za redefiniciju ženske spolnosti u izgradnji nove metodologije istraživanja. U tom je smislu važan Bem (82) doprinos 70-tih godina prošlog stoljeća u razvoju pojmovnog određenja '*spolne uloge*'. U novom određenju muške i ženske spolnosti prepoznata je važna uloga karakteristika maskuliniteta i feminiteta shvaćenih kao dvije dimenzije. Prema zapažanjima (82), Larsena i Seidmana (122), Lubinskog, Tellegena i Butchera (123) te dvije dimenzije određuju '*prostor*' u kojem se mogu odrediti karakteristike spolnosti obaju spolova. Taj pristup Bem (82) nalazimo u istraživanjima Constantinopole (124); Heilbruna (125); Spencea, Helmreicha i Stappa (126); te Berzinsa, Wellinga i Wettera

(127).

Ovakvo novo shvaćanje nametnulo je razumijevanje spolnosti prema kojem osoba može istovremeno u različitim omjerima posjedovati maskuline i feminine spolne karakteristike. Time je odbačeno ranije shvaćanje *'teorije kongruencije'* po kojem podudarnost biološkog spola sa spolno tipiziranim, odnosno stereotipnim, socijalno prihvatljivim oblicima ponašanja i funkcioniranja predstavlja osnovu normalnosti psihičkog razvoja i psihičkog zdravlja. Novim Bemini (120,129) shvaćanjem spolnosti u središte se interesa stavlja istraživanje androgine spolne orijentacije kao novog vida spolnog funkcioniranja koji je omogućio udaljavanje od nefleksibilnih i ograničavajućih tradicionalnih spolnih uloga u vidu feminine za žene i maskuline za muškarce. Time je učinjen pomak od klasičnog shvaćanja po kojemu su maskulinitet i feminitet dvije strane ili dva pola jedne jedinstvene dimenzije spolnosti. Ujedno je ukinuta ograničenost spolnih uloga na spolno tipizirane oblike ponašanja i prepoznata mogućnost kod oba spola da u različitim situacijama mogu slobodno odabirati vidove svoga ponašanja i to kao maskulina i feminitet.

Upravo ta nova shvaćanja o mogućnostima spolnog formiranja potakla su istraživanja kojima je cilj utvrditi oblike spolne orijentacije što imaju optimalno značenje za psihičko funkcioniranje pojedinca pa tako reprezentiraju njegovo psihičko zdravlje. Tako u novijim radovima Antilla i Cunninghama (130); Couttsa (131); Flahertyja i Duseka (132); Jonesa, Chernovetza i Hanssona (133); Lundyja i Rosenberga (134); Orlofskyja i O'Herona (135,136); Rosenkrantza, Vogela, Beea, Broverman i Brovermana (117); Whitleyja (121) nalazimo prikaz kojemu je predmet istraživanja bio odnos između spolne orijentacije i psihološkog zdravlja pojedinca. U dosadašnjim istraživanjima ovog odnosa spolne orijentacije i psihološkog zdravlja, prema Whitleyju (121) postoje tri osnovna modela: (I) model kongruencije, (II) model androginiteta i (III) model maskuliniteta.

Tradicionalni *'model kongruencije'*, izražen stajalištima Lubinskog, Tellegena i Butchera (123), polazi od pretpostavke da kongruencija spolne orijentacije i biološkog spola predstavlja uvjet optimalnog funkcioniranja i psihološkog zdravlja pojedinca. To bi značilo da je psihološko zdravlje kod muškaraca vezano uz visoku maskulinitet i nisku feminitet i obrnuto kod žena. Drugi, *'model androginiteta'*, kako je prezentiran kod Bemove (120,129), Flahertyja i Duseka (132), Orlofskyja i O'Herona (136) polazi od pretpostavke da osobe koje mogu internalizirati visoki stupanj maskuliniteta i feminiteta spolnih karakteristika pokazuju najviši stupanj psihičkog zdravlja. U istraživanjima teorija androginiteta polazi se od pretpostavke da maskulinitet i feminitet te njihova interakcija doprinose višoj razini psihičkog zdravlja. Treći je *'model maskuliniteta'* proizašao iz empirijskih istraživanja koja su opazila da je psihološko zdravlje prvenstveno određeno dimenzijom maskuliniteta, a feminitet ima sporednu ulogu. Ta pretpostavka zasniva se na istraživanjima Antilla i

Cunninghama (130); Jonesa, Chernovetza i Hanssona (133); Lundy i Rosenberg (134), Kelly i Worrella (137), i Marsha, Antilla i Cunninghama (138) koja su pokazala da je povezanost između androgenosti i psihološkog zdravlja primarno određena maskulinom komponentom u androgenosti. Rezultati su tih istraživanja pokazali da feminina dimenzija nema poseban utjecaj na psihološko zdravlje osobe.

Upravo u svrhu istraživanja hipoteza ovih modela, Bem (82) je 1974. godine izradila BSRI skalu (Bem Sex Role Inventory) na osnovi koje bi mogla identificirati spolno tipizirane i androgine individue. Za istu je svrhu Heilbrun (125) konstruirao ACL skalu, Spence, Helmreich i Stapp (126) konstruirali su PAQ skalu, dok su Berzins, Welling i Weter (127) konstruirali PRF ANDRO skalu.

U literaturi nalazimo opširne pregledne studije koje su ispitivale odnos samopoštovanja i teorijskih modela spolnosti od Withleyja (122), Lubinskog, Tellegena i Butchera (123), Antilla i Cunninghama (130), do Halla i Taylora (139). U prvim istraživanjima povezanosti spolne orijentacije i samopoštovanja Spence, Helmreich i Stapp (126) te Bem (129) dobili su rezultate koji pokazuju da androgini pojedinci postižu znatno više rezultate u odnosu na maskuline, feminine i spolno nediferencirane ispitanike. Nasuprot ovim istraživanjima, Lubinsky i Tellegen i Butcher (123), Flaherty i Dusek (132), Jones, Chernovetu i Hansson (133), Kelly i Worrell (137), te Orlofsky i O'Heron (135,136) su dobili rezultate koji pokazuju da ne postoji bitna razlika između androginih i maskulinih na području samopoštovanja. Dobiveni rezultati ovih istraživanja pokazali su posebno važnu ulogu maskuliniteta u samopoštovanju te vrlo malu ili nikakvu ulogu femininosti. Ujedno je dobiven nebitan doprinos interakcije maskuliniteta i femininosti u postignutom samopoštovanju čije je stavljeno u pitanje model androgenosti kod oba spola. Tako su dobiveni rezultati predstavljali osnovu *modela maskuliniteta*. U sklopu ovog modela podržan je i '*aditivni*' *model androgenosti* jer i feminine osobine ličnosti pridonose višem stupnju samopoštovanja. Jones, Chernovetz i Hansson (133) su dali objašnjenje da maskuline osobine imaju šire adaptivno značenje za pojedinca nego što to imaju feminine karakteristike. Isto tako su Rosenkrantz, Vogel, Bee, Broverman i Broverman (117) naglasili da su maskuline osobine kod oba spola klinički standard zdravlja odrasle osobe.

U prilog ovih zapažanja govore rezultati Tkalčičeve (140) koja je koristeći se multiplom regresijskom analizom potvrdila zapažanja o nepostojanju uzajamnog udjela maskuliniteta i femininosti u rezultatima na skali samopoštovanja. U tom istraživanju potvrđena je opstojnost maskulinog modela i aditivnog modela androgenosti. Model maskuliniteta je podržan utoliko što je maskulina dimenzija više povezana s mjerama samopoimanja, dok je aditivni model androgenosti podržan utoliko što i feminine karakteristike pokazuju značajnu pozitivnu povezanost s kriterijskim mjerama i utoliko

pojačavaju efekt maskuliniteta. Ovi su rezultati podržali istraživanja Spencea, Helmreicha i Stappa (126), Flaherty i Dusek (132), te Orlovskyja i O'Herona (136) u kojima je dobiveno da femininost kod žena i muškaraca u manjoj mjeri nego maskulinitet doprinosi većem stupnju samopoštovanja i kompetentnosti. Utoliko feminini jednako kao i spolno nediferencirani mladići i djevojke pokazuju niske rezultate na skalama samopoimanja. Za razliku femininih i spolno nediferenciranih, žene s obrnutom spolnom ulogom (maskuline žene) postigle značajno više rezultate na mjerama samopoimanja. Isto tako su Jones, Chernovetz i Hansson (133) dobili rezultate koji pokazuju da žene s maskulinom i androginom spolnom orijentacijom postižu bolje rezultate na mjerama samopoimanja u odnosu na druge dvije spolne skupine. Također, kod femininih su muškaraca dobiveni rezultati koji pokazuju njihovu veću nesigurnost, manju fleksibilnost, nisko samopoštovanje, više izražene neurotske manifestacije i probleme s alkoholom.

Ovi se rezultati mogu svesti na zapažanje da maskulina dimenzija kao mjera *instrumentalnosti* ima važniju ulogu u psihičkoj prilagodbi i zdravlju muškaraca i žena u odnosu na femininu dimenziju kao mjeru *ekspresivnosti*. Androgina spolnost muškaraca i žena, uz maskulinu, predstavlja optimalni oblik psihičkoga funkcioniranja. U svim je ovim istraživanjima dobivena potvrda o važnosti androginiteta i maskuliniteta kao spolnih orijentacija u optimalnom psihičkom funkcioniranju, dok s druge strane spolna nediferenciranost kod oba spola i muška femininost pokazuju lošije aspekte psihološkog funkcioniranja. Analizirajući sva ta istraživanja može se zapaziti da je uglavnom naglasak na istraživanju pojedinih tipova spolne orijentacije i s njima povezanim karakteristikama psihičkog zdravlja. Ono što se prepoznaje kao nedostatak tih istraživanja jest da naglasak nije na procesima ili uvjetima koji određuju formiranje pojedinih oblika spolnosti ili u njima sudjeluju.

1.5.2. Istraživanje uloge ranih emocionalnih odnosa u razvoju osobnosti

U ovome su dijelu prikazana istraživanja koja su pod utjecajem teorija objektnih odnosa u središte svog interesa stavila ispitivanje udjela kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima u djetetovu psihičkom razvoju. Za ovo je istraživanje važno napraviti pregled istraživanja koja se odnose na pitanje značenja emocionalnih odnosa u obitelji adolescenata za uspješnost njihova razvoja tijekom adolescencije.

Kako je već opisano, razvoj istraživanja na ovome području određuje se teorijama objektnih odnosa koje su obrađivale pitanje karakteristika ranih emocionalnih odnosa djeteta i roditelja i manifestacije tog odnosa na području psihičkog razvoja. Zajedničko je svim ovim teorijama da su u središte terapijskog i znanstveno-istraživačkog interesa stavile pitanje

razvoja osobnosti s obzirom na kvalitetu, ponajprije ranih emocionalnih odnosa u djetetovu razvoju. Kako je već pokazano, Barbieri (35) je zapazio da su nove teorije objektnih odnosa donijele promjene na teorijskom, terapijskom i istraživačkom području. Tako u istraživanjima, o kojima će u ovome poglavlju biti riječ, često se susrećemo s konceptima autora teorija objektnih odnosa. U tim istraživanjima pojedini koncepti teoretičara objektnih odnosa podvrgnuti su znanstvenoj provjeri ili služe u interpretaciji dobivenih rezultata istraživanja. U tim istraživanjima koriste se klinička iskustva i na njima zasnovane teze Mahler (1,2,141), Winnicotta (142), Bowlbyja (143,144), Mastersona i Rinsleya (145), Shapiroa (146), Hornera (147), Guntripa (148), Blosa (22,23) i drugih autora. Posebno mjesto u tim istraživanjima ima Mahlerina (1) teorija koja se najčešće spominje u istraživanjima s obzirom na zapažanje o pravilnosti razvoja objektnog odnosa u najranijim razdobljima djetetova razvoja. Posebna je vrijednost ove teorije u tome što su zapažanja na kojima se ona zasniva dobivena na kliničkim i nekliničkim uzorcima. U njezinu istraživanju (142) tog ranog razdoblja, poseban je naglasak na specifičnost majčine reakcije na djetetove potrebe i pokušaje prvog odvajanja. Upravo ovi majčini odgovori mogu bitno odrediti uspješnost daljnjeg procesa razvoja osnovnog identiteta i time utjecati na pojavu veoma rane psihopatologije simbiotskog i autističnog tipa. Po Mahler (1) 'separacija-individuacija' predstavlja bitno razdoblje u genezi psihotične i granične psihopatologije.

U interpretaciji rano uvjetovanih psihopatoloških stanja često se koristi teorija Winnicotta (142) koja je prikazala specifičnost ranih emocionalnih odnosa majke i djeteta u njegovu doživljaju sebe i kasnijeg funkcioniranja u odnosima s drugim osobama. Najčešće se koriste pojmovi iz Winnicottova teorijskog koncepta 'pravi' i 'lažni' self koji predstavljaju pokazatelje normalnoga i patološkoga razvoja osobnosti ovisno o događanju u ovom najranijem razdoblju djetetova razvoja. Na području istraživanja emocionalne bliskosti u dijadi majka-dijete posebno mjesto ima i Bowlbyjeva (143) *teorija emocionalne povezanosti (attachment theory)*. Važnost je ove teorije u njezinu naglasku na ranom emocionalnom iskustvu koje djetetu omogućuje razvoj '*sigurne osnove*' ('*secura base*') važne za kasniji razvoj osobnosti i socijalne funkcionalnosti (145).

Materson i Rinsley (146) su autori koji svoje teorijske koncepte naslanjaju na koncepte prethodno spomenutih autora (Winnicotta i Mahler). Tako su, govoreći terminima libidne investicije, prepoznali važnost majčine libidne raspoloživosti u procesu separacije-individuacije i to posebno s aspekta razvoja granične strukture ličnosti. Isto tako u istraživanjima patoloških aspekata razvoja pacijenata s graničnom patologijom, koriste se i zapažanja Shapiroa (146) o majčinoj empatijskoj pogrešci u odnosu na djetetove potrebe odvajanja i potvrđivanja. Također se susrećemo i s Hornerinim (147) teorijskim konceptom u kojem se pokazuje da granične, narcističke i schizoidne osobnosti imaju svoje negativno

razvojno iskustvo u razdoblju separacije-individuacije, definirano Mahlerinom teorijom (1).

U analizi schizoidnih struktura i njihove psihopatologije koriste se zapažanja Guntripa (148) o neadekvatnosti ranih iskustava u razvoju objektnog odnosa određenih zanemarujućim, hladnim i udaljenim emocionalnim odnosom majke prema djetetu. Značajno je zapažanje o različitosti schizoidnih struktura ličnosti u odnosu na granične. Kod schizoidnih struktura ličnosti u odnosu na graničnu psihopatologiju, koju karakterizira neempatijski i zaštitnički odnos majke prema djetetu, Guntrip (148) prepoznaje loš emocionalni odnos s majkom u vidu emocionalne lišenosti. Ovi su nalazi na liniji zapažanja Mahlerove (1) da loše empatijsko iskustvo, prvenstveno tijekom simbiotskog odnosa majke i djeteta, onemogućuje razvoj pozitivnog stanja, nazvanog 'osnovnim sidrištem', iz kojega kreće normalni razvoj prema djetetovoj separaciji i individuaciji. Loše simbiotsko iskustvo može biti osnova djetetove regresije pod utjecajem separacijske anksioznosti na ranija razdoblja razvoja što je izraženo kroz autističnu i simbiotsku psihotičnu psihopatologiju.

Ova su istraživanja ranih iskustva odvajanja i individuacije djeteta te njihova udjela u normalnome i patološkome razvoju Blosovim (22,23) teorijskim doprinosima, proširena i na adolescentni razvoj. Posebnu važnost u tome ima Blosov koncept 'druge individuacije' koji ukazuje posebnu važnost ovog procesa u adolescentnom razvoju. Ovaj se koncept, kako je već prikazano, pokazao posebno važnim u razumijevanju razvoja karakterne formacije odrasle osobe s obzirom na specifičnosti ovog istog emocionalnog događanja tijekom adolescentnog razdoblja.

Na osnovi tih novih teorija objektnih odnosa, konstruirali su se i novi psihološki instrumenti potrebni za to područje istraživanja. Tako je od 70-tih godina prošlog stoljeća konstruirano mnoštvo novih psiholoških instrumenata u obliku testova i strukturiranih intervjua. U istraživanjima se tako susrećemo s upotrebom psihologijskih instrumenata kao što su: PBI - Parental Bonding Instrument (149), SITA - The Separation-Individuation Test of Adolescence (150), The Psychological Separation Inventory (151), AAI - The Adult Attachment Intervju (152), The Attachment Style Questionnaire (153), The Autonomy and Relatedness coding system (154), Separation-Individuation Theme Scale (155), Separation-Individuation Proces Inventory (156), Adolescent Separation Anxiety test (157), Psychological Separation Inventory (158), The Individuation Scale (159), Adolescent Individuation Measure (160).

U ovome se dijelu prikazuju neka istraživanja koja se odnose na ispitivanje kvalitete ranih emocionalnih odnosa u obitelji djece i adolescenata te njihova udjela u pojavi pojedinih karakteristika ličnosti i psihopatoloških stanja. U pregledu su također prikazana istraživanja vršena i na nekliničkim uzorcima. U izboru se posebno mjesto pridaje onim istraživanjima koja su se koristila PBI-jem (149) kao osnovnim instrumentom istraživanja. Važnost je tih

istraživanja u mogućnosti usporedbe njihovih rezultata s rezultatima ovoga istraživanja.

U ovom se dijelu posebna pozornost usmjerava na istraživanja Parkera i njegovih suradnika (161-173) Middletona (174); Torgensena i Randolfa (175); Grikeri i Werblea (176); Franka, Hoffmana (177); Canettia, Bachara, Galiliweisstuba, Denoura i Shaleva (178); Klimidis, Minas, Ata, Stuart (179); Klimidis, Minas, Ata (180). Svi ovi radovi ispituju povezanost kvalitete emocionalnih veza s roditeljima i pojavnost pojedinih karakternih svojstava i pojedine psihopatologije kod djece, mladih i odraslih osoba.

Parker se u svim svojim istraživanjima koristio vlastitim instrumentom PBI-jem (149). U Parkerovu (161) istraživanju dobivena je velika osjetljivost PBI-ja u ispitivanju udjela nepovoljnih aspekata emocionalnih odnosa roditelja i djeteta u pojavi psihopatoloških fenomena kod djece, mladih i odraslih osoba. Dobivena su zapažanja da su rezultati na dimenzijama autonomnost-kontrola i briga-odbačenost, izraženi prenaplašenom zaštitom i nedostatkom emocionalne roditeljske uključenosti, povezani s uspješnošću izgradnje strukture ličnosti i s pojavom pojedine psihopatologije u odrasloj dobi. Parker je u svojem istraživanju s Lipscombeom (162) pokazao da ispitanici s visokim rezultatima na psihopatološkim skalama i s niskim rezultatima na skalama evaluacije selfa, pokazuju znatno niže rezultate na dimenzijama autonomija-kontrola i briga-odbačenost. Ti su rezultati pokazali da je prevelika zaštita praćena neempatijskim stavom najčešće prisutni u osnovi pojave različitih psihopatoloških stanja. Tako su posebno istraživani (164) fenomeni prezaštićenosti i to posebno kod djece s asmatičnim smetnjama (165). U tim su istraživanjima zapažene negativne posljedice prevelike roditeljske zaštite na dječji razvoj i prognozu liječenja pojedinih dječjih kroničnih bolesti. Ovaj se oblik roditeljskog ponašanja objašnjava roditeljskom poteškoćom adaptacije na dječje kronične bolesti koja ima negativan učinak na daljnji djetetov razvoj i prognozu liječenja. Posebno su važna istraživanja u kojima Parker (165,166) dokazuje da u povezanosti ranih emocionalnih iskustava i afektivnih simptoma nasljedni faktori nemaju odlučujući i bitan udio. Time se posebno pridaje važnost istraživanju ranih djetetovih emocionalnih odnosa s roditeljima pri razumijevanju pojedinih psihopatoloških pojava.

U svojim istraživanjima Parker se posebno bavio problemom depresivnih i anksioznih stanja i udjelom ranih emocionalnih odnosa u njihovoj genezi. Posebno je važno Parkerovo (166) istraživanje na nekliničkom uzorku studenata. Obradom rezultata, uporabom multiple regresijske analize, pokazao je da odsutnost majčine brige predstavlja bitan prediktor razvoja depresivnih crta ličnosti. Dobiveni su rezultati pokazali značajne razlike između depresivnih i anksioznih struktura ličnosti s obzirom na ispitivane dimenzije ranih emocionalnih odnosa s roditeljima. Dok je kod anksioznih i depresivnih podudarnost dobivena udjelom neadekvatne majčine brige, razlika se dobiva u razini kontrole. Kod anksioznih struktura, osim niske

majčine emocionalne uključenosti, nalazimo i previše zaštitnički odnos izražen prevelikom kontrolom. U tom je istraživanju zapaženo da iskustva emocionalnih veza s majkama imaju veću važnost nego veze s ocem s obzirom na pojavnost navedenih crta ličnosti. Upravo to govori u prilog mnogim kliničkim zapažanjima o važnosti ranih dijadnih iskustava majke i djeteta u pojavi depresivne psihopatologije. Ovi rezultati govore u prilog zapažanjima teoretičara objektnog odnosa, prije svega Mahlerove (2), o povezanosti majčine emocionalne prisutnosti u proradi djetetova iskustva odvajanja i pojavnosti depresivne simptomatologije. S druge strane, kod anksioznih se ličnosti, u skladu s teorijom Bowlbyja (143, 144), susrećemo s lošim ranim emocionalnim odnosima s majkama koji ometaju izgradnju '*sigurnosne osnove*' (*secure base*) ili '*emocionalne vezanosti*' (*attachment-a*).

Istražujući na studentskoj populaciji, Middleton (174) je potvrdio povezanost između depresivnosti i brige roditelja. Isto tako je Parker (168,169) na kliničkoj populaciji zapazio da izostanak majčine brige predstavlja bitan čimbenik u pojavi depresivnosti. U istraživanju Parkera (170), uspoređujući depresivne i anksiozne pacijente s nekliničkom skupinom ispitanika dobiveni su rezultati koji govore o njihovoj znatno višoj razini kontrole i nižoj razini brige obaju roditelja. Na osnovi ovih rezultata njihov se tip odnosa s roditeljima u odnosu na normalnu populaciju može definirati kao '*neemocionalno kontrolirani*' (*'affectionless control'*) odnos. U analizi pacijenata s anksioznom neurozom, uključujući fobiju i situacijske stresne reakcije, Parker (171) je zapazio da postoji niski stupanj roditeljske brige i visok stupanj kontrole. Tako se može prepoznati da i kod ove psihopatološke pojavnosti dominira tzv. '*neemocionalno kontrolirani*' tip odnosa s oba roditelja. Ti rezultati pokazuju velik udio neemocionalnog i kontrolirajućeg roditeljskog pristupa u razvoju osoba s dominantno anksioznim i depresivnim karakteristikama.

U istraživanju uloge ranih emocionalnih odnosa kod agorafobičnih pacijenata Parker (172) je dobio rezultate negativnog udjela majčine brige, dok je kod pacijenata sa socijalnom fobijom dobio rezultate pozitivnog udjela majčine brige i zaštite. Ovi rezultati pokazuju da kod agorafobičnih pacijenata dominira iskustvo emocionalne lišenosti koje može opravdati osnovu nesigurnosti u samostalnom funkcioniranju. Kod pacijenata sa socijalnom fobijom rezultati pokazuju dominantno iskustvo simbiotskog odnosa s majkom, određenog velikom emocionalnom uključeñošću majke praćenom velikom brigom i zaštitom što se pokazuje odgovornim u razvoju nesigurnosti i nesamostalnosti u socijalnim kontaktima. Govoreći u terminima tipova emocionalnih odnosa, kod agorafobičnih pacijenata nalazimo dominantno '*zanemareni*' tip odnosa, dok kod pacijenata sa socijalnom fobijom dominantno '*emocionalno prisilni*' tip odnosa. Isti su rezultati dobiveni u Parkerovoj i Lipscombeovoj (162) analizi obiteljskih odnosa agorafobičnih i pacijenata sa socijalnom fobijom. Kod agorafobičnih su u odnosu na drugu skupinu pacijenata dobiveni značajno niža razina brige majki.

Posebno su značajna istraživanja na području schizoidne i granične psihopatologije. Istraživanja ranih emocionalnih odnosa djece s njihovim roditeljima pokazala su se posebno važnima u diferencijalnoj dijagnostici. Upravo u interpretaciji dobivenih rezultata, teoretičari su objektnih odnosa dobili posebno mjesto. U svim istraživanjima psihopatoloških pojavnosti potvrđene su osnovne teze teorija objektnih odnosa da je patološki razvoj u smjeru schizoidne i granične psihopatologije određen nepovoljnim razvojem u najranijem emocionalnom odnosu majke i djeteta. U interpretaciji geneze tih psihopatoloških stanja posebno se mjesto daje iskustvima u razdoblju razvoja separacije-individuacije, definiranim Malerinom (1) teorijom. Također su Parker, Fairley, Greenwood, Jurd i Silove (173) zapazili da su schizofreni pacijenti identificirali oba svoja roditelja kao 'neemocionalno kontrolirajuće' ('affectionless control'). Dobiveni su rezultati pokazali da se kod schizofrenih pacijenata kod kojih su oba roditelja podržavali ovaj tip emocionalnih odnosa pojavila ranija hospitalizacija i veći postotak ponovne hospitalizacije.

U istraživanjima graničnih pacijenata Torgersena i Randolfa (176), oslanjajući se na istraživanja Grinkera, Werblea i Dryea (177) dobiveni su rezultati o postojanju dvaju vidova odnosa s roditeljima. S jedne se strane susrećemo s roditeljima koji sprječavaju razvoj djetetove neovisnosti i odvojenosti. Oni na djetetovu znatiželju i potrebu za potvrđivanjem reagiraju neprijateljstvom i upozorenjima o mogućoj opasnosti. S druge su strane pak roditelji koji reagiraju zanemarivanjem tako da ne pružaju potporu i pažnju djetetovim razvojnim potrebama i ujedno ne postavljaju granice djetetovu ponašanju. U opisu obitelji borderline pacijenata, osim navedenih, nalaze se i opisi neprijateljstva, sadističkih, hladnih i dominantnih oblika ponašanja praćenih negativnim emocijama. Torgersen i Randolfa (175) su uporabom PBI-ja u svojem istraživanju dobili znatnu razliku između osoba s dominantno schizoidnom i graničnom strukturom ličnosti s obzirom na tip emocionalnih odnosa s roditeljima u njihovu ranome razvoju. Obje skupine pokazuju nižu razinu na dimenziji roditeljske brige-odbačenosti. To govori o slaboj emocionalnoj uključenosti roditelja u zadovoljenje djetetovih potreba tijekom njihova razvoja. Razlika je dobivena na dimenziji roditeljske kontrole-autonomije. Kod schizoidnih pacijenata dobivani su rezultati koji pokazuju slabu kontrolu roditelja izraženu zanemarujućim odnosom, dok su kod graničnih pacijenata dobiveni rezultati koji pokazuju prenaplašenu roditeljsku kontrolu. Tako kod graničnih pacijenata dominira prevelika emocionalna zaštita (*'overinvolment pattern'*) što je okarakterizirano ometanjem razvoja djetetove neovisnosti i odvojenosti, dok s druge strane kod schizoidnih pacijenata dominira zanemarujući i odbijajući vid (*'neglect pattern'*) roditeljskog emocionalnog odnosa. Isti su nalazi nađeni i u istraživanju Franka i Hoffmana (177) Tako kod schizoidnih nalazimo dominantni odnos emocionalne lišenosti i zanemarenosti koja je onemogućila razvoj prema formiranju kvalitetnih objektnih odnosa, dok s druge strane, kod graničnih stanja nalazimo

preveliku roditeljsku uključenost aspektima kontrole koja nije praćena adekvatnim, empatijsko-emocionalnim pristupom. Upravo kod graničnih struktura može se prepoznati simbiotski dijadni odnos praćen prevelikom zaštitom, koja u osnovi predstavlja roditeljski strah od prekida simbiotskog odnosa. Takvi su roditelji doživljeni kao zaštitničko-kontrolirajući s popratnom nepovoljnom njihovom emocionalnom uključenošću. U interpretaciji ovih rezultata sami su autori prepoznali identičnost s kliničkim zapažanjima Mastersona i Rinsleya (145), Shapiroa (146) u kojima je opisana uloga zaprečavajućeg odnosa roditelja prema djetetovoj neovisnosti i odvajanju u razvoju granične psihopatologije. U interpretaciji je shizoidne psihopatologije korišteno Guntripovo (148) zapažanje o emocionalno zanemarujućim majkama.

Posebno su važna istraživanja s nekliničkim uzorkom adolescenata. Tu dominiraju istraživanja kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima i uspjeha u školi te na drugim područjima adaptacije. Tako su Canetti, Bachar, Galiliweisstub, Denour i Shalev (178) u istraživanju s adolescentima potvrdili postojanje pozitivnog udjela emocionalnih odnosa s oba roditelja, ne samo na području pojave simptoma, nego i u akademskome uspjehu. Također su u istraživanju na adolescentnoj skupini, Klimidis, Minas, Ata i Stuart (179) pokazali različito značenje brige majki i autonomije s njima u uspješnosti izgradnje self koncepta i pojavi tjelesnih simptoma. To različito značenje nije dobiveno uz očeve. Tako ovi rezultati pokazuju različito značenje emocionalnih odnosa s očevima i majkama tijekom adolescentnog razvoja. Dobiveni su rezultati pokazali da se negativnost kontrole majki može više prepoznati kroz veću pojavu simptoma, nego na području self-koncepta i suprotno tome da se izostanak majčine briga može više prepoznati kroz nižu razinu evaluacije self-koncepta nego u pojavi simptomima.

U istraživanju su Klimidisa, Minasa i Ata (180) dobiveni rezultati koji pokazuju da se adolescenti s obzirom na spol razlikuju u percepciji emocionalnih odnosa s majkama i očevima. Rezultati odgovaraju nalazima autora tog PBI testa (149) koji su zapazili da muškarci u odnosu na žene percipiraju očeve više poticajnim u razvoju autonomije, dok su kod oba spola majke percipirane s većom brigom u odnosu na očeve.

Kroz sva prikazana istraživanja može se prepoznati da rani emocionalni odnosi s roditeljima, izraženi dimenzijama brige-odbačenosti i kontrole-autonomije, znatno određuju pojavu pojedine psihopatologije te pojedine oblike pozitivnog razvoja. Važno je naglasiti različitosti uloga ovih dviju dimenzija i njihova međudnosa na pojedine psihopatološke pojavnosti.

1.5.3. Istraživanja koncepata Blosove teorije

Kako zapaža Kroger (29) u analizi istraživanja potaknutih Blosovom konceptom adolescentnog razvoja, najveći se dio istraživanja odnosi na područje 'druge individuacije'. U tim istraživanjima od četiri parametra adolescentnog razvoja koncept 'druge individuacije' je dobio svoju znanstvenu potvrdu, dok koncept razvoja seksualnog identiteta to nije uspio. Ujedno je Kroger (29) zapazila da postoji veoma mali broj istraživanja razvoja spolnosti povezanih s Blosovom teorijom adolescentnog razvoja.

U ovom će dijelu biti prikazana istraživanja koja ispituju proces 'druge individuacije'. U istraživanja potaknutih Blosovom teorijom po Kroger (29) proces je 'druge individuacije' istraživan s obzirom na razvoj sposobnosti da se tolerira samoća ('capacity to be alone'), strategije napuštanja obitelji i odnosa s vršnjacima i roditeljima tijekom i na kraju adolescentnog razvoja. U istraživanju Colemana (181) različite dobne skupine adolescenata pokazale su različite reakcije na *iskustvo samoće*. Kod mladih adolescenata u situaciji kada vanjski pomoćni objekt nije prisutan da potpomogne intrapsihičku strukturu koja još nije dovoljno diferencirana od ranih objektnih veza, zapaženo je da postoji izražena separacijska anksioznost. Kod starijih adolescenata na to iskustvo samoće postoji zrelije reagiranje izraženo kroz usmjerenost na postignuće vlastitih individualnih ciljeva. Upravo preko reakcije na iskustvo samoće može se prepoznati razvoj zrelih objektnih odnosa, kao sposobnosti za konstruktivno autonomno funkcioniranje. Tako su Mazor, Alf i Gampel (182) dobili slična zapažanja o razvoju self-objekt odnosa tijekom adolescentnog razvoja kroz ispitivanje pojavnosti *straha od progutanosti (engulfment anxiety)* i *potrebom za stapanjem (mergering)* u tom razvoju. Kod starije dobne skupine adolescenata dobivena je znatno niža razina straha od gubitka identiteta (*engulfment anxiety*) u odnosu na mlađu dobnu skupinu. Također su kod mladih adolescenata s obzirom na skupine srednje i kasne adolescentne dobi dobivene više izražene ambivalentne tendencije. Tako s jedne strane bile su izražene potrebe za stapanjem, te s druge strane za odvojenim i neovisnim odnosom s drugima.

U ispitivanju su povezanosti uspješnosti adolescentnog razvoja određenog procesom separacije-individuacije i uspješnosti prilagodbe na koledžu, Rice, Cole i Lapsley (183) zapazili da su studenti s '*pozitivnim separacijskim osjećajima*', to jest oni koji na separacijsko iskustvo nisu reagirali anksioznošću i bijesom, pokazali bolju prilagođenost na sveučilišni život i uspjeh na studiju u odnosu na drugu skupinu. Ovime je pokazano da uspješnost izgradnje psihološke autonomnosti znatno određuje adaptaciju studenata na njihovu novu studijsku sredinu i studijske obveze. Quintana i Kerr (184) na su također uzorku studenata zapazili da su odnosi s roditeljima u kojima je podržavana autonomija praćeni većom '*slobodom od depresivnog stanja*'. U tom je istraživanju zapažena povezanost depresivnih

stanja sa 'strahom od progutanosti', separacijskom anksioznošću i uporabom negacije kao obrane. Slični su nalazi dobiveni kod Parkera (166) na uzorku studenata. Za razliku od rezultata Quintana i Kerra (184), Parker je prepoznao povezanost tendencije k depresivnim stanjima studenata s nižom razinom emocionalne uključenosti majke. Isto tako je Middleton (174) prepoznao značajnu ulogu odsutnosti brige oba roditelja u problemima depresivnosti studenata.

Osim istraživanja procesa 'druge individuacije', koji se odnosi na sposobnost prihvaćanja separacijskog iskustva, značajna su istraživanja koja se odnose na razinu formiranja '*ego identitetnog statusa*' (*ego identity status*). Poseban prinos ovome istraživanju dala je Marcia (185) koja je odredila 'ego identitetni status' kao mjeru razvoja objektnog odnosa tijekom adolescencije. Po njenu teorijskom konceptu, ego identitetni status pokazuje pravilnost određenu postepenim razvojem od 'difuznog statusa', 'statusa isključivosti', 'statusa moratorijuma' do 'statusa postignuća'. U tom je istraživanju zapažena povezanost razine formiranog 'ego identitetnog statusa' sa sposobnošću za intimnost. Dobiveni rezultati pokazali su da su 'postignuće' i 'moratorijum' identitetni statusi povezani s visoko diferenciranim intrapsihičkim strukturama što je praćeno većom sposobnošću za intimnost i, dok je 'isključivost' identitetni status povezan s nediferenciranim intarpsihičkim strukturama praćen niskom sposobnošću za intimnost. Ovi radovi neizravno govore u prilog tezi da razvoj objektnog odnosa, osim na području diferencijacije intrapsihičkih struktura, ima važan udio i na području intimnosti. Slično nalazimo i u istraživanju Levitz-Jones i Orlofskyja (186) i Millisa (187) koji su istraživali odnos između adolescentne intimnosti i ego identitetnog statusa. Adolescenti s visoko razvijenom sposobnošću za intimnost pokazali su čvršće formiran osjećaj identiteta i intrapsihičke odvojenosti. Adolescenti koji su formirali konfuzne (*emeshmed*) i stereotipne (*stereotiped*) odnose znatno su se razlikovali od adolescenata s nisko razvijenom sposobnošću za intimnosti.

Posebno se u ovim istraživanjima ispitivao utjecaj kvalitete emocionalne povezanosti (attachment) između adolescenata i roditelja na uspješnost adolescentnog intrapsihičkog restrukturiranja. U tim istraživanjima odnosi s roditeljima dobili su posebno mjesto kao najvažniji čimbenici. Posebno je naglašena uspješnost intrapsihičkog restrukturiranja ranih objektnih emocionalnih veza. Tako se, po zapažanju Kroger (29), ovo događanje može najbolje izraziti zapažanjem sa seminara GAP-a 1968. g. (Group for the Advancement of Psychiatry) da je *adolescentna individuacija kompletna, kada se adolescent vraća roditeljima na novi i jednak način.*

Benson, Harris i Rogers (188) su pokazali da visoka emocionalna povezanost (attachment) s majkama i očevima, funkcionira kao zaštitnik ili sigurna baza u poteškoćama realizacije novih životnih zadataka. Blustein (189) je zapazio da je dobra emocionalna

povezanost (attachment) i postignuta neovisnost od roditelja istog spola, važan prediktor napretka prema većem postignuću u karijeri. Weinmann i Newcombe (190) su posebno naglasili ulogu emocionalnih odnosa s majkama na razvoj iskustva identiteta. Općenito, kako to zaključuje Kroger (29), rezultati optimalne karakterne formacije određeni su koegzistencijom individualnosti i emocionalne povezanosti (attachment) adolescenata s njihovim obiteljima. Upravo postignute razine individualnosti i kvalitete emocionalne povezanosti s roditeljima predstavljaju mjeru progresa intrapsihičkog razvoja. Na osnovi vlastite analize mnogih istraživanja Kroger (29) zaključuje da se uspješna individuacija postiže unutar obitelji koja je sposobna za potporu i ohrabrenje takvog sazrijevanja.

U istraživanju razvoja seksualnog identiteta, gdje je fokus bio na Blosovoj pretpostavci adolescentnog oživljavanja i konačnoj rezoluciji negativno-istospolnog edipskog kompleksa u publiciranim istraživanjima, prema zapažanju Kroger (29), nisu dobiveni rezultati koji bi podupirali tezu zasnovanu na kliničkim i psihoterapijskim iskustvima.

1.5.4. Istraživanje odnosa razvoja spolnosti i objektnih odnosa adolescenata s roditeljima

Na samome početku ovoga dijela istraživanja ukazao sam na zapažanje do kojega sam došao tijekom potrage za relevantnim istraživanjima koja bi se odnosila na udio kvalitete emocionalnih odnosa adolescenata s roditeljima u razvoju njihove spolnosti. U tome traženju naišao sam na iznenađujuće mali broj radova i istraživanja te sam ujedno prepoznao postojanje 'podvojenosti' i na području istraživanja. Podvojenost na području istraživanja može se prepoznati u postojanju s jedne strane, istraživanja utjecaja kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima u djetinjstvu i adolescentnoj dobi na opći psihički razvoj i s druge strane - istraživanja povezanosti tipova spolnosti s razinom psihosocijalnog funkcioniranja. Ta su dva dijela istraživanja prikazana odvojeno (1.5.1. i 1.5.2.) u prethodnome dijelu ovog poglavlja.

U istraživanju spolnosti, prikazanim u dijelu 1.5.1., možemo prepoznati rasprave oko primata modela maskulnosti i androgenosti s obzirom na njihovu optimalnost u konceptu psihičkoga zdravlja. U tim istraživanjima prepoznajemo dominantnu vrijednost dimenzije maskulnosti u razvoju muške i ženske spolnosti koja se pokazuje znatno pozitivnijom u postignutoj psihološkoj prilagodbi. Ono što prema mojem zapažanju nedostaje, jest uvid u genezu tih tipova spolnosti, odnosno odgovor na pitanje koji aspekti roditeljske spolnosti ili kvalitete emocionalnih odnosa s njima pridonose tom razvoju.

U istraživanjima važnosti emocionalnih odnosa za opći psihički razvoj, prikazanim u dijelu 1.5.2., možemo prepoznati njihovu usmjerenost na istraživanje dviju komponenti

emocionalnog odnosa i njihov udio u razvoju psihičkih struktura izraženih pojedinim mjerama ego kapaciteta ili mjerama psihološke prilagodbe kao mjerama psihičkog zdravlja. Ti su autori, koristeći PBI (149), ispitivali značenje emocionalne bliskosti s roditeljima i psihološke autonomnosti u odnosu s njima u općem razvoju. Dobiveni su rezultati potvrdili mnoge teze iz područja kliničke prakse o udjelu ovih dimenzija emocionalnih odnosa s roditeljem u normalnom ili patološkom psihičkom razvoju. Nedostaci su ovih istraživanja što zapažanja o udjelu kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima u uspješnosti općeg psihičkog razvoja nisu pokušala proširiti na područje istraživanja spolnog razvoja.

U trećem dijelu 1.5.3., analizom Krogerove (29) o istraživanjima potaknutima Blosovom teorijom adolescentnog razvoja, potvrđena su zapažanja o važnoj ulozi ranih emocionalnih odnosa s roditeljima u razvoju mladih tijekom adolescencije. Također, drugo je važno zapažanje da istraživanja usmjerena na pitanje Blosova koncepta razvoja spolnog identiteta, kojih je znatno manje, nisu potvrdila očekivane rezultate s obzirom na klinička i terapijska iskustva.

Kako će se prikazati u ciljevima istraživanja, interes je ovog istraživanja usmjeren na ispitivanje značenja postignute kvalitete emocionalnih odnosa mladih s roditeljima u razvoju njihove psihološke autonomnosti na početku adolescencije za uspješnost razvoja njihove spolnosti na kraju u razdoblju kasne adolescencije.

Prvi rezultati bliski mojem području interesa nađeni su u istraživanju Schawaba (31). U tom se istraživanju ispitivala uloga kvalitete emocionalnih odnosa djevojaka s njihovim očevima tijekom adolescentnog razvoja u postignutoj razini njihove spolnosti u razdoblju kasne adolescencije. Dobiveni su rezultati pokazali važnu ulogu emocionalnog odnosa s očevima i to posebno kroz razlike između spolno nediferenciranih i androginih djevojaka. Ti rezultati pokazuju da kod androginih djevojaka postoji znatno viša razina percipirane emocionalne uključenosti očeva tijekom njihova adolescentnoga razvoja nego što je to slučaj kod spolno nediferenciranih djevojaka. Razlika između ovih dviju skupina djevojaka dobivena je i u razini izgrađene heteroseksualne usmjerenosti. Dobiveni su rezultati pokazali visoku pozitivnu povezanost percepcije kvalitete emocionalnog odnosa djevojaka s očevima tijekom adolescentnog razdoblja i rezultata na području razvoja heteroseksualne usmjerenosti. Ovi rezultati opravdali su moja očekivanja o važnoj ulozi kvalitete emocionalnih odnosa adolescenata s roditeljima, u ovom slučaju adolescentica s očevima, u njihovu razvoju spolnosti. U ovome se slučaju prepoznaje razlika između spolno nediferenciranih i androginih djevojaka upravo u kvaliteti očeve emocionalne uključenosti što se pokazalo važnim i u razvoju heteroseksualne usmjerenosti. Ovi rezultati pokazuju u skladu s općeprihvaćenim stavom bitnu ulogu roditelja suprotnoga spola u razvoju sposobnosti za heteroseksualne odnose.

Slični nalazi povezani s androginom spolnom orijentacijom dobiveni su u istraživanjima Haiglera, Daya i Marshalla (32) i Forbera i Adams-Curtisa (33). Oba istraživanja potvrdila su povezanost postignutog spolnog identiteta s kvalitetom emocionalnih odnosa s roditeljima. Također su u istraživanjima dobiveni rezultati da kod oba spola postoji veća emocionalna povezanost s majkama nego s očevima. U istraživanju Haiglera, Daya i Marshalla (32) zapaža se da androgini mladići i djevojke pokazuju znatno veću emocionalnu povezanost s oba roditelja u odnosu na ostale spolne skupine. Za razliku od njih, u istraživanju Forbera i Adams-Curtis (33) dobiveni su rezultati koji pokazuju da se androgini mladići i djevojke, u odnosu na druge spolne skupine, znatno razlikuju u kvaliteti emocionalne povezanosti samo u odnosu na roditelje suprotnog spola. Te svoje rezultate oni obrazlažu teorijom spolne sheme Bem (82), po kojoj izražena emocionalna povezanost s roditeljem suprotnog spola olakšava razvoj androginiteti. U ova se dva istraživanja (32,33) prepoznaje važan udio kvalitetnih emocionalnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima u diferencijaciji androginih i ostalih spolnih skupina.

Rezultati istraživanja Futtermana (34) idu u prilog rezultatima prethodnih dvaju istraživanja. U ovom je radu potvrđena povezanost razvoja spolnosti i razvoja objektnih odnosa tijekom adolescentnog razdoblja. Ta se povezanost potvrđuje istraživanjem razlike između različitih spolnih skupina na području 'ego identitetnog statusa'. Kako je već prikazano, Marcia (191) je određenjem 'ego identitetnog statusa' nastojala odrediti razinu razvoja objektnog odnosa mladih tijekom adolescencije. Mjerom 'ego identitetnog statusa' omogućeno je ispitivanje razina postignute odvojenosti i autonomnosti adolescenata u odnosima s njihovim roditeljima. Rezultati istraživanja Futtermana (34) pokazuju da se spolno nediferencirani mladići i djevojke znatno razlikuju od maskulinih ili androginih skupina s obzirom na 'difuzni' (*diffusion*) ego identitetni status. Također, spolno tipizirani mladići i djevojke pokazuju veću prisutnost 'isključivog' (*foreclosure*) ego identitetnog statusa, a dobivena je i znatna razlika između femininih i maskulinih mladića na području 'difuznog' identitetnog statusa. Ti rezultati ukazuju da su feminini mladići postigli osjetno nižu razinu kvalitete objektnog odnosa nego što su to postigli maskulini, promatrano kroz dominaciju 'difuznog identitetnog statusa'.

Ovi rezultati potvrđuju moja na terapijskim iskustvima izgrađena očekivanja da poteškoće u procesu individuacije-separacije, koje Blos (8) određuje pojmom 'druge individuacije', imaju bitan udio u procesu spolne diferencijacije i spolne identifikacije tijekom adolescentnog razvoja.

Nažalost, slična istraživanja koja su izašla iz okvira prepoznate 'podvojenosti' nisam uspio više pronaći.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovoga istraživanja ispitati povezanost između razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata i postignutih karakteristika spolnog identiteta mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije praćenih pokazateljima psihološke prilagodbe. Interes je ovoga istraživanja ispitati specifičnost razvoja objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima do petnaeste godine i značenje tog razvoja za uspješnost općeg razvoja i posebno za razvoj spolnog identiteta.

Pojam '*objektni odnos*' shvaćen je u duhu teoretičara objektnih odnosa kao sposobnost uspostave i održavanja odnosa s vanjskim svijetom doživljenih odvojenima i samostalnim u odnosu na vlastite potrebe. U Mahlerinoj (1) teoriji objektni odnos je shvaćen kao *proces kojim dijete diferencira sebe od svog primarnog odgajatelja i postiže iskustvo autonomne individue*. U ovome je istraživanju značenje pojma 'objektnog odnosa' određeno Blosovom teorijom i njegovim pojmom 'druge individuacije'. Za razliku od Mahlerove, koja razvoj objektnog odnosa promatra kao razvoj djetetove *fizičke autonomnosti* u najranijem djetetovom razvoju, Blos pojmom 'druge individuacije' razvoj objektnog odnosa promatra kao procesa izgradnje *psihičke autonomnosti* tijekom adolescentnog razvoja. Za Blosa je 'druga individuacija' shvaćena kao *refleksija onih strukturalnih promjena koje prate emocionalno odvajanje od internaliziranih objekata* (12). Utoliko proces 'druge individuacije' predstavlja događanje tijekom adolescencije određeno napuštanjem onih intrapsihičkih roditeljskih reprezentacija, internaliziranih u ranome djetinjstvu, koje su do adolescentnog razdoblja predstavljale osnovu djetetove psihičke strukture.

U ovome istraživanju objektni odnos predstavlja emocionalno iskustvo dijadnog odnosa adolescenata s njihovim roditeljima s obzirom na iskustvo psihičke autonomnosti. *Operacionalizirano* objektni je odnos adolescenata s njihovim roditeljima određen varijablama percipirane kvalitete emocionalnih odnosa s oba roditelja na PBI dimenzijama autonomija-kontrola i briga-odbačenost (149).

Osnovi je cilj, kako se pokazuje u samome uvodu ovoga rada, znanstveno-istraživačkim putem potvrditi psihoterapijska zapažanja o specifičnoj povezanosti razvoja objektnog odnosa uključujući rano razdoblje adolescencije s rezultatima postignutoga spolnog identiteta mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja u razdoblju kasne adolescencije. Na osnovi toga cilja, drugi je važan pojam ovog istraživanja '*spolni identitet*' mladića i djevojaka postignut u razdoblju kasne adolescencije. Pojam se 'spolnoga identiteta' (*gender identity*) u ovome istraživanju shvaća u značenju koje mu je dao Stoller (12). Po njemu je 'spolni identitet' kreiran radi diferenciranja stupnja maskuliniteta i femininosti nađena kod

pojedine osobe. U tom je konceptu *'spolni identitet'* određen kao kvaliteta kroz koje individua osjeća sebe kao spolnu osobu, odnosno *vjerovanje koje netko dobiva kroz roditeljske stavove, posebno u djetinjstvu, i koji odgovaraju onim stavovima koji se više ili manje prihvaćaju u široj socijalnoj sredini, a doživljeni su kroz roditelje*. Ovako definiran pojam 'spolnog identiteta' pokazuje podudarnost s pojmom *'identiteta spolne uloge'*³ (*sex role identity*) u duhu Bemine teorije spolne sheme (82). U skladu s Markusinom teorijom self-sheme, 'spolni identitet' je shvaćen kao dio self-koncepta određena usvojenim maskulinim i femininim 'spolnim shemama' (83,84). *Operacionalizirano* 'spolni identitet' je određen razinom percepcije prihvaćenih i u doživljaj sebe uključenih maskulinih i femininih spolnih karakteristika te tako može biti izražen nediferenciranim, femininim, maskulinim i androginim *'tipovima spolnog identiteta'*.

Za razumijevanje izgrađenih i u self-koncept integriranih karakteristika spolnog identiteta važno je razumijevanje procesa kojim dolazi do njegova formiranja. U određenju spolnog identiteta susrećemo se s pojmom *'spolne identifikacije'* kao procesom kroz koji dolazi do identifikacije sa stereotipima spola koji predstavljaju socijalno poželjne karakteristike ili crte ličnosti određene spolnom pripadnošću. U ovome istraživanju, polazeći od Freudova psihoanalitičkog koncepta, bitno je zapažanje da u tome procesu spolne identifikacije važnu ulogu ima identifikacija sa spolnim karakteristikama roditelja istog spola tijekom adolescentnog razvoja, kao rezultat konačnog rješenja edipskog kompleksa. Tako je, osim razine postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika u njihovu doživljaju sebe (self-konceptu) na kraju adolescentnog razvoja kao mjere razvoja spolnog identiteta, u ovome istraživanju važno stjecanje uvida o karakteristikama identifikacije mladića i djevojaka sa spolnim karakteristikama roditelja. Karakteristika 'identifikacijskih procesa' *operacionalizirana* je stupnjem udjela percipiranih roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. Na osnovi mjere udjela percipiranih spolnih karakteristika roditelja u spolnim karakteristikama adolescenata u razdoblju kasne adolescencije, možemo neizravno zaključiti o većem ili manjem udjelu pojedinih roditeljskih spolnih karakteristika u postignutoj spolnosti adolescenata. Ti rezultati mogu govoriti o više ili manje uspješnim identifikacijskim procesima čija različitost može biti objašnjena različitošću postojećih objektnih odnosa unutar kojih su se ovi procesi događali. U ovom bi istraživanju, u skladu s Scharffinom teorijom, trebalo pokazati da se identifikacija događaja kroz interakciju dviju osoba gdje kvaliteta toga dijadnog odnosa određuje uspješnost procesa identifikacije.

Za potpunije razumijevanje značenja kvalitete objektnih odnosa u obitelji za razvoj

³ u literaturi se često osim 'sex role identity' koristi i pojam 'gender role identity', koji se u duhu Stollerove teorije mogu odrediti značenjem 'spolnog identiteta' ('gender identity').

spolnosti adolescenata posebnu važnost imaju pokazatelji psihološke prilagodbe. Razina postignute psihološke prilagodbe u ovom istraživanju može služiti kao pokazatelj uspješnosti općeg psihičkog razvoja mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja. U ovom istraživanju '*psihološka prilagodba*' shvaćena je u značenju Jaffea kao optimalno psihološko funkcioniranje koje se odnosi na samoprihvatanje, način na koji prihvaćaju drugi i sposobnost realizacije ciljeva osobne i društvene važnosti (192). Psihološka je prilagodba, kao indikator psihičkoga zdravlja individue, *operacionalizirano* određena samopoštovanjem kao općom mjerom samopoimanja te pojedinim drugim mjerama kao što su: percepcija nekompetentnosti, općeg zadovoljstva životom i percepcija pojedinih tjelesnih simptoma. Mjere psihološke prilagodbe predstavljaju mjere uspješnosti procesa izgradnje odrasle osobnosti.

U uvodnome, teorijskom dijelu pokazano je da postoji 'podvojenost' između istraživanja razvoja objektnih odnosa i razvoja spolnosti koja je određena suprotnošću teorijskih ishodišta i to iz psihoanalitičkog i teorija objektnih odnosa. Ovim se istraživanjem nastoji upotpuniti spoznaje ovih dvaju teorijskih koncepata. Osnovna je pretpostavka ovog istraživanja da je uspješnost razvoja spolnog identiteta, koja je primarno određena identifikacijskim procesima sa spolnim karakteristikama roditelja, određena kvalitetom objektnih odnosa u njihovim obiteljima. To rano emocionalno iskustvo razvoja objektnog odnosa u obitelji adolescenata predstavlja osnovu iskustava na kojemu se, prema ovome istraživanju, zasnivaju buduće identifikacije pa tako i one u vezi sa izgradnjom spolnog identiteta. Stoga je zadatak ovoga istraživanja ispitati u kojoj mjeri različita kvaliteta razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata određuje uspješnost razvoja spolnog identiteta. Uspješnost ovog događanja trebala bi biti praćena mjerama psihološke prilagodbe koje predstavljaju mjere uspješnosti izgradnje odrasle psihičke strukture i spolnog identiteta unutar nje.

(1.) Prvi je zadatak istraživanja potvrditi da kvaliteta razvoja objektnog odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom ranijeg razvoja (do petnaeste godine) bitno određuju uspješnost cjelokupnoga adolescentnog razvoja. U ovome prvom dijelu istraživanja, prije ispitivanja međuodnosa uspješnosti razvoja objektnog odnosa i uspješnosti razvoja spolnosti tijekom adolescentnog razvoja, želi se potvrditi Blosov koncept 'druge individuacije'.

(2.) Drugi zadatak ovog dijela istraživanja predstavlja početno ispitivanje *osnovne hipoteze* koja polazi od pretpostavke postojanja značajne povezanosti između postignute kvalitete objektnih odnosa s roditeljima tijekom ranijeg razvoja (do 15-te godine) i kasnije

postignutih spolnih karakteristika mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. U ispitivanju važnosti ove povezanosti naglasak je na pitanju razlike između skupina adolescenata određenih različitim tipovima spolnog identiteta (*nediferencirani, feminini, maskulini i androgini*) s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa s roditeljima koja je određivala njihov adolescentni razvoj.

(3.) Treći zadatak ovoga istraživanja predstavlja daljnje ispitivanje *osnovne hipoteze* o značajnoj povezanosti kvalitete objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja i kasnije postignutih njihovih *femininih i maskulinih* spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije. Nakon prethodnog ispitivanja o postojanju značajne povezanosti postignute kvalitete objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima i rezultata njihove kasnije postignute spolnosti izražene tipovima spolnog identiteta, u ovom se dijelu ta povezanost ispituje s obzirom na razinu postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika.

(4.) Četvrti zadatak ovog istraživanja predstavlja daljnje ispitivanje povezanosti između karakteristika objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja i kasnije postignute njihove spolnosti izražene karakteristikama *spolne identifikacije*. U ovom dijelu istraživanja osim ispitivanja uspješnosti identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja zadatak je ispitati koliko kvaliteta objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima određuje uspješnost ovog događanja. Time se želi potvrditi psihoterapijska zapažanja da je uspješnost identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja određena kvalitetom objektnih odnosa u njihovim obiteljima koja je postojala tijekom adolescentnog razvoja.

2.1. PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

(1.) Ispitati (a) postoji li i koliki je udio karakteristika objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, određenih dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola na području postignute psihološke prilagodbe, i ujedno (b) postoji li razlika između 4 skupine mladića i djevojaka, određenih (neemocionalno prisilnim, zanemarenim, emocionalno prisilnim i optimalnim) tipovima objektivnih odnosa s njihovim roditeljima, na području postignute psihološke prilagodbe.

(2.) Ispitati postoji li razlika između 4 skupine mladića i djevojaka, određenih (spolno nediferenciranim, femininim, maskulinim i androginitim) tipovima spolnog identiteta, (a) na području percipiranih objektivnih odnosa s njihovim roditeljima izraženih dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola i (b) u učestalosti pojave pojedinih tipova objektivnih odnosa pojave.

(3.) Ispitati (a) postoji li i koliki je udio kvalitete objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, određenih dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola, postignutih u početnom adolescentnom razvoju u kasnije postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije, i ujedno (b) postoji li razlika između 4 skupine mladića i djevojaka, određenih (neemocionalno prisilnim, zanemarenim, emocionalno prisilnim i optimalnim) tipovima objektivnih odnosa s njihovim roditeljima, na području postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije.

(4.) Ispitati (a) postoji li i koliki je udio percipiranih roditeljskih karakteristika spolnosti, izraženih dimenzijama maskuliniteta i femininiteta, u postignutim tim istim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka; i ujedno (b) postoji li interakcijski učinak percipiranih roditeljskih karakteristika spolnosti i karakteristika objektivnih odnosa s njima u postignutim rezultatima maskuliniteta i femininiteta mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije.

2.2. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Osnovni je cilj ovoga istraživanja potvrditi psihoterapijska zapažanja o važnoj ulozi uspješnosti razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata za kasniji razvoj njihove spolnosti. U dosadašnjim je istraživanjima ta povezanost prepoznata jedino između kvalitete objektivnih odnosa i postignute razine psihološke prilagodbe.

Za ostvarenje cilja istraživanja koristili smo se četirima hipotezama koje sve zajedno predstavljaju potvrdu jedne *'osnovne hipoteze'* da se mladići i djevojke, koje karakterizira pozitivno iskustvo u izgradnji objektivnog odnosa s roditeljima u ranijem razvoju što uključuje i razdoblje rane adolescencije (do 15-te godine), izraženo višom razinom brige roditelja i autonomije u odnosima s njima, u razdoblju kasne adolescencije razlikuju od ostalih mladića i djevojaka u postignutoj višoj razini *psihološke prilagodbe* te na području razvoja *spolnosti* izražene (a) postignutim tipovima *spolnog identiteta* (nediferencirani, feminini, maskulini i androgini) (b) postignutim razinama maskulinih i femininih *spolnih karakteristika*, i (c) specifičnostima *spolne identifikacije*, izražene različitošću udjela percipiranih maskulinih i femininih karakteristika roditelja u postignutim maskulinih i femininim karakteristikama mladića i djevojaka.

(1.) Na osnovi psihoterapijskih zapažanja i već postojećih znanstvenih potvrda o važnoj ulozi razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata za uspješnost općeg adolescentnog razvoja *očekuje se značajni udio karakteristika objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, izraženih dimenzijama autonomija-kontrola i brigodbačenost, u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije.* Također s obzirom na psihoterapijska zapažanja *očekuje se razlika između spolova u dobivenim rezultatima.*

Drugo, s obzirom na skupine mladića i djevojaka koje se razlikuju u (neemocionalno-kontroliranim, zanemarenim, emocionalno-prisilnim i optimalnim) tipovima objektivnih odnosa s njihovim roditeljima *očekuje se značajna razlika između tih skupina s obzirom na postignutu psihološku prilagodbu u razdoblju kasne adolescencije.*

Realizacijom ovih očekivanja želi se potvrditi važnost kvalitete objektivnih odnosa u obitelji adolescenata za uspješnost njihova općeg razvoja što predstavlja novu potvrdu Blosova koncepta 'druge individuacije'. U sklopu ovog ispitivanja posebno je važno dobiti potvrdu kliničkih zapažanja o različitom značenju objektivnih odnosa s obzirom na spol adolescenata. Ta razlika se prvenstveno odnosi na značenje simbiotske kvalitete objektivnih odnosa s njihovim roditeljima u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka.

(2.) Na osnovi rezultata drugih istraživanja o povezanosti tipova spolnog identiteta i kvalitete emocionalnih odnosa mladih s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja *očekuje se kod oba spola značajna razlika između skupina određenih postignutim (nediferenciranim, femininim, maskulnim i androginim) tipovima spolnog identiteta u razdoblju kasne adolescencije s obzirom (a) na razine percipirane kvalitete objektnih odnosa s roditeljima, izražene dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola i (b) na učestalost pojave pojedinih tipova objektnih odnosa s njihovim roditeljima.*

Na osnovi postojećih istraživanja koja su potvrdila razliku između androginih i spolno nediferenciranih u kvaliteti emocionalnih iskustava s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja *očekuje se da s obzirom na dimenzije objektnih odnosa kod androginih mladića i djevojaka postoji značajno viša razina brige i autonomnosti u odnosima s njihovim roditeljima u odnosu na spolno nediferencirane. Također, ta se razlika očekuje većom učestalosti 'optimalnog' tipa objektnih odnosa kod androginih u odnosu na spolno nediferencirane mladiće i djevojke.*

(3.) Na osnovi prethodno prikazane Blosove teorije i psihoterapijskih zapažanja o povezanosti ranije postignute kvalitete objektnih odnosa u obitelji adolescenata i kasnije postignutih karakteristika spolnosti *prvo je očekivanje da razina postignutih objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, izražena dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola, ima značajni udio u objašnjenju rezultata njihovih postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika. Drugo je očekivanje da se različite skupine mladića i djevojaka, određene različitim (neemocionalno-kontroliranim, zanemarenim, emocionalno-prisilnim i optimalnim) tipovima objektnih odnosa s njihovim roditeljima, međusobno značajno razlikuju u razini postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika.*

Kod prvoga očekivanja naglasak je na ispitivanju različitog značenja brige roditelja i postignute autonomnosti s njima za razvoj maskulinih i femininih karakteristika mladića i djevojaka koje mogu objasniti pojedina klinička zapažanja o negativnostima u razvoju njihove spolnosti. U kontekstu drugoga očekivanja naglasak je na skupinama mladića i djevojaka koje karakterizira viša kvaliteta objektnih odnosa, izražena kroz 'optimalni' tip, kod kojih se očekuje viša razina postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika u odnosu na druge skupine.

(4.) S obzirom na zapažanja da je spolnost adolescenata izgrađena na njihovim identifikacijama sa spolnim karakteristikama roditelja *prvo očekivanje je da u postignutim maskulnim i femininim karakteristikama spolnosti mladića i djevojaka postoji značajni udio*

karakteristika percipirane roditeljske spolnosti. Psihoterapijsko zapažanje da su procesi identifikacije određeni kvalitetom emocionalnih odnosa unutar kojih se događaju, određuje drugo očekivanje da je razina postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika mladića i djevojaka određena interakcijskim efektom percipiranih spolnih karakteristika roditelja i kvalitete objektnih odnosa s njima.

U kontekstu prvoga očekivanja naglasak je na ispitivanju opravdanosti psihoanalitičkog zapažanja o spolnoj identifikaciji kao 'asimilaciji' pojedinih spolnih karakteristika roditelja, prvenstveno istog spola, dok je u okviru drugog očekivanja naglasak na ispitivanju zapažanja da se spolna identifikacija događa kroz 'prostor' objektnih odnosa. Na ovaj se način umjesto edipskog kompleksa u središte istraživanja adolescentnog razvoja spolnosti stavljaju identifikacijski procesi određeni kvalitetom postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata.

3. METODA

3.1. ISPITANICI

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 1640 ispitanika s 8 fakulteta Sveučilišta u Rijeci. U ukupnome su uzorku bile 1044 (63,7 %) djevojke i 596 (36,3 %) mladića. U Tablici 3.1.1. prikazana je zastupljenost studenata pojedinih fakulteta. Prosječna dob ukupnog uzorka ispitanika, koji je obuhvaćao studente od 18. do 32. godine. Iz toga su se ukupnog uzorka koristili samo rezultati ispitanika dobi od 18 do 25 godina.

Tablica 3.1.1. - *Ukupan uzorak ispitanika koji su sudjelovali u ispitivanju po pojedinim fakultetima.*

FAKULTET	Ukupno
1. Filozofski fakultet – Rijeka	128
2. Medicinski fakultet – Rijeka	108
3. Pomorski fakultet – Rijeka	101
4. Strojarski fakultet – Rijeka	37
5. Ekonomski fakultet – Rijeka	240
6. Građevinski fakultet – Rijeka	47
7. Pedagoški fakultet – Pula	266
8. Ekonomski fakultet – Pula	720
UKUPNO	1640

Istraživanje je provedeno kao dio većeg projekta 'Kvaliteta psihološke prilagodbe studenata Sveučilišta u Rijeci'. Istraživanje je zbog svoje opsežnosti provedeno u tri faze. Broj ispitanika po pojedinim fazama varirao je zbog metode prikupljanja podataka, a ona će se prezentirati u dijelu Postupak istraživanja.

Analizom se uzorka prepoznaje da se broj ispitanika razlikovao unutar pojedinih faza ispitivanja i to tako da je u prvoj fazi sudjelovalo 1179 ispitanika, u drugoj 1043, a u trećoj 753 ispitanika. Neki su studenti sudjelovali samo u jednom dijelu ispitivanja. Završnom analizom pokazalo se da je samo 477 ispitanika imalo podatke iz sve tri faze ispitivanja. Upravo zbog nedovoljnog broja ispitanika za ovo istraživanje izvršeno je dodatno ispitivanje (četvrta faza) u kojoj su se koristili testovi relevantni samo za ovo istraživanje što je omogućilo da testiranje bude jednokratno. Na taj je način povećan ukupni broj ispitanika. U naknadnom istraživanju (četvrta faza) ispitan je 551 ispitanik čime se dobiva konačni uzorak od 1028 ispitanika koji su imali podatke na svim ispitivanim varijablama.

U istraživanju su se koristili podaci svih ispitanika koji su sudjelovali u nekoj od faza ispitivanja u svrhu validacijske analize instrumentarija. To se može prepoznati u različitosti veličine uzorka kod analize karakteristika pojedinih mjernih instrumenata uključenih u ovo istraživanje.

U analizi su od daljnje obrade isključeni rezultati onih ispitanika koji potječu iz nekompletnih obitelji. Konačan sastav uzorka određen je kontrolnim varijablama i to prvo, dobi ispitanika koji su trebali predstavljati skupinu kasno adolescentnih i drugo, kompletnošću obitelji. S obzirom na drugu kontrolnu varijablu, samim nacrtom istraživanja bilo je određeno da u istraživanje budu uključeni oni adolescenti koji potječu iz kompletnih obitelji, to jest oni gdje su oba roditelja sudjelovala u njihovu razvoju. Tako su isključeni ispitanici čiji su roditelji razvedeni ili je nastupila smrt jednog roditelja. Od svih ispitanika koji su imali rezultate na svim ispitivanim varijablama (N=1028) uključeni su samo ispitanici čiji su roditelji u braku, dakle iz potpunih obitelji, što je prikazano u tablici 3.1.2. Na taj je način određen konačan uzorak od 925 ispitanika, 341 mladića i 584 djevojke. S obzirom na dob karakteristika je ovog uzorka 20,72 godine (SD=1.63).

Tablica 3.1.2. - Uzorak ispitanika s obzirom na obiteljsko stanje (kompletna obitelj, razvedeni roditelji i nekompletna obitelj zbog smrti jednog roditelja)

OBITELJSKO STANJE	djevojke	mladići	ukupno
kompletna obitelj	584	341	925
rastavljeni roditelji	43	23	66
smrt jednog roditelja	23	14	37
Ukupno	650	378	1028

Možemo zaključiti da konačni uzorak našeg istraživanja (N=925) sačinjavaju ispitanici koji se dobno nalaze od 18 do 25 godina i koji potječu iz kompletnih obitelji.

3.2. POSTUPAK

Istraživanje je provedeno u sklopu većeg projekta 'Kvaliteta psihološke prilagodbe studenata Sveučilišta u Rijeci'. Zbog opsežnosti varijabli ispitivanja istraživanje se provelo kroz tri faze. Budući da je tim postupkom dobiven konačan uzorak ($N=477$) koji nije zadovoljavao potreban unaprijed predviđen broj ispitanika, bilo je potrebno izvršiti dodatna ispitivanja. Stoga je uvedena četvrta faza u kojoj su se koristili samo oni testovi što su ispitivali varijable bitne za ovo istraživanje. Time se proširuje uzorak ispitanika ($N=551$) i dobiva zadovoljavajući broj koji bi omogućio predviđene statističke obrade ($N=1028$).

Ispitivanje se provodilo grupno, za vrijeme ili neposredno nakon nastave, sa studentima koji su u vrijeme ispitivanja bili na nastavi. Ova ispitivanja nisu bila unaprijed najavljena tako da je u svakoj fazi sudjelovao različit broj ispitanika. Bitna činjenica, koja je utjecala na broj ispitanika, jest neobaveznost prisutnosti na nastavi. Tako su u konačnom uzorku bili uključeni samo oni ispitanici koji su sudjelovali u svim ispitivanjima, dakle oni koji redovito pohađaju nastavu. Stoga se ovaj uzorak može smatrati prigodnim uzorkom jer obuhvaća studente prilagođene studentskom životu s obzirom na prisutnost na nastavi.

Ispitivanje je započelo u ljetnom semestru školske godine 1997/98. Prva je faza provedena u ožujku i travnju, druga u svibnju, a treća u lipnju 1998. god. i četvrta u travnju 1998/99. Ispitivanja unutar pojedinih faza trajala su oko 45 minuta.

U prvoj fazi primijenjeni su upitnici s općim biografskim podacima, Bemovom skalom spolne uloge i skalama prilagodbe. U drugoj su fazi ispitivanja primijenjeni upitnici koji ispituju odnose s roditeljima, a u trećoj je fazi ispitivanja primijenjen upitnik koji se odnosi na percepciju spolnih identifikacija roditelja. U naknadnom su se ispitivanju (četvrtoj fazi) koristile samo skale relevantne za ovo istraživanje.

Ispitivanje je bilo anonimno, a podaci prikupljeni u tri faze ispitivanja spajali su se na temelju datuma rođenja i studijske grupe.

3.2.1. Uputa ispitanicima

Na početku ispitivanja, kod prvog kontakta s ispitanicima, obrazložena je priroda kompletnog istraživanja, s opisom glavnog cilja projekta. Navedeno je da su podaci koji će se prikupiti relevantni za uvid u kvalitetu studentskog života i radi njegova poboljšanja. Istaknuta je važnost studentske percepcije životnih okolnosti i naglašena anonimnost podataka kako bi se dobili što iskreniji odgovori. U svakoj je fazi i uz svaki upitnik navedena uputa o načinu odgovaranja.

3.3. MJERNI INSTRUMENTI

U ispitivanju je primijenjeno više upitnika koji se inače upotrebljavaju u radu sa studentskom populacijom radi ispitivanja percepcije vlastite spolnosti (spolne identifikacije), odnosa s pojedinim roditeljem u razdoblju do 15 godine te skale samopoimanja i tjelesnih smetnji kao mjera prilagodbe. Svi su upitnici imali žensku i mušku formu. Jedan dio primijenjenih upitnika odnosa s roditeljima i procjene vlastite spolnosti prilagođene su inačice upitnika koji se navode u stranoj literaturi. Za ispitivanje samopoimanja primijenjene su skale koje su se već koristile u našoj populaciji.

Svi se upitnici podvrgavaju faktorskim analizama čestica i izračunavaju se koeficijenti konzistencije.

3.3.1. Upitnik percepcije prošlih odnosa s roditeljima

Parental Bonding Instrument su 1979. godine objavili Parker, Tuplin i Brown u *British Journal of Medical Psychology* (149). Upitnik je konstruiran radi ispitivanja kvalitete emocionalnog odnosa roditelj - dijete određena dvjema dimenzijama i to: briga-odbačenost i autonomija-kontrola. Te dimenzije odnosa s pojedinim roditeljem pokazale su se pouzdanima u mnogim istraživanjima na kliničkim i nekliničkim uzorcima.

PBI upitnik kao mjera emocionalne povezanosti s roditeljima često se koristi u različitim kliničkim i nekliničkim ispitivanjima utjecaja roditeljskog ponašanja na prilagodbu pojedinca. Taj se odnos proučava kroz dvije dimenzije: brigu-odbačenost i autonomiju-kontrolu. Upitnikom se ispituje odnos s ocem i majkom u prvih 15 godina što je jasno definirano uputom. Na skali od 5 stupnjeva (0 - nikad, do 4 - uvijek) procjenjuje se čestina javljanja određenog ponašanja kod oca i majke.

Upitnik sadrži 25 pitanja koji ispituju dvije dimenzije odnosa s pojedinim roditeljem. Prva dimenzija briga – odbačenost određena je s 13 pitanja, dok je druga dimenzija autonomija – kontrola određena s 12 pitanja.

Prva skupina od 13 pitanja u upitniku, prikazana u Tablici 3.3.1.1., određuje dimenziju odnosa **brige-odbačenosti**. Visok rezultat na ovoj dimenziji ukazuje da je odnos s pojedinim roditeljem topao i prijateljski, emocionalan, odnosno tip odnosa koji smiruje i u kojem se dijete osjeća shvaćeno, dok nizak rezultat ukazuje na hladnog roditelja, onog koji ne pomaže ili ne nagrađuje, odnosno s kojim se ne može stvoriti osjećaj djetetove poželjnosti u obitelji. Ova dimenzija predstavlja mjeru razine roditeljske ljubavi.

Tablica 3.3.1.1. - Tvrđnje PBI dimenzije briga-odbačenost i korelacija (r) pojedine čestice s ukupnim rezultatom s obzirom na percepciju prošlih odnosa s majkom i ocem

TVRDNJE	majka	otac
1. Razumio/la je moje probleme i brige.	.69	.74
2. Pomagao/la mi je onoliko koliko sam od njega/nje trebala	.64	.73
3. Obraćao/la mi se toplim i prijateljskim tonom.	.66	.74
4. Podržavao/la me u donošenju vlastitih odluka.	.60	.70
5. Mogao/la mi je pomoći da se osjećam bolje kad sam bila napeta.	.50	.60
6. Rado je bio/la sa mnom i pričala o raznim stvarima.	.67	.69
7. Bio/la je emocionalno vezana za mene.	.50	.61
*8. Nije me znao/la razumjeti ono što sam trebao/la ili želio/la.	.54	.59
*9. Izgledao/la je hladna prema meni	.60	.69
*10. Malo je pričao/la sa mnom	.50	.61
*11. Nije me znao/la pohvaliti	.50	.55
*12. Razvio/la mi je osjećaj da nisam poželjna	.53	.54
*13. Često me je znao/la ismijavati	.21	.22

*- tvrdnja se obratno boduje

r - korelacija čestice s ukupnim rezultatom, ako se ukloni varijabilitet čestice iz ukupnog rezultata

Tablica 3.3.1.2. – Prikaz aritmetičke sredine, standardne devijacije, raspon rezultata, prosječna korelacija između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) na PBI supskali briga-odbačenost.

	ispitanici	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
MAJKA	1218	41,89	8,20	8 – 52	0,35	0,86
OTAC	1193	37,80	10,07	0 – 52	0,41	0,90

Duga skupina od 12 pitanja u upitniku, prikazana u Tablici 3.3.1.3., određuje dimenziju odnosa **autonomije-kontrole**. Na jednoj strani ove dimenzije su roditelji koji djetetu daju onoliko slobode koliko ono treba. Dopuštaju mu da samo donosi odluke i ujedno potiču razvoj njegove autonomnosti. Na drugoj su strani te dimenzije roditelji koji u svojem odgojnom pristupu pokazuju izraženu protektivnost. Svojim pristupom kontrole drže dijete u ovisnom i infantilnom položaju.

U Tablici 3.3.1.2. i 3.3.1.4. navedeni su deskriptivni podaci (aritmetička sredina /M/, standardna devijacija /s.d./, raspon rezultata /min-max/, prosječna intratestna korelacija /Mr/ i koeficijent pouzdanost /Cronbach alfa/) za skale briga-odbačenost i autonomija-kontrola PBI upitnika u ovom ispitivanju.

Poslije je konstruirana kraća verzija tog testa (PBI-BC – Klimidis, Minas i Ata) koja se sastoji od četiri pitanja za svaku dimenziju čime je omogućeno mnogo kraće ispitivanje a ujedno je sačuvana pouzdanost i valjanost testa (180).

Na osnovi dobivenih rezultata ovih dviju dimenzija autori ovog upitnika (Parker, Tuplin i Brown) ukazali su na mogućnost definiranja roditeljskih odgojnih stilova i pristupa, i to: (1) **neemocionalno kontrolirajući roditelj (affectionless controlling parenting)** koji pokazuje visoku protektivnost i nisku ljubav i brigu u odgoju; (2) **zanemarujući roditelj (neglectful parenting)** predstavlja upravo onog koji zanemaruje u vidu brige i ujedno ne

pokazuje interes prema kontroli; (3) **optimalni roditelj (optimal parenting)** koji pokazuje nižu kontrolu i veću razinu brige i ljubavi; i (4) **emocionalno prisni roditelj (affectionate constrainting parenting)** koji pokazuje veliku ljubav i brigu uz izraženu kontrolu (150).

Tablica 3.3.1.3. - Tvrđnje PBI dimenzije autonomija-kontrola i korelacija (*r*) pojedine čestice s ukupnim rezultatom s obzirom na percepciju prošlih odnosa s majkom i ocem

TVRDNJE	majka	otac
1. Dopuštao/la mi je da radim ono što sam volio/la.	.47	.50
2. Dopuštao/la mi je da samostalno donosim odluke.	.56	.56
3. Dao/la mi je toliko slobode koliko sam je ja trebao/la.	.59	.61
4. Dozvoljavao/la mi je da se oblačim onako kako se meni sviđa	.43	.43
5. Dozvoljavao/la mi je da izlazim koliko sam volio/la.	.48	.52
*6. Nastojao/la je kontrolirati sve što ja radim.	.55	.55
*7. Prezaštitnički se ponašao/la prema meni.	.45	.42
*8. Uplitao/la se u moju privatnost.	.63	.56
*9. Tretirao/la me je kao malo dijete.	.56	.53
*10. Nastojao/la me učiniti ovisnom o njoj.	.57	.53
*11. Smatrao/la je da ja ne mogu brinuti o sebi bez njegova/na prisustva	.46	.41
*12. Nije prihvaćao/la moje odrastanje.	.43	.43

*- tvrdnja se obrnuto boduje

r- korelacija čestice s ukupnim rezultatom ako se ukloni varijabilitet čestice iz ukupnog rezultata

Tablica 3.3.1.4. - Prikaz aritmetičke sredine, standardne devijacije, raspon rezultata, prosječna korelacija između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) na PBI skali autonomija-kontrola.

	ispitanici	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
MAJKA	1217	33,56	8,36	2 – 48	0,32	0,85
OTAC	1193	34,62	8,23	5 – 48	0,31	0,84

3.3.2. Bemina skala spolnih uloga

BSRI predstavlja prvi u nizu instrumenata nastalih u sklopu dualističke koncepcije spolnosti. Do pojave Bemina (82) koncepta, u psihologiji su maskulinitet i feminitet bile shvaćane kao dva pola jedne dimenzije spolnosti. I drugi suvremeni autori kao Constantinopola (124); Heilbrun (125); Spence, Helmreich i Stapp (126); te Berzins, Welling i Wetter (127) shvaćaju maskulinitet i feminitet kao dvije dimenzije koje su istovremeno prisutne kod svake osobe. Te dvije dimenzije shvaćene su ortogonalno što su potvrdili i drugi autori (122,123). Time je do izražaja došao koncept androginiteta koji je potaknuo Bem da 1974. godine izradi skalu (Bem Sex Role Inventory) sa zadatkom identifikacije spolno tipiziranih i androginih individua (115).

Ovaj instrument predstavlja skalu samoprocjene koja mjeri stupanj u kojem se pojedinac identificira s poželjnim maskulinitetom i feminitetom osobinama ličnosti. Skala se sastoji od dviju supskala: *skale maskuliniteta* i *skale feminiteta*. Svaka sadrži 20 osobina ličnosti odabranih na temelju društveno poželjne spolne tipiziranosti. Sve osobine u maskulinoj i feminitetnoj skali su socijalno poželjne. Osim tih dviju skala, BSRI sadrži i tzv. skalu socijalne poželjnosti s 20 osobina ličnosti - te osobine su neutralne s obzirom na spol (10 od njih je pozitivnih, 10 negativnih). Ova posljednja skala služi ponajprije tome da omogući neutralan kontekst za skalu maskuliniteta i skalu feminiteta.

Danas BSRI predstavlja najčešće upotrebljavani instrument u istraživanju spolnosti (spolnih uloga) te je predstavljao standard u konstrukciji drugih sličnih testova. U skladu s osnovnom postavkom o dualističkoj koncepciji spolnih uloga, ovaj test sadrži skale (1) **maskuliniteta**, (2) **feminiteta** te uz njih i skalu (3) **socijalne poželjnosti**. Izvorna skala sadrži 60 čestica, odnosno 20 čestica za svaku supskalu. Svaka skala sadrži pojedinu karakteristiku, odnosno osobinu ličnosti, a zadatak je ispitanika da procijeni koliko je svaka osobina kod njega prisutna, i to na skali od 1 ("nikada ili gotovo nikad") do 7 ("uvijek ili gotovo uvijek").

U našem istraživanju upotrebljava se skraćena verzija (Tkalčić, Hudek-Knežević i Kardum) ove skale konstruirane na našoj populaciji (193). Upravo su razlike u sadržaju stereotipa spola u različitim kulturnim sredinama potaknule naše autore da konstruiraju skalu spolne orijentacije primjerenu našim uvjetima. U konstrukciji skale spolne orijentacije rađena je na uzorku od 237 ispitanika (108 muškaraca i 129 žena - studenata Pedagoškog fakulteta, Medicinskog fakulteta i Fakulteta za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci). U ispitivanju su se koristile 102 spolno tipične osobine ličnosti. Klaster analizom dobivene su tri skupine čestica, i to čestice koje se odnose na (1) maskulinitet, (2) feminitet i (3) maskuline i feminine

socijalno nepoželjne karakteristike (neuredan, lijen, laskav itd.). Analizom su isključene one čestice što nisu pridonosile pouzdanosti skale i/ili nisu imale zadovoljavajući koeficijent valjanosti ili su ometale faktorsku čistoću.

Tablica 3.3.2.1. - Sadržaj Skale maskulnosti i (Mr) prosječne korelacije tvrdnji s ukupnim rezultatom.

OSOBI NE	Mr
1. USTRAJAN	.45
2. SPRETAN	.56
3. SPOSOBAN	.67
4. SNALAŽLJIV	.64
5. SIGURAN U SEBE	.69
6. SAMOUVJEREN	.65
7. SAMOSTALAN	.49
8. PODUZETAN	.63
9. OŠTROUMAN	.54
10. NAPREDAN	.55
11. MUDAR	.55
12. JAKA LIČNOST	.61
13. HRABAR	.52
14. AMBICIOZAN	.59
15. AKTIVAN	.62

r - korelacija rezultata u čestici s ukupnim rezultatom skale kad je isključena varijabilnost te čestice iz ukupnog rezultata

Konačno je određeno 15 čestica za svaku skalu (Tablica 3.3.2.1. i Tablica 3.3.1.3.). Analizom sadržaja čestica na skali maskulnosti dominiraju čestice (sposoban, mudar, samostalan i mudar) koje se odnose i na neke aspekte inteligencije. Kod skale femininosti (tolerantan, nesebičan, privržen obitelji) te čestice možemo shvatiti kao neke druge aspekte inteligencije (socijalne). Koeficijent pouzdanosti u radovima Tkalčić i Karduma (193,194) dobiven je 0,85 za skalu femininosti u odnosu na ranije rezultate u kojima su se upotrebljavale skraćene BRSI skale femininosti iznosi 0,80 i 0,83. Skala je ujedno pokazala da nije neovisna o spolu ($t=3,35$; $p = 0,001$), što znači da žene postižu viši rezultat od muškaraca. Koeficijent pouzdanosti skale maskulnosti iznosi 0,90 u odnosu na ranije rezultata kod skraćene BRSI skale maskulnosti iznosi 0,78 i 0,79 (202,203).

Skraćena verzija BSRI skale Tkalčić, Hudek-Knežević i Karduma (193,194) sadrži 30 čestica, odnosno 15 čestica za svaku supskalu. Svaka skala sadrži pojedinu karakteristiku, to jest osobinu ličnosti, a zadatak je ispitanika procijeniti koliko je svaka osobina kod njega prisutna, i to na skali od 0 ("nikada ili gotovo nikad") do 4 ("uvijek ili gotovo uvijek"). Ova se skala pokazala neovisnom o spolu. Faktorskom analizom dobivena su dva faktora gdje je koeficijent korelacije 0,30 između njih što ukazuje da faktori nisu u potpunosti ortogonalni već pokazuju nisku pozitivnu povezanost.

Tablica 3.3.2.2. - Aritmetička sredina, standardna devijacija, raspon rezultata, prosječna intratestna korelacija i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za Skalu maskuliniteti.

Broj ispitanika	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
1639	43,04	8,39	8 – 60	0,38	0,90

U Tablici 3.3.2.2. i 3.3.2.4. navedeni su deskriptivni podaci (aritmetička sredina /M/, standardna devijacija /s.d./, raspon rezultata /min-max/, prosječna korelacija između čestica /r/ i koeficijent pouzdanost /Cronbach alfa/) skale maskuliniteti i skale femininiteti BRSI.

Tablica 3.3.2.3. - Sadržaj Skale femininiteti i (Mr) prosječne korelacije tvrdnji s ukupnim rezultatom.

OSOBI NE	Mr
1. VOLI DJECU	.44
2. VJERAN	.40
3. TOPAO	.60
4. TOLERANTAN	.46
5. SUOSJEĆAJAN	.62
6. SKROMAN	.45
7. PUN RAZUMIJEVANJA	.65
8. PRIVRŽEN OBITELJI	.42
9. OSJEĆAJAN	.65
10. NJEŽAN	.64
11. NESEBIČAN	.52
12. LJUBAZAN	.57
13. ISTINOLJUBIV	.44
14. BLAG	.55
15. SKLON OPRAŠTANJU	.40

r - korelacija rezultata u čestici s ukupnim rezultatom skale kad je isključena varijabilnost te čestice iz ukupnog rezultata

Na osnovi središnje vrijednosti rezultata na dvije dimenzije maskuliniteti i femininiteti, što se koristi i kod drugih njemu sličnih instrumenata, kao što su ACL skala – Heilbruna (125), PAQ - Spencea, Helmreicha i Stappa (126) te PRF ANDRO - Berzinsa, Wellinga i Wettera (127), moguće je odrediti četiri oblika spolnog oblikovanja (identiteta): (1) **maskulinitet** (visoka maskulinitet - niska femininitet), (2) **femininitet** (niska maskulinitet - visoka femininitet), (3) **androginitet** (visoka maskulinitet - visoka femininitet) i (4) **nediferenciranost** (niska maskulinitet - niska femininitet). Ovu su klasifikaciju (medijan-split metoda) prvi predložili Spence, Helmreich i Stapp (126), a prihvatila ju je i Bem (129).

Tablica 3.3.2.4. - Aritmetička sredina, standardna devijacija, raspon rezultata, prosječna korelacija između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za Skalu percepcije tjelesnih simptoma

Broj ispitanika	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
1639	47,28	7,80	6 – 60	0,31	0,87

3.3.3. Skala samopoštovanja

Rosenbergova skala samopoštovanja (*Rosenberg Self-esteem Scale*) je prema Bezinoviću (195) jedna je od najčešće upotrebljivanih skala za mjerenje samopoštovanja. Mjeri globalnu vrijednosnu orijentaciju samopoimanja. Sastoji se od 10 tvrdnji koje se procjenjuju na skali Likertova tipa od 5 stupnjeva (od 0 do 4).

Tablica 3.3.3.1. – Tvrdnje Skale samopoštovanja i prosječne korelacije tvrdnji s ukupnim rezultatom.

TVRDNJE	Mr
*1. Ponekad se osjećam potpuno beskorisno	.52
*2. Općenito sve više osjećam da sam neuspješna osoba	.53
*3. Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao/la ponositi.	.52
*4. Ponekad mislim da uopće ne vrijedim.	.62
*5. Želio bih imati više samopoštovanja prema samom sebi.	.54
6. Sposoban sam funkcionirati barem toliko uspješno kao i većina drugih ljudi.	.41
7. Imam pozitivan stav o sebi.	.59
8. Osjećam da imam puno pozitivnih osobina.	.50
9. Općenito govoreći zadovoljan sam sobom.	.64
10. Osjećam da vrijedim, u najmanju ruku koliko i ostali ljudi.	.45

*- tvrdnja se obratno boduje

r- korelacija čestice s ukupnim rezultatom ako se ukloni varijabilitet čestice iz ukupnog rezultata

Ukupan rezultat predstavlja zbroj procjena. Viši rezultat upućuje na veće samopoštovanje. Sadržaj skale i prosječne korelacije tvrdnji s ukupnim rezultatom prikazani su u Tablici 3.3.3.1., a u Tablici 3.3.3.2. navedeni su deskriptivni podaci (aritmetička sredina /M/, standardna devijacija /s.d./, raspon rezultata /min-max/, prosječna intratestna korelacija /r/ i koeficijent pouzdanost /Cronbach alfa/) Skale samopoštovanja u ovom ispitivanju.

Tablica 3.3.3.2. - Aritmetička sredina, standardna devijacija, raspon rezultata, prosječna korelacije između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za Skalu samopoštovanja

Broj ispitanika	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
1638	30,06	6,68	0 – 40	34,55	0,84

3.3.4. Skala općeg zadovoljstva životom

Zadovoljstvo životom mjera je opće adaptacije osobe na životne uvjete. Ova skala Bezinovića (195), koja se primjenjuje se kao linearna kombinacija, sadrži 7 tvrdnji koje se procjenjuju na skali Likertova tipa od 5 stupnjeva (od 0 do 4). Ukupan rezultat predstavlja zbroj procjena. Sadržaj skale i prosječne korelacije tvrdnji s ukupnim rezultatom prikazani su u Tablici 3.3.4.1.. U Tablici 3.3.4.2. navedeni su deskriptivni podaci (aritmetička sredina /M/, standardna devijacija /s.d./, raspon rezultata /min-max/, prosječna intratestna korelacija /r/ i koeficijent pouzdanosti /Cronbach alfa/) Skale općeg zadovoljstva životom dobivene ovim ispitivanjem.

Tablica 3.3.4.1. - Sadržaj Skale općeg zadovoljstva životom i prosječne korelacije (Mr) tvrdnji s ukupnim rezultatom

TVRDNJE	Mr
* 1. Često sam utučena i žalosna.	.55
* 2. U cjelini gledajući ja sam manje sretna od drugih ljudi.	.64
3. Ja se općenito dobro osjećam.	.67
4. Sve u svemu ja sam jako sretna osoba.	.69
5. Život mi donosi puno zadovoljstva.	.64
6. Mislim da sam sretna, barem koliko i drugi ljudi.	.64
7. Mislim da sam sretna osoba.	.76

*- tvrdnja se obratno boduje

r- korelacija čestice s ukupnim rezultatom ako se ukloni varijabilitet čestice iz ukupnog rezultata

Tablica 3.3.4.2. - Aritmetička sredina, standardna devijacija, raspon rezultata, prosječna korelacija (Mr) između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za Skalu općeg zadovoljstva životom

Broj ispitanika	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
1637	20,80	5,24	0 – 28	0,27	0,87

3.3.5. Skala percepcije osobne nekompetentnosti

Skala percipirane nekompetentnosti Bezinovića (195) mjeri globalnu procjenu vlastite nekompetentnosti. Sadrži 10 tvrdnji koje se procjenjuju na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva (od 0 do 4), a ukupan je rezultat zbroj svih odgovora. Nizak rezultat odražava globalno uvjerenje u vlastitu kompetentnost, dok je visok rezultat znak sumnje u osobne sposobnosti, izraz nesigurnosti i osjećaja neadekvatnosti. Sadržaj skale i prosječne korelacije tvrdnji s ukupnim rezultatom prikazani su u Tablici 3.3.5.1. U Tablici 3.3.5.2. prikazani su deskriptivni podaci skale dobiveni u ovom ispitivanju.

Tablica 3.3.5.1. - Sadržaj Skale percepcija osobne nekompetentnosti i prosječne korelacije (Mr) tvrdnji s ukupnim rezultatom.

TVRDNJE	Mr
1. Nisam sigurna u svoje sposobnosti kada moram nešto uraditi.	.57
2. Plašeći se neuspjeha odustajem od posla prije nego ga završim.	.59
3. Na početku neke djelatnosti već unaprijed sumnjam da ću je uspješno obaviti.	.48
4. Često razmišljam da nisam dovoljno sposobna za posao kojim se bavim.	.56
5. Čini mi se da nisam sposobna izaći na kraj s većinom problema koje donosi život.	.56
6. Uvijek mislim da će posao biti bolje obavljen ako ga radi netko drugi, a ne ja sama.	.53
7. Većina problem na koje nailazim u životu za mene je teško rješiva.	.60
9. Niti ne pokušavam učiniti nove stvari ako mi izgledaju preteške.	.46
10. Neuspjesi iz prošlosti navode me da sumnjam u buduće uspjehe.	.54
11. Kada se pojave neočekivani problemi ne mogu ih uspješno riješiti.	.52

r- korelacija čestice s ukupnim rezultatom, ako se ukloni varijabilitet čestice iz ukupnog rezultata

Tablica 3.3.5.2 – Aritmetička sredina, standardna devijacija, raspon rezultata, prosječna korelacija između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za Skalu percepcije osobne nekompetentnosti

Broj ispitanika	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
1636	10,16	6,81	0 – 38	0,35	0,84

3.3.6. Skala percepcije tjelesnih simptoma

Percepcija tjelesnih simptoma smatra se jednim od pokazatelja psihološkog zdravlja pojedinca. Periferni simptomi karakteristični za osobe s negativnom emocionalnošću, upućuju na stanje povećane fiziološke aktivacije, odnosno neizravno na kontinuiranu izloženost stresu. U ovome se ispitivanju koristila skala procjene vlastitih tjelesnih reakcija Bezinovića i Karduma (196). Skala percepcije tjelesnih simptoma sadrži 30 najčešćih fizioloških reakcija, prikazanih u Tablici 3.3.6.1., koje se javljaju uz stresna, odnosno intenzivna emocionalna stanja. Ispitanici trebaju označiti učestalost tjelesnih reakcija u posljednjih godinu dana, na skali Likertova tipa od 5 stupnjeva (0 - nikada, do 4 - vrlo često). U Tablici se 3.3.6.2. prikazuju deskriptivni podaci (aritmetička sredina /M/, standardna devijacija /s.d./, raspon rezultata /min-max/, prosječna intratestna korelacija /r/ i koeficijent pouzdanost /Cronbach alfa/) skale dobiveni u ovom ispitivanju.

Tablica 3.3.6.1. - Sadržaj Skale percepcije tjelesnih reakcija i prosječne korelacije (Mr) tvrdnji s ukupnim rezultatom

OPIS TJELESNIH REAKCIJA	Mr	OPIS TJELESNIH REAKCIJA	Mr
1. "blokira" mi se mozak	.44	16. pretjerano znojenje	.45
2. "čvor" u želucu	.49	17. ukočenost	.51
3. crvenilo	.33	18. opća slabost	.64
4. opća drhtavica	.54	19. preosjetljivost na zvukove	.43
5. "čvor" u grlu	.55	20. malaksalost	.57
6. snažno lupanje srca	.54	21. gubitak apetita	.40
7. mučnina	.56	22. napetost u mišićima	.50
8. nedostatak daha	.56	23. bolovi u leđima	.46
9. nekoordiniranost pokreta	.45	24. nemogućnost opuštanja	.56
10. osjećaj nesvjesticice	.53	25. pritisak u prsima	.59
11. osjećaj vrućine	.49	26. probavni problemi	.44
12. promjena glasa	.41	27. tresu mi se ruke	.51
13. suha usta	.44	28. osjećaj gušenja	.50
14. ubrzano disanje	.58	29. bol u glavi	.53
15. zamuckivanje	.43	30. vrtoglavica	.56

r- korelacija čestice s ukupnim rezultatom, ako se ukloni varijabilitet čestice iz ukupnog rezultata.

Tablica 3.3.6.2. - Aritmetička sredina, standardna devijacija, raspon rezultata, prosječna korelacija između čestica i koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za Skalu percepcije tjelesnih simptoma.

broj ispitanika	M	s.d.	min – max	Mr	alfa
1638	34,03	18,16	0 – 105	0,27	0,92

4. OBRADA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Na početku prikaza dobivenih rezultata važno je ukazati na redoslijed obavljenih obrada i njihovu povezanost s postavljenim hipotezama istraživanja.

U prvom dijelu (4.1) određenim naslovom 'Prikaz varijabli ispitivanja' prikazano je operacionalizirano određenje varijabli ispitivanja. Nakon ovog općeg dijela slijede poglavlja koja obrađuju rezultate nastale testiranjem pojedinih hipoteza istraživanja. U drugom dijelu prikaza statističke obrade (4.2.) izloženi su rezultati koji se odnose na ispitivanje prve hipoteze istraživanja. U okviru ove hipoteze istraživanja zadatak je potvrditi psihoterapijska zapažanja da kvaliteta razvoja objektnog odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom ranijeg razvoja ima važnu ulogu za uspješnost cjelokupnog adolescentnog razvoja. Ovim ispitivanjem želi se dati doprinos već postojećim znanstvenim istraživanjima⁴ o procesu '*druge individuacije*' u adolescentnom razvoju opisanom u Blosovoj teoriji. U trećem dijelu prikaza statističke obrade (4.3.) izloženi su rezultati testiranja druge hipoteze. Kroz testiranje ove hipoteze započinje ispitivanje *osnovne hipoteze* ovog istraživanja koja se odnosi na pitanje povezanosti razvoja objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima u ranijem adolescentnom razvoju i postignutih karakteristika spolnosti u razdoblju kasne adolescencije. U ovom dijelu karakteristike postignute spolnosti mladića i djevojaka određene su 'tipovima spolnog identiteta' i to: nediferenciranim, femininim, maskulinim, i androgini spolnim identitetom. U četvrtome dijelu (4.4.) prikazani su rezultati obrade koji se odnose na treću hipotezu istraživanja. U odnosu na prethodno ispitivanje gdje je postignuta razina razvoja spolnosti mladića i djevojaka praćen postignutim tipovima spolnog identiteta, u ovom je dijelu postignuta razina razvoja spolnosti praćena postignutim njihovim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama u razdoblju kasne adolescencije.

U petom su dijelu (4.5.) prikazani rezultati obrade koji se odnose na četvrtu hipotezu istraživanja. U ovom dijelu postignuti razvoj spolnosti praćen je rezultatima uspješnosti spolne identifikacije.

Nakon izloženog prikaza redoslijeda obrade rezultata važno je navesti statističke postupke koji su se koristili u obradi. U statističkoj obradi rezultata koristilo se više različitih statističkih postupaka i to: (a) t-test, (b) multipla regresijska analize, (c) analiza varijance (ANOVA), (d) LSD post-hoc postupak ispitivanja značajnosti razlike za nezavisne uzorke i (e) Pearsonov hi-kvadrat test.

Rezultati su obrađivani pomoću statističkog paketa Statistika 5.1. i SPSS 6.1.3. za Windowse.

⁴ Istraživanja su prikazana u poglavlju 1.5.3.

U analizi postavljenih problema istraživanja upotrebljavale su se sljedeće varijable:

1. percepcija **spolnih karakteristika** adolescenata i njihovih roditelja definirana je rezultatima na Beminoj skali spolnih uloga (115). Rezultati su izraženi varijablama:
 - **2 dimenzije spolnosti:**
 - **maskulnost**
 - **femininost**
 - **4 tipa spolnog identiteta** određena su po metodi Spencea, Helmreicha i Stappa (126),
 - **spolna nediferenciranost**
 - **femininost**
 - **maskulnost**
 - **androgenost**
2. percepcija kvalitete **objektnih odnosa** s pojedinim roditeljem definirana je rezultatima na PBI upitniku (149) koji su izraženi varijablama:
 - **2 dimenzije objektnih odnosa:**
 - **briga-odbačenost** u odnosu s majkom i ocem
 - **autonomija-kontrola** u odnosu s majkom i ocem
 - **4 tipa objektnih odnosa** mladića i djevojaka s roditeljima određena su po metodi Parkera, Tuplina i Browna (149):
 - **neemocionalno-kontrolirani** (affectionless control)
 - **zanemareni** (neglectful)
 - **emocionalno-prisilni** (affectionate constraint)
 - **optimalni** (optimal)
3. varijable **psihološke prilagodbe** definirane su rezultatima na pojedinim skalama:
 - **samopoštovanja** (Rosenbergova skala samopoštovanja);
 - **osjećaja općeg zadovoljstva životom** (Skala općeg zadovoljstva životom)
 - **osjećaja osobne nekompetentnosti** (Skala percepcije osobne nekompetentnosti)
 - **tjelesnih simptoma** (Skala percepcije tjelesnih simptoma)

4.1. DEFINIRANJE VARIJABLI ISTRAŽIVANJA

4.1.1. Definiranje tipova spolnog identiteta

U ovom istraživanju osnovni je cilj istražiti povezanost između postignute kvalitete objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom ranijeg adolescentnog razvoja i kasnije postignute spolnosti u razdoblju kasne adolescencije koja je praćena mjerom psihološke prilagodbe. Na početku ovog dijela obrade rezultata važno je operativno definirati varijablu 'spolnosti' mladića i djevojaka.

U ovom se istraživanju varijabla 'spolnost' definira na dva načina. Prvi način predstavljaju rezultati na Beminoj skali spolnih uloga (115) izraženih na *dimenzijama maskulnosti i femininosti*. Drugi način predstavljaju rezultati određeni *tipovima spolnog identiteta*. U ovom dijelu obrade podataka važno je prikazati način formiranja ovih 'spolnih skupina' mladića i djevojaka određenih tipovima spolnog identiteta i to: spolno nediferenciranim, femininim, maskulinim i androgini mladićima i djevojkama.

Tablica 4.1.1. – Učestalost pojave tipova spolnog identiteta mladića i djevojka.

SKUPINE	mladići		djevojke	
	frekvencija	postotak	frekvencija	postotak
nediferencirani	99	29,0	170	29,1
feminini	69	20,2	108	18,5
maskulini	84	24,6	131	22,4
androgini	89	26,1	175	30,3
UKUPNO	341	100,0	584	100,0

Definiranje tipova spolnosti vršilo se po uobičajenom 'medijan-split' metodom koju su predložili Spence, Helmreich i Stapp (127), a prihvatila ju je i autorica istoga testa (130). Ta 'medijan-split' metoda zasniva se na podjeli svih ispitanika na osnovi rezultata na dvjema dimenzijama (maskulnost-femininost) spolnosti, definiranih skalama BSRI testa, s obzirom na centralne vrijednosti. Time se formiraju četiri skupine ispitanika. Na osnovi centralnih vrijednosti na skali maskulnosti (C=45,5) i femininosti (C=45,5) kod mladića, kao i na skali maskulnosti (C=43,5) i femininosti (C=50,5) kod djevojaka, dobivene su četiri skupine spolnosti što je prikazano u tablici 4.1.1.

4.1.2. Definiranje tipova objektivnih odnosa

U ispitivanju povezanosti postignute razine objektivnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima i postignutih karakteristika spolnosti, osim rezultata dobivenih na dvjema PBI (149) *dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola*, koristili su se rezultati *tipova objektivnih odnosa* mladića i djevojaka s njihovim roditeljima.

U definiranju *tipova objektnog odnosa* adolescenata s roditeljima upotrebljavala se 'medijan-split' metoda koju su predložili Parker, Tuplin i Brown (149). Na osnovi centralnih vrijednosti dviju dimenzija brige-odbačenosti i autonomije-kontrole određene su četiri skupine *tipova objektnog odnosa* mladića i djevojaka s roditeljima. Tipovi definirani ovim postupkom su (I) '*neemocionalno-kontrolirani*' tipovi koje karakteriziraju niske razine brige i autonomije; (II) '*zanemareni*' tipovi koje karakteriziraju niska razina brige i visoka razina autonomije; (III) '*emocionalno-prisltni*' tipovi koje karakteriziraju visoka razina brige i niska razina autonomije, i (IV) '*optimalni*' tipovi koje karakteriziraju visoke razine brige i autonomije u odnosima s očevima i majkama.

Tablica 4.1.2.1. – Učestalost tipova objektnih odnosa mladića s njihovim očevima i majkama.

TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA	s očevima		s majkama	
	frekvencija	postotak	frekvencija	postotak
I neemocionalno kontrolirani	103	30,2	105	30,8
II zanemareni	73	21,4	61	17,9
III emocionalno prislni	55	16,1	59	17,3
IV optimlani	110	32,3	116	34,0
UKUPNO	341	100.0	341	100.0

Kod mladića na osnovi centralne vrijednosti na dimenziji brige-odbačenosti za odnos s majkama (C=39,5) i s očevima (C=34,5) i centralne vrijednosti na dimenziji autonomija-kontrola za odnos s majkama (C=33,5) i s očevima (C=34,5) određene su četiri skupine koje predstavljaju postignute tipove objektnih odnosa mladića s očevima i majkama u razvoju do njihove petnaeste godine, što je prikazano u tablici 4.1.2.1.

Tablica 4.1.2.2. - Učestalost tipova objektnog odnosa djevojaka s njihovim očevima i majkama.

TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA	odnos s očevima		odnos s majkama	
	frekvencija	postotak	frekvencija	postotak
I neemocionalno kontrolirani	182	31,2	192	32,9
II zanemareni	102	17,5	109	18,7
III emocionalno prislni	108	18,5	93	15,9
IV optimlani	192	32,8	190	32,5
UKUPNO	584	100.0	584	100.0

Kod djevojaka na osnovi centralnih vrijednosti na dimenzijama briga-odbačenost s majkama (C=39,5) i očevima (C=33,5) i na dimenziji autonomija-kontrola s majkama (C=33,5) i očevima (C=34,5) izvršen je isti postupak. Dobiveni su rezultati učestalosti pojave pojedinih tipova objektnih odnosa s oba roditelja prikazani u tablici 4.1.2.2.

4.1.3. Razlika u percepciji roditeljskih karakteristika

U analizi i interpretaciji dobivenih rezultata važno je na početku ispitati razlike između skupina mladića i djevojaka s obzirom na (a) percepciju *objektnih odnosa* s očevima i majkama i jednako tako s obzirom na (b) percepciju *maskulinih i femininih spolnih karakteristika* očeva i majki

U analizi razlike između percipiranih očevih i majčinih karakteristika na dimenzijama objektnih odnosa (tablica 4.1.3.1.) može se primijetiti identičnost rezultata kod mladića i djevojaka. Oba su spola na isti način percipirala očeve i majke s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa izraženom PBI dimenzijama autonomije-kontrole i brige-odbačenosti. Na dimenziji briga-odbačenost mladići i djevojke su percipirali značajno višu razinu majčine brige u odnosu na očeve i isto tako su na dimenziji autonomija-kontrola percipirali značajno višu razinu autonomnosti u odnosima s očevima nego s majkama. Ovi rezultati pokazuju da kod obaju spolova postoji identičnost u značenju uloga roditelja u razvoju objektnog odnosa. Tako na području brige mladića i djevojaka važniju ulogu imaju majke, dok na području razvoja autonomnosti važniju ulogu imaju očevi. Ova se zapažanja podudaraju s kliničkim zapažanjima o različitom značenju očeva i majki u izgradnji objektnih odnosa mladića i djevojaka tijekom adolescentnog razvoja.

Tablica 4.1.3.1 - Aritmetičke sredine i standardne devijacije i t-testu značajnosti razlike za zavisne uzorke između percepcije objektnog odnosa s očevima i majkama na PBI dimenzijama mladića i djevojaka.

VARIJABLE	očevi		majke		t-test	p
	M	s.d.	M	s.d.		
MLADIĆI autonomija-kontrola	34,30	6,72	32,97	6,50	4,95	,000**
MLADIĆI briga-odbačenost	33,13	7,43	38,57	6,74	15,99	,000**
DJEVOJKE autonomija-kontrola	33,28	7,28	32,60	7,47	2,67	,008**
DJEVOJKE briga-odbačenost	32,96	8,19	39,05	8,03	17,13	,000**

U istraživanjima Parkera, Tuplinga i Browna (149); Parkera (161); Klimidisa, Minasa i Ata (180) dobiveni su identični nalazi samo na dimenziji briga-odbačenost. U tim istraživanjima kod obaju spolova dobivena je značajno viša razina brige majki u odnosu na očeve. Isto je zapažanje dobiveno o značajno većoj emocionalnoj povezanosti s majkama nego s očevima kod obaju spolova u istraživanju Forbera i Adams-Curtisa (33) u kojem se nije koristio PBI (149). Razlika u odnosu na druga istraživanja dobivena je s obzirom na rezultate na dimenziji autonomija-kontrola. U tim istraživanjima (149,180) zapaženo je da samo kod mladića postoji percepcija značajno više razine autonomije s očevima nego s majkama, dok ta značajnost razlike nije dobivena kod djevojaka.

U ispitivanju razlike između mladića i djevojaka s obzirom na percepciju kvalitete

objektnih odnosa s njihovim roditeljima (tablica 4.1.3.2.) značajnost je dobivana jedino na dimenziji očeve autonomije-kontrole ($t=2,17$; $p=0,031$). Dobiveni rezultat pokazuje da djevojke u odnosima s očevima percipiraju značajno nižu razinu autonomnosti nego mladići. Iste rezultate možemo naći u istraživanjima Parkera, Tuplinga i Browna (149); i Klimidisa, Minasa i Ata (180). Ovi rezultati pokazuju da se razlike između spolova u percepciji kvalitete objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja mogu prepoznati kroz razinu postignute autonomnosti u odnosima s očevima.

Tablica 4.1.3.2 - Aritmetičke sredine i standardne devijacije i t-test značajnosti razlike između mladića i djevojaka u percepciji ranijih objektnih odnosa s očevima i majkama.

VARIJABLE	mladići (N=341)		djevojke (N=584)		t-test	p
	M	s.d.	M	s.d.		
OTAC autonomija-kontrola	34,31	6,72	33,28	7,28	2,17	,031*
OTAC briga-odbačenost	33,13	7,43	32,96	8,19	0,32	,745
MAJKA autonomija-kontrola	32,97	6,50	32,60	7,47	0,79	,429
MAJKA briga-odbačenost	38,57	6,74	39,05	8,03	0,93	,350

S aspekta percepcije roditeljskih spolnih karakteristika (tablica 4.1.3.3.) razlika između mladića i djevojaka dobivena je na percepciji majčine maskuliniteta ($t=3,05$; $p=0,002$). Dobiveni rezultati pokazuju da su djevojke percipirale značajno višu maskulinitet majki nego mladići.

Tablica 4.1.3.3.- Aritmetičke sredine i standardne devijacije i t-test značajnosti razlike između mladića i djevojaka u percepciji očevih i majčinih maskulinih i femininih karakteristika.

VARIJABLE	mladići (N=341)		djevojke (N=584)		t-test	p
	M	s.d.	M	s.d.		
OČEVI maskulinitet	50,20	8,84	49,63	9,62	0,92	,357
OČEVI femininitet	47,49	9,67	48,08	10,33	0,87	,387
MAJKE maskulinitet	47,36	7,79	49,01	8,11	3,05	,002**
MAJKE femininitet	53,35	6,47	54,05	6,41	1,60	,110

U daljnjem ispitivanju razlika u percepciji maskuliniteta i femininiteta očeva i majki kod obaju spolova (tablica 4.1.3.4.) dobiveni su jednaki rezultati na dimenziji femininiteta i to kroz percepciju značajno više razine femininiteta majki od očeva. Razlika između mladića i djevojaka je dobivena u percepciji maskuliniteta roditelja. Mladići su percipirali značajno višu razinu maskuliniteta očeva u odnosu na majke, dok kod djevojaka ta razlika nije dobivena, što pokazuje da djevojke ne percipiraju razliku između majki i očeva u razinama njihovih maskulinih karakteristika.

Tablica 4.1.3.4.- Aritmetičke sredine i standardne devijacije i t-testu značajnosti razlike za zavisne uzorke između percepcije maskuliniteta i femininosti očeva i majki kod mladića i djevojaka.

VARIJABLE	očevi		majke		t-test	p
	M	s.d.	M	s.d.		
maskulinitet (mladići)	50,20	8,84	47,36	7,79	5,90	,000**
femininitet (mladići)	47,49	9,67	53,35	6,47	12,72	,000**
maskulinitet (djevojke)	49,63	9,62	49,01	8,11	1,32	,185
femininitet (djevojke)	48,08	10,33	54,05	6,41	13,82	,000**

4.2. TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA I PSIHOLOŠKA PRILAGODBA

U ovom dijelu, kako je prikazano u *Ciljevima istraživanja* (2.1), prvi zadatak je potvrda **prve hipoteze** koja polazi od psihoterapijski zasnovanih očekivanja da kvaliteta razvoja objektnog odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom ranijeg razvoja, uključujući i razdoblje rane adolescencije, bitno određuje uspješnost cjelokupnog adolescentnog razvoja. Potvrdom ove hipoteze želi se dati novi doprinos već postojećim znanstvenim dokazima o važnoj ulozi procesa '*druge individuacije*' u adolescentnom razvoju. U prikazu već postojećih istraživanja⁵, može se prepoznati važnosti kvalitete objektnih odnosa s roditeljima u ranom djetetovu i adolescentnom razdoblju za kasniji razvoj psihičkih struktura koje određuju uspješnost odraslog psiho-socijalnog funkcioniranja. Tako se u istraživanjima Colemana (186); Mazora, Alfa i Gampela (187); Ricea, Colea i Lapsley (188); Quintana i Kerra (189) proces '*druge individuacije*' prvenstveno proučava kroz promjene tijekom adolescentnog razvoja u načinu rješavanja i funkcioniranja u iskustvima odvajanja. Uspješnost se ovog procesa prepoznaje kroz sposobnost da se tolerira iskustvo samoće i odvojenosti. U tim je istraživanjima naglasak na promjenama povezanim s pojavom separacijske anksioznosti koja može biti izražena strahom od progutanosti ili strahom od stapanja, pojavom ambivalentnih osjećaja praćenih bijesom i anksioznošću i na kraju promjenom intenziteta i učestalosti pojave depresivnosti.

Posebna potvrda procesa '*druge individuacije*' dobivena je u istraživanjima Levitz-Jonesa i Orlofskyja (190); i Millisa (191) kroz zapažene promjene u načinu psihičkog funkcioniranja koje su definirane promjenama u (*'ego identity status'*) '*ego identitetnom statusu*' Marciajeve (195). Benson, Harris i Rogers (192); Blustein (193) te Weinmann i Newcombe (194) su potvrdili '*druge individuacije*' dobili proučavajući povezanost kvalitete ranih dječjih i adolescentnih emocionalnih odnosa, određene pojmom emocionalne privrženosti (*attachmenta*), i kasnije uspješnosti u postignuću na studiju, učestalosti i intenziteta pojave depresivnosti i izgradnje zrelijih objektnih odnosa.

Za ovo istraživanje posebnu važnost u potvrdi postojanja '*druge individuacije*' imaju i istraživanja u kojima je naglasak na istraživanju Parkera i njegovih suradnika (165-177) koja su se koristila PBI-jem (153). Ovaj instrument se pokazao veoma osjetljivim za istraživanja objektnog odnosa utoliko što je njegovu kvalitetu ispituje dvjema dimenzijama emocionalnog odnosa (autonomija-kontrola; briga-odbačenost). Na ovaj način razvoj objektnog odnosa određen je iskustvom postignute autonomije u (dimenzija autonomija-kontrola) odnosu s pojedinim roditeljem koje je praćeno i njegovom adekvatnom emocionalnom uključenošću

⁵ U poglavljima 1.5.2. i 1.5.3. dati su prikazi istraživanja koja se zasnivaju na konceptima teorija objektnih odnosa.

(dimenzija briga-odbačenost). Tako su Canetti, Bachar, Galiliweisstub, Denour i Shalev (187) te Klimidis, Minas, Ata i Stuart (188) upotrebom PBI-ja (158) pokazali značajnu povezanost između kvalitete objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja i rezultata na području pojave simptoma, uspješnosti formiranja samopoštovanja i drugih aspekata samopoimanja te na području akademskog uspjeha.

Sva ova istraživanja su s jedne strane potvrdila specifičnosti razvoja objektnog odnosa tijekom adolescentnog razvoja i s druge strane ulogu tog razvoja u izgradnji psihičkih struktura značajnih za kasnije odraslo psihičko funkcioniranje. U odnosu na prethodna istraživanja, u ovome istraživanju, u kojemu je naglasak na ispitivanju povezanosti između specifičnosti postignutog razvoja objektnih odnosa u ranijem razvoju (do 15-te godine) i uspješnosti razvoja spolnosti tijekom adolescentnog razvoja, primarni zadatak je potvrdi značajnost povezanosti između postignute kvalitete objektnih odnosa adolescenata s roditeljima i uspješnosti njihova općeg psihičkog razvoja izraženog mjerama psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Utoliko je važno naglasiti da je *cilj ovog dijela istraživanju (a) ispitati postoji li i koliki je udio dimenzija objektnog odnosa (brige-odbačenost i autonomija-kontrola) adolescenata s njihovim roditeljima u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije i ujedno (b) ispitati razlikuju li se skupine mladića i djevojaka određene različitim (neemocionalno-kontroliranim, zanemarenim, emocionalno-prisilnim i optimalnim) tipovima objektnih odnosa sa svojim roditeljima u razini postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije.*

Prvo očekivanje je da će se kroz dimenzije objektnog odnosa dobiti potvrda o različitom značajnom udjelu pojedinih aspekata objektnih odnosa adolescenata s roditeljima u postignutim rezultatima njihove psihološke prilagodbe. Drugo očekivanje je da će se različite skupine mladića i djevojaka određene različitim tipovima objektnih odnosa s njihovim roditeljima značajno razlikovati u razini postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije.

U ovom dijelu obrade rezultata upotrebljavali smo sljedeće statističke postupke: (a) multipla regresijska analiza; (b) analiza varijance (ANOVA) i (c) LSD post-hoc postupak za test značajnosti razlike za nezavisne uzorke.

Upotrebom *multiple regresijske analize* želi se potvrditi očekivanje o značajnom udjelu nezavisnih varijabli kvalitete objektnih odnosa (dimenzije briga-odbačenost i autonomija-kontrola) adolescenata s roditelja u postignutim rezultatima zavisnih varijabli psihološke prilagodbe. *Jednosmjernom i dvosmjernom analizom varijance (ANOVA)* zadatak je ispitati značajnost razlike između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s roditeljima u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Jednosmjerna analiza varijance koristile se u svrhu ispitivanja

značajnosti razlike u postignutoj psihološkoj prilagodbi posebno kod mladića i djevojaka, dok je dvosmjerna analiza varijance upotrebljavana u svrhu ispitivanja značajnosti razlike između spolova s obzirom na tipove objektnih odnosa s roditeljima. Kroz *LSD post-hoc postupak* zadatak je testiranje značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s roditeljima u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe.

4.2.1. Dimenzije objektnih odnosa i mjere psihološke prilagodbe

U ovom je dijelu statističke obrade primarni zadatak ispitati povezanost između postignute kvalitete objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima u ranom adolescentnom razvoju (do 15-te godine) i kasnije postignute njihove psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Ispitivanje ove povezanosti određeno je ispitivanjem značajnosti udjela dimenzija objektnih odnosa s očevima i majkama u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Utoliko je zadatak ovog dijela obrade rezultata ispitati postoji li i koliki je udio dimenzija objektnog odnosa (brige-odbačenost i autonomija-kontrola) adolescenata s njihovim roditeljima u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Za ovo ispitivanje koristili smo se *multiplom regresijskom analizom* kojom se želi ispitati značajnost (F) i postotak (R^2) udjela te doprinos (beta) nezavisnih varijabli objektnog odnosa, određenih dvjema dimenzijama, u rezultatima zavisnih varijabli psihološke prilagodbe. U ovom ispitivanju koristili smo se četirima varijablama psihološke prilagodbe u svrhu da se dobije potpuniji uvid u različitost manifestiranja varijabli objektnih odnosa s roditeljima na području psihološke prilagodbe adolescenata.

Dobiveni rezultati, prikazani u tablica 4.2.1., pokazuju opravdanost upotrebe više varijabli psihološke prilagodbe, iako ih karakterizira visoka međusobna korelacija. Ta je opravdanost prepoznatljiva kroz rezultate koji pokazuju različita značenja objektnih odnosa s roditeljima na varijablama psihološke prilagodbe.

Na području *samopoštovanja* mogu se zapaziti rezultati koji pokazuju sličnosti i razlike između mladića i djevojaka s obzirom na značenje objektnih odnosa s roditeljima. Kod obaju spolova značajni udio u postignutom samopoštovanju imaju briga očeva i autonomija s njima (dimenzije briga-odbačenost i autonomija-kontrola). Ovi rezultati pokazuju pozitivno značenje 'optimalnog' tipa objektnih odnosa s očevima za razvoj samopoštovanja mladića i djevojaka. Rezultati brige majki (dimenzije briga-odbačenost) pokazuju različito značenje u razvoju samopoštovanja adolescenata s obzirom na njihov spol. Tako kod mladića briga majki ima značajno negativan doprinos ($\beta = -0,132$; $p = 0,042$), dok kod djevojaka ima značajno pozitivan doprinos ($\beta = 0,237$; $p = 0,000$) u razini postignutog samopoštovanja.

Tablica 4.2.1.– Rezultati multiple regresijske analize nezavisnih varijabli briga-odbačenost i autonomija-kontrola s očevima i majkama obzirom na zavisne varijable (a) samopoštovanje, (b) osjećaj općeg zadovoljstva životom, (c) osjećaju osobne nekompetentnosti i (d) percepciji tjelesnih simptoma.

VARIJABLE	MLADIĆI			DJEVOJKE		
	beta	p		beta	p	
samopoštovanje						
A-K otac	.301	.000	$R^2_m = 0,190$ $df = 4$ $F_m = 19,643$ $p = 0,000$.154	.006	$R^2_d = 0,133$ $df = 4$ $F_d = 22,186$ $p = 0,000$
B-O otac	.266	.000		.112	.017	
A-K majka						
B-O majka	-.132	.042		.237	.000	
osjećaj općeg zadovoljstva životom						
A-K otac	.303	.000	$R^2_m = 0,239$ $df = 4$ $F_m = 26,427$ $p = 0,000$.207	.000	$R^2_d = 0,139$ $df = 4$ $F_d = 23,358$ $p = 0,000$
B-O otac	.364	.000		.137	.004	
A-K majka				-.149	.011	
B-O majka				.241	.000	
osjećaj osobne nekompetentnosti						
A-K otac	-.261	.001	$R^2_m = 0,126$ $df = 4$ $F_m = 12,064$ $p = 0,000$			$R^2_d = 0,088$ $df = 4$ $F_d = 14,036$ $p = 0,000$
B-O otac	-.181	.007				
A-K majka						
B-O majka				-.164	.002	
pojava tjelesnih simptoma						
A-K otac			$R^2_m = 0,089$ $df = 4$ $F_m = 8,231$ $p = 0,000$	-.227	.000	$R^2_d = 0,146$ $df = 4$ $F_d = 24,776$ $p = 0,000$
B-O otac				-.168	.000	
A-K majka	-.167	.033				
B-O majka						

Na području *osjećaja općeg zadovoljstva životom* dobiven je najveći udio ($R^2_m=0,239$; $p=0,000$ / $R^2_d=0,139$; $p=0,000$) karakteristika objektivnih odnosa s roditeljima. Kroz dobivene beta-vrijednosti može se prepoznati različitost značenja objektivnih odnosa s očevima i majkama u postignutom osjećaju općeg zadovoljstva životom. Dobiveni rezultati pokazuju različitost na način da u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva životom mladića značajni doprinos ima samo kvaliteta objektivnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka kvaliteta objektivnih odnosa s očevima i majkama. Druga važna razlika između mladića i djevojaka može se prepoznati s obzirom na značenje autonomnosti (dimenzija autonomija-kontrola) s roditeljima istog spola. Tako kod mladića autonomija s očevima ima značajno pozitivan (beta=0,364; $p=0,000$) doprinos, dok kod djevojaka autonomija s majkama ima značajno negativan (beta=-0,149; $p=0,011$) doprinos u razvoju ovog osjećaja. Ovi rezultati pokazuju da kod mladića 'optimalni' tipovi objektivnih odnosa s očevima, a kod djevojaka 'emocionalno-prisilni' tipovi objektivnih odnosa s majkama određuju uspješnost razvoja ovog osjećaja na kraju adolescentnog razvoja.

Na području *osjećaja osobne nekompetentnosti* može se prepoznati dominantna uloga kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima istog spola. U ovom se dijelu, također, mogu

prepoznati razlika između mladića i djevojaka u značenju objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja za razvoj njihove psihološke prilagodbe. Kod mladića izostanak 'optimalnog' tipa objektnog odnosa s očevima ima značajni doprinos u postignutom osjećaju osobne nekompetentnosti, dok kod djevojaka u tom postignutom osjećaju značajni doprinos ima samo izostanak majčine brige.

Na području *percepcije tjelesnih simptoma* može se prepoznati važnost kvalitete objektnih odnosa s roditeljima suprotnog spola. Tako u pojavi tjelesnih simptoma mladića značajni doprinos ima izostanak autonomija s majkama (visoka kontrola), dok kod djevojaka izostanak brige očeva i autonomije u odnosima s njima. Promatrajući kroz tipove objektnih odnosa može se zapaziti da kod djevojaka 'neemocionalno-kontrolirani' tip objektnih odnosa s očevima ima značajni doprinos u pojavi tjelesnih simptoma. U pojavi tjelesnih simptoma mladića značajni doprinos ima samo naglašena kontrola majki.

Na osnovi prikazanih rezultata u tablici 4.2.1.1. mogu se izdvojiti tri osnovna zapažanja. *Prvo* zapažanje predstavlja potvrdu značajnog doprinosa kvalitete (dimenzija briga-odbačenost i autonomija-kontrola) objektnih odnosa s roditeljima u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića i djevojaka. *Drugo* zapažanje odnosi se na različiti doprinos roditelja u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. *Treće* zapažanje odnosi se na različito značenje brige roditelja i autonomije s njima u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka.

(1) Zapažanje o značajnom udjelu objektnih odnosa s roditeljima u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića i djevojaka. Ovo zapažanje proističe iz analize rezultata (F) koji potvrđuju značajnost udjela dimenzija objektnog odnosa na svim ispitivanim varijablama psihološke prilagodbe. Udio (R^2) nezavisnih varijabli, određenih dimenzijama objektnog odnosa, u zavisnim varijablama psihološke prilagodbe dobiven je od 8,9% na području pojave tjelesnih simptoma kod mladića i osjećaja osobne nekompetentnosti kod djevojaka do 23,9% na području osjećaja općeg zadovoljstva životom kod mladića. Ovi rezultati predstavljaju potvrdu prve hipoteze o značajnom udjelu kvalitete objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja u kasnije postignutim karakteristikama psihološke prilagodbe mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije.

(2) Zapažanje o različitom doprinosu roditelja u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. Ovo zapažanje odnosi se na analizu beta-vrijednosti na pojedinim mjerama psihološke prilagodbe. Na ovaj je način dobiven uvid o različitom doprinosu karakteristika (briga-odbačenost i autonomija-kontrola) objektnog odnosa s roditeljima u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića i djevojaka.

Analizom značajnih rezultata beta-vrijednosti *MLADIĆA* može se prepoznati da

kvaliteta objektnog odnosa s očevima, određena dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola, ima posebnu važnost za uspješnost razvoja psihološke prilagodbe mladića. Ta zapažanja posebno su prepoznatljiva na području samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne nekompetentnosti. Na tim varijablama psihološke prilagodbe najveći dio varijance može se objasniti rezultatima na dimenzijama objektnog odnosa s očevima (briga-odbačenost i autonomija-kontrola). Dobiveni rezultati pokazuju da viša razina brige očeva i autonomije s njima imaju značajni doprinos u postignutom samopoštovanju ($\beta=0,301$; $p=0,000$ / $\beta=0,266$; $p=0,000$), osjećaju općeg zadovoljstva životom ($\beta=0,303$; $p=0,000$ / $\beta=0,364$; $p=0,000$), osjećaju osobne nekompetentnosti ($\beta=-0,261$; $p=0,001$ / $\beta=-0,181$; $p=0,007$). Dobivene vrijednosti na ove dvije dimenzije objektnog odnosa pokazuju da za razvoj ovih aspekata psihološke prilagodbe mladića pozitivno značenje ima 'optimalni' tip objektnih odnosa s očevima.

Dobiveni rezultati objektnih odnosa s majkama pokazuju manji doprinos kao i negativno značenje u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića. Majčina briga ima negativni doprinos u razvoju samopoštovanja ($\beta=-0,132$, $p=0,042$), dok izražena kontrola (niska autonomija) ima značajni doprinos u pojavi tjelesnih simptoma ($\beta=-0,167$, $p=0,033$). Na osnovi ovih rezultata može se zaključiti da u razvoju psihološke prilagodbe mladića pozitivno značenje ima 'zanemareni' tip objektnih odnosa s majkama, kojeg karakterizira niska razina brige i visoka razina autonomije u odnosima s njima.

Kod DJEVOJAKA u odnosu na mladiće možemo prepoznati značajno pozitivan doprinos obaju roditelja. Dobiveni rezultati značajnosti beta vrijednosti pokazuju da emocionalna uključenost očeva u razvoju autonomnosti djevojaka (visoki rezultati na dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola) ima značajan doprinos u postignutom samopoštovanju ($\beta=0,154$; $p=0,006$ / $\beta=0,112$; $p=0,017$) i osjećaju općeg zadovoljstva životom ($\beta=0,207$; $p=0,000$ / $\beta=0,137$; $p=0,004$), kao što izostanak emocionalne uključenosti očeva u razvoju autonomnosti djevojaka (niski rezultati na dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola) ima značajni doprinos u pojavi tjelesnih simptoma ($\beta=-0,227$; $p=0,000$ / $\beta=-0,168$; $p=0,000$) u razdoblju kasne adolescencije. Dobiveni rezultati pokazuju da u razvoju psihološke prilagodbe djevojaka pozitivno značenje ima 'optimalni' tip objektnih odnosa s očevima.

Dobiveni rezultati koji se odnose na karakteristike objektnog odnosa s majkama pokazuju značajni doprinos brige majki (niži rezultati na dimenzija briga-odbačenost) u objašnjenju dobivenih rezultata samopoštovanja ($\beta=0,237$, $p=0,000$) i osjećaja općeg zadovoljstva životom ($\beta=0,241$, $p=0,000$), dok njen izostanak (niži rezultati na dimenziji briga-odbačenost) ima značajni doprinos u osjećajima osobne nekompetentnosti ($\beta=-0,164$, $p=0,002$). Također, značajno je zapažanje pozitivnog doprinosa majčine kontrole (niži rezultat

na dimenziji autonomija-kontrola) na području osjećaja općeg zadovoljstva životom ($\beta = -0,149$, $p = 0,011$). Ovi rezultati pokazuju da za razvoj psihološke prilagodbe djevojaka pozitivno značenje ima 'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa s majkama.

(3) Zapažanje o različitom značenju brige roditelja (dimenzija briga-odbačenost) i autonomije s njima (dimenzija autonomija-kontrola) u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Ovo treće zapažanje odnosi se na različiti doprinos dimenzija (brige-odbačenost i autonomija-kontrola) objektivnih odnosa s roditeljima u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe mladića i djevojaka i to posebno s obzirom na roditelje istog spola.

U razvoju samopoštovanja ($\beta = 0,301$; $p = 0,000$), osjećaja općeg zadovoljstva životom ($\beta = 0,303$; $p = 0,000$) i osjećaja osobne kompetentnosti ($\beta = -0,261$; $p = 0,001$)⁶ mladića značajni pozitivni doprinos ima visoka razina autonomije s očevima. Kod djevojaka takva visoka razina autonomije s majkama nema isto značenje. U razvoju samopoštovanju, osjećaju osobne nekompetentnosti i pojavi tjelesnih simptoma djevojaka nije dobiven značajni doprinos ove dimenzije objektivnih odnosa. Posebno je važno zapažanje da majčina kontrola (niska razina na dimenziji autonomija-kontrola) ima značajno pozitivan doprinos u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva životom ($\beta = -0,149$; $p = 0,011$)⁷ djevojaka. Ovi rezultati pokazuju da kod djevojaka pozitivno značenje ima 'emocionalno-prisilni' dok kod mladića 'optimalni' tip objektivnih odnosa s roditeljima istog spola. Ova različitost tipova objektivnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima istog spola govori u prilog različitosti značenja simbiotske kvalitete tijekom njihova adolescentnog razvoja.

Važno je zapažanje o različitom značenju autonomije djevojaka s očevima i majkama tijekom adolescencije u razvoju njihove psihološke prilagodbe. U samopoštovanju ($\beta = 0,154$; $p = 0,006$), osjećaju općeg zadovoljstva životom ($\beta = 0,207$; $p = 0,000$) i pojavi tjelesnih simptoma ($\beta = -0,227$; $p = 0,000$) djevojaka značajno pozitivan doprinos ima visoka razina autonomija s očevima. U odnosima s majkama, ne samo da nije dobiven ovaj pozitivni doprinos autonomije, već je dobivena i suprotna tendencija. Tako u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva životom ($\beta = -0,147$; $p = 0,011$) djevojaka značajno doprinos nije dobiven uz autonomiju, već uz višu razinu kontrole majki.

U okviru ovog zapažanja prepoznate su razlike između mladića i djevojaka s obzirom na značenje brige majki u adolescentnom razvoju. Ta različitost je dobivena kroz rezultate značajnosti doprinosa brige majki (dimenzije *briga-odbačenost*) u dobivenim rezultatima psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Tako u razvoju samopoštovanja ($\beta = 0,266$; $p = 0,000$), osjećaja općeg zadovoljstva životom ($\beta = 0,364$; $p = 0,000$) i osobne nekompetentnosti ($\beta = -0,181$; $p = 0,007$) mladića dobiven je značajno pozitivan doprinos

⁶ Negativna beta vrijednost ($\beta = -0,261$; $p = 0,001$) odnosi si se na *osjećaj osobne nekompetentnosti*.

⁷ Negativna beta vrijednost ($\beta = -0,149$; $p = 0,011$) je određena s obzirom na razinu autonomnosti.

brige očeva, što nije dobiveno za brigu majki. Tako u razvoju samopoštovanja mladića briga majki ima značajno negativan doprinos ($\beta=-0,132$; $p=0,042$). Kod *djevojaka* se može prepoznati da briga očeva i majki ima isto pozitivno značenje. Razlika u odnosu na mladiće može se prepoznati kroz značenje brige majki. Za razliku od mladića, kod kojih je doprinos brige majki minimalan i ima negativan doprinos, kod *djevojaka* briga majki ima značajno pozitivan doprinos u postignutom samopoštovanju ($\beta=0,237$; $p=0,000$), osjećaju općeg zadovoljstva životom ($\beta=0,241$; $p=0,000$) i osobne kompetentnosti ($\beta=-0,164$; $p=0,002$).

Ta razlika između spolova u značenju brige majki može se najbolje prepoznati kroz postignuto njihovo samopoštovanje. Tako u postignutom samopoštovanju briga majki ima kod mladića značajno negativan ($\beta=-0,132$; $p=0,042$), dok kod *djevojaka* značajno pozitivan ($\beta=0,237$; $p=0,000$) doprinos u postignutom samopoštovanju.

Na osnovi dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola mogu se prepoznati različiti doprinos brige roditelja i autonomije s njima u razvoju psihološke prilagodbe mladića i *djevojaka*. Dobiveni rezultati pokazuju da su razlike u adolescentnom razvoju mladića i *djevojaka* određene razlikama u značenju brige (*dimenzija briga-odbačenost*) majki te autonomije (*dimenzija autonomija-kontrola*) s roditeljima istog spola.

4.2.2. Tipovi objektnih odnosa i mjere psihološke prilagodbe

Zadatak ovog dijela obrade rezultata je ispitati razlikuju li se skupine mladića i djevojaka određene različitim (neemocionalno-kontroliranim, zanemarenim, emocionalno-prisilnim i optimalnim) tipovima objektnih odnosa s roditeljima u razini postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije.

Tablica 4.2.2.1. – Prikaz središnjih vrijednosti varijabli psihološke prilagodbe i mjere značajnosti analize varijance za MLADIĆE

VARIJABLE	neemocionalno-kontrolirani tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	df	F	p
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S OČEVIMA							
samopoštovanje	27,970	32,847	29,093	33,600	3/337	19,277	,000
zadovolj. životom	18,330	22,164	20,836	23,463	3/337	20,872	,000
nekompetentnost	12,233	7,111	10,091	6,245	3/337	16,668	,000
tjelesni simptomi	33,019	26,315	32,800	23,218	3/337	8,340	,000
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S MAJKAMA							
samopoštovanje	29,057	31,767	28,828	33,483	3/337	6,866	,000
zadovolj. životom	19,400	21,082	20,695	23,181	3/337	10,500	,000
nekompetentnost	11,019	8,867	9,119	6,784	3/337	12,150	,000
tjelesni simptomi	33,629	22,918	33,576	23,879	3/337	11,321	,000

U ovom dijelu obrade rezultata korištena je jednosmjerna analiza varijance (ANOVA) putem koje se željela dobiti potvrda o značajnosti razlike između skupina mladih određenih tipovima objektnog odnosa s roditeljima na pojedinim mjerama psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Ovim se ispitivanjem željela dobiti potvrda da se skupine obaju spolova koje se razlikuju u kvaliteti objektnih odnosa s roditeljima značajno razlikuju u postignutim razinama psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije.

Tablica 4.2.2.2. – Prikaz središnjih vrijednosti varijabli psihološke prilagodbe i mjere značajnosti analize varijance za DJEVOJKE.

VARIJABLE	neemocionalno-kontrolirani tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	df	F	p
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S OČEVIMA							
samopoštovanje	27,154	28,824	29,694	31,682	3/580	11,033	,000
zadovolj. životom	18,973	20,608	21,444	22,547	3/580	17,630	,000
nekompetentnost	12,604	10,853	11,000	8,797	3/580	14,985	,000
tjelesni simptomi	47,044	34,941	40,407	38,945	3/580	23,616	,000
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S MAJKAMA							
samopoštovanje	26,693	28,725	30,462	32,016	3/580	15,113	,000
zadovolj. životom	19,104	20,339	22,280	22,332	3/580	17,354	,000
nekompetentnost	13,167	10,514	9,656	8,979	3/580	22,670	,000
tjelesni simptomi	45,385	35,780	40,172	38,945	3/580	15,262	,000

Rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA) kod mladića (tablica 4.2.2.1) i djevojaka (tablica 4.2.2.2.), izraženim F vrijednostima, pokazuju značajnost razlike na svim

mjerama psihološke prilagodbe. To znači da se kod obaju spolova skupine određene tipovima objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja međusobno značajno razlikuju u postignutoj psihološkoj prilagodbi na kraju adolescentnog razvoja. Tako dobiveni rezultati potvrđuju postojanje povezanosti kvalitete objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima postignute u ranijem adolescentnom razvoju i kasnije postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije.

U daljnjem dijelu bit će posebno prikazani rezultati statističke obrade za svaku varijablu psihološke prilagodbe.

4.2.2.1. Tipovi objektnih odnosa i samopoštovanje

U prethodnom poglavlju prikazani rezultati jednosmjerne analize varijance⁸ pokazuju da su na svim područjima psihološke prilagodbe dobivene značajne F vrijednosti koje govore u prilog prvoj hipotezi istraživanja da su razlike između tipova objektnih odnosa adolescenata s roditeljima postignute u ranijem adolescentnom razvoju (do 15-te godine) praćene razlikama u razini kasnije postignutim karakteristikama psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA), prikazani u tablici 4.2.2.1.1., pokazuju značajnost razlike između skupina mladića određenih različitim tipovima objektnih odnosa s očevima ($F_{3/377}=19,277$; $p=0,000$) i majkama ($F_{3/377}=6,866$; $p=0,000$) u postignutim razinama samopoštovanja. Isti rezultati značajnosti dobiveni su kod djevojaka s obzirom na tipove njihovih objektnih odnosa s očevima ($F_{3/580}=11,033$; $p=0,000$) i majkama ($F_{3/580}=15,113$; $p=0,000$). Ovi rezultati značajnosti pokazuju da kvaliteta objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima, određena tipovima objektnih odnosa, koja je postignuta u ranijem adolescentnom razvoju (do 15-te godine), ima važnu ulogu za razvoj njihova samopoštovanja tijekom adolescencije. Dobiveni rezultati potvrđuju očekivanja određena prvom hipotezom.

Tablica 4.2.2.1.1.– Prikaz središnjih vrijednosti varijabli na skali samopoštovanja i mjere značajnosti jednosmjerne analize varijance obzirom na varijablu tipova objektnih odnosa MLADIĆA i DJEVOJAKA s očevima i majkama.

tipovi objektnih odnosa	neemocionalno-kontrolirani tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	df	F	p
MLADIĆI							
s očevima	27,970	32,847	29,093	33,600	3/377	19,277	,000
s majkama	29,057	31,767	28,828	33,483	3/377	6,866	,000
DJEVOJKE							
s očevima	27,154	28,824	29,694	31,682	3/580	11,033	,000
s majkama	26,693	28,725	30,462	32,016	3/580	15,113	,000

⁸ tablica 4.2.2.1. i 4.2.2.2.

Za potpuniju interpretaciju dobivenih rezultata mladića i djevojaka koristili smo se LSD post-hoc postupkom⁹ za ispitivanje značajnosti razlike između skupina određenih tipovima objektnih odnosa s očevima i majkama.

S obzirom na dobivene rezultate značajnosti razlike važno je osvrnuti se na **sličnosti i razlike** koje su prepoznate kod mladića i djevojaka.

Sličnost dobivenih rezultata kod mladića i djevojaka može se prepoznati kroz značenja 'neemocionalno-kontroliranog' i 'optimalnog' tipa objektnih odnosa s roditeljima u njihovim postignutim razinama samopoštovanja. Skupine mladića i djevojaka određenih 'optimalnim' tipom objektnih odnosa postigle su značajno višu razinu samopoštovanja u odnosu na skupine njihovih vršnjaka određene 'neemocionalno-kontroliranim' tipom objektnih odnosa s očevima i majkama. Na taj način može se zapaziti da ova dva tipa objektnih odnosa kod obaju spolova imaju suprotna značenja u razvoju samopoštovanja.

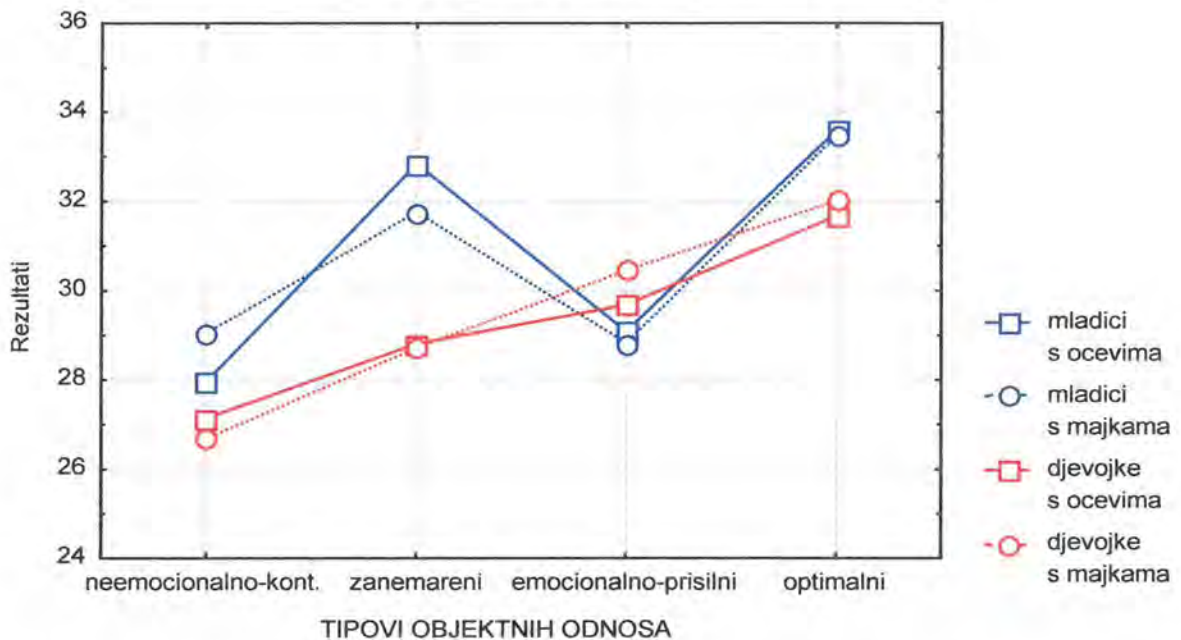
U odnosu na zapaženu sličnost, **različitost** se između spolova može prepoznati kroz 'zanemarene' i 'emocionalno-prisilne' tipove objektnih odnosa. Kroz analizu rezultata mladića može se prepoznati da su skupine 'zanemarenog' tipa objektnih odnosa s oba roditelja postigle istu razinu samopoštovanja kao i skupine 'optimalnog' tipa objektnih odnosa. Posebno je važno zapažanje da su ove dvije skupine postigle značajno višu razinu samopoštovanja u odnosu na 'neemocionalno-kontrolirani' i 'emocionalno-prisilni' tip objektnih odnosa s oba roditelja. Ovi rezultati govore u prilog ranijim zapažanjima o važnosti autonomije (dimenzije autonomija-kontrola), koja karakterizira 'zanemarene' i 'optimalne' tipove u odnosu na druga dva tipa objektnih odnosa, za razvoj samopoštovanja mladića. Isto tako je kod skupine djevojaka određene 'emocionalno prisilnim' tipom objektnih odnosa s majkama dobivena ista razina samopoštovanja kao kod skupine određene 'optimalnim' tipom objektnih odnosa. U dobivenim rezultatima može se prepoznati da su 'emocionalno-prisilna' i 'optimalna' skupina djevojaka izjednačene u razinama postignutog samopoštovanja i da se značajno razlikuju od druge dvije skupine. Dobiveni rezultati promatrani u odnosu na 'optimalni' tip objektnih odnosa pokazuju da kod mladića pozitivno značenje ima 'zanemareni', dok kod djevojaka 'emocionalno prisilni' tip objektnih odnosa s oba roditelja.

Važno je zapažanje da je kod mladića u njihovu odnosu s očevima ($p=,001$) i majkama ($p=,011$) dobivena znatno viša razina samopoštovanja skupine 'zanemarenog' tipa u odnosu na skupinu 'emocionalno-prisilnog' tipa objektnih odnosa. Ovo je zapažanje važno s obzirom na rezultate djevojaka kod kojih se kroz njihov objektni odnos s majkama može prepoznati da je skupina 'emocionalno-prisilnog' tipa odnosa postigla više rezultate u odnosu na 'zanemareni' tip, koja je dobivena na granici značajnosti ($p=,054$). Ovi rezultati pokazuju suprotnosti u

⁹ rezultati LSD post-hoc postupka prikazani su Prilogu (1., 2.).

značenju ova dva tipa objektnih odnosa kod mladića i djevojaka.

SLIKA 4.2.2.1. Prikaz rezultata na skali samopoštovanja obzirom na tipove objektnih odnosa

Razlika između mladića i djevojaka može se prepoznati i usporedbom značenja 'emocionalno-prisilnog' tipa s 'neemocionalno-kontroliranim' tipom objektnih odnosa s oba roditelja. Tako se kod djevojaka može prepoznati da je skupina 'emocionalno-prisilnog' tipa postigla značajno višu razinu u odnosu na skupine 'neemocionalno-kontroliranog' tipa objektnog odnosa s očevima ($p=,000$) i s majkama ($p=,001$), što nije slučaj kod mladića u odnosu s očevima ($p=,320$) i majkama ($p=,790$). Ovi rezultati značajnosti razlike djevojaka pokazuju da simbiotska kvaliteta objektnih odnosa, izražena 'emocionalno-prisilnim' tipom, ima za njih značajno pozitivno značenje što nije slučaj kod mladića, kod kojih ova tip objektnih odnosa ima značajno negativno značenje u razvoju samopoštovanja.

Ovi rezultati na više načina pokazuju da kod djevojaka 'emocionalno-prisilni' tip objektnih odnosa posebno s majkama ima pozitivno značenje (izjednačeno sa značenjem koje ima 'optimalni' tip) za razliku od mladića kod kojih ovaj tip objektnih odnosa s oba roditelja ima negativno značenje (značajno nižu razinu u odnosu na 'optimalni' tip). Također, rezultati pokazuju da kod mladića 'zanemareni' tip objektnih odnosa s oba roditelja ima pozitivno značenje (izjednačeno s značenjem koje ima 'optimalni' tip) za razliku od djevojaka kod kojih ovaj tip objektnih odnosa ima negativno značenje (značajno nižu razinu u odnosu na 'optimalni' tip). S obzirom na klinička i psihoterapijska zapažanja, ovi rezultati pokazuju da postoji razlika između djevojaka i mladića u značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa, izražene 'emocionalno-prisilnim' tipom, u razvoju samopoštovanja. Razlika je posebno prepoznata kroz odnose djevojaka s majkama i mladića s oba roditelja.

Za potpuniju analizu razlike između spolova s obzirom na značenje objektivnih odnosa s roditeljima za razvoj samopoštovanja upotrebljavana je dvosmjerna analiza varijance (ANOVA). Kroz rezultate dvosmjerne analize varijance (2x4) u kojoj su varijable (1) spol i (2) tipovi objektivnih odnosa s očevima i majkama moguće je kroz interakcijski efekt ovih dviju varijabli dobiti potvrdu o različitom značenju tipova objektivnih odnosa s roditeljima za razvoj samopoštovanja adolescenata s obzirom na njihov spol.

Dobiveni rezultati *dvosmjerne analize varijance (ANOVA)* za varijablu samopoštovanja (tablica 4.2.2.1.2.) pokazuju glavni efekt varijable *spola* s obzirom na rezultate dobivene s očevima ($F_{1/917}=11,118$; $p=,001$) i majkama ($F_{1/917}=7,692$; $p=,005$) i varijable *tipova objektivnih odnosa* s očevima ($F_{3/917}=29,722$; $p=,000$) i majkama ($F_{1/917}=27,637$; $p=,000$). Pored glavnih, dobiveni su interakcijski efekti spola i kvaliteta objektivnih odnosa s očevima ($F_{3/917}=3,852$; $p=,009$) i majkama ($F_{1/917}=4,128$; $p=,006$).

Tablica 4.2.2.1.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijablu samopoštovanja adolescenata obzirom na (1) spol i (2) tipove objektivnih odnosa s očevima i majkama.

OČEVI	F	Df	MS	p
1 spol	11,118	1/917	456,702	,001
2 tipovi objektivnog odnosa	29,722	3/917	1220,871	,000
1x2	3,852	3/917	158,228	,009
MAJKE				
1 spol	7,962	1/917	325,362	,005
2 tipovi objektivnog odnosa	27,637	3/917	1129,333	,000
1x2	4,128	3/917	168,663	,006

Rezultati (1x2) interakcijskog efekta pokazuju različiti učinak objektivnih odnosa s očevima i majkama u razvoju samopoštovanja adolescenata s obzirom na njihov spol. Promatrano kroz rezultate LSD post-hoc postupka, mladića su u odnosu na djevojke postigli značajno višu razinu samopoštovanja kroz 'optimalne' i 'zanemarene' tipove objektivnih odnosa s očevima i majkama. Budući da ova dva tipa objektivnih odnosa karakterizira visoka razina autonomije (visoka razina na dimenziji autonomija-kontrola) s roditeljima može se zaključiti da su razlike u postignutom samopoštovanju mladića i djevojaka određene različitim značenjem postignute autonomije s roditeljima u adolescentnom razvoju.

4.2.2.2. Tipovi objektnog odnosa i osjećaj općeg zadovoljstva životom

Dobiveni rezultati jednosmjerne analize varijance, prikazani u tablici 4.2.2.2.1., pokazuju značajnost razlike između skupina mladića određenih tipovima objektnih odnosa s očevima ($F_{3/377}=20,872$; $p=000$) i majkama ($F_{3/377}=10,500$; $p=,000$) s obzirom na postignutu razinu osjećaja općeg zadovoljstva životom. Isti su rezultati značajnosti razlike u razini osjećaja općeg zadovoljstva životom dobiveni kod skupina djevojaka s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima ($F_{3/580}=17,630$; $p=,000$) i majkama ($F_{3/580}=17,354$, $p=,000$).

Tablica 4.2.2.2.1. – Prikaz središnjih vrijednosti varijabli na skali općeg zadovoljstva životom i mjere značajnosti jednosmjerne analize varijance obzirom na varijablu tipova objektnih odnosa MLADIĆA i DJEVOJAKA s očevima i majkama.

tipovi objektnih odnosa	neemocionalno-prisilni tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	df	F	p
MLADIĆI							
s očevima	18,330	22,164	20,836	23,463	3/337	20,872	,000
s majkama	19,400	21,082	20,695	23,181	3/337	10,500	,000
DJEVOJKE							
s očevima	18,973	20,608	21,444	22,547	3/580	17,630	,000
s majkama	19,104	20,339	22,280	22,332	3/580	17,354	,000

Ovi dobiveni rezultati značajnosti, izraženi F vrijednosti, predstavljaju daljnju potvrdu povezanosti kvalitete ranije postignutih objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima, određene tipovima objektnih odnosa, i kasnije postignutih osjećaja općeg zadovoljstva životom u razdoblju kasne adolescencije. Za potpuniju interpretaciju dobivenih rezultata, kao i u prethodnom slučaju, koristili smo se LSD post-hoc postupkom¹⁰ ispitivanja značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s njihovim očevima i majkama.

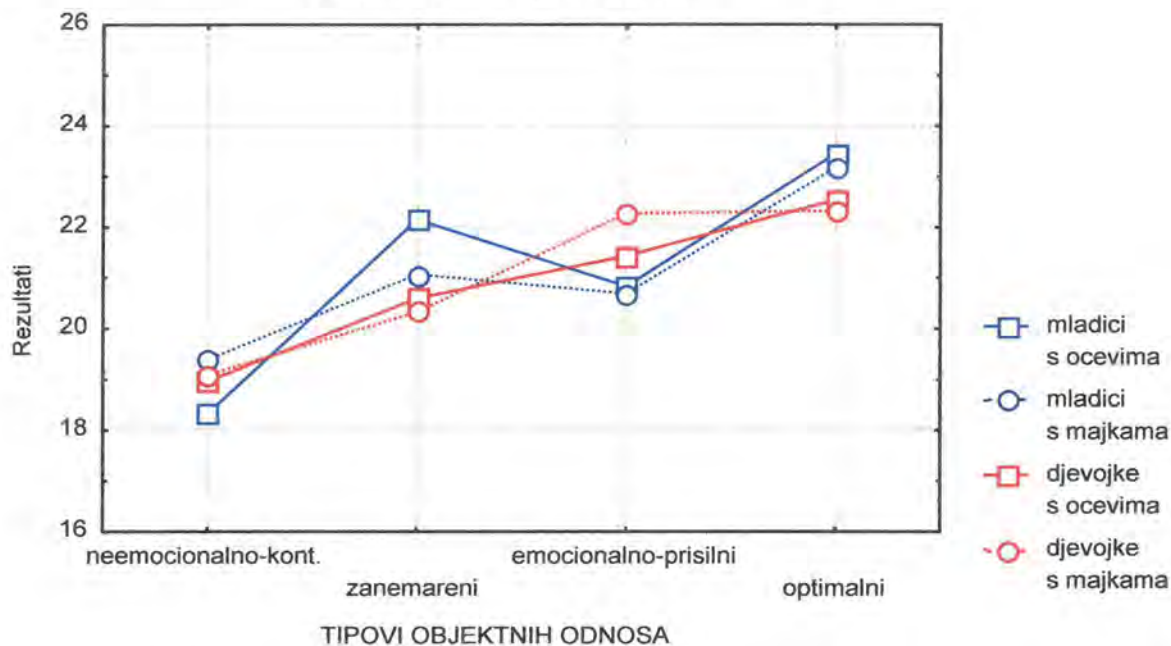
S obzirom na dobivene rezultate značajnosti razlike važno je osvrnuti se na **sličnosti i razlike** koje se prepoznaju kod mladića i djevojaka.

Sličnost između mladića i djevojaka s obzirom na značenje tipova objektnih odnosa s njihovim roditeljima u postignutim osjećajima općeg zadovoljstva životom na osnovi rezultata LSD post-hoc postupka može se prepoznati kroz rezultate skupina 'optimalnog' i 'neemocionalno-kontroliranog' tipa objektnih odnosa s oba roditelja. Analizom rezultata značajnosti razlike kod mladića i djevojaka može se zapaziti da su skupine 'optimalnog' tipa objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim očevima i majkama postigle značajno višu razinu osjećaja općeg zadovoljstva životom u odnosu na skupine mladića i djevojaka 'neemocionalno-kontroliranog' tipa objektnih odnosa. Ovi rezultati, kao u situaciji postignutog

¹⁰ rezultati LSD post-hoc postupka prikazani su Prilogu (3., 4.).

samopoštovanja, pokazuju da je razlika kod obaju spolova dobivena uz dva suprotna tipa objektivnih odnosa s oba roditelja.

SLIKA 4.2.2.2. Prikaz rezultata na skali osjećaja općeg zadovoljstva životom obzirom na tipove objektivnih odnosa

Analizom rezultata (prilog 3. i 4.) skupina *mladića* prikazanih na slici 4.2.2.2. prepoznatljiva je razlika između različitih tipova objektivnih odnosa s očevima i majkama na području osjećaja općeg zadovoljstva životom. Kod analize tipova objektivnih odnosa s majkama dobiveni su značajni rezultati razlike između skupine 'optimalnog' tipa i svih ostalih {4/1,2,3} skupina. Dobiveni rezultati pokazuju da je skupina koju karakterizira 'optimalni' tip objektivnog odnosa s majkama postigla značajno višu razinu osjećaja općeg zadovoljstva životom od ostalih skupina određenih tipovima objektivnog odnosa. U analizi tipova objektivnih odnosa mladića i očeva možemo zapaziti nešto drugačije razlikovanje. Skupina mladića 'neemocionalno-kontroliranog' tipa ranih objektivnih odnosa s očevima bitno se razlikuje od svih ostalih {1/2,3,4} skupina. Ovi rezultati pokazuju da loša kvaliteta objektivnog odnosa s očevima, određena 'neemocionalno-kontroliranim' tipom, dobro diferencira te od ostalih mladića kroz značajno nižu razinu postignutog osjećaja općeg zadovoljstva životom. S obzirom na kvalitetu objektivnih odnosa s majkama dobiveni rezultati pokazuju da dobra kvaliteta tih odnosa, određena 'optimalnim' tipom, dobro diferencira mladiće od ostalih kroz značajno višu razinu osjećaja općeg zadovoljstva životom.

U analizi rezultata *djevojaka* na ovoj varijabli može se prepoznati da se skupine djevojaka 'neemocionalno-kontroliranog' tipa objektivnih odnosa s očevima i majkama značajno razlikuju od svih ostalih {1/2,3,4} skupina. Ovi rezultati podudaraju se s zapažanjima dobivenim uz tipove objektivnih odnosa mladića i očeva.

Različitost između mladića i djevojaka može se prepoznati kroz rezultate dobivene uz 'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa. Samim pregledom rezultata (prilog 3. i 4.) prikazanih na slici 4.2.2.2. vidljivo je da se skupina djevojaka određenih 'emocionalno-prisilnim' tipom objektivnih odnosa s njihovim majkama značajno ne razlikuje ($p=,934$) u odnosu na skupinu djevojaka 'optimalnog' tipa¹¹. U odnosu na rezultate djevojaka kod mladića se može prepoznati da je između ova dva ('emocionalno-prisilnih' i 'optimalnih') tipa objektivnih odnosa mladića s očevima ($p=,001$) i majkama ($p=,002$) dobivena značajna razlika. Ovi rezultati pokazuju posebnu različitost u značenju 'emocionalno-prisilnog' tipa objektivnih odnosa kod mladića i djevojaka, što govori o različitom značenju simbiotske kvalitete odnosa s roditeljima, prvenstveno s majkama, za razvoj osjećaja općeg zadovoljstva životom. Ovi rezultati su u skladu s ranije zapaženom pravilnošću dobivenom multiplom regresijskom analizom (tablica 4.2.1) da 'dobar' simbiotski odnos, koji je operacionalizirano određen 'emocionalno-prisilnim' tipom objektivnog odnosa, kod djevojaka ima pozitivno značenje s obzirom na odnos djevojaka s majkama što nije slučaj u njihovu odnosu s očevima, niti u slučaju odnosa mladića s oba roditelja.

Za potpuniju analizu razlike između spolova, s obzirom na značenje objektivnih odnosa s njihovim roditeljima za razvoj osjećaja općeg životnog zadovoljstva, koristili smo se dvosmjernom analizom varijance (ANOVA).

Tablica 4.2.2.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijablu osjećaj općeg zadovoljstva životom adolescenata obzirom na (1) spol i (2) tipove objektivnih odnosa s njihovim očevima i majkama.

OČEVI	F	df	MS	p
1 spol	,789	1/917	18,5866	,374
2 tipovi objektivnog odnosa	36,884	3/917	867,8138	,000
1x2	2,582	3/917	60,7472	,052
MAJKE				
1 spol	,046	1/917	1,1223	,830
2 tipovi objektivnog odnosa	24,184	3/917	587,2965	,000
1x2	2,155	3/917	52,3390	,092

Kroz rezultate dvosmjerne analize varijance (2x4) u kojoj su varijable (1) spol i (2) tipovi objektivnih odnosa s očevima i majkama, moguće je interakcijskim efektom dobiti potvrdu o različitom značenju tipova objektivnih odnosa s roditeljima u razvoju osjećaja općeg životnog zadovoljstva mladića i djevojaka. Rezultati dvosmjerne (2x4) analize varijance pokazuju postojanje samo glavnog efekta kroz kvalitetu *objektivnih odnosa* s očevima ($F_{3/917}=36,884$; $p=,000$) i majkama ($F_{1/917}=24,184$; $p=,0000$) što nije dobiveno kroz spol adolescenata. Važno je zapaziti da je interakcijski efekti *spola* i kvaliteta *objektivnih odnosa* s

¹¹ S obzirom na tipove objektivnih odnosa djevojaka s očevima, razlika između ovih dviju skupina dobivena na granici značajnosti ($p=0,059$).

očevima ($F_{3/917}=2,582$; $p=,0522$) dobivena na granici značajnosti. Posebnost dobivenih rezultata dvosmjerne analize varijance (2×4) pokazuje da nije dobivena različitost u rezultatima te varijable s obzirom na spol adolescenata. Različitost u značenju objektnog odnosa s roditeljima u postignutom osjećaju općeg zadovoljstva životom mladića i djevojaka dobivena je na granici značajnosti i to s obzirom na njihov odnos s očevima. Analizom odnosa između pojedinih skupina kroz LDS post-hoc analizu značajnosti razlike (prilog 3. i 4.) mogu se vidjeti neke posebnosti s obzirom na spol adolescenata. Pregledom značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka s obzirom na odnos s očevima može se prepoznati različitost kroz 'zanemareni' i 'optimalni' tip objektnih odnosa. Isto zapažanje dobiveno je i na području postignutog samopoštovanja mladića i djevojaka. Ova različitost potvrđuje ranije zapažanje dobiveno multiplom regresijskom analizom (tablica 4.2.1.) o različitosti značenja autonomije (dimenzija autonomije-kontrole) s roditeljima u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Rezultati multiple regresijske analize pokazuju da kod mladića značajni doprinos u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva životom ima briga očeva ($\beta=0,364$; $p=,000$) i autonomija ($\beta=0,303$; $p=,000$) s njima što odgovara 'optimalnom' tipu objektnih odnosa. Kod djevojaka visoka razina ovog osjećaja određena je značajnim doprinosom majčine brige ($\beta=0,241$; $p=,000$) i kontrole ($\beta=-0,149$; $p=,011$) što odgovara 'emocionalno-prisilnom' tipu objektnih odnosa. Također, za razvoj ovog osjećaja djevojaka značajni doprinos ima briga očeva ($\beta=0,207$; $p=,000$) i autonomija ($\beta=0,137$; $p=,004$) s njima što odgovara 'optimalnom' tipu objektnih odnosa. Ovi rezultati potvrđuju teorijska zapažanja o različitom značenju 'dobrog' simbiotskog odnosa s roditeljima istog spola u muškom i ženskom razvoju. Rezultati pokazuju da 'dobra' simbiotska povezanost djevojaka s njihovim majkama, operacionalizirano izražena 'emocionalno-prisilnim' tipom, rezultira višom razinom postignutih osjećaja općeg zadovoljstva životom u razdoblju kasne adolescencije. Ovi rezultati pokazuju da 'dobar' simbiotski odnos majke i kćeri ima pozitivno značenje, dok taj isti tip odnosa s očevima i majkama ima negativno značenje u adolescentnom razvoju mladića.

4.2.2.3. Tipovi objektnih odnosa i osjećaj osobne nekompetentnosti

Na području osjećaja osobne nekompetentnosti dobiveni rezultati jednosmjerne analize varijance (tablica 4.2.2.3.1.) pokazuju značajnost razlike između skupina mladića određenih tipovima objektnih odnosa s njihovim očevima ($F_{3/337}=16,668$; $p=,000$) i majkama ($F_{3/377}=12,150$, $p=,000$). Isti su rezultati značajnosti razlike dobiveni obzirom na razine postignutih osjećaja osobne nekompetentnosti kod djevojaka s obzirom na tipove njihovih objektnih odnosa s očevima ($F_{3/580}=14,985$; $p=,000$) i majkama ($F_{3/580}=22,670$; $p=,000$). Ovi rezultati, kao i u prethodna dva ispitivanja, potvrđuju hipotezu o važnosti razvoja objektnog odnosa s oba roditelja za cjelokupni psihički razvoj mladića i djevojaka koji je u ovom slučaju izražen razinom osjećaja osobne nekompetentnosti postignutoj u razdoblju kasne adolescencije.

Tablica 4.2.2.3.1. – Prikaz središnjih vrijednosti varijabli na skali osjećaja osobne nekompetentnosti i mjere značajnosti jednosmjerne analize varijance obzirom na varijablu tipova objektnih odnosa MLADIĆA i DJEVOJAKA s njihovim očevima i majkama

tipovi objektnih odnosa	nemocionalno-kontrolirani tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	df	F	p
MLADIĆI							
s očevima	12,233	7,111	10,091	6,245	3/337	16,668	,000
s majkama	11,019	8,867	9,119	6,784	3/337	12,150	,000
DJEVOJKE							
s očevima	12,604	10,853	11,000	8,797	3/580	14,985	,000
s majkama	13,167	10,514	9,656	8,979	3/580	22,670	,000

Za potpuniju interpretaciju dobivenih rezultata, kao i u prethodna dva slučaja, koristili smo se LSD post-hoc analizom¹² značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s očevima i majkama.

S obzirom na dobivene rezultate značajnosti razlike važno je osvrnuti se na **sličnosti i razlike** koje su prepoznate kod mladića i djevojaka.

Sličnost između mladića i djevojaka na području postignutog osjećaja osobne nekompetentnosti može se prepoznati kao u i prethodnim analizama kroz značajnu razliku između 'optimalnih' i 'nemocionalno-kontroliranih' tipova objektnih odnosa mladića i djevojaka s oba roditelja. Ovi rezultati potvrđuju ranija zapažanja o značajno višoj razini postignute psihološke prilagodbe skupina mladića i djevojaka određenih 'optimalnim' tipom s obzirom na one skupine određene 'nemocionalno-kontroliranim' tipom objektnih odnosa s oba roditelja.

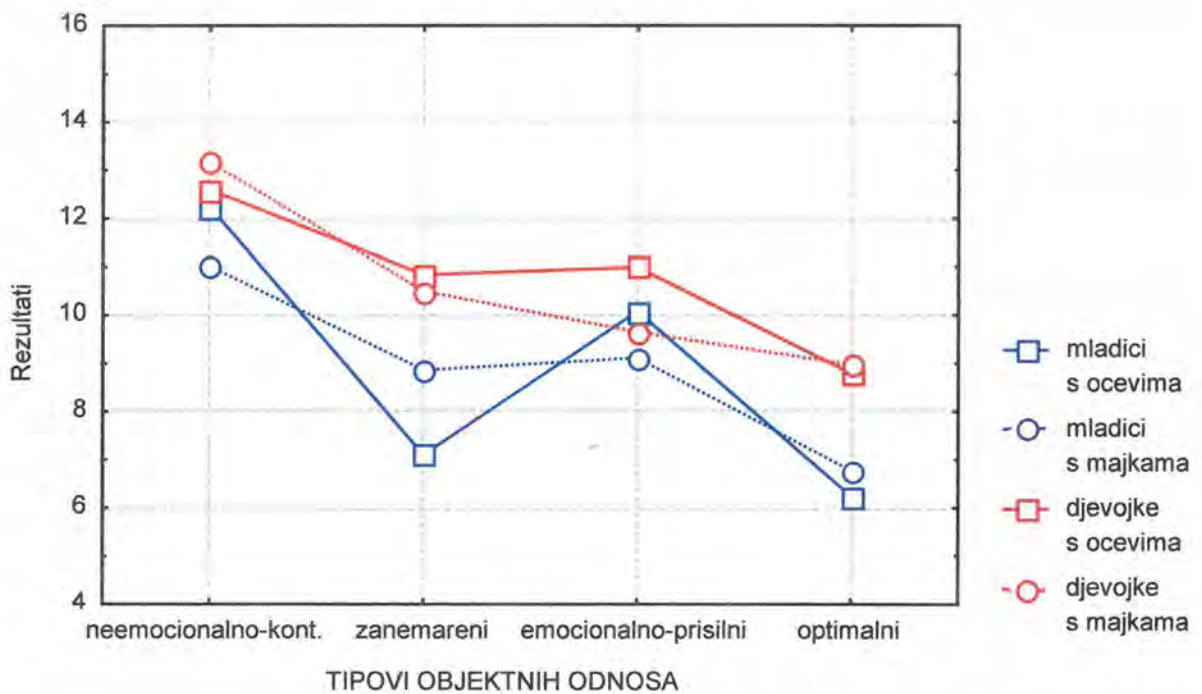
S obzirom na **različitost** značenja tipova objektnih odnosa s očevima i majkama u

¹² rezultati LSD post-hoc postupka prikazani su Prilogu (5. i 6.).

postignutim razinama osjećaja osobne nekompetentnosti kod mladića i djevojaka upotrebljavao se LSD post-hoc postupak ispitivanja značajnosti razlike (prilog 5. i 6.).

Kod *mladića* dobiveni rezultati s obzirom na značenje tipova objektnih odnosa s roditeljima u razvoju osjećaja osobne nekompetentnosti, prikazani na slici 4.2.2.3., pokazuju različitost između odnosa s očevima i majkama. U analizi razlike postignutih osjećaja osobne nekompetentnosti s obzirom na tipove objektnih odnosa mladića s očevima (prilog 5.) može se prepoznati da 'optimalni' i 'zanemareni' tipovi objektnih odnosa pokazuju najnižu razinu osjećaja osobne nekompetentnosti i da se oni značajno razlikuju od ostalih dvaju tipova objektnih odnosa. Dobivene su značajnosti u svim usporedbama osim između 'optimalnih' i 'zanemarenih' tipova objektnih odnosa mladića s njihovim očevima. Ovi rezultati dalje potvrđuju ranija zapažanja o posebnoj važnosti autonomije u odnosima mladića s njihovim očevima za pozitivan njihov razvoj psihološke prilagodbe.

SLIKA 4.2.2.3. Prikaz rezultata na skali osjećaja osobne nekompetentnosti obzirom na tipove objektnih odnosa

Kroz ispitivanje značajnosti razlike između tipova objektnih odnosa mladića s majkama može se prepoznati mnogo manje postignutih rezultata značajnosti razlike. Značajnost razlike dobivena je jedino kod 'neemocionalno-kontroliranog' tipa s obzirom na 'zanemareni' ($p=,037$) i 'optimalni' ($p=,000$) tip objektnih odnosa mladića s njihovim majkama.

Kod *djevojaka* možemo zapaziti različitost u odnosu na mladiće. Analizom rezultata značajnosti razlike (prilog 6.) između tipova objektnih odnosa djevojaka s njihovim majkama, prikazanih na slici 4.2.2.3., može se prepoznati da skupina djevojaka koje karakterizira 'neemocionalno-kontrolirani' tip odnosa s majkom posjeduju značajno višu razinu osjećaja

osobne nekompetentnosti u odnosu na ostale tri skupine djevojaka ($p_{1/2}=.001$; $p_{1/3}=.000$; $p_{1/4}=.000$). To isto zapažanje dobiveno je uz 'neemocionalno-kontrolirani' tip objektivnih odnosa djevojaka s očevima ($p_{1/2}=.030$; $p_{1/3}=.043$; $p_{1/4}=.000$). Posebno se važno zapažanje o razlici značenja objektivnih odnosa s očevima i majkama može dobiti usporedbom 'optimalnih' i 'emocionalno-prisilnih' tipova objektivnih odnosa. Usporedbom je dobiveno razlika u značajnosti ova dva tipa objektivnih odnosa djevojaka s majkama ($p=.416$) i očevima ($p=.005$). Dobiveni rezultati potvrđuju ranije zapažanja da simbiotska kvaliteta odnosa, operacionalizirana kroz 'emocionalno-prisilni' tip odnosa, s majkama ima pozitivno značenje u razvoju osjećaja osobne kompetentnosti djevojaka, dok s očevima ima negativno značenje.

Posebno je važna razlika između djevojaka i mladića s obzirom na značenje 'emocionalno-prisilnog' tipa odnosa s majkama i očevima u razvoju osjećaja osobne nekompetentnosti. Kod djevojaka ovaj tip objektivnih odnosa s majkama ima pozitivno značenje, dok kod mladića ovaj tip objektivnih odnosa s majkama i očevima ima negativno značenje u razvoju osjećaja osobne kompetentnosti. Dobiveni rezultati mladića pokazuju da ovaj tip objektivnih odnosa ima značajno negativno značenje u odnosu na 'optimalni' tip objektivnih odnosa s očevima ($p=.000$) i majkama ($p=.027$).

Tablica 4.2.2.3.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijablu osjećaja osobne nekompetentnosti adolescenata obzirom na (1) spol i (2) tipove objektivnih odnosa s njihovim očevima i majkama.

OČEVI	F	df	MS	p
1 spol	16,933	1/917	718,496	,000
2 tipovi objektivnog odnosa	27,145	3/917	1151,826	,000
1x2	2,887	3/917	122,482	,035
MAJKE				
1 spol	12,254	1/917	530,325	,001
2 tipovi objektivnog odnosa	19,372	3/917	838,381	,000
1x2	,595	3/917	25,748	,618

Za potpuniju analizu razlike između spolova s obzirom na značenje objektivnih odnosa s roditeljima za razvoj osjećaja osobne nekompetentnosti koristila se dvosmjerne analize varijance (ANOVA). Kroz rezultate dvosmjerne analize varijance (2x4) u kojoj su varijable (1) spol i (2) tipovi objektivnih odnosa s očevima i majkama moguće je kroz interakcijski efekt dobiti potvrdu o različitom značenju tipova objektivnih odnosa s roditeljima za razvoj osjećaja osobne nekompetentnosti mladića i djevojaka. Dvosmjernom (2x4) analizom varijance (ANOVA) dobiveni su rezultati (tablica 4.2.2.3.2.) koji pokazuju da u postignutoj razini osjećaja osobne nekompetentnosti postoji glavni efekt varijable *spola* s obzirom na objektivne odnose s očevima ($F_{1/917}=16,933$; $p=.000$) i majkama ($F_{1/917}=12,254$; $p=.001$) i varijable *objektivnih odnosa* s očevima ($F_{3/917}=27,145$; $p=.0000$) i majkama ($F_{1/917}=19,372$; $p=.000$). Pored glavnih dobiven je interakcijski efekt *spola* i kvaliteta objektivnih odnosa s očevima

($F_{3/917}=2,887$; $p=,035$) koji nije dobiven s majkama ($F_{1/917}=,595$; $p=,618$). Ti dobiveni rezultati dvosmjerne analize varijance (tablica 4.2.2.3.2.) pokazuju da se kroz tipove objektnih odnosa s očevima mogu prepoznati razlike između mladića i djevojaka u postignutim rezultatima osjećaja osobne nekompetentnosti što nije slučaj s obzirom na tipove objektnih odnosa s njihovim majkama.

4.2.2.4. Tipovi objektnog odnosa i tjelesni simptomi

Na području percepcije tjelesnih simptoma dobiveni rezultati jednosmjerne analize varijance (tablica 4.2.2.4.1.) pokazuju značajnost razlike između skupina mladića određenih tipovima objektnih odnosa s očevima ($F_{3/337}=8,340$; $p=,000$) i majkama ($F_{3/337}=11,321$; $p=,000$). Isti rezultati značajnosti razlike dobiveni su kod skupina djevojaka s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima ($F_{3/580}=23,616$; $p=,000$) i majkama ($F_{3/580}=15,262$; $p=,000$). Ovi rezultati potvrđuju da je i na ovoj varijabli psihološke prilagodbe dobivena značajnost razlike skupina određenih tipovima objektnog odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima. Na osnovi ovih rezultata nameće se zaključak da postignuta kvaliteta objektnih odnosa mladića i djevojaka s očevima i majkama tijekom adolescentnog razvoja, određena različitim tipovima objektnih odnosa, ima važni doprinos u kasnijoj pojavnosti tjelesnih simptoma u razdoblju kasne adolescencije.

Tablica 4.2.2.4.1. – Prikaz središnjih vrijednosti varijabli na skali percepcije tjelesnih simptoma i mjere značajnosti jednosmjerne analize varijance obzirom na varijablu tipova objektnih odnosa MLADIĆA i DJEVOJAKA s njihovim očevima i majkama.

tipovi objektnih odnosa	neemocionalno-kontrolirani tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	Df	F	p
MLADIĆI							
s očevima	33,019	26,315	32,800	23,218	3/337	8,340	,000
s majkama	33,629	22,918	33,576	23,879	3/337	11,321	,000
DJEVOJKE							
s očevima	47,044	34,941	40,407	38,945	3/580	23,616	,000
s majkama	45,385	35,780	40,172	38,945	3/580	15,262	,000

Za potpuniju interpretaciju dobivenih rezultata, kao i u prethodnim prikazima, koristili smo se LSD post-hoc postupkom ispitivanja¹³ značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s njihovim očevima i majkama.

U analizi rezultata mladića s obzirom na pojavu tjelesnih simptoma mogu se prepoznati slične pojavnosti u odnosima s očevima i majkama. Rezultati statističke obrade LSD postupkom, prikazani u slici 4.2.2.4., pokazuju sličnost između postignutih razina 'optimalnih' i 'zanemarenih', te između 'neemocionalno-kontroliranih' i 'emocionalno-prisilnih'

¹³ rezultati LSD post-hoc postupka prikazani su Prilogu 7. i 8.

tipova objektnih odnosa mladića s oba roditelja. Dobiveni rezultati značajnosti razlike kod mladića ponovno potvrđuju da viša razina kontrole (dimenzija autonomija-kontrola) očeva i majki, izražena ovim dvama {1,3} tipovima objektnih odnosa, imaju negativno značenje kroz višu pojavu tjelesnih simptoma u odnosu na druga dva {2,4} tipa. Kod 'optimalnih' i 'zanemarenih' tipova objektnih odnosa s majkama ($p_{1/2}=,000$; $p_{1/4}=,000$; $p_{2/3}=,001$; $p_{3/4}=,000$) i očevima ($p_{1/2}=,010$; $p_{1/4}=,000$; $p_{2/3}=,033$; $p_{3/4}=,001$) dobiveni su rezultati značajno niže razine pojavnosti tjelesnih simptoma u odnosu na 'neemocionalno-kontrolirane' i 'emocionalno-prisilne' tipove odnosa.

Analizom značajnosti razlike između tipova objektnih odnosa s roditeljima u pojavnosti tjelesnih simptoma kod djevojaka možemo zapaziti sličnost rezultata kao kod mladića. Također, iz samog grafičkog prikaza u slici 4.2.2.4. možemo prepoznati sličnost manifestiranja rezultata tipova objektnih odnosa s majkama i očevima u pojavnosti tjelesnih simptoma. Analizom značajnosti razlike putem LSD testa (prilog 7. i 8.) možemo prepoznati da su jednako kao kod mladića skupine 'optimalnih' i 'zanemarenih' tipova objektnih odnosa s majkama ($p_{1/2}=,000$; $p_{1/4}=,000$; $p_{3/4}=,003$) i očevima ($p_{1/2}=,010$; $p_{1/4}=,000$; $p_{2/3}=,020$; $p_{3/4}=,000$) postigle značajno niže razine pojavnosti tjelesnih simptoma u odnosu na skupine 'neemocionalno-kontroliranih' i 'emocionalno-prisilnih' tipova objektnih odnosa.

Iz dobivenih rezultata percepcije tjelesnih simptoma važno je izdvojiti da značajnost nije dobivena između 'optimalnog' i 'zanemarenog' tipa objektnih odnosa djevojaka s majkama ($p=,302$) i očevima ($p=,256$), što nije slučaj u svim ranijim ispitivanjima na varijablama samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne nekompetentnosti.

Također razlika u odnosu na ranije ispitivane varijable može se prepoznati i uz različito značenje 'emocionalno-prisilnog' tipa objektnog odnosa djevojaka s oba roditelja. Dobiveni rezultati pokazuju da 'dobra' simbiotska povezanost djevojaka ne samo s očevima ($p=,000$) nego i s majkama ($p=,003$) ima negativno značenje u odnosu na 'optimalni' tip, što nije dobiveno na prethodnim mjerama psihološke prilagodbe¹⁴. Ovi rezultati potvrđuju da su djevojke 'optimalnih' i 'zanemarenih' tipova objektnih odnosa s oba roditelja u kojima postoji visoka razina autonomije postigle značajno nižu razinu pojave tjelesnih simptoma u odnosu na ostale dvije skupine djevojaka.

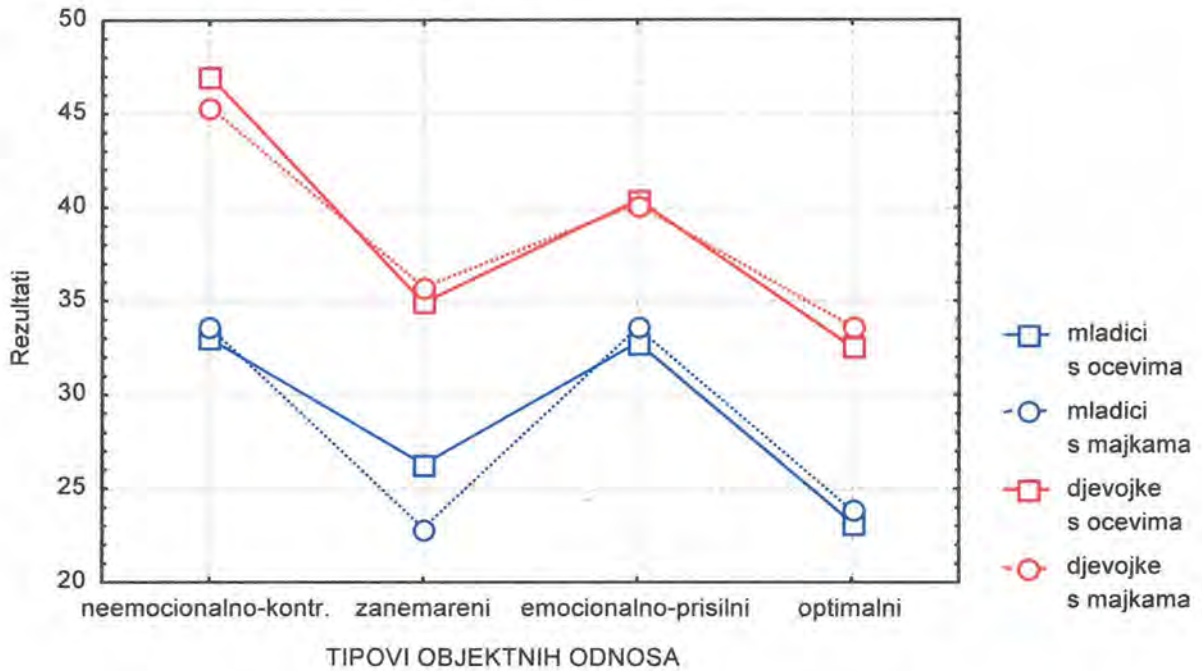
S obzirom na dobivene rezultate značajnosti razlike važno je osvrnuti se na **sličnosti i razlike** koje su prepoznate kod mladića i djevojaka.

Sličnost u pojavnosti tjelesnih simptoma mladića i djevojaka možemo prepoznati kao i kroz analize prethodnih varijabli psihološke prilagodbe kroz značajnost razlike između

¹⁴ Značajnost razlike između 'optimalnog' i 'emocionalno prisilnog' tipa objektnih odnosa djevojaka s njihovim majkama na području *samopoštovanja* ($p=,055$), *osjećaja općeg zadovoljstva životom* ($p=,934$) i *osjećaja osobne nekompetentnosti* ($p=,416$) nije dobivena.

'optimalnih' i 'neemocionalno-kontroliranih' tipova objektnih odnosa mladića i djevojaka s oba roditelja. Ovi rezultati potvrđuju ranija zapažanja da je kod mladića i djevojaka različitost kvalitete objektnih odnosa određena 'neemocionalno-kontroliranim' i 'optimalnim' tipovima praćena značajnom razlikom u razini kasnije postignutih karakteristika psihološke prilagodbe. Posebno treba naglasiti sličnost koja je dobivena s obzirom na pojavnost tjelesnih simptoma, koja nije dobivena ispitivanjem na prethodnim varijablama psihološke prilagodbe. Na svim je prethodno ispitivanim područjima psihološke prilagodbe prepoznata razlika između mladića i djevojaka kroz različito značenje 'zanemarenih' i 'emocionalno-prisilnih' tipova objektnih odnosa. Ovi rezultati na području pojavnosti tjelesnih simptoma pokazuju da 'emocionalno-prisilni' tip objektnih odnosa kod djevojaka ima jednako negativno značenje kao i kod mladića, što nije dobiveno u ranijem ispitivanju kroz druge varijable psihološke prilagodbe.

SLIKA 4.2.2.4. Prikaz rezultata na skali tjelesnih simptoma
obzirom na tipove objektnih odnosa

Za potpuniju analizu *razlike* između spolova obzirom na značenje objektnih odnosa s njihovim roditeljima u pojavnosti tjelesnih simptoma upotrebljavali smo dvosmjernu analizu varijance (ANOVA). Kroz rezultate dvosmjerne analize varijance (2x4) u kojoj su varijable (1) spol i (2) tipovi objektnih odnosa s očevima i majkama, moguće je kroz interakcijski efekt dobiti potvrdu o različitom značenju tipova objektnih odnosa s roditeljima za pojavu tjelesnih simptoma mladića i djevojaka. U ovom dijelu rezultati (tablica 4.2.2.4.2.) dvosmjernu analizu varijance (2x4) za varijablu percepcije tjelesnih simptoma pokazuju glavni efekt varijable *spola* obzirom na objektni odnos s očevima ($F_{1/917}=67,540$; $p=,000$) i majkama ($F_{1/917}=69,732$; $p=,000$) i varijable *tipova objektnih odnosa* s očevima ($F_{3/917}=26,320$; $p=,000$) i majkama

($F_{3/917}=23,318$; $p=,000$). Na ovom području ispitivanja nisu dobiveni interakcijski efekti spola i kvaliteta objektivnih odnosa s očevima ($F_{3/917}=1,567$; $p=,196$) i majkama ($F_{1/917}=1,034$; $p=,377$).

Tablica 4.2.2.4.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijablu percepcije tjelesnih simptoma adolescenata obzirom na (1) spol i (2) tipove objektivnih odnosa s njihovim očevima i majkama.

OČEVI	F	df	MS	p
1 spol	67,540	1/917	19505,89	,000
2 tipovi objektivnog odnosa	26,320	3/917	7601,26	,000
1x2	1,567	3/917	452,65	,196
MAJKE				
1 spol	69,733	1/917	20516,35	,000
2 tipovi objektivnog odnosa	23,318	3/917	6860,34	,000
1x2	1,034	3/917	304,18	,377

Posebnost dobivenih rezultata dvosmjerne analize varijance (2x4) je u tome što pokazuju razliku između spolova u razini pojave tjelesnih simptoma međutim nije dobivena značajnost razlike u odnosu na interakcijski efekt. Ova sličnost posebno je prepoznatljiva na slici 4.2.2.4. kroz vidljivu identičnost krivulja. Iako je kod djevojaka prepoznatljiva viša razina pojave tjelesnih simptoma nego kod mladića, dobivena je ista pojavnost (ista krivulja) s obzirom na tipove objektivnih odnosa s roditeljima. U odnosu na ranije prikazane rezultate koji se odnose na područja samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne nekompetentnosti mogu se prepoznati različitosti u tome što je ovdje dobivena podudarnost između mladića i djevojaka s obzirom na značenje tipova objektivnih odnosa s njihovim roditeljima u pojavi tjelesnih simptoma. Ta je podudarnost izražena kroz negativno značenje 'emocionalno-prisilnoga' tipa kod mladića i djevojaka s obzirom na 'optimalni' tip objektivnih odnosa s oba roditelja govori u prilog da simbiotski odnos s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja ima isto negativno značenje kod obaju spolova u većoj pojavi tjelesnih simptoma na kraju adolescentnog razvoja.

4.2.3. Interpretacija dobivenih rezultata

U ovom dijelu, kako je pokazano na samom početku, zadatak je bio ispitati opravdanost *prve hipoteze* koja polazi od pretpostavke da kvaliteta objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom ranijeg razvoja, koji uključuje i razdoblje rane adolescencije, značajno određuje uspješnost izgradnje psihičkih struktura odrasle osobe izraženu razinom postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Zadatak je ovog dijela istraživanja bio potvrditi opravdanost Blosova pojma 'druge individuacije' na način da se potvrdi značajni udio dimenzija objektnih odnosa u postignutim rezultatima psihološke prilagodbe mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije i ujedno da se potvrdi različitost u postignutim razinama njihove psihološke prilagodbe s obzirom na tipove objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja. Dobiveni rezultati testiranja prve hipoteze mogu se izraziti kroz tri skupine zapažanja. *Prvu* skupinu sačinjavaju rezultati koji predstavljaju potvrdu procesa 'druge individuacije'. *Drugu* skupinu sačinjavaju rezultati koji pokazuju različiti udio roditelja u izgradnji psihološke prilagodbe s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. *Treću* skupinu sačinjavaju rezultati koji pokazuju različito značenje simbiotske povezanosti mladića i djevojaka s roditeljima u adolescentnom razvoju.

(1) Zapažanja koja govore u prilog Blosova koncepta 'druge individuacije' dobivena su statističkom obradom rezultata koji predstavljaju potvrdu očekivanja određenih prvom hipotezom istraživanja da kvaliteta objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima postignuta u ranijem razvoju (do 15. godine) ima važnu ulogu u kasnije postignutim karakteristikama psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Potvrda prve hipoteze dobivena je kroz tri različita statistička postupka, i to (1) jednosmjernom analizom varijance (ANOVA), (2) LSD post-hoc postupkom ispitivanja značajnosti razlike nezavisnih uzoraka i (3) multiplom regresijskom analizom.

U prvom slučaju kroz rezultate jednosmjerne analize varijance (ANOVA), prikazane u tablici 4.2.2.1. i 4.2.2.2., prepoznaje se da su kod mladića i djevojaka dobivene značajne F vrijednosti na svim ispitivanim varijablama psihološke prilagodbe. Ovi su rezultati pokazali da je postignuta kvaliteta objektnih odnosa adolescenata s roditeljima u ranijem razvoju, izražena kroz četiri tipa objektnih odnosa, praćena značajno različitim razinom postignute psihološke prilagodbe. U drugom su slučaju kroz ispitivanje značajnosti razlike LSD post-hoc postupkom između skupina određenih različitim tipovima objektnih odnosa mladića i djevojaka s očevima i majkama dobivene značajne razlike između skupina 'neemocionalno-kontroliranih' i 'optimalnih' tipova objektnih odnosa s oba roditelja na svim mjerama psihološke prilagodbe. Dobiveni rezultati pokazuju da su mladići i djevojke koje

karakteriziraju 'optimalni' tipovi objektivnih odnosa postigli značajno više rezultate na svim mjerama psihološke prilagodbe u odnosu na one koje karakteriziraju 'neemocionalno-kontrolirani' tipovi objektivnih odnosa s majkama i očevima. Ovi rezultati pokazuju da su krajnosti u kvaliteti objektivnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima praćene značajnim razlikama na svim varijablama psihološke prilagodbe. U trećem se slučaju kroz rezultate multiple regresijske analize, prikazane u tablici 4.2.1., može zapaziti da kvaliteta objektivnih odnosa, izražena kroz dvije dimenzije objektivnog odnosa (briga-odbačenost i autonomija-kontrola) ima značajni doprinos u dobivenim rezultatima na varijablama psihološke prilagodbe. Dobiveni rezultati F-vrijednosti pokazuju značajnost na svim ispitivanim varijablama psihološke prilagodbe, koja izražena kroz R^2 -vrijednosti obuhvaćaju od 8,9% do 23,9% udjela nezavisnih varijabli objektivnog odnosa u postignutoj varijanci zavisnih varijabli psihološke prilagodbe.

Kroz sve ove rezultate statističke obrade dobivena je potvrda o značajnoj povezanosti između postignute kvalitete objektivnih odnosa adolescenata s roditeljima do njihove petnaeste godine, izrađenih tipovima i dimenzijama objektivnog odnosa, i kasnije izgrađenih karakteristika osobnosti u razdoblju kasne adolescencije, izraženih mjerama psihološke prilagodbe. Na osnovi ovih rezultata može se zaključiti o podudarnosti s već postojećim istraživanjima koja potvrđuju povezanost kvalitete objektivnog odnosa tijekom ranijeg razvoja s kasnijim razvojem karakteristika odrasle osobnosti. Ovi rezultati pokazuju da se kod obaju spolova ova povezanost može prepoznati kroz dvije krajnosti objektivnog odnosa izraženih 'optimalnim' i 'neemocionalno-kontroliranim' tipovima objektivnih odnosa.

(2) Zapažanje o različitom udjelu roditelja u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa povezano je s rezultatima multiple regresijske analize koji pokazuju razliiti doprinos varijabli objektivnih odnosa s očevima i majkama u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Ova zapažanja su prikazana i interpretirana u poglavlju 4.2.1.3. Kako je već ranije istaknuto, rezultati multiple regresijske analize putem značajnih beta vrijednosti pokazali su razlike između mladića i djevojaka s obzirom na doprinose dimenzija (autonomija-kontrola i briga-odbačenost) objektivnog odnosa s roditeljima u postignutoj psihološkoj prilagodbi u kasnoj adolescenciji. U općem razvoju mladića, izraženome mjerama psihološke prilagodbe, poseban pozitivan doprinos ima kvaliteta objektivnog odnosa s očevima, dok kod djevojaka značajni pozitivni doprinos ima kvaliteta objektivnih odnosa s oba roditelja. Dobiveni rezultati o različitom značenju očeva i majki u razvoju objektivnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja s obzirom na spol adolescenata, imaju svoju potvrdu u mnogim kliničkim zapažanjima N. Ficher i R. Ficher (5), te Leaff (4), koja se pokazuju sličnim onima koje je Blos prikazao u svojoj teoriji adolescentnog razvoja (23). Blos je u adolescentnom razvoju mladića zapazio

posebnu važnost dijade otac-sin za adekvatnu izgradnju karakterne formacije odrasle osobnosti. U razvoju je mladića prepoznato negativno značenje emocionalne povezanosti s majkama. To negativno značenja emocionalne povezanosti mladića s majkama shvaćeno je kao posljedica specifičnosti adolescentnog razvoja u kojem dolazi do ponovnog oživljavanja simbiotskih potreba i osjećaja ovisnosti povezanih s ranim razvojnim iskustvima s majkama. Opasnost gubitka autonomnosti, koja je potaknuta ovim adolescentnim događanjem, predstavlja osnovu njihova udaljavanja od majki i usmjeravanja prema očevima jednako kao i prema vršnjacima istog spola. Upravo u ovom teorijskom konceptu nastalom na osnovi kliničkih zapažanja Blosa, može se naći potvrda dobivenih rezultata da u razvoju psihološke prilagodbe mladića značajni doprinos ima 'zanemareni' tip objektnog odnosa s majkama i 'optimalni' tipa objektnog odnosa s očevima.

Za razliku od mladića, djevojke po zapažanju Blosa nastavljaju primarnu simbiotsku povezanost s majkama koja ima negativno značenja za razvoj njihove autonomnosti (23). U tom događanju posebno važnu ulogu imaju očevi da omoguće razvoj prema većoj psihološkoj autonomnosti. Ova zapažanja imaju svoju potvrdu u dobivenim rezultatima koji pokazuju pozitivno značenje 'emocionalno-prisilnog' tipa objektnog odnosa s majkama i 'optimalnog' tipa objektnih odnosa s očevima u razvoju osjećaju općeg zadovoljstva životom.

(3) Zapažanja o različitom značenju simbiotske povezanosti ('emocionalno prisilnog' tipa objektnih odnosa) mladića i djevojaka s roditeljima za razvoj psihološke prilagodbe dobivena su kroz rezultate triju statističkih obrada. Nakon prethodno prikazanog zapažanja o različitosti udjela i značenja roditelja u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka, u ovom dijelu prikazani su rezultati koji pokazuju različito značenje simbiotske povezanosti mladića i djevojaka s njihovim roditeljima za kasnije postignute karakteristike psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Ova zapažanja dobivena su kroz rezultate (1) multiple regresijske analize, (2) jednosmjerne i dvosmjerne analize varijance te (3) LSD post-hoc postupka testiranja značajnosti razlike.

Rezultati *multiple regresijske analize*¹⁵, izraženi u beta-vrijednostima, pokazuju različiti doprinos dimenzije autonomija-kontrola u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića i djevojaka. Razlika je prepoznata na način da viša razina autonomije u odnosu mladića s očevima i majkama ima pozitivni doprinos u dobivenim rezultatima psihološke prilagodbe, dok je kod djevojaka dobiven značajni doprinos kroz višu razinu kontrole majki. Također u adolescencije visoka razina brige majki ima negativno značenje kod mladića, dok kod djevojaka ima pozitivno značenje u razvoju njihove psihološke prilagodbe. Tako kod mladića, posebno u njihovu odnosu s očevima, može se zapaziti na varijablama psihološke prilagodbe

¹⁵ tablica 4.2.1.3.

(samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne nekompetentnosti) da je značajno pozitivan doprinos dobiven uz 'optimalni' tip objektnih odnosa. Kod djevojaka to značenje dobiveno je samo na području osjećaja općeg zadovoljstva životom uz 'emocionalno-prisilni' tip objektnih odnosa s majkama. Ovi rezultati su pokazali razliku između spolova u značenju autonomije (dimenzija autonomija-kontrola) i brige roditelja (dimenzija briga-odbačenost) u razvoju njihove psihološke prilagodbe.

Upravo kroz dimenziju autonomija-kontrola može se zapaziti da visoka razina psihološke autonomije djevojaka posebno s njihovim majkama nema isto značenje kao u odnosu mladića s njihovim očevima i majkama za razvoj psihološke prilagodbe. Ova su zapažanja različitosti mladića i djevojaka, osim u rezultatima multiple regresijske analize, dobivena i u rezultatima LSD post-hoc postupka ispitivanja značajnosti razlika između skupina određenih različitim tipovima objektnih odnosa s roditeljima.

Razlike su dobivene u značenju 'zanemarenih' i 'emocionalno-prisilnih' tipova objektnog odnosa mladića i djevojaka s roditeljima u razvoju njihove psihološke prilagodbe. U dobivenim rezultatima postignute psihološke prilagodbe može se prepoznati pravilnost da 'zanemareni' tipovi objektnih odnosa imaju pozitivno značenje kod mladića i negativno kod djevojaka, dok 'emocionalno-prisilni' tipovi objektnih odnosa imaju pozitivno značenje¹⁶ kod djevojke i negativno kod mladića. Ova razlika je posebno prepoznatljiva kroz analizu odnosa s roditeljem istog spola.

Kroz postignute rezultate postignutog samopoštovanja, osjećaja osobne nekompetentnosti i osjećaje općeg zadovoljstva životom može se prepoznati da 'emocionalno-prisilni' tipovi objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima predstavlja ključnu točku njihova razlikovanja. Ovaj tip objektnih odnosa potvrđuje očekivanja proizašla iz kliničkih zapažanja kao i teorije Blosa da je razlika između spolova tijekom adolescentnog razvoja određena razlikom u značenju simbiotske kvalitete objektnog odnosa s roditeljima. Simbiotska kvaliteta odnosa, izražena 'emocionalno-prisilnim' tipovima objektnih odnosa s oba roditelja ima negativno značenje za razvoj psihološke prilagodbe mladića na način da je dobivena značajna razlika u odnosu na 'optimalni' tip, što nije slučaj kod djevojaka i to prvenstveno u odnosima s majkama. Isto je zapažanje povezano sa 'zanemarenim' tipovima objektnih odnosa s oba roditelja koji imaju negativno značenje kod djevojaka na način da je dobivena značajna razlika u odnosu na 'optimalne' tipove objektnih odnosa s majkama, što nije slučaj kod mladića u odnosima s oba roditelja.

Različitost značenja objektnih odnosa u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka dobivena je i kroz rezultate dvosmjerne analize varijance (ANOVA). Dobiveni

¹⁶ 'pozitivno' i 'negativno' značenje određeno je rezultatima značajnosti razlike u odnosu na skupine 'optimalnih' tipova objektnih odnosa.

rezultati predstavljaju potvrdu o različitom značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa mladića i djevojaka u razvoju njihove psihološke prilagodbe. Ta je razlika između spolova dobivena je kroz značajnu razliku u razini psihološke prilagodbe 'zanemarenih' i 'optimalnih' tipova objektnih odnosa. Na taj način je prepoznata pravilnost da visoka razina autonomnosti u odnosu s njihovim roditeljima ima različito značenje u razvoju psihološke prilagodbe kod mladića i djevojaka. Ova različitost između mladića i djevojaka posebno je prepoznata na području samopoštovanja. Na ovoj varijabli psihološke prilagodbe dobiveni rezultati dvosmjerne analize varijance pokazuju značajnu razliku između mladića i djevojaka obzirom na tipove objektnih odnosa s oba roditelja. Na području osjećaja osobne nekompetentnosti značajna razlika je dobivena između spolova s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima kao i na području osjećaja općeg zadovoljstva životom gdje je razlika dobivena na granici značajnosti ($p=,052$).

Analizom pojedinačnih rezultata značajnosti razlike LSD post-hoc postupkom može se zapaziti da je razlika između spolova dobivena kroz 'zanemareni' i 'optimalni' tip objektnih odnosa. Rezultati pokazuju da su mladići ovim dvama tipovima objektnih odnosa postigli značajno više razine psihološke prilagodbe u odnosu na djevojke u razdoblju kasne adolescencije.

Ovi rezultati potvrđuju prije svega zapažanja Blosa o različitosti muškog i ženskog adolescentnog razvoja kao posljedicu različitog rješavanja adolescentnim razvojem potaknutih i oživljenih ranih infantilnih simbiotskih potreba. U njegovu opisu adolescentnog razvoja mogu se prepoznati zaključci koji govore da se u razvoju djevojaka tijekom adolescentnog razvoja nastavlja simbiotska priroda njihove veze s majkama koja je kod mladića prekinuta početkom adolescentnog razvoja. Ova zapažanja mogu poslužiti kao obrazloženje rezultata postignute psihološke prilagodbe kroz koje se može prepoznati pozitivno značenje simbiotske kvalitete, izražene 'emocionalno-prisilnim' tipom objektnih odnosa kod djevojke i negativno kod mladića.

S obzirom na prethodne rezultate posebno su važna zapažanja koja se odnose na *pojavnost tjelesnih simptoma*. Na ovom području dobiveni su drugačiji rezultati u odnosu na prethodne tri varijable psihološke prilagodbe. U odnosu na prethodno prikazana tri područja ispitivanja psihološke prilagodbe razlika se može prvenstveno kroz rezultate djevojaka. Ta je razlika prepoznata kroz drugačije značenje 'zanemarenog' i 'emocionalno-prisilnog' tipa objektnih odnosa djevojaka s njihovim roditeljima na području percepcije tjelesnih simptoma, nego što je to bio slučaj na području samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne nekompetentnosti. U dobivenim rezultatima percipiranih tjelesnih simptoma djevojaka može se prepoznati da 'emocionalno prisilni' tip objektnih odnosa djevojaka s njihovim očevima i majkama ima za razliku od ranijih područja ispitivanja negativno

značenje u odnosu na 'optimalni' tip objektnih odnosa. Također, može se zapaziti da je ovaj tip objektnih odnosa praćen višom razinom¹⁷ pojave tjelesnih simptoma nego 'zanemareni' tip objektnih odnosa. Ovi rezultati pokazuju različitost u odnosu na ranije rezultate djevojaka na području samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne kompetentnosti.

Upravo je na ovom području dobiveno isto značenje tipova objektnih odnosa s roditeljima u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Posebno je to važno da u odnosu na prethodne mjere psihološke prilagodbe simbiotska kvaliteta odnosa s roditeljima, izražena 'emocionalno-prisilnim' tipom, ima jednako negativno značenje u razvoju mladića i djevojaka. Razlika je između spolova na ovome području ispitivanja u tome što je kod djevojaka dobivena znatno viša razina pojave tjelesnih simptoma. Ovo zapažanje govori u prilog kliničkim zapažanjima da veća simbiotska povezanost djevojaka s majkama koja je potrebna i ima pozitivno značenje u razvoju drugih vidova psihološke prilagodbe (self-koncepta), izražena trima prethodno prikazanim varijablama, ima udjela u većoj pojavnosti tjelesnih simptoma.

¹⁷ Značajna razlika je dobivena s obzirom na objektivne odnose s očevima ($p=,000$), dok je s majkama na granici značajnosti ($p=,070$).

4.3. TIPOVI SPOLNOG IDENTITETA I OBJEKTNI ODNOS

U ovom dijelu statističke obrade prikazani su rezultati koji su određeni drugim zadatkom ovog istraživanja s kojim u središte ispitivanja dolazi *osnovna hipoteza* kojom se želi potvrditi klinički zasnovano očekivanje da kvaliteta objektivnih odnosa u obitelji adolescenata ima posebno važnu ulogu u razvoju njihove spolnosti tijekom adolescencije. Kako je već istaknuto u ovom istraživanju uspješnost razvoja spolnosti tijekom adolescencije određene jena tri načina, i to (1) tipovima spolnog identiteta, (2) razinama maskulnih i femininih karakteristika, i (3) uspješnošću identifikacija sa spolnim karakteristikama roditelja postignutim u kasnoj adolescenciji. Tako u okviru ovog *drugog zadatka* istraživanja naglasak je na ispitivanju povezanosti između postignute kvalitete objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima u ranijem adolescentnom razvoju (do 15-te godine) i tipova spolnog identiteta postignutih u razdoblju kasne adolescencije.

Razina postignutog spolni identiteta *operacionalizirana* je u duhu Bemine teorije spolne sheme (114). Tako na osnovu rezultata na skalama maskulinih i femininih BSRI određena su četiri tipa '*identiteta spolne uloge*' ('*sex role identity*'), koji su izraženi kao: *nediferencirani, feminini, maskulini i androgini* (86).

Razlog započinjanja ispitivanja osnovne hipoteze ovog istraživanja s tipovima spolnog identiteta određeno je prethodno spomenutim (1.5.4.) istraživanjima koja su predstavljala polaznu osnovu za ovo istraživanje (31-34). Upravo u tim radovima korišten je pristup Bemove u određenju razlike između adolescenata u razini postignute spolnosti. U prikazanim su istraživanjima Schawaba (31), Haiglera, Daya i Marshalla (32) i Forbera i Adams-Curtisa (33) dobiveni rezultati koji su pokazivali da skupine mladića i djevojaka različitih tipova spolnog identiteta se međusobno značajno razlikuju u emocionalnom iskustvu s njihovim roditeljima tijekom njihova adolescentnog razvoja. Tako je u istraživanju Schawaba (31) dobivena značajna razlika između androginih i nediferenciranih djevojaka u percepciji njihove emocionalne povezanosti s očevima tijekom adolescencije. Androgine djevojke su percipirale značajno višu kvalitetu emocionalne povezanosti s očevima nego spolno nediferencirane djevojke. U radovima Haiglera, Daya i Marshalla (32) i Forbera i Adams-Curtisa (33) razlike su dobivene kod adolescenata obaju spolova između androginih i ostalih spolnih skupina. U ova je dva istraživanja dobiveno da tijekom adolescentnog razvoja skupine androginih mladića i djevojka u odnosu na ostale skupine spolnog identiteta karakterizira značajno bolja emocionalna povezanost s oba roditelja (32) i roditeljima suprotnog spola (33). S druge strane, Futterman (34) je ovu povezanost potvrdio kroz razliku između tipova spolnog identiteta i postignutog '*statusa ego identiteta*'. Dobiveni rezultati su pokazali da se skupine spolno nediferencirani mladići i djevojke značajno razlikuju od maskulinih i androginih

skupina s obzirom na značajno višu pojavnost difuznog statusa ego identiteta (*diffusion ego identity status*). U tom ispitivanju dobivana je ista značajnost razlike između femininih i maskulinih mladića na području difuznog statusa ego identiteta. Dobiveni rezultati pokazali su da je kod femininih mladića značajno više prisutan difuzni ego identitet nego kod maskulinih mladića.

U ovom malom broju istraživanja dobiveni rezultati govore u prilog postojanju povezanosti između kvalitete emocionalnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja i kasnije postignutih karakteristika spolnosti, izraženih tipovima spolnog identiteta. Kritika je ovih istraživanja da su ona ispitivala samo jedan aspekt odnosa adolescenata s roditeljima, a to je kvaliteta emocionalne bliskosti i privrženosti (*attachment*). U tim radovima zanemareno je ispitivanje značenja podrške roditelja u izgradnji psihološke autonomnosti adolescenata za razvoj njihova spolnog identiteta. Utoliko se u ovom istraživanju upotrebljavao PBI (153) koji upravo ispituje dvije dimenzije emocionalnih odnosa s roditeljima, i to s jedne strane roditeljsku podršku u razvoju psihološke autonomnosti adolescenata i s druge strane, njihovu emocionalnu uključenost u taj proces odvajanja.

U ispitivanju povezanosti ranijeg razvoja objektnih odnosa i kasnije postignute kvalitete spolnosti, izražene pojedinim tipovima spolnog identiteta, koristit će se: (1) dimenzije objektnog odnosa, izražene rezultatima na dimenzijama PBI-ja (*autonomija-kontrola i briga-odbačenost*), i (2) tipovi objektnih odnosa s njihovim roditeljima. Utoliko u testiranju druge hipoteze imamo dva načina ispitivanja povezanosti između razine objektnog odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima i postignute kvalitete spolnosti, izražen tipovima spolnog identiteta. U prvom dijelu (4.3.1.) ovog istraživanja želi se ispitati jesu li razlike između postignutih tipova spolnog identiteta mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja povezane s razlikama u kvaliteti objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescencije. Dok u drugom dijelu (4.3.2.) ovog ispitivanja želi se ispitati jesu li razlike između tipova spolnog identiteta mladića i djevojaka u kasnoj adolescenciji povezane s razlikama u tipovima objektnih odnosa s roditeljima koje su odredile njihov adolescentni razvoj spolnosti.

4.3.1. Razlika između tipova spolnosti adolescenata na dimenzijama objektivnih odnosa s roditeljima

U ovom dijelu statističke obrade zadatak je ispitati opravdanost *druge hipoteze* o postojanju značajne razlike između tipova spolnog identiteta mladih, posebno mladića i posebno djevojaka, postignutih u razdoblju kasne adolescencije s obzirom na kvalitetu objektivnih odnosa s očevima i majkama postignutu u ranijem adolescentnom razvoju (do 15-te godine).

Cilj je ispitati razlikuju li se međusobno skupine mladića i djevojaka određene tipovima postignutog spolnog identiteta (*androgini, maskulini, femini i nediferencirani*) u razdoblju kasne adolescencije s obzirom na rezultate na dimenzijama (*briga-odbačenost i autonomija-kontrola*) objektivnog odnosa koje su postigli sa svojim roditeljima do petnaeste godine. Očekivanje je da će razlike između skupina mladića i posebno skupina djevojaka, koje se razlikuju po tipu spolnog identiteta, biti praćene i razlikom na području percepcije kvalitete ranijih objektivnih odnosa s njihovim roditeljima. Ovi rezultati trebali bi pokazati važnost postignute kvalitete objektivnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj spolnog identiteta tijekom adolescencije.

U prvome dijelu statističke obrade upotrijebljena je jednosmjerna analiza varijance (ANOVA) koja ima svrhu ispitati značajnosti razlike između spolnih skupina kod mladića i djevojaka na pojedinim dimenzijama objektivnog odnosa s očevima i majkama. U drugom se dijelu koristila dvosmjerna analiza varijance (ANOVA) koja je trebala ispitati značajnost razlike između spolova u postojećim dimenzijama objektivnih odnosa s obzirom na postignute tipove spolnog identiteta. Uz analizu varijance (F vrijednosti) upotrebljavao se i LSD post-hoc postupak ispitivanja značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima spolnog identiteta na varijablama objektivnog odnosa određenih dvjema dimenzijama PBI-ja: (1) autonomija-kontrola i (2) briga-odbačenost

4.3.1.1. Tipovi spolnosti i dimenzije objektivnih odnosa

Na osnovi rezultata (tablica 4.3.1.1.) jednosmjerne analize varijance (ANOVA), izraženih F-vrijednostima, kod mladića i djevojaka može se dobiti uvid u značajnost razlike između skupina određenih tipovima spolnog identiteta s obzirom na karakteristike objektivnih odnosa s očevima i majkama, izraženih dimenzijama brige-odbačenosti (B-O) i autonomije-kontrole (A-K)

Kod *mladića* je dobivena značajnost razlike na dimenziji autonomija-kontrola ($F_{3/337}=7,387$; $p=,000$) i briga-odbačenost ($F_{3/337}=2,848$; $p=,038$) objektivnog odnosa s očevima, koja nije dobivena na tim istim dimenzijama objektivnih odnosa s majkama. Kod *djevojaka*

dobivena je značajnost razlike na svim dimenzijama objektivnih odnosa s očevima i majkama. Ovi dobiveni rezultati pokazuju značajnost na dimenziji autonomija-kontrola ($F_{3/580}=3,481$; $p=,016$) i briga-odbačenost ($F_{3/580}=26,038$; $p=,001$) objektivnih odnosa s očevima i autonomija-kontrola ($F_{3/580}=2,652$; $p=,048$) i briga-odbačenost ($F_{3/580}=7,426$; $p=,001$) objektivnih odnosa s majkama.

Tablica 4.3.1.1. – Prikaz rezultata analize značajnosti efekta varijabli objektivnog odnosa s očevima i majkama u razlikama između spolnih skupina mladića i djevojaka.

VARIABLE	nediferencirani	feminini	maskulini	Androgini	df	F	p
MLADIĆI							
B-O otac	30,364	33,899	33,750	35,045	3/337	7,387	,000
B-O majka	37,768	39,014	37,714	39,921	3/337	2,239	,084
A-K otac	32,768	34,261	35,405	35,011	3/337	2,848	,038
A-K majka	32,313	32,159	33,417	33,899	3/337	1,440	,231
DJEVOJKE							
B-O otac	31,076	33,000	32,954	34,783	3/580	6,038	,001
B-O majka	37,224	39,435	38,351	41,109	3/580	7,426	,000
A-K otac	32,147	33,963	32,664	34,423	3/580	3,481	,016
A-K majka	31,635	31,944	32,863	33,737	3/580	2,652	,048

Ovi rezultati pokazuju različito značenje objektivnih odnosa s majkama kod mladića i djevojaka u kasnije postignutim karakteristikama spolnosti, izraženih tipovima spolnog identiteta. Dobiveni će rezultati poslužiti u kasnijoj raspravi o različitom značenju kvalitete objektivnih odnosa s očevima i majkama u postignutim karakteristikama spolnog identiteta mladića. U prethodnom poglavlju (4.2.1.) kroz rezultate multiple regresijske analize dobivena su slična zapažanja koja pokazuju da u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića postoji razlika u doprinosima očeva i majki s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa.

4.3.1.2. Tipovi spolnosti i dimenzija briga-odbačenost

U ovom su dijelu prikazani rezultati razlike između spolnih skupina mladića i djevojaka s obzirom na razinu percipirane roditeljske brige. Kroz analizu rezultata jednosmjerne analize varijance (tablica 4.3.1.2.1.) može se prepoznati razlika između dobivenih rezultata mladića i djevojaka na ovoj dimenziji objektivnog odnosa s majkama. Dok je kod djevojaka dobivena značajnost razlike u razini majčine brige između skupina određenih različitim tipovima spolnog identiteta ($F_{3/580}=7,426$; $p=,000$), kod mladića ta značajnost nije dobivena ($F_{3/337}=2,239$; $p=,084$). Međutim, s obzirom na razinu brige očeva dobiveni su identični rezultati značajnosti kod mladića ($F_{3/337}=7,387$; $p=,000$) i djevojaka ($F_{3/580}=6,038$; $p=,001$).

Tablica 4.3.1.2.1. – Prikaz značajnosti efekta brige očeva i majki (PBI dimenzija briga-odbačenost) u razlikama između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima spolnog identiteta.

VARIJABILE	nediferencirani	feminini	maskulini	androgini	df	F	p
MLADIĆI							
B-O otac	30,364	33,899	33,750	35,045	3/337	7,387	,000
B-O majka	37,768	39,014	37,714	39,921	3/337	2,239	,084
DJEVOJKE							
B-O otac	31,076	33,000	32,954	34,783	3/580	6,038	,001
B-O majka	37,224	39,435	38,351	41,109	3/580	7,426	,000

Ovi rezultati daju podršku kliničkim zapažanjima da briga majki i očeva ima značajnu ulogu za uspješnost razvoja spolnosti djevojaka, dok kod mladića značajnu ulogu ima samo briga očeva. Međutim, za potpuniju interpretaciju dobivenih rezultata upotrebljavao se LSD post hoc postupak ispitivanja značajnosti razlike između skupina određenih tipovima spolnog identiteta s obzirom na razinu brige očeva i majki tijekom adolescentnog razvoja. Rezultati LSD post hoc postupka, izraženi *p vrijednostima*, prikazani su u Prilogu 9. i 10.

U daljnjem dijelu važno je interpretirati dobivene rezultate mladića i djevojaka o razlici između pojedinih tipova spolnog identiteta na PBI dimenziji briga-odbačenost s očevima i majkama.

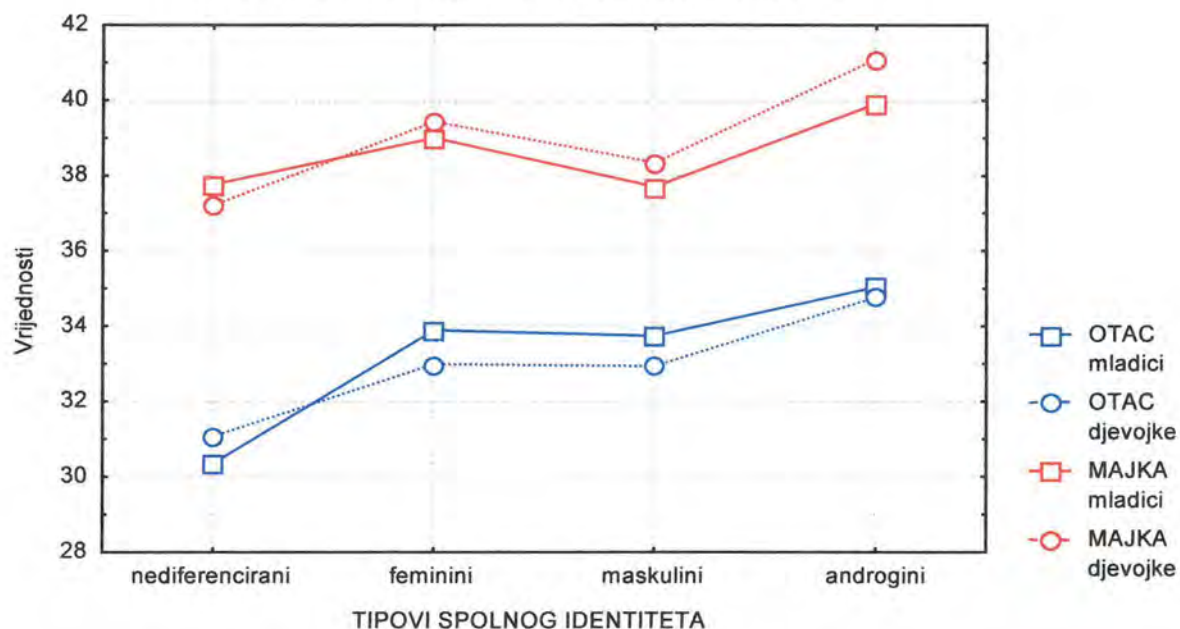
Kod **mladića** na dimenziji *očeve brige-odbačenosti* dobiveni rezultati pokazuju da skupinu spolno nediferenciranih mladića karakterizira značajno niža razina rezultata u odnosu na ostale tri skupine i to femininih ($p=,004$), maskulinih ($p=,003$) i androginih ($p=,000$) mladića. Ovi rezultati govore u prilog zapažanju da briga očeva ima važnu ulogu u razvoju spolnosti mladića na način da diferencira spolno nediferencirane mladiće od ostalih spolnih skupina. Ovi rezultati govore u prilog psihoterapijskim zapažanjima o važnosti brige očeva tijekom adolescentnog razvoja za razvoj njihove spolnosti. Na dimenziji *majčine brige-odbačenosti* dobiveni su rezultati koji pokazuju različitost s obzirom na rezultate brige očeva. Značajnost je dobivena samo između krajnjih skupina androginih i spolno nediferenciranih ($p=,049$). Ovi rezultati potvrđuju rezultate jednosmjerne analize varijance (tablica 4.3.1.2.1.) gdje nije dobivena potvrda o značajnom doprinosu dimenzija majčine brige-odbačenosti u objašnjenju razlika između spolnih skupina mladića.

Kod **djevojaka**, kako pokazuje jednosmjerne analize varijance, rezultati na dimenziji briga-odbačenost s očevima i majkama imaju značajnu ulogu u objašnjenju razlika između spolnih skupina djevojaka

Analizom se značajnosti razlike između spolnih skupina djevojaka na dimenziji *očeve brige-odbačenosti* pokazuje da ova briga očeva ima posebnu važnost u razlikovanju spolno nediferenciranih djevojaka od ostalih triju skupina: femininih ($p=,045$), maskulinih ($p=,038$) i androginih ($p=,000$) djevojaka. Ovi rezultati pokazuju da spolno nediferencirane djevojke

karakterizira značajno niža razina brige očeva u odnosu na djevojke ostalih tipova spolnog identiteta, što se podudara s rezultatima mladića kod kojih je dobiveno isto značenje brige očeva. Također, dobiveni su rezultati ($p=0,42$) da je kod androginih djevojaka prisutna znatno viša razina brige očeva nego kod maskulinih djevojaka. Rezultati značajnosti razlike između spolnih skupina djevojaka na dimenziji *majčine brige-odbačenosti* pokazuju da spolno nediferencirane djevojke karakterizira značajno niža razina brige majki u odnosu na feminine ($p=,016$) i androgine ($p=,000$) djevojke. Također, maskuline djevojke karakterizira značajno niža razina brige nego androgine djevojke ($p=,001$).

SLIKA 4.3.1.1. Prikaz sredisnjih vrijednosti spolnih skupina mladića i djevojaka na dimenzijama PBI briga-odbačenost s ocevima i majkama

Iz ovih rezultata važno je izdvojiti da briga očeva i majki dobro diferencira spolno nediferencirane od ostalih djevojaka. Tako spolno nediferencirane karakterizira značajno najniža razina brige obaju roditelja. Drugo je zapažanje da maskuline djevojke karakterizira značajno niža razina brige obaju roditelja u odnosu na androgine djevojke.

Tablica 4.3.1.2.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2×4) za varijablu briga-odbačenost s očevima i majkama adolescenata obzirom na (1) spol i (2) tipove spolnog identiteta.

OČEVI	F	d.f.	MS	p
1 spol	,335	1/917	20,290	,563
2 tipovi spolnog identiteta	12,241	3/917	741,238	,000
12	,500	3/917	30,293	,682
MAJKE				
1 spol	,679	1/917	37,943	,410
2 tipovi spolnog identiteta	7,574	3/917	423,573	,000
12	,568	3/917	31,740	,637

Za potpunije ispitivanje različitosti značenja brige roditelja u spolnom razvoju mladića i djevojaka koristila se dvosmjerna analiza varijance (ANOVA). Osim dobivenih rezultata (F-vrijednosti) dvosmjerne analize varijance, upotrebljavao se i LSD post-hoc postupak testiranja značajnosti za nezavisne uzorke kojim se može dobiti uvid u razlike između pojedinih spolnih skupina mladića i djevojaka (Prilog 9. i 10.) Na osnovi dobivenih rezultata dvosmjerne analize varijance (tablica 4.3.1.2.2.) može se zapaziti da u razlikama između tipova spolnog identiteta mladih obaju spolova značajnu ulogu ima dimenzija briga-odbačenost s očevima ($F_{3/917}=12,241$, $p=,000$) i majkama ($F_{3/917}=7,574$, $p=,000$).

Proučavajući razliku u značenju brige očeva i majki u postignutim tipovima spolnog identiteta mladića i djevojaka može se zapaziti da usprkos dobivenim razlikama na području jednosmjerne analize varijance (tablica 4.3.1.2.1.), ova različitost nije dobivena u rezultatima dvosmjerne analize varijance (tablica 4.3.1.2.2.) kroz postojanje interakcijskog efekta.

4.3.1.3. Tipovi spolnosti i dimenzija autonomija-kontrola

Dobiveni rezultati jednosmjerne analize varijance na dimenziji autonomija-kontrola (tablica 4.3.1.3.1.) pokazuju iste karakteristike kao rezultati dobivene na dimenziji briga-odbačenost. U ovom dijelu ispitivanja, jednako kao i u prethodnom, dobivena je razlika između mladića i djevojaka s obzirom na značenje odnosa s majkama. Na dimenziji PBI-ja autonomija-kontrola djevojaka s njihovim majkama dobivena je značajna razlika ($F_{3/580}=2,652$; $p=,048$), koja nije dobivena kod mladića ($F_{3/337}=1,440$; $p=,231$). Međutim, dobiveni su identični rezultati mladića ($F_{3/337}=2,848$; $p=,038$) i djevojaka ($F_{3/580}=3,481$; $p=,016$) s obzirom na značajnost razlike između spolnih skupina na dimenziji autonomija-kontrola s očevima.

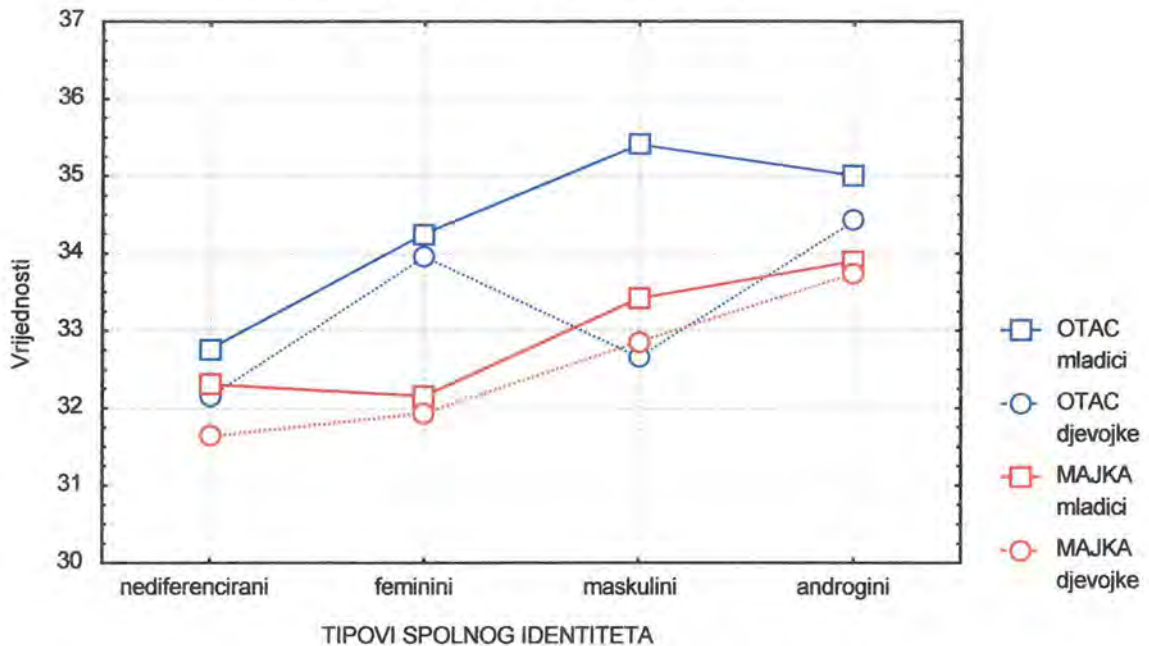
Tablica 4.3.1.3.1. – Prikaz rezultata značajnosti efekta autonomije (PBI dimenzija autonomija-kontrola) s očevima i majkama u razlikama između skupina mladića i djevojaka određenih tipovima spolnog identiteta.

VARIJABLE	nediferencirani	feminini	maskulini	androgini	df	F	p
MLADIĆI							
A-K otac	32,768	34,261	35,405	35,011	3/337	2,848	,038
A-K majka	32,313	32,159	33,417	33,899	3/337	1,440	,231
DJEVOJKE							
A-K otac	32,147	33,963	32,664	34,423	3/580	3,481	,016
A-K majka	31,635	31,944	32,863	33,737	3/580	2,652	,048

Za potpuniju interpretaciju dobivenih rezultata upotrebljavao se LSD post hoc postupak ispitivanja značajnosti razlike između skupina određenih tipovima spolnog identiteta s obzirom na razinu postignute autonomnosti s očevima i majkama. Rezultati LSD post hoc

postupka (*p* vrijednosti) prikazani su Prilogu 11. i 12.

SLIKA 4.3.1.3. Prikaz sredisnjih vrijednosti spolnih skupina mladića i djevojka dimenziji PBI autonomija-kontrola s ocevima i majkama

Kod **mladića** u analizi rezultata dobivenih LSD postupkom mogu se prepoznati rezultati dobiveni jednosmjernom analizom varijance (tablica 4.3.1.3.1.) o različitom značenju majki i očeva na dimenziji autonomija-kontrola. Dobiveni rezultati pokazuju da *razina autonomije s očevima* dobro diferencira maskuline ($p=,012$) i androgine ($p=,029$) od spolno nediferenciranih mladića. Ove dvije skupine (maskuline i androgine) karakterizira visoka razina maskuliniteta što vodi zaključku da visoka razina autonomije s očevima ima važnu ulogu u razvoju maskuliniteta mladića. U *razina autonomnosti s majkama* nije dobivena značajna razlika između različitih skupina mladića određenih tipovima spolnog identiteta.

Kod **djevojaka** na dimenziji autonomija-kontrola s *očevima* dobiveni rezultati pokazuju da su feminine ($p=,036$) i androgine ($p=,003$) djevojke postigle značajno višu razinu autonomnosti s očevima u odnosu na spolno nediferencirane djevojke. Također, dobivena je značajna viša razina postignute autonomnosti s očevima kod androginih u odnosu na maskuline ($p=,031$) djevojke. Promatrano kroz grafički prikaz (slika 4.3.1.3.), može se prepoznati da su feminine i androgine djevojke postigle najvišu razinu autonomnosti s očevima. Ovi rezultati bi ukazivali na važnost postignute autonomnosti s očevima za razvoj femininosti djevojaka.

S obzirom na autonomiju s *majkama* može se zapaziti da spolno nediferencirane ($p=,006$) i feminine ($p=,039$) djevojke karakterizira značajno niža razina u odnosu na androgine. Ovi rezultati pokazuju da upravo niska autonomija djevojaka u odnosu s njihovim majkama ima važno značenje u razvoju femininosti i spolno nediferenciranih djevojaka. Ovi

rezultati bi ukazivali na važnost autonomnosti djevojaka u odnosima s majkama za razvoj njihove maskuliniteti, za razliku od autonomnosti u odnosima s očevima koja ima važnost u razvoju njihove femininiteti.

Tablica 4.3.1.3.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijablu autonomija-kontrola s očevima i majkama adolescenata obzirom na (1) spol i (2) tip spolnog identiteta.

OČEVI	F	d.f.	MS	p
1 spol	4,785	1/917	236,6923	,029
2 tipovi spolnog identiteta	4,561	3/917	225,6017	,004
12	1,309	3/917	64,7362	,270
MAJKE				
1 spol	,673	1/917	33,9480	,412
2 tipovi spolnog identiteta	3,521	3/917	177,4891	,015
12	,071	3/917	3,5935	,975

Kao i u prethodnome dijelu, upotrebljavala se dvosmjerna analiza varijance (tablica 4.3.1.3.2.) i LSD post-hoc postupak testiranja značajnosti za nezavisne uzorke (prilog 11. i 12.). Na osnovi dobivenih rezultata dvosmjerne analize varijance (tablica 4.3.1.2.2.) može se zapaziti da je dobiven značajni efekt postignute autonomije (dimenzija autonomija-kontrola) s očevima ($F_{3/917}=4,561$, $p=,004$) i majkama ($F_{3/917}=3,521$ $p=,015$) u razlikama između skupinama određenih tipovima spolnog identiteta obaju spolova.

Važno zapažanje je u dobivenom značajnom efektu spola ($F_{1/917}=4,7851$, $p=,000$) s obzirom na postignutu razinu autonomije (dimenzija autonomija-kontrola) s očevima. Ovo se zapažanje podudara se s ranije dobivenim rezultatima, prikazanim u tablici 4.1.3.1, po kojima su mladići u odnosu na djevojke percipirali značajno višu razinu autonomije s očevima ($t=2,17$; $p=,031$). Iako rezultati dvosmjerne analize nisu pokazali interakcijski efekt spola i tipova spolnog identiteta s obzirom na razinu autonomije mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, dobivena je različitost između mladića i djevojaka s obzirom na značenje autonomije s očevima u razvoju njihove maskuliniteti. Ovo zapažanje može se potvrditi kroz prikaz na slici 4.3.1.3. i rezultat značajnosti razlike između maskulinih mladića i djevojaka dobiven kroz LSD postupak ($p=,005$), prikazan u prilogu 11.

4.3.1.4. Interpretacija dobivenih rezultata

U ovom dijelu prikaza statističke obrade smatram važnim sintetizirati dobivene rezultate testiranja *druge hipoteze* istraživanja koja se odnosi na ispitivanje značajnosti razlike između skupina adolescenata, određenih postignutim tipovima spolnog identiteta na kraju adolescentnog razvoja, s obzirom na karakteristike postignutih objektnih odnosa s roditeljima do petnaeste godine, koje su bile prisutne tijekom adolescentnog razvoja.

U interpretaciji dobivenih rezultata mogu se grupirati dobivena zapažanja. *Prvo* zapažanje odnosi se na samu potvrdu druge hipoteze o značajnoj povezanosti postignutih karakteristika spolnog identiteta mladića i djevojaka s ranije postignutim karakteristikama objektnih odnosa s njihovim roditeljima. *Drugo* zapažanje odnosi se na različitost udjela roditelja u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. *Treće* zapažanje odnosi se na različito značenje brige roditelja (dimenzija briga-odbačenost) i autonomije (dimenzija autonomija-kontrola) s njima u postignutim karakteristikama spolnog identiteta mladića i djevojaka.

(1) Zapažanje o značajnoj povezanosti postignutih karakteristika spolnog identiteta mladića i djevojaka s karakteristikama objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja dobiveno je kroz rezultate jednomjerne i dvosmjerne analize varijance. Dobiveni rezultati pokazuju opravdanost očekivanja da karakteristike postignutog objektnog odnosa u obitelji adolescenata tijekom ranijeg razvoja, jednako kao u razvoju psihološke prilagodbe, imaju jednako važnu ulogu u razvoju spolnosti izraženu postignutim tipovima spolnog identiteta na kraju adolescentnog razvoja. Međutim, kroz jednomjernu analizu varijance može se zapaziti da je u razlikama postignutih tipova spolnih identiteta djevojaka dobiven značajni učinak karakteristika objektnih odnosa s oba roditelja, dok je kod mladića dobiven značajni učinak samo karakteristika objektnih odnosa s očevima. Ovo zapažanje razlike predstavlja posebno zapažanje, koje će biti posebno interpretirano.

U ovom je dijelu potvrda druge hipoteze dobivena i kroz analizu značajnosti razlike LSD post-hoc postupkom između spolnih skupina s obzirom na brigu roditelja i autonomnosti s njima tijekom adolescentnog razvoja. Na svim ispitivanim područjima, osim na dimenziji autonomije-kontrole majki u odnosima s mladićima, dobivena je značajnost razlike između spolno nediferenciranih i androginih skupina, i to kod mladića i djevojaka. Ovi rezultati pokazuju da je u adolescentnom razvoju spolno nediferencirani mladići i djevojke bila prisutna značajno niža razina brige oba roditelja nego kod njihovih androginih vršnjaka. Ovi se rezultati podudaraju s rezultatima ranije prikazanih istraživanja Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); Forbera i Adams-Curtisa (33) i J.R.Futtermana (34) koja su također dobila potvrdu o značajno različitoj kvaliteti emocionalnih odnosa mladih s roditeljima

tijekom adolescentnog razvoja ovih dviju spolnih skupina.

(II) Zapažanje o različitom udjelu roditelja u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa dobiveno je u rezultatima jednosmjerne analize varijance. Dobiveni rezultati (tablica 4.3.1.1.1. i tablica 4.3.2.1.1.) pokazuju da je u razlikama postignutih tipova spolnog identiteta mladića značajni učinak imaju samo karakteristike (dimenzije) objektivnih odnosa s očevima, dok je kod djevojaka taj značajni učinak imaju karakteristike objektivnih odnosa s očevima i majkama. Ovi se rezultati podudaraju s ranijim zapažanjima, izraženima u prethodnome poglavlju (4.2.1.), da u razvoju psihološke prilagodbe mladića važnu ulogu ima kvaliteta objektivnog odnosa s očevima, dok kod djevojaka važnu ulogu ima kvaliteta objektivnih odnosa s majkama i očevima. Na osnovi ovih rezultata može se zapaziti sličnost u značenju objektivnih odnosa s roditeljima u razvoju psihološke prilagodbe i spolnog identiteta adolescenata. Na osnovi ovih rezultata može se zaključiti da u razvoju spolnog identiteta mladića značajni učinak ima dijada s očevima, što govori o posebno važnoj ulozi očeva u adolescentnom razvoju mladića. Uloga se majki ne pokazuje od posebne važnosti u razvoju spolnog identiteta mladića, što se može pripisati njenoj manje pozitivnoj ulozi u razvoju objektivnih odnosa. Za razliku od mladića, kod djevojaka u razvoju spolnog identiteta značajni učinak imaju karakteristike objektivnih odnosa s očevima i majkama.

(III) Zapažanje o različitom značenju brige (briga-odbačenost) roditelja i autonomije (autonomija-kontrola) s njima u postignutim karakteristikama spolnog identiteta mladića i djevojaka dobiveno je kroz LSD post hoc postupak (prilog 11. i 12.) analize značajnosti razlika između različitih spolnih skupina (*nediferencirani, feminini, maskulini i androgini*) mladića i djevojaka na dimenzijama objektivnih odnosa (autonomija-kontrola i briga-odbačenost) s njihovim roditeljima dobivenu.

Kroz analizu spolnih skupina **mladića** može se zapaziti različito značenje *dimenzija briga-odbačenost i autonomija-kontrola s očevima* u karakteristikama njihova spolnog identiteta. Na dimenziji *briga-odbačenost s očevima* može se prepoznati da briga očeva predstavlja osnovu razlikovanja spolno nediferenciranih i ostalih spolnih skupina mladića. Rezultati pokazuju da spolno nediferencirane, u odnosu na ostale spolne skupine mladića - karakterizira niska briga očeva. Ovo zapažanje potvrđuje ranije opisana zapažanja Blosa (8) o važnosti emocionalne uključenosti očeva u adolescentni razvoj mladića. Dobiveni rezultati pokazuju da kvaliteta brige očeva, osim na području općeg razvoja (u ovom istraživanju praćenog rezultatima psihološke prilagodbe), ima važnu ulogu i u spolnom razvoju mladića. Ovi rezultati potvrđuju Blosova zapažanja o posebnoj važnosti dijade očeva sa sinovima tijekom adolescentnog razvoja (22). Na dimenziji *autonomija-kontrola s očevima* može se zapaziti da postignuta autonomnost s očevima predstavlja osnovu razlikovanja maskulinih

($p=,012$) i androginih ($p=,029$) od spolno nediferenciranih mladića. Kroz ove dvije skupine, koje karakterizira viša razina maskulnosti, može se zaključiti o važnosti postignute autonomije mladića s očevima za razvoj njihove maskulnosti. Na dimenzijama objektnog odnosa mladića s majkama nisu dobiveni značajni rezultati, što ukazuje da u razvoju spolnog identiteta mladića uloga majki s obzirom na razvoj objektnih odnosa nije od posebne važnosti. Tako se u razvoju spolnog identiteta mladića može prepoznati samo važna uloga očeva, kroz kvalitetu njihove dijade sa sinovima .

Kod *djevojaka* kroz rezultate jednosmjerne analize varijance dobivena je različitost u odnosu na mladiće s obzirom na učinak dimenzija objektnih odnosa s roditeljima u razvoju njihova spolnog identiteta. Kod djevojaka je značajni učinak dobiven uz obje dimenzije objektnog odnosa s oba roditelja. Na *dimenziji briga-odbačenost* djevojaka s njihovim očevima i majkama dobiveni su identični rezultati. Dobiveni rezultati su pokazali da je u razvoju androgenih od maskulinih bila prisutna značajno veća briga očeva i majki nego u razvoju spolno nediferenciranih djevojaka. Ovi rezultati pokazuju istu važnost brige očeva i majki u razvoju spolnog identiteta djevojaka i to posebno u razvoju njihove maskulnosti. Razlika je dobivena kroz značenje postignute autonomije (*dimenzije autonomija-kontrola*) djevojaka s očevima i majkama u razvoju njihove spolnosti. U razvoju androginih djevojaka je dobivena značajno viša razina autonomije u odnosima s očevima nego kod na maskulinih ($p=,031$) i spolno nediferenciranih ($p=,003$) djevojke. Zapažanje je da razlika nije dobivena između androginih i femininih djevojaka ($p=,593$), što govori o primarnoj važnosti autonomije s očevima u razvoju femininosti djevojaka. U odnosu na dobivene rezultate značenja autonomije s očevima može se prepoznati razlika s obzirom na značenje autonomije s majkama u razvoju spolnosti djevojaka. Rezultati značajnosti razlike pokazuju u razvoju androginih djevojaka je bila prisutna značajno viša autonomija s majkama nego kod spolno nediferenciranih ($p=,006$) i femininih ($p=,039$) djevojaka, dok takva značajnost nije dobivena u odnosu na maskuline djevojaka ($p=,287$). Ovi rezultati pokazuju da autonomija s majkama ima primarnu važnost u razvoju maskulnosti djevojaka.

Ovi rezultati pokazuju da ova dimenzija autonomija-kontrola kod djevojaka ima različito značenje u razvoju spolnosti djevojaka s obzirom na odnos s roditeljem istog ili suprotnog spola. Dobiveni rezultati pokazuju da je viša razina autonomije u odnosima s očevima prisutna kod androginih i femininih djevojaka, dok je s majkama ta viša razina prisutna kod androginih i maskulinih djevojaka. Ti rezultati pokazuju da visoka razina autonomije djevojaka u odnosima s očevima ima pozitivno značenje u razvoju njihove femininosti, dok visoka razina autonomije u odnosima s majkama u razvoju njihove maskulnosti.

4.3.2. Razlika između tipova spolnosti adolescenata s obzirom na pojavnost tipova objektnih odnosa

U prethodnome dijelu statističke obrade (4.3.1.) dobiveni su rezultati pokazali značajni učinak dimenzija objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima u razlici njihove postignute spolnosti, izražene tipovima spolnog identiteta. Dobiveni rezultati predstavljaju prvu potvrdu opće hipoteze ovog istraživanja o važnoj ulozi uspješnosti razvoja objektnog odnosa u ranijem razvoju (do 15-te godine) za izgradnju spolnosti tijekom adolescentnog razvoja. Utoliko je u ovom dijelu obrade naglasak na ispitivanju povezanosti tipova objektnih odnosa koji su bili prisutni tijekom adolescentnog razvoja i postignutih karakteristika spolnog identiteta mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. Tako da je *cilj* ovog dijela istraživanja *ispitati razlikuju li se međusobno skupine mladića i djevojaka određene postignutim tipovima spolnog identiteta (androgenog, maskulinog, femininog i nediferenciranog) u učestalosti pojave pojedinih tipova objektnih odnosa s roditeljima.*

U ovom dijelu zadatak je potvrditi da se skupine mladića i djevojaka, koje se razlikuju u tipu postignutog spolnog identiteta, međusobno razlikuju u tipova objektnih odnosa s roditeljima, koji su odredili njihov adolescentni razvoj. Kvaliteta objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, kako je već ranije prikazano, definirana je 'neemocionalno-kontroliranim', 'zanemarenim', 'emocionalno-prisilnim' i 'optimalnim' tipovima objektnih odnosa.

U ovom dijelu statističke obrade rezultata koristit će se metoda hi-kvadrata (χ^2) kojom se želi dokazati značajnost razlike između navedenih spolnih skupina mladih, posebno za mladiće i djevojke, s obzirom na učestalost pojedinih tipova objektnih odnosa s očevima i majkama.

4.3.2.1. Tipovi spolnosti mladića i tipovi objektnih odnosa

Statističkom obradom putem hi-kvadrat testa dobivena je značajnost ($\chi^2=18,825$; $p=0,027$) koja pokazuje da se spolne skupine mladića međusobno razlikuju s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima, što je prepoznatljivo iz rezultata prikazanih u tablici 4.3.2.1.1. i na slici 4.3.2.1.1.. Dobiveni rezultat značajnosti pokazuju da se skupine mladića određene različitim tipovima spolnog identiteta međusobno razlikuju s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima postignute u ranom adolescentnom razvoju (do 15. godine). Ovi rezultati govore u prilog očekivanju da je razvoj pojedinih tipova spolnog identiteta mladića tijekom adolescencije praćen različitim tipove objektnih odnosa s njihovim roditeljima.

Analizom prikazanih rezultata na slici 4.3.2.1.1. možemo prepoznati pravilnost koju

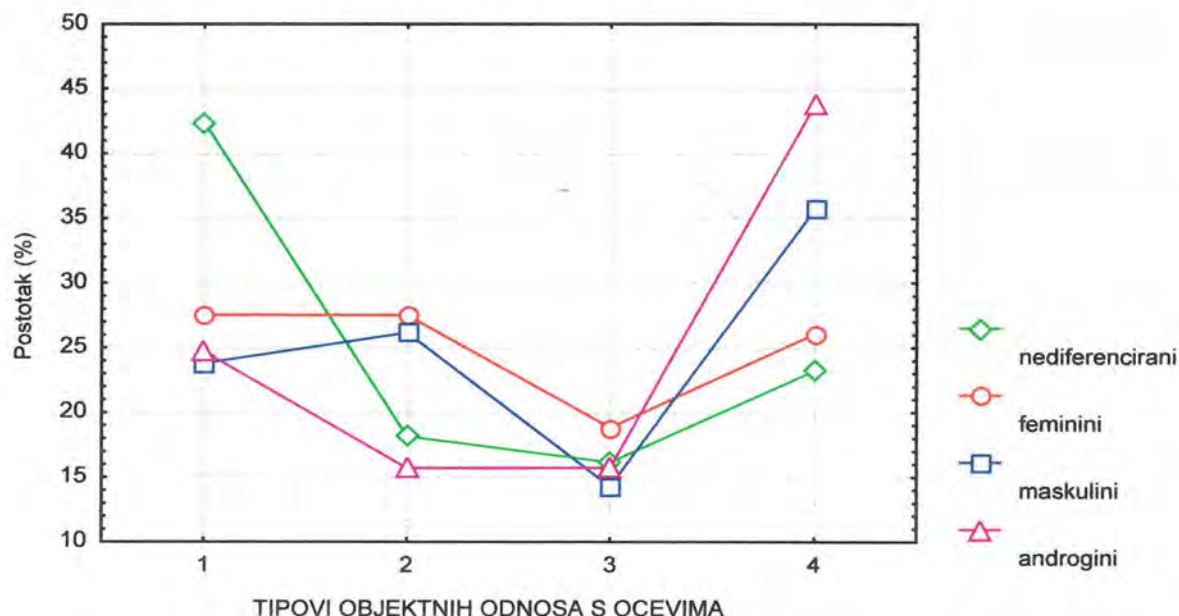
smo zapazili u ranijem dijelu obrade (4.3.1.1.) da je najveće razlikovanje između spolnih skupina s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa s očevima dobiveno između spolno nediferenciranih i androginih skupina mladića. Na osnovi rezultata i slikovnog prikaza može se prepoznati vidljiva razlika između spolno nediferenciranih i androginih mladića. Kod spolno nediferenciranih mladića dominiraju 'neemocionalno-kontrolirani' tipovi (42,42%), dok kod androginih dominiraju 'optimalni' tipovi (43,82%) objektnih odnosa s očevima. Direktnim ispitivanjem razlike između ovih dviju skupina (4x2) dobivena je značajnost razlike ($\chi^2=8,772$; $p<,05$)

Tablica 4.3.2.1.1. – Prikaz frekvencije tipova objektnog odnosa s očevima obzirom na tipove spolnog identiteta mladića

	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip	suma
nediferencirani	42 (42,42%)	18 (18,18%)	16 (16,16%)	23 (23,23%)	99
feminini	19 (27,54%)	19 (27,54%)	13 (18,84%)	18 (26,08%)	69
maskulini	20 (23,81%)	22 (26,19%)	12 (14,29%)	30 (35,71%)	84
androgini	22 (24,72%)	14 (15,73%)	14 (15,73%)	39 (43,82%)	89
Suma	103	73	55	110	341

$$\chi^2=18,825, df=9, p=,0267$$

SLIKA 4.3.2.1.1. Prikaz postotka učestalosti tipova objektnih odnosa s očevima u spolnim skupinama mladića

Značajnost razlike s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima dobivena je i između spolno nediferenciranih i maskulinih skupina mladića ($\chi^2=8,530$; $p<,05$). To se može prepoznati kroz sličnost rezultata maskulinih i androginih skupina. Kod maskulinih (35,71%) kao i kod androginih (43,82) mladića dominira 'optimalni' tip objektnog odnosa s njihovim očevima. Razlika između skupina femininih i maskulinih mladića na razini značajnosti nije

dobivena.

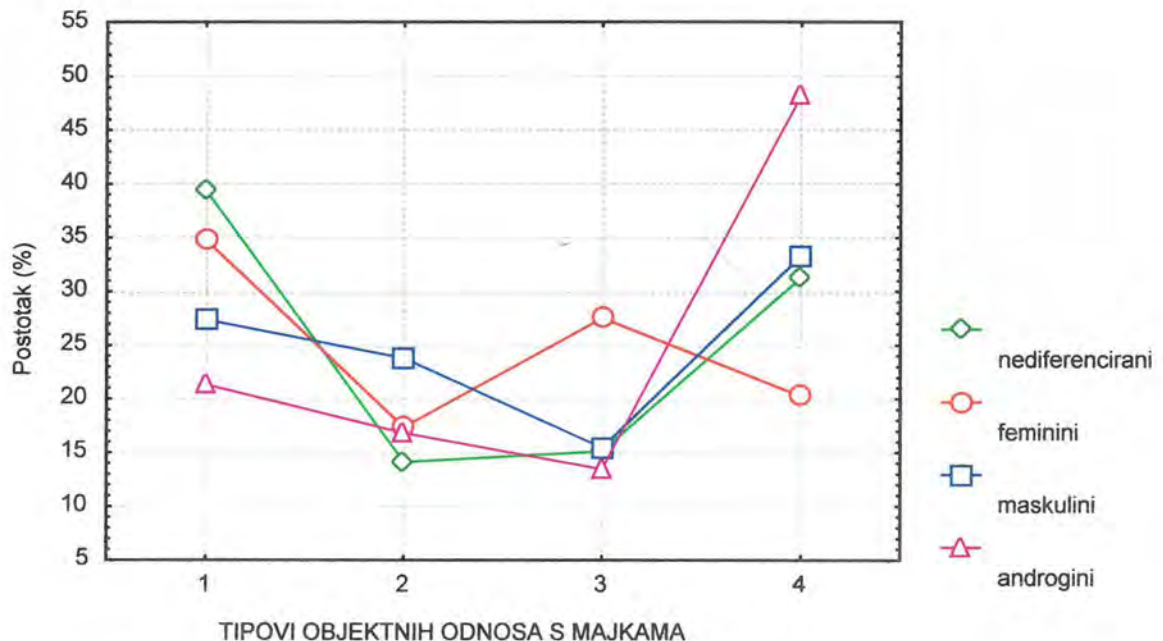
Tablica 4.3.2.1.2. – Prikaz frekvencije tipova objektnog odnosa s majkama obzirom na tipove spolnog identiteta mladića

	{1} neemociionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip	suma
nediferencirani	39 (39,39%)	14 (14,14%)	15 (15,15%)	31 (31,31%)	99
feminini	24 (34,78%)	12 (17,39%)	19 (27,54%)	14 (20,29%)	69
maskulini	23 (27,38%)	20 (23,81%)	13 (15,48%)	28 (33,33%)	84
androgini	19 (21,35%)	15 (16,85%)	12 (13,48%)	43 (48,31%)	89
Suma	105	61	59	116	341

$$\chi^2=22,865, df=9, p=,0065$$

U analizi učestalosti pojedinih tipova objektnog odnosa s majkama kod spolnih skupina mladića može se također prepoznati slična pojavnost kao u prethodnoj analizi. U statističkoj obradi dobivena je značajnost razlike ($\chi^2=22,865$; $p=0,0065$) koja potvrđuje različitost navedenih spolnih skupina mladića s obzirom na učestalost pojedinih tipova objektnih odnosa s majkama. Ova podudarnost se vidi kroz usporedbu prikazanih krivulja na slikama 4.3.2.1.1 i 4.3.2.1.2.

SLIKA 4.3.2.1.2. Prikaz postotka učestalosti tipova objektnih odnosa s majkama u spolnim skupinama mladića

Ovi rezultati potvrđuju istu pravilnost u značenju objektnog odnosa s majkama kao i s očevima na području postignute spolnosti mladića. Međutim pojedinačnim ispitivanjem značajnosti razlike, ona je dobivena samo između spolno nediferenciranih i androginih skupina mladića ($\chi^2=8,703$; $p<,05$). Kao u prethodnom ispitivanju značajnosti razlike učestalosti tipova objektnih odnosa s očevima između spolnih skupina mladića, i ovdje možemo prepoznati da se značajna razlika između spolnih skupina može prepoznati kroz

'neemocionalno-kontrolirani' i optimalni' tip objektivnih odnosa. 'Neemocionalno-kontrolirani' tip odnosa s majkom najprisutniji je kod spolno nediferenciranih mladića s obzirom na druge spolne skupine kao i u prethodnoj analizi. 'Optimalni' su tipovi objektivnih odnosa s majkama (48,31%) i očevima (43,82%) najučestalije prisutni kod androginih mladića. Najniža je učestalost 'optimalnog' tipa objektivnih odnosa s majkama prisutna kod femininih mladića (20,29%). Ta razlika između androginih i nediferenciranih mladića u tipovima objektivnih odnosa prepoznata je i kroz 'neemocionalno-kontrolirani' tip koji je najviše je prisutan kod skupine spolno nediferenciranih (39,39%), a najmanje kod androginih mladića (21,35%).

4.3.2.2. Tipovi spolnosti djevojaka i tipovi objektivnih odnosa

U statističkoj je obradi učestalosti pojave *tipova objektivnih odnosa s očevima* s obzirom na tipove spolnog identiteta djevojaka, kao i u prethodnom ispitivanju mladića, dobivena značajna vrijednost ($\chi^2=17,819$; $p=,0374$). Ovi rezultati potvrđuju da se skupine djevojaka različitih tipova spolnih identiteta postignutih u kasnoj adolescenciji međusobno značajno razlikuju u tipova objektivnih odnosa koje su postigle s očevima u ranijem razvoju (do 15. godine) i koji su odredili njihov adolescentni razvoj.

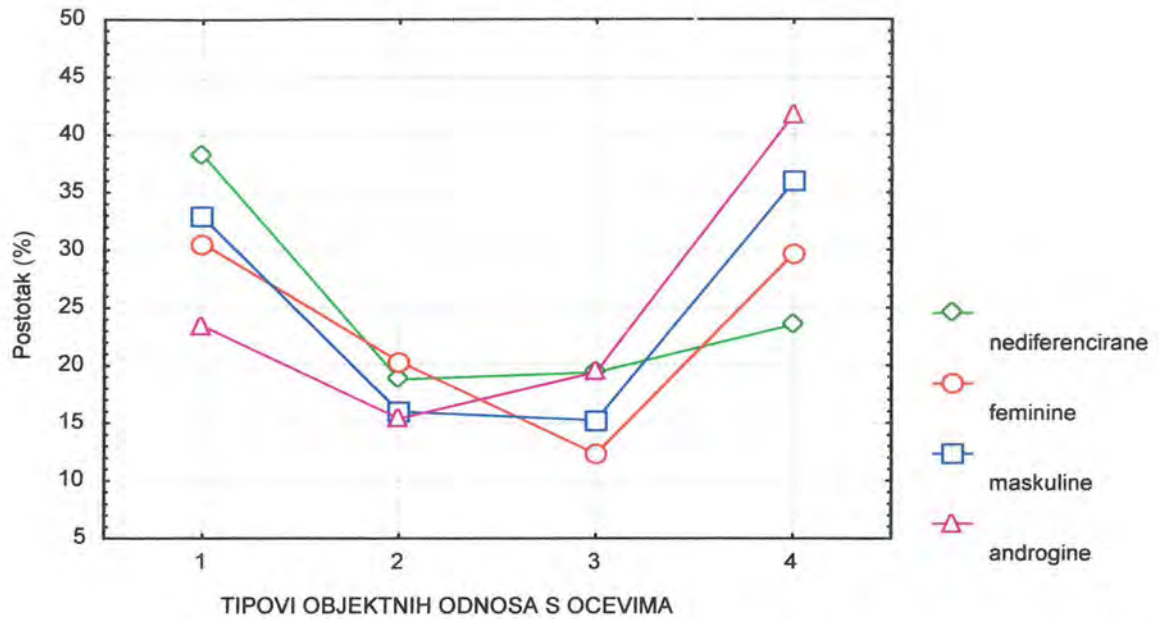
Tablica 4.4.2.2.1. – Prikaz frekvencije tipova objektivnog odnosa s očevima obzirom na tipove spolnog identiteta djevojaka

	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip	suma
nediferencirani	65 (38,24%)	32 (18,82%)	33 (19,41%)	40 (23,53%)	170
feminini	33 (30,56%)	22 (20,37%)	21 (12,35%)	32 (29,63%)	108
maskulini	43 (32,82%)	21 (16,03%)	20 (15,27%)	47 (35,88%)	131
androgini	41 (23,43%)	27 (15,43%)	34 (19,43%)	73 (41,71%)	175
Suma	182	102	108	192	584

χ^2 : 17,819, df=9, p=,0374

Analizom prikazanih rezultata u tablici 4.3.2.2.1. i slici 4.3.2.2.1. prepoznatljiva je ista ranije opisana pojavnost kao kod mladića. Upravo razlika između spolno nediferenciranih i androginih djevojaka najbolje je izražena kroz 'neemocionalno-kontrolirani' i 'optimalni' tip objektivnih odnosa s očevima. Kod spolno nediferenciranih djevojaka dominira 'neemocionalno-prisilni' tip (38,24%), dok kod androgenih djevojaka dominira 'optimalni' tip (42,71%) objektivnih odnosa s njihovim očevima. Posebnim ispitivanjem značajnosti razlike (4x2) između svih spolnih skupina značajnost je dobivena samo između ovih dviju skupina ($\chi^2=16,607$; $p<,01$). Analizom rezultata testiranja značajnosti (χ^2) nisu dobiveni rezultati značajnosti razlike između maskulinih i femininih djevojaka.

SLIKA 4.3.2.2.1. Prikaz postotka učestalosti tipova objektnih odnosa s ocevima u spolnim skupinama djevojaka

U analizi učestalosti pojedinih tipova objektnih odnosa s majkama kod pojedinih spolnih skupina djevojaka može se također prepoznati slična pojavnost kao i u svim prethodnim analizama. U statističkoj obradi dobivena je značajna razlika ($\chi^2=24,439$; $p=0,0037$), koja potvrđuje različitost navedenih spolnih skupina djevojaka s obzirom na tipove objektnih odnosa s majkom u njihovu adolescentnom razvoju.

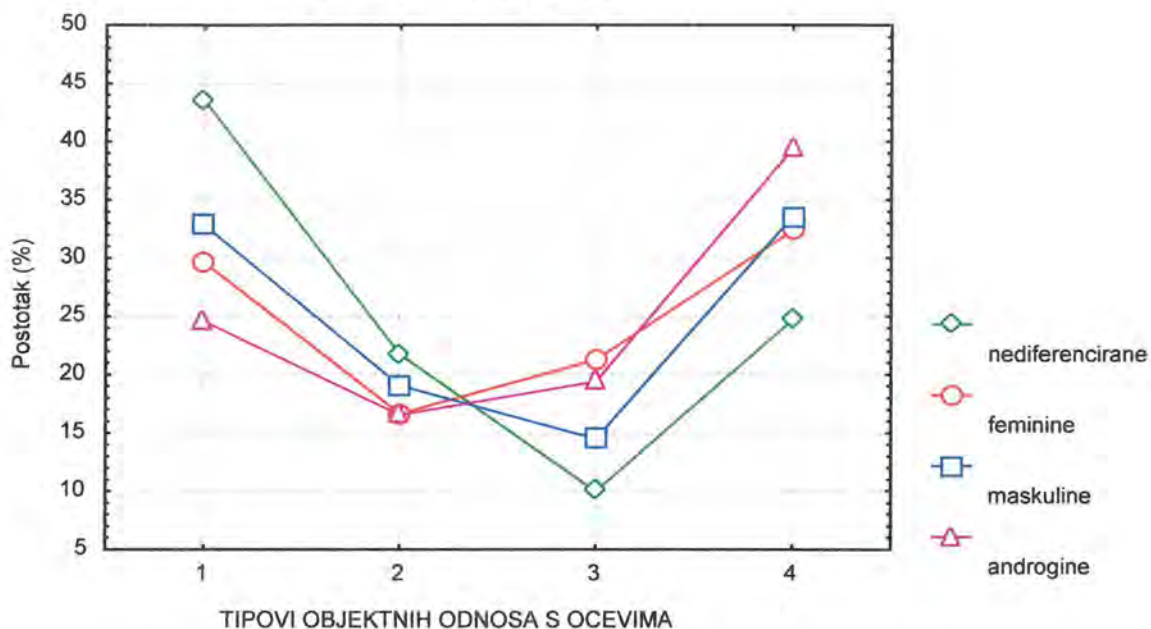
Tablica 4.4.2.2.2. – Prikaz frekvencije tipova objektnog odnosa s majkama obzirom na tipove spolnog identiteta djevojaka

	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip	suma
nediferencirani	74 (43,53%)	37 (21,76%)	17 (10,00%)	42 (24,71%)	170
feminini	32 (29,63%)	18 (16,67%)	23 (21,30%)	35 (32,40%)	108
maskulini	43 (32,83%)	25 (19,08%)	19 (14,50%)	44 (33,59%)	131
androgini	43 (24,57%)	29 (16,57%)	34 (19,43%)	69 (39,43%)	175
Suma	192	109	93	190	584

χ^2 24,439, $df=9$, $p=,0037$

Analizom prikazanih rezultata u tablici 4.3.2.2.2. i slici 4.3.2.2.2. prepoznatljiva je ista ranije opisana pojavnost. Razlika između spolno nediferenciranih djevojaka i androginih djevojaka najbolje se može prepoznati dominantnom prisutnošću 'neemocionalno-prisilnog' (43,53%) tipa objektnih odnosa kod spolno nediferenciranih i 'optimalnog' (39,43%) tipa kod androginih djevojaka.

SLIKA 4.3.2.2.1. Prikaz postotka ucestalosti tipova objektnih odnosa s ocevima u spolnim skupinama djevojaka

Ispitivanjem značajnosti razlike (2x4) između pojedinih skupina spolnosti djevojaka s obzirom na tipove objektnih odnosa s majkama značajnost je dobivena između spolno nediferenciranih i androginih ($\chi^2=23,072$; $p<,01$), femininih ($\chi^2=11,753$; $p<,05$) i maskulinih ($\chi^2=8,843$; $p<,05$) skupina djevojaka.

4.3.2.3. Interpretacija dobivenih rezultata

U ovom dijelu statističke obrade na svim ispitivanim područjima potvrđena je *druga hipoteza* koja se zasniva na pretpostavci o povezanosti kvalitete objektnih odnosa adolescenata i njihovih roditelja tijekom adolescentnog razvoja s postignutim tipovima spolnog identiteta adolescenata u razdoblju kasne adolescencije. U prvome je dijelu (4.3.1.) kroz rezultate jednosmjerne analize varijance (ANOVA) dobivena potvrda ove hipoteze. U tome dijelu obrade rezultata dobiven je značajni učinak kvalitete objektnih odnosa s njihovim roditeljima, određene rezultatima na PBI dimenzijama, u razlikama između skupina adolescenata obaju spolova određenih različitim tipovima spolnog identiteta. Potvrda je također dobivena i kroz testiranje značajnosti LSD postupkom razlike između spolnih skupina gdje se posebno izdvajaju skupine androginih i spolno nediferenciranih mladića i djevojaka. Te se skupine mladića i djevojaka značajno međusobno razlikuju u kvaliteti objektnih odnosa s roditeljima.

U ovom dijelu (4.3.2.) zadatak je bio ispitati koliko se spolne skupine mladića i djevojaka, određene postignutim tipovima spolnog identiteta u kasnoj adolescenciji, međusobno razlikuju u tipovima objektnog odnosa s roditeljima koji su određivali njihov

adolescentni ranoj. Na osnovi svih dobivenih rezultata hi-kvadrat testa osim ove opće potvrde, postignuti su i specifični rezultati koji pokazuju da je značajnost razlike u svim ispitivanim situacijama dobivena između androginih i nediferenciranih skupina mladića i djevojaka s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima i majkama. Ovi rezultati se podudaraju s rezultatima iz prethodnog ispitivanja (4.3.1.) gdje je također LSD post-hoc postupkom dobivena značajnost razlike između ovih dviju spolnih skupina kod obaju spolova.

Uspoređujući s ranije prikazanim rezultatima istraživanja Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32) i Forbera i Adams-Curtis (33) može se zapaziti podudarnost da je kod oba spola dobivena značajnost razlike između androginih i nediferenciranih skupina. U odnosu na istraživanje Schawaba²³² ovi rezultati pokazuju identičnost između mladića i djevojaka. Ta identičnost između spolova može se prepoznati na način da je 'optimalni' tip objektnih odnosa s oba roditelja dominantno prisutan kod androginih mladića i djevojaka, i da je 'neemocionalno-kontrolirani' tip objektnih odnosa s oba roditelja dominantno prisutan kod spolno nediferenciranih skupina mladića i djevojaka. Kako je već ranije prikazano, ovi tipovi objektnih odnosa predstavljaju dvije krajnosti s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa. U odnosu na postojeća istraživanja (32,33) može se zapaziti da rezultati ovog istraživanja pokazuju da se androgini i spolno nediferencirani adolescenti obaju spolova razlikuju u kvaliteti objektnih s oba roditelja kako to zapažaju Haiglera, Daya i Marshalla (32), a ne samo s roditeljima suprotnog spola kako to zapažaju Forber i Adams-Curtis (33).

4.4. OBJEKTNI ODNOS I SPOLNE KARAKTERISTIKE MLADIH

Sam naslov ove obrade rezultata pokazuje da je u središtu interesa ovog dijela istraživanja povezanost kvalitete objektivnih odnosa adolescenata s roditeljima, određen razvojem do petnaeste godine, s kasnije postignutim njihovim maskulinitetom i femininitetom spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije. U ovom dijelu kroz ispitivanje *treće hipoteze* istraživanja, **cilj** je *ispitati, prvo, postoji li i koliki je udio dimenzija (briga-odbačenosti i autonomije-kontrole) objektivnog odnosa s očevima i majkama u postignutim maskulinitetom i femininitetom spolnim karakteristikama mladića i djevojaka i zatim, drugo, ispitati razlikuju li se međusobno skupine mladića i djevojaka određene različitim tipovima objektivnih odnosa s roditeljima u razini postignutih maskulinitetom i femininitetom spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije.*

Na osnovi postavljenog cilja istraživanja u ovom dijelu obrade *prvi zadatak* je putem multiple regresijske analize ispitati udio kvalitete objektivnih odnosa izraženih rezultatima na PBI dimenzijama (briga-odbačenost i autonomija-kontrola) u postignutim rezultatima maskulinitetom i femininitetom spolnih karakteristika mladića i djevojaka. U slijedećem dijelu, *drugi zadatak* je putem jednosmjerne i dvosmjerne analize varijance (ANOVA) ispitati postojanje značajnog učinka kvalitete objektivnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima, izraženih neemocionalno-kontroliranim, zanemarenim, emocionalno-prisilnim i optimalnim tipovima, u postignutoj razini maskulinitetom i femininitetom mladića i djevojaka. U okviru ovog zadatka upotrebljavao se LSD post-hoc postupak za ispitivanje značajnosti razlike između navedenih skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektivnih odnosa s obzirom na postignute rezultate na dimenzijama BSRI maskulinitetom i femininitetom. Tako se u ovom dijelu obrade rezultata koristi (a) multipla regresijska analiza, dok se u drugome dijelu koristi (b) jednosmjerna i dvosmjerna analiza varijance (ANOVA) i (c) LSD post-hoc postupak za ispitivanje značajnosti razlike nezavisnih uzoraka.

4.4.1. Udio dimenzija objektivnih odnosa u postignutim karakteristikama spolnosti mladića i djevojaka

U ovome dijelu *zadatak* je ispitati postoji li i koliki je udio dimenzija (briga-odbačenost i autonomija-kontrola) objektivnih odnosa s očevima i majkama u postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. Na osnovi rezultata multiple regresijske analize može se dobiti uvid o postojanju značajnosti udjela (F-vrijednosti) karakteristika (dimenzija) objektivnih odnosa s oba roditelja u rezultatima postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika mladića i djevojaka. Putem dobivenih R^2 -vrijednosti može se dobiti uvid u količinu (postotak) tog udjela. Na kraju, dobivenim značajnim beta-vrijednostima može se dobiti uvid u količinu i smjer doprinosa dimenzija objektivnog odnosa s očevima i majkama u postignutim maskulinim i femininim karakteristikama mladića i djevojaka.

Tablica 4.4.1. – Rezultati multiple regresijske analize nezavisnih varijabli briga-odbačenost i autonomija-kontrola s ocem i majkom obzirom na zavisne varijable maskuliniteta i femininiteta kod mladića i djevojaka.

VARIJABLE	MASKULINOST		FEMININOST			
	Beta	p	beta	p		
MLADIĆI						
A-K otac	.137	.073*	$R^2 = 0,094$	-.136	.076*	$R^2 = 0,088$
B-O otac	.307	.000	df = 4	.172	.012	df = 4
A-K majka			$F(4,336) = 8,756$			$F(4,336) = 8,065$
B-O majka	-.162	.019	p = 0,000	.171	.014	P = 0,000
DJEVOJKE						
A-K otac			$R^2 = 0,047$.161	.005	$R^2 = 0,077$
B-O otac	.157	.002	df = 4	.105	.031	df = 4
A-K majka			$F(4,579) = 7,141$	-.164	.007	$F(4,579) = 12,004$
B-O majka			p = 0,000	.193	.000	p = 0,000

Iz analize dobivenih rezultata, izraženih u tablici 4.4.1., vidljivo je da varijable objektivnog odnosa mladića s oba roditelja imaju značajni udio od 8,8% do 9,4% u varijanci rezultata dobivenih na dimenzijama BSRI maskuliniteta i femininiteta. Na osnovi dobivenih rezultata maskuliniteta ($F=8,756$; $p=,000$) i femininiteta ($F=8,065$; $p=,000$) može se zaključiti o značajnosti tog udjela. Kod djevojaka je na području maskuliniteta dobiven udio od 4,7% ($F=7,141$; $p=,000$) i 7,7% na području femininiteta ($F=12,004$; $p=,000$).

Dobiveni rezultati vode zaključku da kvaliteta objektivnog odnosa s roditeljima, izraženih dimenzijama briga-odbačenost i autonomija-kontrola, ima značajni udio u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. Važno je zapažanje o najnižoj razini udjela objektivnih odnosa u postignutoj maskulinitetu (4,7%) djevojaka. Ovaj rezultat pokazuje različitost udjela objektivnih odnosa u odnosu na postignutu femininitet (7,7%)

djevojaka te u maskulinitet (9,4%) i femininost mladića (8,8%). Ovi rezultati bi mogli poslužiti kao potvrda da objektni odnosi djevojaka s roditeljima nemaju jednako pozitivno značenje za razvoj njihove maskuliniteta kao što to imaju za razvoj njihove femininosti ili za razvoj maskuliniteta i femininosti mladića. Ovo će se zapažanje kasnije posebno raspraviti u sklopu analize beta-vrijednosti.

4.4.1.1. Interpretacija rezultata mladića

Iz dobivenih rezultata, prikazanih u tablici 4.4.1., vidljivo je da su u objašnjenju varijance zavisnih varijabli maskuliniteta i femininost mladića dobiveni rezultati značajnog udjela od 9,4% i 8,8% nezavisnih varijabli određenih PBI dimenzijama objektnih odnosa s njihovim roditeljima. Ovi rezultati potvrđuju očekivanja da postignuta kvaliteta objektnih odnosa mladića s roditeljima (do 15-te godine) ima tijekom adolescentnog razvoja važnu ulogu u razvoju njihovih maskulinih i feminih spolnih karakteristika. U ovom će se dijelu interpretirati rezultati beta-vrijednosti koji mogu pokazati o količini i smjeru tog udjela. Na osnovi tih rezultata moguće je dobiti uvid o različitom i specifičnom doprinosu tih pojedinih varijabli objektnih odnosa u postignutim maskulinitetima i feminitetima mladića. U tablici 4.4.1. prikazane su beta-vrijednosti koje su dobivene na razini značajnosti. U slučaju dimenzije A-K prikazane su vrijednosti u zagradama koje su na granici značajnosti (*) i koje će utoliko biti posebno interpretirane.

Briga se očeva i majki, izrađena rezultatima na PBI dimenzija **briga-odbačenost**, pokazuje posebno važnom za razvoj spolnosti mladića. Tako dobiveni rezultati pokazuju značajni pozitivan doprinos razine brige očeva u postignutoj maskulinitetu (beta=0,307; p=,000) i femininosti (beta=0,172; p=,012) mladića. Rezultati doprinosa majčina brige također pokazuju statistički značajne vrijednosti za objašnjenje postignute maskuliniteta i femininosti mladića. Međutim, ovi rezultati pokazuju različito značenje majčine brige u postignutim maskulinitetima i feminitetima mladića. Ovi rezultati prije svega potvrđuju klinička i psihoterapijska zapažanja o važnosti brige očeva za razvoj spolnosti mladića tijekom adolescencije. Ovi rezultati idu u prilog zapažanja dobivenim u prethodnom ispitivanju značajnosti razlike između skupina mladića određenih tipovima spolnog identiteta na dimenzijama objektnog odnosa s njihovim očevima. U tom su dijelu ispitivanja rezultati¹ pokazali postojanje značajne razlike između spolno nediferenciranih i ostalih spolnih skupina mladića s obzirom na brigu očeva (na dimenziji brige-odbačenosti). Upravo skupinu spolno nediferenciranih mladića karakterizira značajno niža razina očeve brige u odnosu na sve ostale spolne skupine.

¹ tablica 4.3.1.2.3.

Za razliku od brige očeva, briga majki ima drugačije značenje. Tako u postignutoj maskulinitetu mladića ($\beta = -0,171$; $p = 0,014$) majčina briga pokazuje negativan doprinos, dok u femininosti mladića ($\beta = 0,162$; $p = 0,000$) pokazuje pozitivan doprinos. Ovi rezultati pokazuju da je viša razina brige majki ima pozitivno značenje za razvoj femininosti, dok istovremeno ima negativno značenje za razvoj maskuliniteta mladića. Ovi rezultati imaju svoju potvrdu i kroz ispitivanje značajnosti razlike između skupina mladića određenih tipovima spolnog identiteta koja je prikazana u tablici 4.3.1.1.2 i slici 4.3.1.1. Dobiveni rezultati pokazuju da se androgina skupina mladića značajno razlikuje od maskuline i nediferencirane spolne skupine mladića u višoj razini brige majki. Razlika između ovih skupina je upravo prepoznatljiva kroz razinu postignute femininosti.

Posebno je važno interpretirati rezultate dobivene s obzirom na značenje autonomije s očevima, izraženu rezultatima na PBI dimenzija **autonomija-kontrola**, u postignutim spolnim karakteristikama mladića. Dobiveni rezultati, koji su dobiveni na granici značajnosti, pokazuju da je viša razina autonomije mladića s očevima praćena i višom razinom postignute maskuliniteta ($\beta = 0,137$; $p = 0,073$), dok je niska razina autonomnosti (viša razina kontrole) s očevima praćena višom razinom postignute femininosti ($\beta = -0,136$; $p = 0,076$). Ovi rezultati pokazuju važnost postignute razine autonomije s očevima, jednako kao i brige majki za diferenciranje postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika mladića.

Analizirajući dobivene rezultate karakteristika objektivnih odnosa s očevima i majkama, s obzirom na postignute maskuline i feminine karakteristike mladića, možemo zapaziti pravilnost da je *femininost* mladića povezana s niskom razinom autonomije s očevima i višom razinom brige majki, dok je njihova *maskulinitet* povezana s visokom razinom autonomije s očevima i niskom razinom brige majki. U obje situacije zajednička konstantna vrijednost je postojanje brige očeva, za koju je već zapaženo da ima značajnu ulogu u razvoju obiju spolnih karakteristika i da je njena odsutnost praćena spolno nediferenciranim tipom spolnog identiteta.

Dobiveni rezultati pokazuju, sumirajući rezultate brige očeva i autonomije s njima u razvoju spolnih karakteristika mladića, da u postignutoj maskulinitetu pozitivno značenje ima '*optimalni*' tip, dok u postignutoj femininosti '*emocionalni-prisilni*' tip objektivnog odnosa s očevima.

4.4.1.2. Interpretacija rezultata djevojaka

Prikazani rezultati multiple regresijske analize, jednako kao i kod mladića, potvrđuju očekivanja određena trećom hipotezom istraživanja. Dobiveni rezultati potvrđuju značajni udio karakteristika objektivnih odnosa djevojaka s roditeljima u kasnije postignutim njihovim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama. U interpretaciji rezultata važno se osvrnuti na nisku razinu udjela objektivnih odnosa u razvoju maskuliniteta (4,7%) djevojaka u odnosu na njihovu femininost (7,7%) i jednako tako u odnosu na maskulinitet (9,4%) i femininost (8,8%) mladića. Ovi rezultati pokazuju nepovoljno značenje objektivnih odnosa za razvoj maskuliniteta djevojaka.

Dobiveni rezultati, izraženi beta-vrijednostima u tablici 4.4.1., pokazuju da u postignutoj *maskulinitetu* djevojaka značajni doprinos ima samo razina očeve brige (beta=0,157, p=,002). Očeva briga se pokazuje važnom i na području postignute *femininosti* djevojaka (beta=0,105, p=,031). U ovom se dijelu može prepoznati sličnost sa spolnim razvojem mladića kod kojih jednako tako briga očeva ima značajni udio u postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama. Analiza rezultata postignute femininosti djevojaka pokazuje da, osim brige očeva (beta=0,105; p=0,031), značajni doprinos ima i briga majki (beta=0,193; p=0,000). Različitost udjela roditelja u postignutoj femininosti dobivena je s obzirom na prihvaćanje autonomnosti njihovih kćeri. Tako je u rezultatima postignute femininosti djevojaka dobiven značajno pozitivan doprinos razine autonomnosti djevojaka s očevima (beta=0,161, p=0,005) i značajno negativan udio razine autonomnosti djevojaka s (beta=-0,164; p=0,007) majkama.

Ovi rezultati posebno govore o različitom značenju objektivnog odnosa djevojaka s njihovim očevima i majkama kroz dimenziju autonomije-kontrole. Ako se sumiraju ovi rezultati s rezultatima dobivenim na dimenziji brige-odbačenosti s oba roditelja, onda možemo zapaziti da u postignutoj femininosti djevojaka pozitivan doprinos ima '*optimalni*' tip objektivnih odnosa s očevima i '*emocionalno-prisilni*' tip objektivnog odnosa s majkama. Upravo ova razlika bit će kasnije posebno obrazložena s obzirom na dobivene rezultate o različitim značenjima simbiotskog odnosa djevojaka s majkama i očevima na području razvoja psihološke prilagodbe i na području postignute spolnosti.

4.4.2. Tipovi objektnih odnosa s roditeljima i postignuta razina maskuliniteta i femininiteta mladića i djevojaka

U ovom dijelu *zadatak* je ispitati razlikuju li se međusobno skupine mladića i djevojaka određene različitim tipovima objektnih odnosa s roditeljima u razini postignutih maskuliniteta i femininiteta spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije. Prije analize značajnosti razlike između skupina mladića i djevojaka, određenih tipovima objektnih odnosa s njihovim roditeljima, s obzirom na postignute razine maskuliniteta i femininiteta u razdoblju kasne adolescencije, važno je ispitati opću opravdanost treće hipoteze upotrebom jednosmjerne analize varijance (ANOVA).

Tablica 4.4.2. – Prikaz središnjih vrijednosti varijabli psihološke prilagodbe i mjere značajnosti analize varijance za MLADIĆE i DJEVOJKE

VARIJABLE	neemocionalno-kontrolirani tip	zanemareni tip	emocionalno-prisilni tip	optimalni tip	df	F	p
MLADIĆI							
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S OČEVIMA							
maskulinitet	42,748	45,397	43,582	46,400	3/337	3,061	,028
femininitet	44,233	44,439	46,764	46,882	3/337	3,772	,011
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S MAJKAMA							
maskulinitet	42,733	46,000	42,593	46,655	3/337	5,720	,001
femininitet	43,685	43,770	46,355	47,733	3/337	6,656	,001
DJEVOJKE							
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S OČEVIMA							
maskulinitet	40,78	40,82	41,98	44,31	3/580	8,083	,000
femininitet	47,34	48,63	49,86	50,60	3/580	7,597	,000
TIPOVI OBJEKTNIH ODNOSA S MAJKAMA							
maskulinitet	40,365	41,459	43,215	43,879	3/580	7,107	,001
femininitet	47,797	48,648	50,226	50,242	3/580	5,415	,001

Rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA) kod mladića i djevojaka, izraženi F vrijednostima, potvrđuju postojanje značajnih razlika u postignutim maskulinitetima i femininitetima karakteristikama između skupina određenih tipovima objektnih odnosa s njihovim roditeljima. U daljnjem dijelu bit će prikazani rezultati LSD post hoc postupka ispitivanja značajnosti razlike između skupina određenih tipovima objektnih odnosa s roditeljima.

4.4.2.1. Tipovi objektnih odnosa mladića s očevima i postignuta razina spolnih karakteristika

U ovome dijelu obrade rezultata zadatak je potvrditi postojanje značajnosti razlike između četiri skupine mladića, određenih tipovima objektnih odnosa s očevima, s obzirom na postignute karakteristike spolnosti izražene rezultatima na BSRI dimenzijama maskuliniteti i femininosti. Rezultatima jednosmjerne analize varijance (tablica 4.4.2.) dobivena je značajnost na područja maskuliniteti ($F_{3/337}=3,772$; $p=,011$) i femininosti ($F_{3/337}=3,061$; $p=,028$) mladića. Dobiveni rezultati pokazuju da se skupine mladića određene različitim tipovima objektnih odnosa s očevima međusobno značajno razlikuju u postignutim rezultatima njihove maskuliniteti i femininosti u razdoblju kasne adolescencije. Ovi rezultati pokazuju da je kvalitete objektnih odnosa s očevima tijekom adolescentnog razvoja mogla imati važnu ulogu u razvoju spolnih karakteristika mladića.

Tablica 4.4.2.1. – Značajnost razlike (p) prosječnih vrijednosti na BSRI dimenzijama maskuliniteti (iznad dijagonale) i femininosti (ispod dijagonale) obzirom na tipove objektnih odnosa mladića s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip
/ maskuliniteti	{1} 42.748	{2} 45.397	{3} 43.582	{4} 46.400
femininiteti				
{1} 44.233		,042	,556	,002
{2} 44.439	,862		,231	,423
{3} 46.764	,049	,092		,045
{4} 46.882	,013	,036	,926	

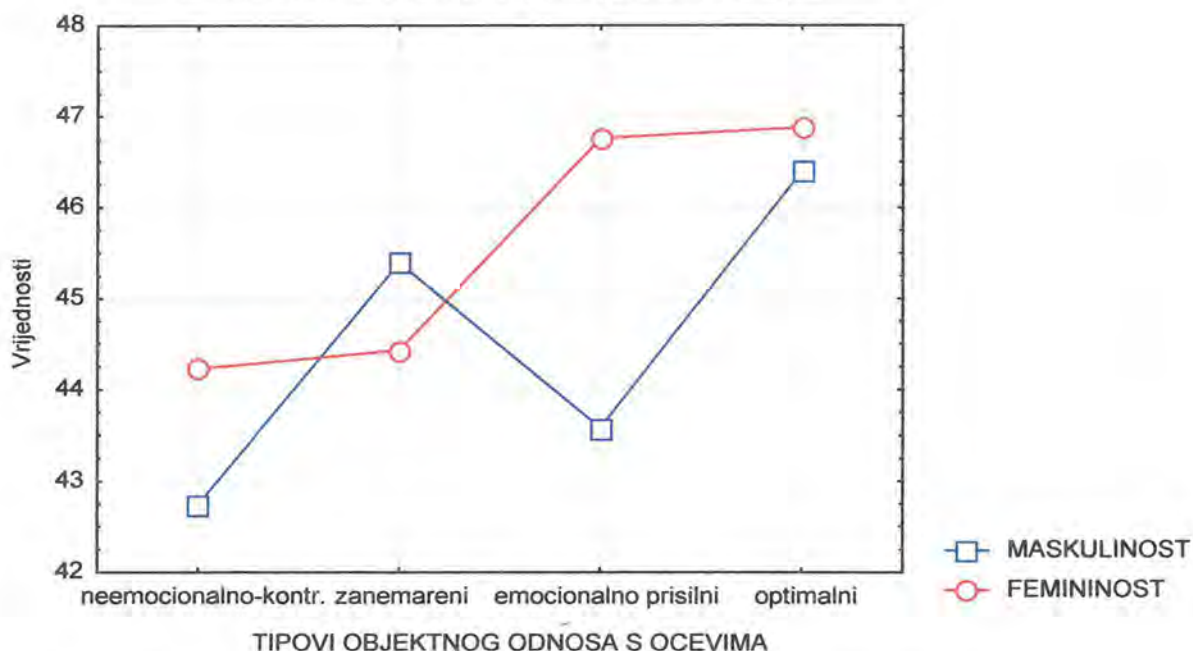
U ovome se dijelu obrade koristi LSD post-hoc postupak testiranja značajnosti razlike, izražen p vrijednostima, između skupina mladića definiranih tipovima objektnih odnosa s očevima (tablica 4.4.2.1.). U tablici su prikazane središnje vrijednosti navedenih skupina na BSRI dimenzijama maskuliniteti i femininosti.

Analizom rezultata značajnosti razlike postignute **maskuliniteti** mladića može se prepoznati da se skupina 'optimalnog' odnosa s očevima {4} značajno razlikuje od skupina 'neemocionalno-kontroliranih' {1} tipova ($p=,002$) i 'emocionalno-prisilnih' {3} tipova ($t=,045$) objektnih odnosa. Za razliku od ovih dviju skupina, sličnost u razini postignute maskuliniteti dobivena je sa skupinom mladića 'zanemarenog' {2} tipa objektnih odnosa s očevima ($p=,423$). Ova {2} skupina mladića također se značajno razlikuje od skupine mladića 'neemocionalno-kontroliranih' {1} tipova objektnih odnosa ($p=,042$). Dobiveni rezultati potvrđuju ranija zapažanja dobivena kroz multiplu regresijsku analizu, prikazanu u tablici 4.4.1., o negativnom značenju očeva kontrole u odnosima (niska razina na dimenziji autonomije-kontrole) sa sinovima za razvoj njihove maskuliniteti. Može se zaključiti da su

skupine mladića, koje karakterizira kontrolirajući aspekt {1 i 3} objektnog odnosa s očevima, postigle značajno nižu razinu maskuliniteta u odnosu na druge dvije skupine. Važno zapažanje da razlika nije dobivena između {1} i {3} skupine, što pokazuje da oba tipa objektnih odnosa koji se mogu opisati kao 'dobro' i 'loše' simbiotsko iskustvo imaju negativno značenje u razvoju maskuliniteta mladića. Na ovaj se način može zaključiti da očevo prihvaćanje i poticanje razvoja autonomnosti ima važnu ulogu u razvoju maskuliniteta mladića.

Analizom rezultata značajnosti razlike, dobivenih LSD post-hoc postupkom, postignute **femininosti** mladića može se prepoznati drugačija povezanost između tipova objektnih odnosa s očevima i postignutih karakteristika femininosti, nego što je to slučaj s maskulinitetom.

Slika 4.4.2.1.- Prikaz središnjih vrijednosti maskuliniteta i femininosti skupina mladića određenih tipovima objektnog odnosa s očevima

Rezultati dobiveni kod mladića koje karakterizira 'optimalni' tip objektnog odnosa s njihovim očevima, predstavljaju kriterijsku vrijednost za razumijevanje značenja kvalitete objektnog odnosa u razvoju spolnosti kao što je slučaj u prethodnome dijelu analize. Skupina mladića 'optimalnog' {4} tipa odnosa značajno se razlikuje u razini femininosti od skupine mladića 'neemocionalno-kontroliranog' {1} tipa ($p=,013$) i 'zanemarenog' {2} tipa ($p=,036$) objektnog odnosa s očevima. Slična razina rezultata dobivena je između skupina mladića 'optimalnog' {4} tipa i 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa objektnih odnosa s očevima ($p=,926$). Ova skupina mladića 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa ($p=,049$), jednako kao i skupina 'optimalnog' {4} tipa ($p=,013$), značajno se razlikuju od skupine mladića 'neemocionalno-prisilnog' {1} tipa odnosa s očevima.

Na osnovi izvršenih analiza može se prepoznati razlika u doprinosu tipa objektnih odnosa s očevima u postignutim rezultatima maskuliniteta i femininosti mladića. Dobiveni

rezultati pokazuju da je u objektivnom odnosu mladića s očevima, kod kojih je naglasak na većoj autonomnosti (skupine određene optimalnim i zanemarenim tipom objektivnih odnosa), postignuta viša razina maskuliniteta, dok je u situaciji veće brige očevo (skupine određene optimalnim i zanemarenim tipom objektivnih odnosa) - postignuta viša razina feminiteta mladića. Ovi rezultati potvrđuju ranija zapažanja dobivena multiplom regresijskom analizom (tablica 4.4.1.) da kombinacija visoke brige očevo, koja je shvaćena kao nužna konstantnost u razvoju spolnosti mladića, s visokom i niskom razinom autonomije u odnosu s očevima određuje razvoj prema maskulinom ili femininom spolnom identitetu mladića. To je posebno lijepo vidljivo na slici 4.4.2.1. u kojoj se može prepoznati različitost značenja tipova objektivnih odnosa s očevima u postignutoj maskulinitetu i feminitetu mladića. Na slici 4.3.2.1. mogu se prepoznati veoma upadljive razlike između ispitivanih skupina mladića određenih tipovima objektivnih odnosa u postignutim spolnim karakteristikama. Kroz prikazanu sliku može se zapaziti da skupina mladića 'optimalnog' {4} tipa objektivnog odnosa s očevima pokazuje tendenciju razvoja u smjeru androginog spolnog identiteta. Skupina mladića 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa objektivnog odnosa s očevima pokazuje tendenciju razvoja u smjeru feminog spolnog identiteta. Skupina mladića 'zanemarenog' {2} tipa objektivnog odnosa s očevima pokazuje tendenciju razvoja prema maskulinom spolnom identitetu, dok skupina mladića 'neemocionalno-kontroliranog' {1} tipa objektivnog odnosa s očevima pokazuje tendenciju razvoja u smjeru spolne nediferenciranosti.

4.4.2.2. Tipovi objektnih odnosa mladića s majkama i postignuta razina spolnih karakteristika

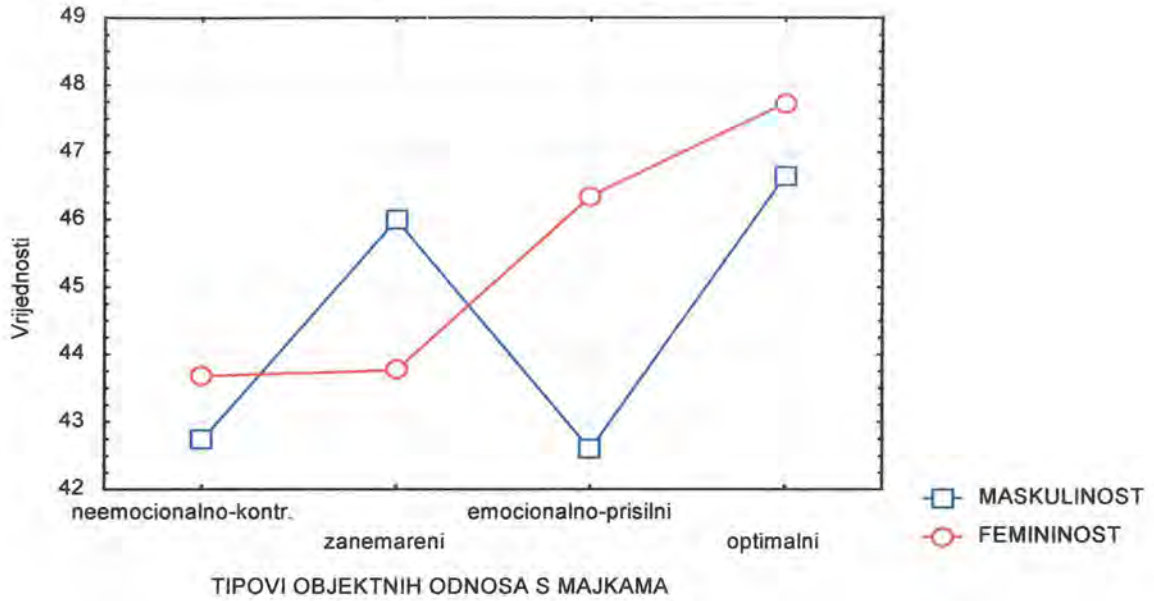
U ovom dijelu obrade rezultata zadatak je pokazati postojanje značajnosti razlike između četiriju skupina mladića, određenih tipovima objektnih odnosa s majkama, na BSRI dimenzijama maskuliniteta i femininosti. Kao i u prethodnom slučaju, kroz jednosmjernu analizu varijance prikazanu u tablici 4.4.2., dobiveni su rezultati značajnosti na području maskuliniteta ($F_{3/337}=5,720$; $p=,001$) i femininosti ($F_{3/337}=6,656$; $p=,001$) mladića. Ovi rezultati potvrđuju da se skupine mladića različitih tipova objektnih odnosa s majkama značajno razlikuju u razinama postignute maskuliniteta i femininosti na kraju adolescencije.

Tablica 4.4.2.2. – Značajnost razlike (p) prosječnih vrijednosti na BSRI dimenzijama maskuliniteta (iznad dijagonale) i femininosti (ispod dijagonale) obzirom na tipove objektnih odnosa mladića s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip
maskulinitet	{1} 42.733	{2} 46.000	{3} 42.593	{4} 46.655
femininost	{1} 43.686	,016	,918	,001
	{2} 43.770	,945	,027	,622
	{3} 46.356	,031	,063	,003
	{4} 47.733	,000	,001	,257

Analizom rezultata značajnosti razlike (p) može se u postignutoj **maskulinitetu** mladića prepoznati da se skupina koju karakterizira 'optimalni' tip objektnog odnosa s majkom {4} značajno razlikuje od skupina koje karakteriziraju {1} 'neemocionalno-kontrolirani' ($p=,001$) i {3} 'emocionalno-prisilni' ($p=,003$) tipovi objektnih odnosa. 'Optimalni' tip objektnih odnosa s majkama pokazuje sličnu razinu na području maskuliniteta kao i skupina mladića 'zanemarenog' {2} tipa ($p=,622$), koja se također značajno razlikuje od skupina mladića 'neemocionalno-kontroliranog' {1} tipa ($p=,016$) i 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa ($p=,027$) objektnih odnosa s majkama. Poput prethodno prikazanih rezultata (tablica i slika 4.4.2.1.) tipova objektnih odnosa s očevima, i ovi rezultati pokazuju negativnu ulogu majčine kontrole (niski rezultati na dimenziji autonomija-kontrola) u razvoju maskuliniteta mladića. Taj zaključak proizlazi iz sličnosti rezultata skupine mladića koje karakteriziraju kontrolirajući aspekti {1 i 3 tip} objektnog odnosa. Ove skupine su postigle značajno nižu razinu na području postignute maskuliniteta u odnosu na druge dvije skupine mladića koje karakterizira visoka razina autonomnosti u njihovu odnosu s majkama.

Slika 4.4.2.2. - Prikaz sredisnjih vrijednosti maskulnosti i femininosti skupina mladića određenih tipovima objektnih odnosa s majkama

U postignutoj *femininosti* mladića mogu se prepoznati iste pojavnosti kao i u postignutoj femininosti mladića s obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima. Dobivena je značajnost razlike između skupine 'optimalnog' {4} i skupina 'neemocionalno-kontroliranih' {1} tipova ($p=,000$) i 'zanemarenih' {2} tipova ($p=,001$) objektnih odnosa mladića s majkama. Isto zapažanje odnosi se na skupinu mladića 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa koja se značajno razlikuje od skupina 'neemocionalno-kontroliranog' {1} tipa ($p=,031$) objektnog odnosa s majkama. Značajnost razlike nije dobivena ($p=,257$) između skupina 'optimalnih' {4} i 'emocionalno-prisilnih' {3} tipova, kao ni ($p=,945$) između 'neemocionalno-kontroliranih' {1} i 'zanemarenih' {2} tipova objektnih odnosa mladića s majkama.

Zajedničkim prikazom (slika 4.4.2.2.) dobivenih rezultata maskulnosti i femininosti skupina mladića određenih tipovima objektnih odnosa s majkama mogu se prepoznati isti trendovi u razvoju spolnog identiteta mladića kao i s očevima. Iz prikazane slike može se prepoznati da skupina mladića 'optimalnog' {4} tipa objektnih odnosa s majkama pokazuje tendenciju razvoja u smjeru androginih spolnog identiteta u odnosu na skupinu 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa koja pokazuje tendenciju razvoja u smjeru femininog spolnog identiteta. Skupina 'zanemarenog' {2} tipa objektnih odnosa mladića s njihovim majkama pokazuje tendenciju spolnog razvoja prema maskulinom spolnom identitetu, dok skupina 'neemocionalno-kontroliranog' {1} tipa pokazuje tendenciju razvoja u smjeru nediferenciranog spolnog identiteta mladića.

4.4.2.3. Tipovi objektnih odnosa djevojaka s majkama i postignuta razina spolnih karakteristika

Rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA) pokazuju (tablica 4.2.2.) značajnost razlike između skupina djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s majkama u postignutim njihovim maskulinim i femininim karakteristikama. Rezultati analize varijance pokazuju značajnost na području maskuliniteta ($F_{3/580}=7,107$; $p=,000$) i femininosti ($F_{3/580}=5,415$; $p=,000$).

Tablica 4.4.2.3. – Značajnost razlike (p) prosječnih vrijednosti na BSRI dimenzijama maskuliniteta (iznad dijagonale) i femininosti (ispod dijagonale) obzirom na tipove objektnih odnosa djevojaka s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip
/ maskulinitet	{1} 40,36	{2} 41,46	{3} 43,22	{4} 43,88
femininost				
{1} 47,341		,260	,005	,000
{2} 48,627	,428		,125	,013
{3} 49,861	,007	,078		,517
{4} 50,604	,001	,037	,985	

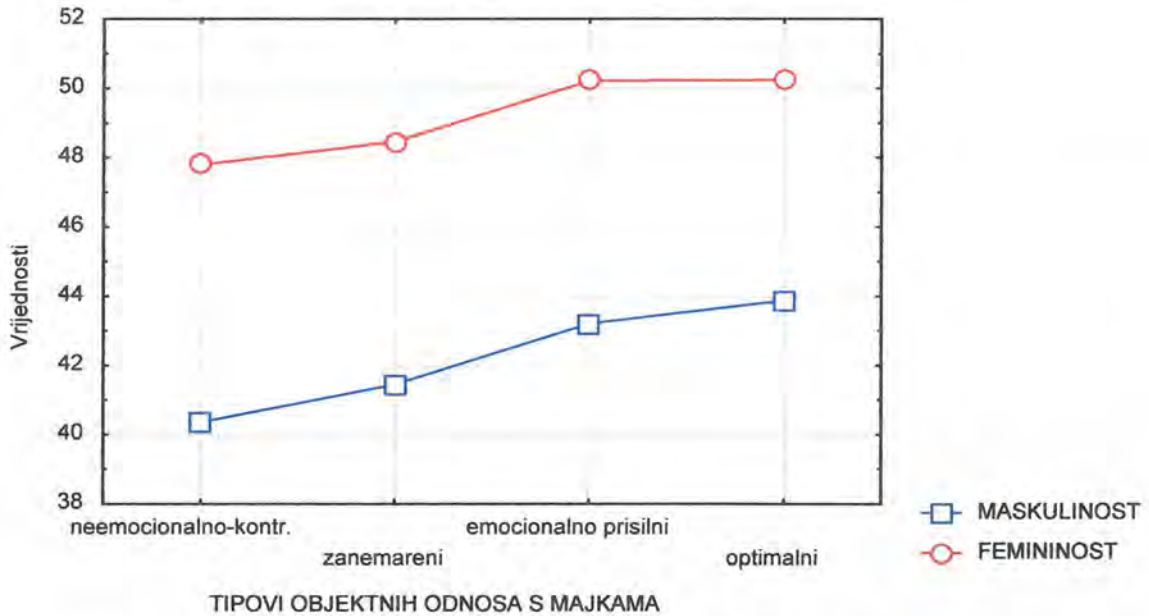
Analizom rezultata značajnosti razlike (p) može se prepoznati da su dobivene iste pojavnosti na području postignute maskuliniteta i femininosti djevojaka. Te se pojavnosti prepoznaju kroz skupine djevojaka koje karakterizira 'optimalni' {4} tip objektnih odnosa s majkama, a koje su postigle značajno višu razinu maskuliniteta i femininosti u odnosu na skupine djevojaka 'neemocionalno-kontroliranog' {1} tipa ($p=,000$; $p=,000$) i zanemarenog' {2} tipa objektnih odnosa ($p=,011$; $p=,029$). Važno se zapažanje odnosi na postojanje podudarnosti između skupina djevojaka 'optimalnih' {4} i 'emocionalno-prisilnih' {3} tipova objektnih odnosa s majkama u razinama postignute maskuliniteta ($p=,508$) i femininosti ($p=,985$). Ove skupine, kako je vidljivo na slici 4.3.2.3., pokazuju najvišu razinu postignutih maskuliniteta i femininosti.

Važno je zapažanje o trendovima razvoja spolnog identiteta djevojaka s obzirom na značenje tipova objektnih odnosa s majkom za razvoj njihove maskuliniteta i femininosti. Na osnovi slike 4.3.2.3., može se prepoznati da skupine 'optimalnog' {4} i 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa odnosa s majkom pokazuju razvoju prema androginom tipu spolnog identiteta, dok druge dvije skupine djevojaka pokazuju tendenciju prema spolno nediferenciranom spolnom identitetu.

Posebno je važno zapažanje razlike u odnosu na dobivene rezultate mladića. Dobiveni rezultati, u skladu s zapažanjem Stollera (17), pokazuju različito značenje simbiotskog odnosa s majkama u razvoju muške i ženske spolnosti. Ovu različitost značenja simbiotskog iskustva

u razvoju adolescentnom razvoju mladića i djevojaka je prepoznao Blos (23), što je prikazano u uvodnom dijelu (1.3.6.). Ovu je razliku Blos prepoznao u općem razvoju. Ovi dobiveni rezultati pokazuju da je razlika između spolova s obzirom na značenje objektnih odnosa dobivena u razvoju maskulinih spolnih karakteristika. Kod skupine mladića 'emocionalno-prisilnog' {3} tipa objektnog odnosa s majkama, koji možemo izjednačiti sa simbiotskom kvalitetom odnosa, dobivena je značajno niža razina formirane maskuliniteti u odnosu na 'optimalni' tip, što nije dobiveno kod djevojaka.

Slika 4.4.2.3. - Prikaz središnjih vrijednosti maskuliniteti i femininiteti skupina djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s majkama

Tu razliku u trendovima razvoja spolnosti mladića i djevojaka može se prepoznati kroz prikazane slike 4.4.2.2. i 4.4.2.3. Dobivene vrijednosti maskuliniteti i femininiteti pokazuju posebnu razliku između mladića i djevojaka kroz 'emocionalno-prisilni' {3} tip odnosa s majkama. Ovo će se zapažanje posebno ispitati dvosmjernom analizom varijance (ANOVA) u kojoj će se ispitati razlika između spolova s obzirom na učinak tipova objektnih odnosa u postignutim maskulinim i femininim karakteristikama.

4.4.2.4. Tipovi objektnih odnosa djevojaka s očevima i postignuta razina spolnih karakteristika

Rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA) pokazuju (tablica 4.2.2.2.) značajnost razlike između skupina djevojaka određenih tipovima objektnih odnosa s očevima u postignutoj maskuliniteti ($F_{3/580}=8,083$; $p=0,000$) i femininosti ($F_{3/580}=7,597$; $p=0,000$). Dobiveni rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA) u ovom slučaju, kao u sva tri prethodna, pokazuju da tipovi objektnih odnosa s roditeljima značajno determiniraju razinu spolnosti mladića i djevojaka što rezultira razlikom u razini postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije. Time je još jednom potvrđena osnovna hipoteza da postignuta kvaliteta objektnog odnosa s roditeljima, određena tipovima objektnog odnosa, ima važnu ulogu u razvoju maskulinih i femininih karakteristika tijekom adolescencije.

Tablica 4.4.2.4. – Značajnost razlike (p) prosječnih vrijednosti na BSRI dimenzijama maskuliniteti (iznad dijagonale) i femininosti (ispod dijagonale) obzirom na tipove objektnih odnosa djevojaka s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

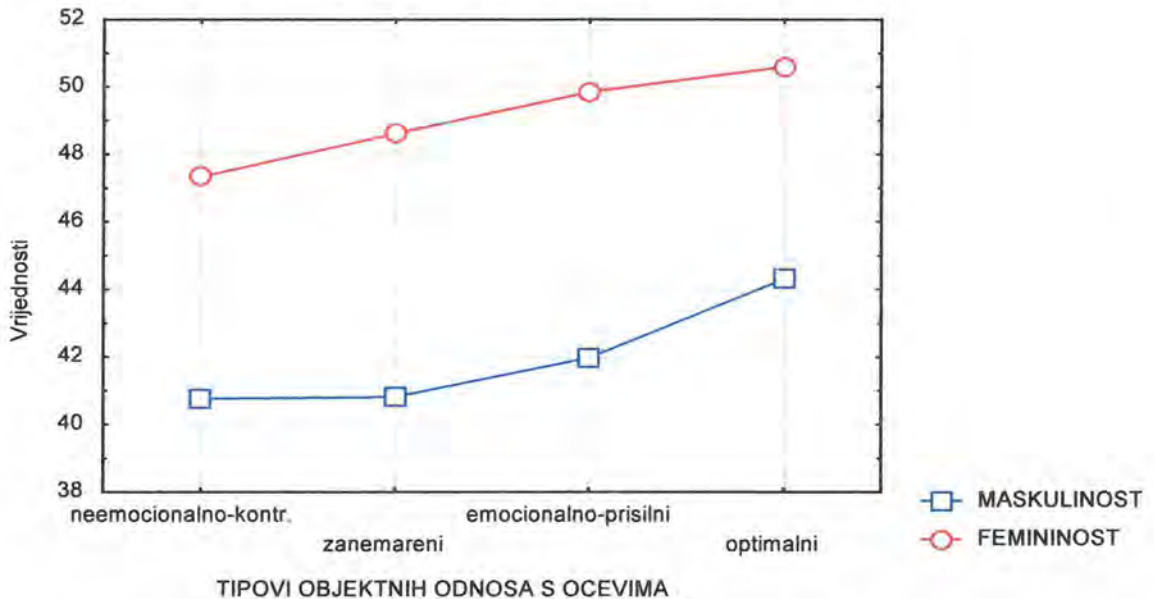
	{1} neemocionalno-kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno-prisilni tip	{4} optimalni tip
/ maskulinitet	{1} 40.769	{2} 40.823	{3} 41.981	{4} 44.307
femininitet				
{1} 47.341		,956	,208	,000
{2} 48.627	,120		,290	,000
{3} 49.861	,002	,182		,015
{4} 50.604	,000	,016	,356	

Analizom rezultata, prikazanih u tablici 4.4.2.4., može se zapaziti da s obzirom na tipove objektnih odnosa djevojaka s očevima postoji razlika u postignutim njihovim maskulinitetima i femininitetima spolnim karakteristikama. Na području **maskuliniteti**, analizom značajnosti razlike između četiri skupine djevojaka zapaženo je da se skupine 'optimalnih' {4} tipova objektnih odnosa s očevima značajno razlikuje od ostalih triju skupina djevojaka. Dobiveni rezultati pokazuju da su djevojke 'optimalnih' {4} tipova objektnih odnosa s očevima postigle značajno višu razinu maskuliniteti u odnosu na djevojaka 'neemocionalno-kontroliranih' {1} tipova ($p=,000$), 'zanemarenih' {2} tipova ($p=,000$) i 'emocionalno-prisilnih' {3} tipova ($p=,015$) objektnih odnosa s očevima. Ovi rezultati djevojaka 'optimalnih' tipova objektnih odnosa s očevima govore u prilog važnosti brige očeva i autonomije s njima za razvoj njihove maskuliniteti.

Na području **femininiteti** djevojaka dobiveni su slični rezultati kao u prethodnoj analizi uloge tipova objektnih odnosa s majkama u razvoju njihove femininiteti. Rezultati pokazuju da su skupine djevojaka 'optimalnog' {4} tipa objektnih odnosa postigle značajno višu razinu

femininosti nego skupine 'neemocionalno-kontroliranih' {1} tipova ($p=,000$) i 'zanemarenih' {2} tipova ($p=,016$) objektnih odnosa s očevima. Slična je razina femininosti dobivena ($p=,356$) između skupina 'optimalnih' {4} i 'emocionalno-prisilnih' {3} tipova objektnih odnosa djevojaka s očevima. Također je dobivena slična razina postignute femininosti ($p=,120$) djevojaka 'zanemarenih' {2} i 'neemocionalno-kontroliranih' {1} tipova objektnih odnosa s očevima.

Slika 4.4.2.4. - Prikaz sredisnjih vrijednosti maskuliniteta i femininosti skupina djevojaka obzirom na tipove objektnih odnosa s očevima

Analizom rezultata međudnosa razvoja maskulinih i femininih karakteristika djevojaka ovisno u tipovima objektnih odnosa s očevima, prikazanih u slici 4.3.4.3., može se prepoznati da najnižu razinu spolnih karakteristika nalazimo povezano s neemocionalno-kontroliranih {1} i zanemarenih {2} tipova objektnih odnosa djevojaka s očevima. Ove skupine djevojaka pokazuje tendenciju razvoja u smjeru spolne nediferenciranosti. Nasuprot njima, djevojke 'optimalnih' {4} tipova objektnih odnosa s očevima pokazuju najvišu razinu postignutih spolnih karakteristika i ujedno tendenciju prema razvoju androginog spolnog identiteta, dok djevojke emocionalno-prisilnih {3} tipova objektnih odnosa s očevima pokazuju tendenciju prema razvoju femininog spolnog identiteta.

4.4.2.5. Razlika između spolova u značenju tipova objektnih odnosa s roditeljima kroz postignute razine spolnih karakteristika

U ovom dijelu obrade rezultata koristi se dvosmjerna analiza varijance (ANOVA) u svrhu ispitivanja zajedničkog efekta (1) spola i (2) tipova objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima u postignutim njihovim spolnim karakteristikama. Na osnovi ovog ispitivanja želi se istražiti različitost značenja postignutih objektnih odnosa s roditeljima u razvoju njihovih spolnih karakteristika mladića i djevojaka. Na osnovi dobivenih rezultata dvosmjerne analize varijance, prikazanih u tablicama 4.4.2.5.1. i 4.4.2.5.2., može se zapaziti da je u svim ispitivanim situacijama dobiven pojedinačni efekt (1) spola i (2) tipova objektnih odnosa s očevima i majkama u postignutim karakteristikama maskuliniteta i feminiteta. Ovi rezultati samo dodatno potvrđuju ranija zapažanja da razlika u (1) spolu i (2) tipu objektnih odnosa s roditeljima određuje različitost u razinama postignutih maskulinih i feminih spolnih karakteristika na kraju adolescentnog razvoja.

Tablica 4.4.2.5.1. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijable maskulinitet i feminitet obzirom na (1) spol adolescenata i (2) tipe objektnog odnosa adolescenata s očevima.

MASKULINOST	F	df	MS	p
1 spol	19,773	1/917	1304,755	,000
2 tipovi objektnog odnosa	9,325	3/917	615,328	,000
1x2	1,221	3/917	80,573	,301
FEMININOST				
1 spol	49,486	1/917	2477,155	,000
2 tipovi objektnog odnosa	9,549	3/917	477,947	,000
1x2	,264	3/917	13,201	,852

Tablica 4.4.2.5.2. – Rezultati dvosmjerne analize varijance (2x4) za varijable maskulinitet i feminitet obzirom na (1) spol adolescenata i (2) tipe objektnog odnosa adolescenata s majkama.

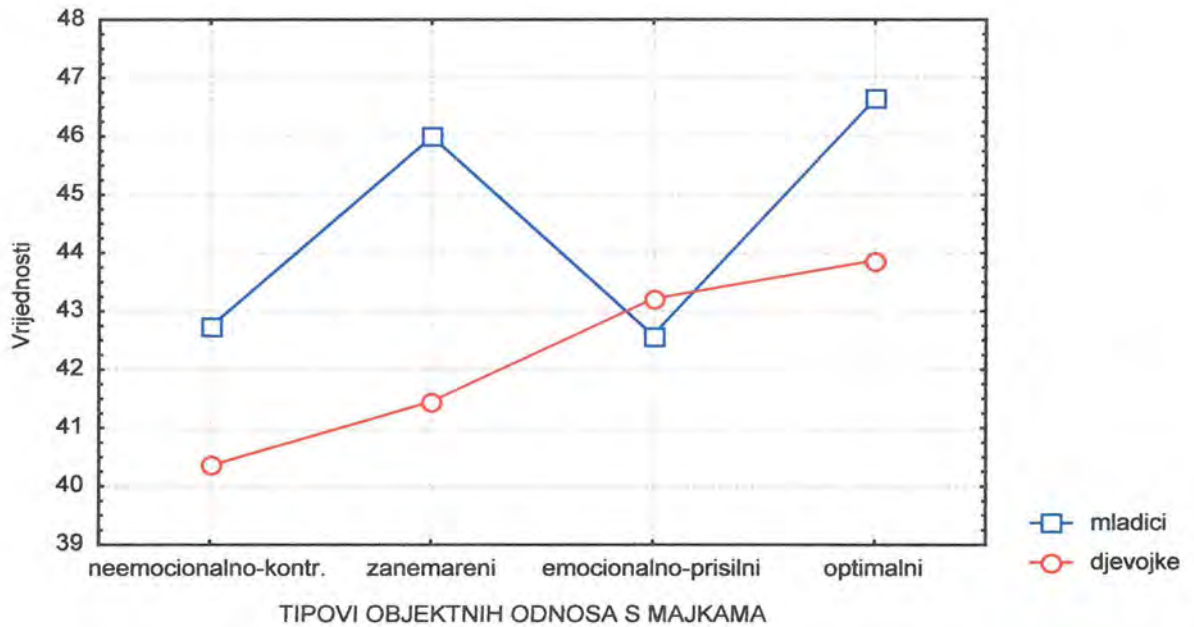
MASKULINOST	F	df	MS	p
1 spol	15,285	1/917	1003,398	,000
2 tipovi objektnog odnosa	10,089	3/917	622,273	,000
1x2	2,637	3/917	173,075	,049
FEMININOST				
1 spol	56,590	1/917	2816,963	,000
2 tipovi objektnog odnosa	12,317	3/917	613,133	,000
1x2	1,023	3/917	50,928	,381

U ovom dijelu statističke obrade dobiven je važan rezultat (tablica 4.4.2.5.2.) o značajnom ($p=,049$) zajedničkom učinku (1x2) spola adolescenata i tipova objektnog odnosa s majkama u postignutoj maskulinitetu adolescenata. Ovi rezultati pokazuju da postoji različito značenje objektnih odnosa s majkama u razvoju maskuliniteta s obzirom na spol adolescenata. Oni ujedno pokazuju da u različiti postignute maskuliniteti mladića i djevojaka značajnu ulogu imaju karakteristike objektnih odnosa s majkama.

Tablica 4.4.2.5.3. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na BSRI dimenziji maskuliniteta obzirom na tipove objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	{1} neemocionalno kontrolirani tip	{2} zanemareni tip	{3} emocionalno prisilni tip	{4} optimalni tip
mladići	{1} 42.733	{2} 46.000	{3} 42.593	{4} 46.655
djevojke				
{1} 40.365	,016	,000	,065	,000
{2} 41.459	,250	,000	,387	,000
{3} 43.215	,676	,037	,645	,002
{4} 43.879	,245	,076	,287	,004

Slika 4.4.2.5. – Prikaz srednjih vrijednosti maskuliniteta skupina mladića i djevojaka određenih tipovima objektivnih odnosa s majkama

Za potpuniji uvid u značenje te razlike između spolova koristio se LSD post-hoc postupak testiranja značajnosti razlike čiji rezultati su prikazani u tablici 4.4.2.5.3. Dobiveni rezultati, prikazani u slici 4.4.2.5., pokazuju da se različitost može prepoznati kroz 'zanemarene' {2} i 'optimalne' tipove {4} objektivnih odnosa mladića i djevojaka s majkama. Ta razlika dobivena kroz 'zanemareni' i 'optimalni' tip objektivnih odnosa s majkama pokazuje da razlika u značenju autonomije (dimenzija autonomija-kontrola) s majkama ima važnu ulogu u različitom razvoju maskuliniteta mladića i djevojaka. Upravo ova dva tipa objektivnih odnosa u odnosu na druga dva karakterizira visoka razina autonomije. Ovi rezultati idu u prilog zapažanjima Blosa (23) o različitom razvoju psihološke autonomnosti mladića i djevojaka u odnosima s majkama, što se s aspekta ovog istraživanja pokazuje posebno važno ne samo u njihovom općem razvoju nego i u razvoju njihove maskuliniteta.

4.4.3. Interpretacija dobivenih rezultata

Osnovni cilj ovog dijela istraživanja bio je testiranjem *treće hipoteze* ispitati razlikuju li se međusobno skupine mladića i djevojaka određene različitim tipovima objektnih odnosa postignutih s njihovim roditeljima (do 15-te godine) u razini maskulinih i femininih spolnih karakteristika postignutih u razdoblju kasne adolescencije. Na ovaj je način moguće dobiti bolji uvid u specifičnost značenja razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj njihovih maskulinih i femininih spolnih karakteristika.

U prethodnom dijelu (4.3.), kroz testiranje druge hipoteze, potvrđena je povezanost između postignutih karakteristika spolnosti, izraženih tipovima spolnog identiteta, mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije s ranije postojećim karakteristikama objektnog odnosa s njihovim roditeljima. U ovom dijelu ispitivanja (4.4.) namjera je bila pokazati ne samo da kvaliteta postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata ima važnu ulogu u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka, već da postoji i različito značenje pojedinih dimenzije i tipova objektnih odnosa u razvoju femininosti i maskuliniteta mladića i djevojaka. Utoliko je u ovom dijelu važno bilo ispitati koliko pojedini aspekti objektnog odnosa imaju različito značenje u razvoju maskuliniteta i femininosti adolescenata i posebno ispitati koliko je ta različitost određena spolom adolescenata.

U prvom dijelu (4.4.1.) naglasak je bio na ispitivanju značenja dimenzijama (autonomija-kontrola i briga-odbačenost) objektnih odnosa, dok je u drugom dijelu (4.4.2.) naglasak bio na ispitivanju značenja tipova (neemocionalno-kontrolirani, zanemareni, emocionalno-prisilni i optimalni) objektnih odnosa s očevima i majkama u postignutim maskulinitetom i femininitetom karakteristika mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije.

U ovom se dijelu interpretacije dobivenih rezultata (1) prvo zapažanje odnosi na potvrdu značajne povezanosti između karakteristika dimenzija i tipova objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima i postignutih njihovih maskulinih i femininih karakteristika. Drugo zapažanje (2) odnose se na sličnosti značenja objektnih odnosa s roditeljima u postignutim maskulinitetom i femininitetom spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. (3) Treće zapažanje se odnosi na različito značenje objektnih odnosa s roditeljima u postignutim maskulinitetom spolnim karakteristikama mladića i djevojaka

(1) Zapažanja o značajnoj povezanosti između karakteristika objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima i njihovih postignutih maskulinih i femininih karakteristika dobiveno je kroz više statističkih postupaka. Prvi rezultati dobiveni su multiplom regresijskom analizom koja pokazuje značajni doprinos dimenzija objektnih odnosa s roditeljima u razinama postignute maskuliniteta i femininosti mladića i djevojaka. Na ovaj je

način potvrđeno da kvaliteta objektivnih odnosa s roditeljima koja je postignuta do petnaeste godine ima značajni doprinos u kasnije postignutoj njihovoj maskulinitetu i feminitetu mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. Na ovaj je način najopćenitije potvrđena povezanost između ovih dvaju područja događanja adolescentnog razvoja. Tako se kroz analizu količine doprinosa dimenzija objektivnih odnosa, izrađene R^2 vrijednostima, može zapaziti da postoji razlika između spolova s obzirom na doprinos objektivnih odnosa u postignutim maskulinitetnim spolnim karakteristikama. Ti rezultati o različitom značenju objektivnih odnosa u razvoju spolnosti s obzirom na spol adolescenata kasnije će se posebno interpretirati. U ovom dijelu važno je naglasiti samu potvrdu općeg očekivanja određenog trećom hipotezom istraživanja.

Potvrda treće hipoteze dobivena je i kroz rezultate analize varijance i LSD post hoc postupka. Jednako kao i na području ispitivanja (4.3.) značenja dimenzija objektivnih odnosa u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka, tako su i u ovom ispitivanju (4.4.) dobiveni rezultati koji potvrđuju da se skupine mladića i djevojaka određenih različitim tipovima objektivnih odnosa s roditeljima značajno razlikuju u razini postignutih maskulinitetnih i feminitetnih spolnih karakteristika. Na ovaj je način potvrđeno da je različita kvaliteta objektivnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima, postignuta tijekom ranijeg razvoja (do 15-te godine), praćena značajno različitim razinama postignutih maskulinitetnih i feminitetnih karakteristika na kraju adolescentnog razvoja.

Može se zaključiti da su kroz sve oblike statističke obrade dobiveni rezultati koji pokazuju da postignute maskulinitetne i feminitetne karakteristike mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije imaju značajnu povezanost s ranije percipiranim karakteristikama objektivnih odnosa s roditeljima. Na osnovi tih zapažanja pokazuje se opravdanim psihoterapijskim iskustvom izgrađeno shvaćanje da je za potpunije razumijevanje spolnog razvoja važno razumijevanje karakteristika objektivnih odnosa koji su postignuti u obitelji mladića i djevojaka u ranijem adolescentnom razvoju (do 15-te godine).

(2) Zapažanje o sličnosti značenja objektivnih odnosa s roditeljima u postignutoj maskulinitetu i feminitetu mladića i djevojaka dobiveno je u rezultatima LSD post-hoc postupka. U ovom dijelu interes je pomaknut s potvrde opće hipoteze o značajnoj povezanosti ranije postignute kvalitete objektivnih odnosa adolescenata s roditeljima i kasnije postignutih karakteristika njihove spolnosti, na zapažanja o specifičnostima te povezanosti koja je identična kod obaju spolova. Kako je prikazano u ranijem dijelu, u istraživanjima Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); i Forbera i Adams-Curtisa (33), koji predstavljaju polaznu osnovu ovog istraživanja, dobiveni su rezultati značajnosti razlike androginitetnih u odnosu na ostale spolne skupine adolescenata obaju spolova. Ti su rezultati pokazali da se navedene spolne skupine mladića i djevojaka značajno razlikuju u kvaliteti emocionalnih

odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja. Ista su zapažanja dobivena u ovom istraživanju kroz rezultate LSD post-hoc postupka. Dobiveni su rezultati pokazali značajnu razliku kod mladića i djevojaka između skupina 'optimalnih' i 'neemocionalno-kontroliranih' tipova objektnih odnosa s obzirom na razinu postignutih maskulinih i femininih karakteristika. Tako 'optimalne' tipove objektnih odnosa s oba roditelja karakterizira najviša razina, dok 'neemocionalno-kontrolirane' tipove najniža razina postignutih spolnih karakteristika mladića i djevojaka. Ovi rezultati pokazuju da je 'optimalni' tip objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja praćen razvojem androgenosti u kasnoj adolescenciji, dok je 'neemocionalno-kontrolirani' tip praćen razvojem spolne nediferenciranosti. Na ovaj su način ponovno potvrđena ranija zapažanja (4.3.2.) o značajnoj razlici između androginih i spolno nediferenciranih mladića i djevojaka s obzirom na dominantnu pojavnost tipova objektnih odnosa s njihovim roditeljima.

Ova se zapažanja također podudaraju sa zapažanjima prethodnog ispitivanja značenja objektnih odnosa u razini postignute psihološke prilagodbe (4.2.) mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja. U tim je rezultatima istraživanja isto tako dobiveno da se skupine mladića i djevojaka, koje karakterizira 'optimalni' tip objektnih odnosa s roditeljima značajno razlikuju od skupina 'neemocionalno-kontroliranog' tipa objektnih odnosa na svim ispitivanim varijablama psihološke prilagodbe.

Sličnosti između spolova s obzirom na značenje kvalitete objektnih odnosa s njihovim roditeljima i kasnije postignutih karakteristika spolnosti dobivene su i kroz rezultate multiple regresijske analize (tablica 4.4.1.). Tako je uz razinu očeve brige, izražene rezultatom na dimenziji očeve brige-odbačenosti, kod obaju spolova dobiven njen značajno pozitivan doprinos u razvoju maskulinih i femininih karakteristika. Ovi rezultati pokazuju posebnu važnost očeve emocionalne uključenosti za adekvatan razvoj spolnosti mladića i djevojaka. Ovo je zapažanje potvrđeno u istraživanju Schawaba (31) samo na uzorku adolescentica. U tom istraživanju razlika između androginih i spolno nediferenciranih djevojaka prepoznaje se kroz značajnu razliku u emocionalnoj uključenosti očeva u njihov adolescentni razvoj. Ista su zapažanja kod obaju spolova dobili u svojem istraživanju Haigler, Day i Marshall (32); dok su Forber i Adams-Curtis (33) to prepoznali samo kroz odnos s roditeljima suprotnog spola. Također je važno zapažanje da briga majki ima značajni doprinos u razvoju femininih spolnih karakteristika kod obaju spolova.

(3) Zapažanje o različitom značenju objektnih odnosa s roditeljima u postignutim maskulinih mladića i djevojaka dobiveno je u rezultatima multiple regresijske analize i dvosmjerne analize varijance.

U ranijem istraživanju značenja kvalitete objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja za uspješnost razvoja psihološke prilagodbe (4.2.) dobiveni su rezultati

o različitom značenju objektnih odnosa s očevima i majkama u tom razvoju mladića i djevojaka. U tom dijelu, prvo je prepoznata razlika između spolova u udjelu očeva i majki u razvoju njihove psihološke prilagodbe i značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa s roditeljima u tom razvoju.

Prvo zapažanje različitosti značenja objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima za razvoj njihovih spolnih karakteristika dobiveno je kroz rezultate multiple regresijske analize, prikazane u tablici 4.4.1. U tim se rezultatima, izraženim R^2 vrijednostima, može prepoznati i različitost između spolova u doprinosu brige roditelja i autonomije s njima u postignutoj maskuliniteti mladića i djevojaka. Rezultati multiple regresijske analize pokazuju da je u postignutoj maskuliniteti (4,7%) djevojaka prisutan najmanji doprinos karakteristika objektnih odnosa s oba roditelja u odnosu na postignutu njihovu femininost (7,7%) i jednako tako u odnosu na maskulinitet (9,4%) i femininost (8,8%) mladića. Ovi rezultati pokazuju da kvaliteta objektnih odnosa djevojaka s roditeljima ima najmanji doprinos u postignutoj njihovoj maskuliniteti.

Ovo zapažene dobilo je svoje potpunije objašnjenje u rezultatima *dvosmjerne analize varijance*, koji su pokazali da se upravo kroz kvalitetu objektnih odnosa s majkama može prepoznati razlika između mladića i djevojaka u postignutoj razini maskuliniteti. Upravo kroz LSD post hoc postupak može se prepoznati da je razlika između spolova dobivena kroz 'optimalne' i 'zanemarene' tipove objektnih odnosa s majkama. Dobivena razlika kroz ove tipove objektnih odnosa, koje karakterizira viša razina rezultata na dimenziji autonomija-kontrola, pokazuje da se razlika u postignutoj razini maskuliniteti mladića i djevojaka može objasniti razlikom značenju autonomije s majkama.

Dosadašnji rezultati pokazuju da simbiotska kvaliteta odnosa, prvenstveno s majkama, ima pozitivno značenje u razvoju psihološke prilagodbe djevojaka, za razliku od mladića kod kojih ovaj vid odnosa s oba roditelja ima negativno značenje. Ovi rezultati su pokazali da je bitna razlika između spolova određena različitim značenjem simbiotske kvalitete objektnih odnosa s roditeljima za njihov adolescentni opći razvoja. Ova ista simbiotska kvaliteta odnosa s majkama pokazuje se značajnom u razlikovanju djevojaka i mladića na području postignute maskuliniteti i utoliko objašnjava manji doprinos kvalitete objektnih odnosa u postignutim karakteristikama maskuliniteti djevojaka.

Ova se razlika između mladića i djevojaka u značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa s majkama na području postignute *maskuliniteti* može prepoznati kroz različito značenje 'zanemarenih' i 'emocionalno-prisilnih' tipova objektnih odnosa u postignutim njihovoj maskuliniteti. Ova je razlika između ovih skupina mladića i djevojaka isto tako dobivena u postignutim njihovim karakteristikama psihološke prilagodbe, što je interpretirano različitim značenjem simbiotske kvalitete objektnih odnosa u tom razvoju.

Dobiveni rezultati pokazuju da su skupine mladića 'zanemarenog' i 'optimalnog' tipa objektivnih odnosa s očevima i majkama izjednačene u razini postignute maskulinitet. Takva je ista izjednačenost u postignutoj maskulinitet dobivena između skupina 'emocionalno-prisilnih' i 'optimalnih' tipova objektivnih odnosa djevojaka s majkama. Ovi rezultati pokazuju da u razvoju maskulinitet mladića i djevojaka pozitivno značenje imaju različiti tipovi objektivnih odnosa s majkama. Tako kod djevojaka simbiotski odnos s majkama ima pozitivno značenje u razvoju njihove maskulinitet, dok ovaj tip odnosa mladića s majkama i ima negativno značenje za razvoj njihove maskulinitet. Ovi rezultati potvrđuju zapažanja dobivena dvosmjernom analizom varijance da simbiotska kvaliteta odnosa s majkama bitno ometa razvoj maskulinitet djevojaka.

Na području *femininitet* nije dobivena razlika između mladića i djevojaka s obzirom na tipove objektivnih odnosa. Kod mladića i djevojaka dobiveno je da se skupine koje karakterizira 'optimalni' i 'emocionalno-prisilni' tip odnosa s oba roditelja ne razlikuju u razini percipirane femininitet i da se ujedno značajno razlikuju od ostalih dviju skupina. Ovi rezultati pokazuju da simbiotska kvaliteta objektivnih odnosa ima značajnu ulogu u razvoju femininitet obaju spolova.

4.5. OBJEKTNI ODNOS I SPOLNA IDENTIFIKACIJA

U ovom dijelu prikaza rezultata statističke obrade iz samog naslova 'Objektni odnos i spolna identifikacija' može se prepoznati da je osnovni zadatak ispitati povezanost između karakteristika postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata do petnaeste godine i kasnije postignutih identifikacija adolescenata sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja u razdoblju kasne adolescencije. Uspješnost identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja *operacionalizirana* je razinom i smjerom udjela percipiranih spolnih karakteristika roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. Ovim se pristupom u ovom istraživanju nudi jedan novi način ispitivanja spolne identifikacije. U tom ispitivanju naglasak je na udjelu percipiranih spolnih karakteristika očeva ili majki u postignutim spolnim karakteristikama mladića ili djevojaka koji predstavlja mjeru uspješnosti njihove identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja.

Prvi je *cilj ovog dijela istraživanja ispitati postoji li i ako postoji koliki je udio percipiranih maskulinih i femininih spolnih karakteristika roditelja u percipiranim vlastitim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije.*

U dosadašnjoj obradi (4.3.) najprije je potvrđena značajna povezanost između kvalitete objektnih odnosa s roditeljima i postignutog spolnog identiteta adolescenata obaju spolova. U drugom dijelu (4.4.) potvrđena je značajna povezanost između tih istih karakteristika objektnih odnosa s roditeljima i postignutih maskulinih i femininih karakteristika adolescenata obaju spolova. Dobiveni su rezultati testiranja druge i treće hipoteze opravdavaju očekivanja da bi razina i smjer identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja mogli biti određeni ne samo spolnim karakteristikama roditelja, nego i kvalitetom objektnih odnosa s njima kroz koje se ovi procesi identifikacije događaju. Za ovo očekivanje potrebno je potvrditi da u postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama adolescenata u razdoblju kasne adolescencije postoji značajni interakcijski efekt percipirane roditeljske spolnosti izražene njihovim maskulinim i femininim karakteristikama i kvalitete objektnih odnosa s njima.

U ovom dijelu istraživanja *drugi cilj je ispitati postoji li interakcijski efekt percipiranih (a) maskulinih i femininih spolnih karakteristika roditelja i (b) karakteristika objektnog odnosa s njima u postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije.*

Ovim ispitivanjem želi se dobiti potvrda da je razvoj spolnih karakteristika s jedne strane određen identifikacijama adolescenata sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja i s druge strane, kvalitetom objektnih odnosa s njihovim roditeljima. Dobivena potvrda o

značajnom interakcijskom efektu ovih dvaju područja može poslužiti kao potpora hipotezi da kvaliteta objektnih odnosa adolescenata s roditeljima predstavlja osnovu ili milje unutar kojeg se događaju identifikacijski procesi.

U realizaciji navedenih ciljeva u prvom je dijelu (4.5.1.) obrade *zadatak* da se korištenjem *multiplu regresijsku analizu* ispita značajnost udjela percipiranih maskulinih i feminih karakteristika roditelja u tim istim karakteristikama mladića i djevojaka. U drugom dijelu (4.5.2.) obrade *zadatak* je *analizom varijance* ispitati interakcijski efekt percipiranih (a) roditeljskih maskulinih i feminih karakteristika i (b) karakteristika objektnog odnosa s njima u postignutim maskulinih i femininim karakteristikama mladića i djevojaka. U ovom dijelu koristi se *četverosmjerna analiza varijance* radi uvida u interakcijski efekt nezavisnih varijabli (a) i (b) u dobivenim rezultatima zavisne varijable, određene postignutim maskulinih i femininim karakteristikama adolescenata u razdoblju kasne adolescencije. Za izvršenje četverosmjerne analize varijance svi su rezultati ispitivanih varijabli podijeljeni u dvije kategorije (visoki-niski rezultati) s obzirom na srednje vrijednosti dobivene na području percipirane (1) maskuliniteti i (2) feminiteti roditelja, te objektnih odnosa određenih dimenzijama (3) briga-odbačenost i (4) autonomija-kontrola s očevima i majkama. Ovim načinom dobivena je mogućnost analize varijance tih četiriju nezavisnih varijabli ($2 \times 2 \times 2 \times 2$) s obzirom na zavisne varijable maskuliniteti i feminiteti mladića i djevojaka.

4.5.1. Udio percipiranih spolnih karakteristika roditelja u spolnim karakteristikama mladića i djevojaka

U prvom je dijelu obrade zadatak ispitati koliki je udio percipiranih roditeljskih maskulinih i femininih karakteristika u tim istim karakteristikama mladića i djevojaka. Ovim se putem želi dobiti potvrda o identifikaciji mladića i djevojaka sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja i ujedno uvid o udjelu tih pojedinih spolnih karakteristika roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. U tu svrhu korištena je multipla regresijska analiza. Rezultatima multiple regresijske analize izraženima R^2 vrijednostima može se dobiti uvid o količini (postotku) u kojoj percipirane spolne karakteristike roditelja objašnjavaju razinu postignutih spolnih karakteristika mladića i djevojaka. Putem *beta*-vrijednosti može se dobiti uvid u postojanje, količinu i smjer doprinosa varijabli percipirane roditeljske spolnosti izražene karakteristikama /MASK/ maskuliniteti i /FEM/ femininosti u objašnjenju varijance varijabli maskuliniteti i femininosti mladića i djevojaka.

Tablica 4.5.1. – Rezultati multiple regresijske analize varijabli maskuliniteti i femininosti mladića i djevojaka obzirom na varijable percipiranih spolnih karakteristika očeva i majki na dimenzijama maskuliniteti i femininosti.

VARIJABLE	MASKULINOST		FEMININOST	
	beta	p	beta	p
MLADIĆI				
FEM otac	.158	.016	$R^2 = 0,146$ $df = 4$ $F(4,336) = 14,355$ $p = 0,000$	$R^2 = 0,185$ $df = 4$ $F(4,336) = 19,128$ $p = 0,000$
MASK otac	.156	.015		
FEM majka				
MASK majka	.189	.002		
DJEVOJKE				
FEM otac			$R^2 = 0,068$ $df = 4$ $F(4,579) = 10,644$ $p = 0,000$	$R^2 = 0,149$ $df = 4$ $F(4,579) = 25,291$ $p = 0,000$
MASK otac	.153	.002		
FEM majka				
MASK majka	.141	.002		

Prvo zapažanje proizašlo iz rezultata multiple regresijske analize, prikazanih u tablici 4.5.1., odnosi se na potvrdu postojanja značajnog udjela varijabli percipiranih roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim maskuliniteti i femininiteti karakteristikama mladića i djevojaka. Na svim ovim područjima ispitivanja dobiveni su značajni rezultati izraženi *F* vrijednosti. Osim ovog općeg zapažanja, sljedeće važno zapažanje odnosi se na različitost udjela roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka i to posebno u odnosu na maskulinitet djevojaka. U objašnjenju varijance rezultata maskuliniteti djevojaka ($R^2=0,068$; $p=,000$) dobiven je rezultat koji se razlikuje od onih dobivenih na području femininiteti djevojaka ($R^2=0,149$; $p=,000$), kao i na području maskuliniteti ($R^2=0,146$; $p=,000$) i femininiteti ($R^2=0,185$; $p=,000$) mladića.

Ovi se dobiveni rezultati podudaraju s dobivenim rezultatima, prikazanim u tablici 4.4.1., o udjelu dimenzija objektnih odnosa s roditeljima u postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. U rezultatima maskuliniteta djevojaka dobivena je najniža razina udjela kvalitete objektnih odnosa s roditeljima.

Drugo važno zapažanje odnosi se na dobivene *beta*-vrijednosti koje govore o razlici između mladića i djevojaka s obzirom na doprinos pojedinih spolnih karakteristika roditelja u postignutim njihovim spolnim karakteristikama. Kod djevojaka možemo prepoznati da u postignutoj maskulinitetu i femininosti značajni doprinos imaju te iste spolne karakteristike obaju roditelja. Tako u maskulinitetu djevojaka značajni doprinos imaju maskuline karakteristike majki ($\beta=0,141$; $p=,002$) i očeva ($\beta=0,153$; $p=,002$), kao i na području femininosti gdje značajni doprinos imaju feminine karakteristike majki ($\beta=0,235$, $p=,000$) i očeva ($\beta=0,217$; $p=,000$). Za razliku od mladića, kod mladića možemo zapaziti da osim ovog vida doprinosa roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim spolnim karakteristikama postoji i specifičnost tako da na području maskuliniteta značajni doprinos imaju percipirane očeve feminine karakteristike ($\beta=0,158$; $p=,016$) i na području femininosti percipirane majčine maskuline karakteristike ($\beta=0,224$; $p=,000$).

Promatrajući ove rezultate može se zapaziti da su kod djevojaka dobiveni rezultati koji govore o dominaciji '*neposrednog*' ('*asimilacijskog*') modela spolne identifikacije. Ovaj model spolne identifikacije koji je prisutan kod adolescenata obaju spolova može biti shvaćena kao 'asimilacija' istih spolnih karakteristika roditelja. Dobivena zapažanja pokazuju neopravdanost općeg psihoanalitičkog shvaćanja da je spolna identifikacija adolescenata određena spolnim karakteristikama roditelja istog spola. Ovi rezultati pokazuju da u postignutim rezultatima spolnih karakteristika mladića i djevojaka značajni doprinos imaju percipirane spolne karakteristike obaju roditelja. Upravo ovaj dio zahtijeva poseban osvrt u okviru rasprave.

Mnogo su značajniji rezultati koji su dobiveni kod mladića koji govore o postojanju '*posrednog*' ('*interakcijskog*') modela spolne identifikacije. U ovom modelu identifikacije postoji interakcija dviju dimenzija ili karakteristika spolnosti. Tako u maskulinitetu mladića značajni doprinos imaju percipirane očeve feminine karakteristike i u femininosti mladića značajni doprinos imaju percipirane majčine maskuline karakteristike. U ovom vidu spolne identifikacije može se govoriti o interakciji ovih dvaju aspekata spolnosti koji su određeni dijadnim odnosom mladića s njihovim roditeljima. Ova 'posredna' ('interakcijska') spolna identifikacija ima svoje objašnjenje u Scharffinoj teoriji (30) u kojoj je identifikacija shvaćena kao two-body fenomen, za razliku od 'neposredne' ('asimilacijske') identifikacije koja je shvaćena u terminima 'asimilacije' i Freudove teorije (87) kao one-body fenomena.

4.5.2. Interakcijski efekt percipiranih spolnih karakteristika roditelja i objektnih odnosa s njima u postignutim spolnim karakteristikama

U drugom dijelu obrade rezultata određenih ispitivanjem *četvrte hipoteze* ovog istraživanja *zadatak* je ispitati značajnost interakcijskog efekta percipiranih (a) roditeljskih maskulinih i feminih karakteristika i (b) kvalitete objektnih odnosa s njima u postignutim maskulinim i femininim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. Ovim putem želi se provjeriti psihoterapijska zapažanja o važnosti postignute kvalitete objektnih odnosa s roditeljima za uspješnost identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja. Psihoterapijska zapažanja su da adekvatni razvoj objektnog odnosa, izražen adekvatnim razvojem psihološke autonomije u obitelji adolescenata predstavlja preduvjet adekvatnog razvoja njihove spolnosti. U ovom je istraživanju važnost objektnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj njihove spolnosti shvaćena na način da postignuta psihološka autonomnost s roditeljima predstavlja nužni uvjet adekvatne identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja. To bi značilo da loši objektni odnosi u obitelji adolescenata mogu ometati procese identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja.

U ovom dijelu obrade rezultata upotrebljavali smo četverosmjernu analizu varijance ($2 \times 2 \times 2 \times 2$). Prikazani su rezultati posebno za mladiće (4.5.2.1.) i djevojke (4.5.2.2.) značajnosti efekta četiriju nezavisnih varijabli i to: (1) briga-odbačenost /B-O/, (2) autonomija-kontrola /A-K/, (3) maskulinitet /MASK/ i feminitet /FEM/ očeva (tablice 4.5.2.1.1. i 4.5.2.2.1.) i majki (tablice 4.5.2.2.1. i 4.5.2.2.2.) s obzirom na maskulinitet i feminitet mladića i djevojaka kao zavisnih varijabli.

4.5.2.1. Rezultati ispitivanja spolne identifikacije mladića

U ovom dijelu prikazani su rezultati četverosmjerne analize varijance za mladiće ($N=341$) i to posebno za nezavisne varijable povezane s očevima (tablica 4.5.2.1.1.) i majkama (tablica 4.5.2.1.2.).

Na području **maskuliniteta** mladića prikazani rezultati u tablici 4.5.2.1.1. pokazuju postojanje značajnog glavnog efekta na dimenziji autonomija-kontrola ($F_{1,331}=4,95$; $p=0,027$) i percipirane očeve maskuliniteta ($F_{1,331}=19,01$; $p=0,000$) i feminiteta ($F_{1,331}=5,11$; $p=0,024$). Ovi rezultati pokazuju da osim spolnih karakteristika očeva, izraženih percepcijom njihove maskuliniteta i feminiteta, i razina postignute autonomije u odnosima s njima ima značajni efekt u postignutoj maskulinitetu mladića. Posebno je važno zapažanje o postojanju interakcijskog efekta i to (1×3) varijabli percipirane maskuliniteta očeva i njihove brige ($F_{1,331}=6,16$; $p=0,013$) i (2×4) feminiteta očeva i autonomije u odnosima s njima ($F_{1,331}=4,57$; $p=0,033$), te (3×4) percipirane maskuliniteta i feminiteta očeva ($F_{1,331}=8,98$; $p=0,003$) u

objašnjenju maskuliniteta mladića.

Dobiveni rezultati interakcijskog efekta (1x3) pokazuju da percipirana maskulinitet očeva ima značajni interakcijski efekt u postignutoj maskulinitetu mladića s razinom brige očeva (dimenziji briga-odbačenost). Ovi rezultati pokazuju da je uspješnost identifikacije mladića s maskulinošću očeva određena i kvalitetom brige očeva. To znači da u postignutoj maskulinitetu mladića postoji veći efekt maskuliniteta očeva, ako je taj odnos određen većom brigom očeva (višom razinom rezultata na dimenziji PBI briga-odbačenost). Ovi rezultati pokazuju podudarnost s prije dobivenim rezultatima (tablica 4.4.1.) koji govore o značajnom efektu brige očeva u postignutoj maskulinitetu mladića.

U prikazanim rezultatima važno je zapažanje značajnosti interakcijskog efekta (2x4) percipirane femininiteta očeva u postignutoj maskulinitetu mladića s obzirom na kvalitetu objektnog odnosa s njima izraženog dimenzijom autonomija-kontrola. Dobiveni rezultati pokazuju da feminine karakteristike očeva mogu imati značajan efekt u razvoju maskuliniteta mladića ako je njihov emocionalni odnos određen visokom razinom autonomnosti mladića. Ovi rezultati daju važan doprinos razumijevanju tzv. 'posrednog' ('interakcijskog') modela identifikacije. Ovi rezultati pokazuju da za ovaj vid identifikacije posebnu važnost ima visoka razina autonomnosti.

Tablica 4.5.2.1.1. - Završna tablica četverosmjerne analize varijance (2x2x2x2) za zavisne varijable maskulinitet i femininitet mladića obzirom na 4 nezavisne varijable poveze s očevima.

OTAC	MASKULINOST			FEMINONOST		
	F	MS	p	F	MS	p
(1) B-O	1,69	105,79	,194	0,09	4,54	,768
(2) A-K	4,95	309,39	,027	0,02	1,20	,879
(3) MASK	19,01	1188,76	,000	3,91	203,97	,049
(4) FEM	5,11	319,69	,024	37,78	1973,15	,000
1x2	1,56	97,82	,212	1,44	75,45	,230
1x3	6,16	385,03	,013	0,46	23,81	,500
2x3	0,41	26,09	,519	1,25	65,04	,265
1x4	2,59	162,23	,108	0,06	3,24	,804
2x4	4,57	286,08	,033	0,01	0,64	,912
3x4	8,98	561,63	,003	2,79	145,55	,096
1x2x3	0,06	3,85	,804	0,30	15,68	,584
1x2x4	0,16	9,73	,693	0,00	0,13	,960
1x3x4	0,55	34,36	,459	0,01	0,58	,916
2x3x4	0,69	43,31	,406	0,00	0,15	,958
1x2x3x4	0,26	16,09	,612	0,01	0,74	,905

Treći dobiveni interakcijski efekt (3x4) na području percipirane maskuliniteta mladića pokazuje važnost kvalitete percipirane spolnosti očeva određene interakcijom maskuliniteta i femininiteta karakteristika. Ovi rezultati pokazuju važnost androgenosti očeva u postignutoj maskulinitetu mladića.

Na području **femininosti** dobiveni su samo glavni efekti uz percipiranu maskulinitet (F_{1,331}=3,91; p=0,049) i femininost (F_{1,331}=37,78; p=0,000) očeva. Značajno je zapažanje da na području percipirane femininosti mladića kvaliteta objektivnih odnosa s očevima nije pokazala ni glavni ni interakcijski efekt.

U ovom su dijelu (tablica 4.5.2.1.2) prikazani rezultati četverosmjerne analize varijance (2x2x2x2) određeni četirima nezavisnim varijablama dobivenim uz percepciju spolnih karakteristika majki i kvalitete objektivnih odnosa mladića s njima.

Na području postigne **maskulinitet** mladića dobiveni su rezultati značajnosti samo za glavni efekt percipirane maskulinitet (F_{1,331}=17,61; p=0,000) majki i kvalitete objektivnog odnosa s njima na dimenziji autonomija-kontrola (F_{1,331}=6,34; p=0,012). U ovom je dijelu za sada važno samo prepoznati da u razvoju maskulinitet mladića ne sudjeluju samo spolne karakteristike roditelja istog spola, nego i karakteristike roditelja suprotnog spola.

Tablica 4.5.2.1.2. - Završna tablica četverosmjerne analize varijance* (2x2x2x2) za zavisne varijable maskulinitet i femininost mladića obzirom na 4 nezavisne varijable poveze s majkama.

MAJKA	MASKULINITET			FEMINONOST		
	F	MS	p	F	MS	p
(1) B-O	2,53	161,96	,112	2,43	120,58	,120
(2) A-K	6,34	405,16	,012	0,04	1,78	,850
(3) MASK	17,61	1125,02	,000	25,52	1265,05	,000
(4) FEM	3,69	235,47	,056	9,95	493,16	,002
1x2	0,16	10,11	,691	0,51	25,42	,474
1x3	1,77	112,90	,185	0,14	7,19	,704
2x3	0,00	0,00	,998	0,86	42,51	,355
1x4	0,48	30,95	,487	0,63	31,08	,429
2x4	0,86	55,26	,353	1,31	65,15	,252
3x4	1,27	81,02	,261	0,23	11,60	,629
1x2x3	0,07	4,52	,790	0,04	1,91	,845
1x2x4	0,84	53,93	,359	0,04	1,79	,850
1x3x4	1,65	105,54	,199	0,51	25,36	,475
2x3x4	2,02	129,07	,156	0,22	11,13	,636
1x2x3x4	0,32	20,48	,572	6,81	337,36	,009

Na području **femininosti** mladića dobiveni rezultati pokazuju glavne efekte povezena s percipiranom maskulinošću (F_{1,331}=25,52; p=0,000) i feminošću (F_{1,331}=493,16; p=0,002) majki. Posebno je važan rezultat interakcijskog efekta svih četiriju (1x2x3x4x) nezavisnih varijabli (F_{1,331}=9,95; p=0,009) u postignutim rezultatima femininosti mladića. Ovaj rezultat pokazuje posebnu važnost majke u izgradnji femininosti mladića, kroz specifičnost interakcije njenih karakteristika spolnosti i kvalitete objektivnog odnosa mladića s njima.

* Učestalost u skupinama određenih nezavisnim varijablama prikazana je u Prilogu 13.

4.5.2.2. Rezultati ispitivanja spolne identifikacije djevojaka

U ovom dijelu prikazani su rezultati četverosmjerne analize varijance za djevojke (N=584) i to posebno za nezavisne varijable povezane s očevima (tablica 4.5.2.2.1.) i majkama (tablica 4.5.2.2.2.).

Na području **maskulnosti** djevojaka prikazani rezultati u tablici 4.5.2.2.1. pokazuju postojanje značajnog glavnog efekta percipiranih maskulinih ($F_{1,593}=14,50$; $p=0,000$) i femininih ($F_{1,593}=6,72$; $p=0,010$) spolnih karakteristika očeva. Ovi rezultati pokazuju da u percipiranoj maskulnosti djevojaka glavni efekt imaju obje spolne karakteristike očeva.

Posebno su važni rezultati interakcijskog efekta na području postignute maskulnosti djevojaka. Dobiveni su rezultati interakcijskog efekta (1x3) percipirane maskulnosti očeva i kvalitete objektnog odnosa s njima izražene dimenzijom briga-odbačenost ($F_{1,593} = 9,82$; $p=0,002$). Ovaj rezultat pokazuje posebnu važnost udjela brige očeva u procesu spolnog identificiranja djevojaka. Ovo je već prethodno prepoznato kroz rezultate multiple regresijske analize, prikazane u tablici 4.4.1., koja su pokazali da na području postignute maskulnosti djevojaka značajni doprinos ima briga očeva.

Tablica 4.5.2.2.1. - Završna tablica četverosmjerne analize varijance* (2x2x2x2) za zavisne varijable maskulnost i femininost djevojaka obzirom na 4 nezavisne varijable poveze s očevima

OTAC	MASKULINOST			FEMINONOST		
	F	MS	p	F	MS	p
(1) B-O	1,02	61,44	,313	0,35	15,59	,556
(2) A-K	0,01	0,81	,907	0,27	12,25	,601
(3) MASK	14,50	872,56	,000	3,29	147,49	,070
(4) FEM	6,72	404,55	,010	15,88	711,91	,000
1x2	1,56	93,83	,212	0,34	15,27	,560
1x3	9,82	590,72	,002	3,43	153,91	,064
2x3	0,25	14,92	,619	0,52	23,52	,469
1x4	0,22	12,95	,643	0,09	4,12	,762
2x4	0,21	12,64	,647	2,25	101,04	,134
3x4	0,63	37,79	,428	0,03	1,28	,866
1x2x3	3,94	237,30	,048	0,99	44,40	,320
1x2x4	0,95	57,14	,330	0,57	25,77	,449
1x3x4	1,10	65,98	,295	1,23	54,93	,269
2x3x4	1,24	74,37	,267	0,48	21,34	,491
1x2x3x4	1,36	82,07	,243	7,26	325,58	,007

Druga potvrda ($F_{1,593}=3,94$; $p=0,048$) interakcijskog efekta (1x2x3) pokazuje da je u postignutoj maskulnosti djevojaka značajni efekt percipirane maskulnosti očeva određen istovremenim efektom brige očeva i postignutom autonomnosti djevojaka u odnosima s njima. Ovi rezultati pokazuju da u procesu identifikacije djevojaka s maskulinim

* Učestalost u skupinama određenih nezavisnim varijablama prikazana je u Prilogu 13.

karakteristikama očeva posebnu važnost ima 'optimalni' tip objektnog odnosa kojeg karakterizira visoka razina brige očeva i autonomije s njima. Ovi rezultati imaju svoju potvrdu u rezultatima, prikazanim u tablici 4.4.2.4. koji pokazuju da su djevojke koje karakterizira 'optimalni' tip objektnih odnosa s očevima postigle značajno višu razinu maskulnosti u odnosu na sve ostale skupine djevojaka.

Na području **femininosti** dobiven je glavni efekt uz percipiranu femininost očeva ($F_{1,593}=15,88$; $p=0,000$). Rezultat pokazuje da u postignutoj femininosti djevojaka značajni efekt osim majčine femininost ima i očeva, kao što u postignutoj maskulnosti mladića osim očeve ima i majčina maskulnost.

Posebno je upadljiv rezultat koji pokazuje interakcijski efekt svih četiriju prediktorskih varijabli ($1 \times 2 \times 3 \times 4$) na području femininosti djevojaka ($F_{1,593}=7,26$; $p=0,007$). Takav isti rezultat dobiven je kod mladića (tablica 4.5.2.1.2.) s obzirom na značenje njihovog odnosa s majkama u razvoju njihove femininosti.

Tablica 4.5.2.2.2. - Završna tablica četverosmjerne analize varijance ($2 \times 2 \times 2 \times 2$)* za zavisne varijable maskulnost i femininost djevojaka obzirom na 4 nezavisne varijable poveze s majkama.

MAJKA	MASKULNOST			FEMINONOST		
	F	MS	p	F	MS	p
(1) B-O	5,82	359,40	,016	0,44	19,69	,507
(2) A-K	0,18	11,17	,671	0,52	23,06	,473
(3) MASK	4,62	285,20	,032	4,31	192,79	,038
(4) FEM	5,83	359,97	,016	26,02	1163,47	,000
1x2	0,15	9,32	,698	0,02	0,69	,901
1x3	0,63	38,69	,429	3,19	142,57	,075
2x3	0,83	51,54	,361	1,74	77,84	,188
1x4	0,11	6,96	,737	0,13	5,86	,718
2x4	0,11	7,04	,736	0,19	8,37	,665
3x4	2,78	171,45	,096	1,31	58,37	,254
1x2x3	2,71	167,06	,100	0,25	11,12	,618
1x2x4	0,09	5,77	,760	0,01	0,42	,923
1x3x4	0,54	33,10	,464	1,17	52,49	,279
2x3x4	1,17	72,08	,280	2,57	114,80	,110
1x2x3x4	0,04	2,19	,851	0,21	9,38	,647

U drugom dijelu (tablica 4.5.2.2.2) prikazani su rezultati četverosmjerne analize varijance ($2 \times 2 \times 2 \times 2$) maskulnosti i femininosti djevojaka koji su određeni četirima nezavisnim varijablama određenih percepcijom spolnih karakteristika majki i kvalitetom objektnih odnosa s njima. Ispitivanjem značajnosti efekta navedenih nezavisnih varijabli povezanih sa spolnim karakteristikama majki i kvalitete objektnih odnosa s njima u postignutim maskulnim i femininim karakteristikama djevojaka (4.5.2.2.2.), može se prepoznati razlika u odnosu na dobivene rezultate s očevima.

Na području **maskulnosti** djevojaka s obzirom na njihov odnos s majkama dobiveni

su rezultati koji pokazuju glavni efekt uz percipiranu maskulnost ($F_{1,593}=4,62$; $p=0,032$) i femininost ($F_{1,593}=5,83$; $p=0,016$) majki te kvalitetu objektnog odnosa određenu dimenzijom brige-odbačenosti ($F_{1,593}=5,82$; $p=0,016$). Važno je zapažanje da nisu dobiveni interakcijski efekti. Dobiveni rezultati pokazuju da u postignutoj maskulnosti djevojaka, na kraju adolescentnog razvoja, značajni efekt imaju aspekti percipirane spolnosti majki kao i kvaliteta objektnog odnosa s njima dominantno izražena brigom majki.

Na području **femininosti** djevojaka glavni efekt dobiven je samo uz percipirane spolne karakteristike majki: maskulnost ($F_{1,593}=4,31$; $p=0,038$) i femininost ($F_{1,593}= 26,02$; $p=0,000$). Varijable objektnih odnosa nisu pokazale ni glavni ni interakcijski efekt u rezultatima femininosti djevojaka.

4.5.3. Interpretacija dobivenih rezultata

U ovom dijelu kroz prikaz statističke obrade rezultata testiranja *četvrt* hipoteze interes je bio ispitati specifičnosti povezane sa spolnom identifikacijom. U prvom dijelu (4.5.1.) zadatak je bio ispitati specifičnosti *spolne identifikacije* mladića i djevojaka sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja. U drugom dijelu (4.5.2.) ispitivanja išlo se korak dalje od same potvrde spolne identifikacije kao posljedice asimilacije percipiranih karakteristika spolnosti roditelja. Rezultati interakcijskog efekta trebali su pokazati da se uspješnost spolne identifikacije mladića i djevojaka sa spolnim karakteristikama roditelja događa kroz 'prostor' objektnih odnosa koji određuje uspješnost tih procesa identifikacije.

U interpretaciji su dobivenih rezultata izdvojena pojedina zapažanja važna za obrazloženje očekivanja određenih *četvrtom* hipotezom istraživanja. Tako se *prvo* zapažanje odnosi na potvrdu efekta percepcije spolnih karakteristika roditelja u postignutim spolnim karakteristikama adolescenata i ujedno na specifičnost tog efekta u postignutoj maskuliniteti djevojaka. *Drugo* zapažanje odnosi se na različitosti između spolova s obzirom na efekte percepcije spolnih karakteristika roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka. Različitost se može prepoznati kroz dva modela ('*posredni*' i '*neposredni*') spolne identifikacije. *Treće* zapažanje odnosi se na različitost između spolova s obzirom na efekt kvalitete objektnih odnosa u postignutim maskuliniteti i femininiteti mladića i djevojaka. U okviru ovog zapažanja naglasak je na razlici između spolova u dominantnom efektu autonomije (*dimenzije autonomija-kontrola*) kod mladića i brige (*dimenzije brigodbačenost*) kod djevojaka u razvoju njihove spolnosti. Na kraju, *četvrto* zapažanje odnosi se na različitost u značenju interakcijskog efekta percipirane roditeljske spolnosti i kvalitete objektnih odnosa s njima u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka.

(1) Zapažanje o značajnom udjelu spolnosti roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka odnosi se na dobivene rezultate multiple regresijske analize (tablica 4.5.1.) izražene *F-vrijednostima* koji potvrđuju postojanje značajnog efekta percipiranih roditeljskih spolnih karakteristika u postignutoj maskuliniteti i femininiteti mladića i djevojaka. Ovi rezultati potvrđuju da u razvoju spolnosti važnu ulogu ima identifikacija adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja. Osim ove opće potvrde značajnosti efekta spolnosti roditelja, važno je zapažanje o različitosti tog efekta u spolnom razvoju mladića i djevojaka. Dobiveni rezultati multiple regresijske analize izraženi kroz R^2 *vrijednosti* pokazuju da percipirana spolnost roditelja ima značajni udio od 6,8% u rezultatima postignute maskuliniteti djevojaka što se razlikuje u odnosu na njihovu femininitet (14,9%) kao i maskulinitet (14,6%) i femininitet (18,5%) mladića. Ovi se rezultati podudaraju s rezultatima ispitivanja efekta karakteristika objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima u

postignutim spolnim karakteristikama. U tim rezultatima dobiven je najmanji udio karakteristika objektivnih odnosa s roditeljima u postignutoj maskulinitetu (4,7%) djevojaka u odnosu na njihovu femininost (7,7%) te također u odnosu na maskulinitet (9,4%) i femininost (8,8%) mladića.

Ova razlika između mladića i djevojaka u značenju percipiranih spolnih karakteristika roditelja u njihovoj postignutoj maskulinitetu praćena razlikom u efektu objektivnih odnosa s roditeljima, upućuje na zaključak o povezanosti kvalitete objektivnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima i razine njihove uspješnosti u identifikaciji sa spolnim karakteristikama roditelja.

(II) Zapažanje o razlici između spolova u značenju percipiranih spolnih karakteristika roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka dobiveno je kroz rezultate multiple regresijske analize (tablica 4.5.1.) i to posebno *beta-vrijednosti*. Ovi rezultati su poslužili da obrazlože specifičnosti postignutih spolnih karakteristika mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije kao rezultate identifikacija sa spolnim karakteristikama roditelja. Na taj se način razlike između spolova mogu obrazložiti specifičnostima određenim s dva modela identifikacije, i to *'posrednim'* (*'interakcijskim'*) i *'neposrednim'* (*'asimilacijskim'*).

Identičnost između spolova dobivena je kroz *'neposredni'* ili *'asimilacijski'* model identifikacije koji predstavlja asimilaciju spolnih karakteristika roditelja. Tako u maskulinitetu i femininosti mladića i djevojaka značajni efekt imaju te iste spolne karakteristike roditelja. Različitost između mladića i djevojaka dobivena je kroz *'posredni'* ili *'interakcijski'* model identifikacije. Ovaj model identifikacije dobiven je samo kod mladića. To znači da u njihovim postignutim maskulinitetnim spolnim karakteristikama značajni doprinos imaju feminine karakteristike očeva i da u njihovim femininitetnim spolnim karakteristikama značajni doprinos imaju maskuline karakteristike majki. Ovi rezultati pokazuju da kod mladića u postignutoj spolnosti postoji *interakcijska povezanost* između različitih spolnih karakteristika roditelja i adolescenata.

Dobiveno zapažanje o značajnom doprinosu spolnih karakteristika obaju roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka proširuje shvaćanje klasičnog psihoanalitičkog koncepta u kojem je spolna identifikacija određena samo identifikacijom sa spolnim karakteristikama roditelja istog spola. Po klasičnom psihoanalitičkom modelu očevi u razvoju mladića i majke u razvoju djevojaka predstavljaju osnovne objekte spolne identifikacije. Tako i suvremeni znanstvenici poput Kellera (199), ostajući na tragu takvog shvaćanja, smatraju da postoji autonomna linija razvoja žena određena primarnim odnosom s majkama u razvoju njihove femininosti. S obzirom na ovaj znanstveni stav, dobiveni rezultati pokazuju da oba roditelja značajno određuju razvoj spolnih karakteristika mladih. Ovi

rezultati mogu dalje objasniti adekvatnost razvoja spolnosti bez prisutnosti roditelja istog spola u odrastanju djeteta.

(III) Zapažanje o razlici između spolova u značenju kvalitete objektivnih odnosa u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka dobiveno je ispitivanjem pojedinačnog efekta kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima, izražene brigom i autonomijom u odnosima s njima u maskulinitetu i feminitetu mladića i djevojaka. Važno je zapažanje da su pojedinačni efekti brige roditelja i autonomije s njima u razvoju spolnosti adolescenata prepoznati jedino u postignutoj njihovoj maskulinitetu.

Jednako kao i u rezultatima multiple regresijske analize, tako je i kroz četverosmjernu analizu varijance dobivena razlika između mladića i djevojaka i to na području postignute maskulinitetu. Tako u razvoju maskulinitetu mladića značajni efekti ima (dimenzija autonomije-kontrole) postignuta autonomija s očevima ($F=4,95$; $p=,027$) i majkama ($F=6,34$; $p=,012$), dok u maskulinitetu djevojaka značajni efekti ima (dimenzija brige-odbačenosti) briga majki ($F=5,82$; $p=,016$). Ovi su rezultati u skladu s ranijim zapažanjima o različitosti značenja dimenzija objektivnih odnosa mladića i djevojaka na području postignute psihološke prilagodbe. Ta zapažanja pokazuju da u razvoju maskulinitetu mladića veću važnost ima razina postignute autonomija s oba roditelja, a kod djevojaka briga majki.

(IV) Zapažanje o interakcijskom efektu percipirane roditeljske spolnosti i kvalitete objektivnih odnosa s njima u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka dobiveno je četverosmjernom analizom varijance. Osim dobivenih rezultata o značajnom efektu roditeljske spolnosti u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka, koji su služili kao potvrda postojanja identifikacijskih procesa, daljnji je zadatak bio pokazati da se ti procesi događaju kroz 'prostor' objektivnih odnosa. Dobivenim rezultatima značajnosti interakcijskog efekta percipiranih spolnih karakteristika roditelja i karakteristika objektivnih odnosa s njima u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka predstavljaju potvrdu važnosti *objektivnih odnosa adolescenata s roditeljima u njihovoj spolnoj identifikaciji*.

Važno je zapažanje da su interakcijski efekti dobiveni kod obaju spolova samo u razvoju njihove maskulinitetu. Ovi rezultati ponovno potvrđuju posebnu važnost kvalitete objektivnih odnosa adolescenata s roditeljima u razvoju maskulinitetu. Već je prethodno u tablici 4.5.2.1.1. prepoznato da u postignutoj maskulinitetu mladića značajni efekti ima očeva maskulinitet ako je praćena adekvatnom brigom očeva ($F=4,57$; $p=,033$) i isto tako feminitet očeva, ukoliko je praćena adekvatnom autonomijom mladića ($F=6,16$; $p=,013$) u tim odnosima. Također, ovakva su zapažanja dobivena su kod djevojaka, koja pokazuju da maskulinitet očeva ako je praćena njihovom visokom brigom ($F=9,82$; $p=,002$) ili 'optimalnim' tipom objektivnih odnosa ($F=3,94$; $p=,048$) ima pozitivan efekti na razvoj njihove maskulinitetu.

Upravo ovi rezultati mogu objasniti specifičnosti identifikacija određenih tzv.

'neposrednim' i 'posrednim' modelima. Karakteristike 'neposredne' (asimilacijske) identifikacije mogu se razumjeti kroz izgradnju maskuliniteti mladića i djevojaka. Uspješnost izgradnje maskuliniteti mladića i djevojaka s obzirom na spolnu identifikaciju s očevima može se objasniti visokom razinom maskuliniteti očeva koja treba biti praćena i visokom razinom njihove brige. To bi znaćilo da u postignutoj maskuliniteti mladića i djevojaka posebnu važnost ima uvjet da očeva maskulinitet bude praćena odgovarajućom njihovom brigom. Isto tako u maskuliniteti djevojaka znaćajni efekt može imati očeva maskulinitet koja je praćena 'optimalnim' tipom objektnih odnosa s njima. Ovi rezultati pokazuju posebnu važnost brige (dimenzijom brige-odbaćenosti) očeva za model 'neposredne' (asimilacijske) identifikacije. U odnosu na ovaj model identifikacije, model 'posredne' ('interakcijske') identifikacije pokazuje drugaćije karakteristike. U ovom drugom modelu spolne identifikacije posebnu važnost ima autonomija u odnosima s očevima (dimenzija autonomija-kontrola). Tako za razumijevanje 'posredne' ('interakcijske') spolne identifikacije važni su samo rezultati koji se odnose na izgradnju maskuliniteti mladića. U dobivenim rezultatima ovaj model identifikacije nije dobiven kod djevojaka. Tako se u postignutoj maskuliniteti mladića može prepoznati znaćajni interakcijski efekt očevih femininih karakteristika i visoke razine autonomije mladića s očevima. Ovim se zapaćanjem može prepoznati važna uloga autonomnosti u spolnoj identifikaciji i ujedno objasniti razlike mladića i djevojaka u rezultatima maskuline spolne identifikacije. Izostanak se ovog modela identifikacije kod djevojaka (izraženo u drugom zapaćanju) može povezati s rezultatima o dominantnoj ulozi brige (dimenzija briga-odbaćenost) roditelja u njihovom adolescentnom razvoju s obzirom na autonomiju (dimenzija autonomija-kontrola) s njima.

Na području ispitivane *femininiteti mladića i djevojaka*, kroz rezultate četverosmjernje analize varijance, mogu se prepoznati identićni interakcijski efekti. Dobiveni rezultati pokazuju da je u postignutim femininim karakteristikama mladića i djevojaka dobiven znaćajan interakcijski efekt svih ćetiriju varijabli povezanih s roditeljem suprotnog spola. Dobiveni rezultati pokazuju da za razvoj femininiteti obaju spolova važnu ulogu imaju androgini roditelji suprotnog spola s kojima je izgraćen 'optimalni' tip objektnih odnosa. Ovi rezultati mogli bi biti interpretirani s obzirom na Bemino (120) zapaćanje koja je prepoznala da kvaliteta odnosa sa suprotnospolnim roditeljem prvenstveno odrećuje razvoj u smjeru androginiteti. Isto je dobiveno u istraćivanju Forber i Adams-Curtis (33) koje je pokazalo da se androgini mladići i djevojke znatno razlikuju od ostalih spolnih skupina u kvaliteti emocionalnog odnosa s roditeljem suprotnog spola.

Na kraju ovog zapaćanja treba posebno naglasiti zapaćanje dobiveno četverosmjernom analizom varijance o znaćajnom *interakcijskom efektu* percipirane roditeljske spolnosti i kvalitete objektnog odnosa s njima u postignutim karakteristikama spolnosti mladića i

djevojaka. Ovi rezultati govore u prilog osnovnoj hipotezi da kvaliteta objektnog odnosa ima važnu ulogu u identifikacijskim procesima pa tako i u procesima spolne identifikacije.

5. RASPRAVA

5.1. Uloga objektnog odnosa u adolescentnom razvoju

U ovome istraživanju 'objektni odnos' predstavlja središnji pojam oko kojega se isprepleću sve hipoteze. Osnovna se hipoteza odnosi na klinički zapažanu povezanost između postignute kvalitete objektnih odnosa adolescenata s roditeljima u početnom adolescentnom razvoju i kasnije postignute spolnosti u razdoblju kasne adolescencije. Međutim, na samome početku istraživanja bilo važno potvrditi značenje razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata za sveukupni njihov razvoj. Utoliko ću se u ovom dijelu rasprave osvrnuti samo na prvo zapažanje¹⁸ dobiveno testiranjem prve hipoteze. U tom je zapažanju analizom rezultate triju statističkih postupaka¹⁹ potvrđena važnost uspješnosti razvoja objektnih odnosa u ranijem razvoju koje obuhvaća razdoblje rane adolescencije (do 15. godine) za uspješnost cjelokupnog adolescentnog razvoja. Na taj je način dobivena još jedna znanstvena potvrda Blosova koncepta druge individuacije.

Polazeći od teorija objektnih odnosa Mahler (1) i Winnicotta (197) može se prepoznati da kad se govori o razvoju objektnog odnosa, naglasak je na događanju u ranom djetetovu razvoju koje obuhvaća prve tri godine života. Za ovo istraživanje posebnu važnost je imala Blosova teorija (23,24), u kojoj je prikazan razvoj objektnog odnosa tijekom adolescencije i njegov doprinos razvoju karakterne formacije. Međutim, prije rasprave o dobivenim rezultatima i njihovoj podudarnosti i razlici s već postojećim rezultatima drugih istraživanja, smatram važnim osvrnuti se na osnove Mahlerine teorije i njene prisutnosti u Blosovoj teoriji. Razlog tome je veoma čest prigovor Bloso o neopravdanoj upotrebi Malerinih pojmova koji pripadaju ranom djetetovu razvoju za interpretaciju fenomena adolescentnog razvoja. Međutim, pojedini su autori kao Leaff (4) prepoznali opravdanost ove upotrebe u samoj Malerinoj teoriji u kojoj je izraženo da osim događanja u fazi približavanja za kasniju psihopatološku pojavnost važnu ulogu ima i događanje tijekom rješavanja adolescentnih kriza. U Mahlerinoj je teoriji (1) proces 'separacije-individuacije' određen kao intrapsihički proces koji karakteriziraju dvije isprepletene linije djetetova razvoja: separacija i individuacija. To rano dijadno iskustvo majka-dijete i na njemu izgrađeno iskustvo individualnosti predstavlja prototip za sve buduće self-objekt diferencijacije. Tako je *objektni*

¹⁸ Prvo zapažanje dobiveno interpretacijom rezultata ispitivanja prve hipoteze prikazano je u poglavlju 4.2.3.

¹⁹ Potvrda povezanosti i doprinosa nezavisnih varijabli objektnih odnosa u zavisnim varijablama psihološke prilagodbe dobivena je (1) multiplom regresijskom analizom, (2) analizom varijance (ANOVA) i (3) LSD post hoc postupkom.

odnos shvaćen kao *proces* kojim dijete diferencira sebe od svog primarnog odgajatelja i postiže iskustvo *autonomne individue*. Taj proces karakterizira promjena od stanja nediferenciranog do individualiziranog postojanja djeteta kao zasebnog entiteta u kojem kroz prve tri godine dolazi do 'psihološko rođenje' djeteta i početak izgradnje prvih psihičkih struktura.

Različitost između razvoja objektnog odnosa u ranom razvoju i ovog u adolescentnom razdoblju, naglašena je terminom 'druge individuacije' koji po Blosu predstavlja *refleksiju onih promjena u strukturi ličnosti adolescenata koje slijede iskustvo emocionalnog odvajanja od internaliziranih roditeljskih objekata* (8). Tako shvaćen proces 'druge individuacije' predstavlja napuštanje onih reprezentacija roditelja koje su bile internalizirane u ranome djetinjstvu i koje su do adolescentnog razdoblja predstavljale osnovu djetetove psihičke strukture. Utoliko ovaj proces predstavlja izgradnju *psihičke autonomnosti* adolescenata za razliku od ranijeg iskustva u kojem dolazi do izgradnje *fizičke autonomnosti* djeteta. Blosovo prepoznavanje važne uloge razvoja objektnog odnosa tijekom adolescencije u izgradnji odrasle osobnosti, po zapažanju Krogerove (29), predstavlja značajno 'raskršće' u evoluciji psihoanalitičke teorije. Proučavajući adolescentni razvoj, Blos (8) je zaključio da ne postoji samo jedan smjer (proces) adolescentnog razvoja određen zadatkom konačnog rješavanja edipskog kompleksa i izgradnje spolnog identiteta kao što je prisutno u psihoanalitičkom shvaćanju. Na taj je način dana važnost i drugom smjeru (procesu) u adolescentnom razvoju čiji je primarni zadatak izgradnja psihičke autonomije adolescenata. Tako u adolescentnom razvoju postoje dva smjera koja su određena 'dvjema opasnostima' od kojih je *prva* određena oživljavanjem ranih edipskih trijadnih iskustava praćenih pojavom incestnih sadržaja, dok je *druga* određena oživljavanjem ranih preedipskih dijadnih iskustava praćenih simbiotskim potrebama i strahovima od gubitka autonomnosti. Osim oživljavanja trijadnih sadržaja ranijeg edipskog razdoblja praćenih iskustvima 'želja-krivnja', u adolescenciji dolazi do 'invazije u mišljenje' dijadnih sadržaja ranijeg preedipskog razdoblja praćenih iskustvima 'arhaičnog zadovoljstva-boli'. Taj proces 'druge individuacije' započinje ponovnim oživljavanjem dječjih osjećaja i potreba za ovisnošću te anksioznostima koje su s njima u vezi što predstavlja regresiju u službi razvoja. U odnosu na primarno iskustvo izgradnje objektnog odnosa određenog ranim dijadnim odnosom s majkama, izgradnja objektnih odnosa tijekom početnog adolescentnog razvoja za Blosa predstavlja '*drugu šansu*' u rješavanju u razvoju objektnih odnosa.

Ovaj je koncept '*druge individuacije*' bio predmetom mnogih istraživanja u kojima je po zapažanju Kroger (29) dobivena njegova znanstvena potvrda. U tim se istraživanjima, koja su pregledno prikazana u poglavlju 1.5.3., s jedne strane prate promjene tijekom adolescentnog razvoja na području prihvaćanja i prorade separacijskog iskustva te s druge

strane, značenje kvalitete emocionalnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja za kasnije odraslo psihosocijalno funkcioniranje. Tako je u istraživanjima Colemana (181); Mazora, Alfa i Gampela (182); Levitz-Jonesa i Orlofskyja (186); te Millisa (187) potvrđena pravilnost razvoja objektnog odnosa kroz izgradnju psihičkih struktura što je izraženo promjenama u sposobnosti samostalnog, autonomnog psihičkog funkcioniranja tijekom adolescencije. U tim istraživanjima naglasak je na postepenom razvoju sposobnosti snalaženja u iskustvima odvajanja tijekom adolescentnog razvoja, koje su prepoznate kroz manji intenzitet i učestalost pojave separacijske anksioznosti praćene strahovima od 'progutanosti' i 'stapanja', depresivnosti i neuspjeha u socijalnom funkcioniranju te poteškoća u realizaciji vlastitih ciljeva. Izgradnja psihičkih struktura tijekom adolescentnog razvoja objektnih odnosa prepoznata je u istraživanjima Levitz-Jonesa i Orlofskyja (186) i Millisa (187) promjena u 'ego identitetnom statusu' (Marcia, 185) od 'difuznog' do statusa 'postignuća'. Za razliku od navedenih istraživanja Middleton (174), Rice, Cole i Lapsley (183); Quintana i Kerr (184); Benson, Harris i Rogers (188); te Blustein (189) su ispitivali povezanosti između kvalitete emocionalnih iskustava s roditeljima tijekom adolescencije i kasnije postignutih sposobnosti odraslog psihosocijalnog funkcioniranja. U tim je istraživanjima naglasak bio na emocionalnoj bliskosti i privrženosti (attachment) roditeljima u adolescenciji.

U ovom je istraživanju proces 'druge individuacije' proučavan s obzirom na postignutu psihičku autonomnost adolescenata s roditeljima u ranom adolescentnom razvoju, a ne samo s obzirom na razinu brige i emocionalne uključenosti roditelja što je slučaj u navedenim istraživanjima (174,183,184,188,189). Tako je uporabom PBI-ja (149) u ovom istraživanju bilo moguće ispitati dva aspekta emocionalnih odnosa s roditeljima i to: brigu roditelja (dimenzija briga-odbačenost) i postignutu razinu autonomije u odnosima s njima (dimenzija autonomija-kontrola). Upravo je uporabom ovoga instrumenta omogućeno adekvatno ispitivanje kvalitete objektnog odnosa adolescenata s roditeljima koja obuhvaća emocionalnu potporu i uključenost u potrebe adolescenata za izgradnjom psihološke autonomnosti. Ovaj je pristup u skladu sa zapažanjem Krogerove (29) koja je, koristeći se zaključkom GAP-a (Group for the Advancement of Psychiatry), naglasila da je individacija postignuta onda kada se adolescent vraća roditeljima na 'nov i jednak' način. 'Nov' način može biti shvaćen kao autonoman odnos praćen 'jednakom' emocionalnom uključenošću i prisutnošću roditelja. Upravo je kroz rezultate Parkera i njegovih suradnika (161-173), koji su prikazani u poglavlju 1.5.2., bilo moguće prepoznati osjetljivost PBI-ja (149) za ispitivanje kvalitete razvoja objektnih odnosa. U tim istraživanjima dobivena je potvrda značajne povezanosti dobivenih rezultata ovog razvoja i uspješnosti općeg razvoja kroz psihopatološke pojavnosti djece, mladih i odraslih osoba. Tako su Parker i Lipscombe (162) pokazali da ispitanici s visokim rezultatima na psihopatološkim skalama i s niskim rezultatima na skalama evaluacije

selfa pokazuju značajno niže rezultate na obim dimenzijama PBI-ja, što govori da osim brige roditelja i postignuta autonomija s njima ima važnost za uspješnost razvoja. Isto tako su rezultati istraživanja Canettija, Bachara, Galiliweisstuba, Denoura i Shaleva (178); Klimidisa, Minasa, Ata i Stuerta (179); te Klimidisa, Minasa i Ata (180) na uzorku adolescenata pokazali da su izostanak brige roditelja i autonomija s njima u adolescenciji praćeni višom razinom psihopatološke pojavnosti i nižom razinom evaluacije selfa.

U ovom istraživanju kao i u navedenim (178,179,180) korištenjem PBI-ja dobivena je potvrda o važnoj ulozi objektnih odnosa u obitelji za uspješnost adolescentnoga razvoja mladića i djevojaka. Upravo je testiranjem prve hipoteze dobivena potvrda da je kvaliteta postignutih objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima u ranom adolescentnom razvoju do petnaeste godine značajno povezana s rezultatima općeg adolescentnog razvoja čija je uspješnost praćena postignutom razinom psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Na ovaj je način koncept 'druge individuacije' dobio svoju novu znanstvenu potvrdu. Ova je nova potvrda, kako je već naglašeno, dobivena na više načina statističke obrade. Tako je u prvom slučaju²⁰ dobivena potvrda s obzirom na značenje brige roditelja i postignute autonomije s njima, a u drugome slučaju²¹ s obzirom na tipove objektnog odnosa s roditeljima koji su odredili njihov adolescentni razvoj.

Prva potvrda dobivena kroz rezultate multiple regresijske analize, pokazuje da briga roditelja i autonomija s njima, postignute u ranom adolescentnom razvoju, imaju značajni doprinos u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. U ovom dijelu rasprave je važno osvrnuti se na rezultate različitog značenja očeva i majki u adolescentnom razvoju obaju spolova. Dobiveni su rezultati²² adolescenata obaju spolova pokazali da su odnosi s majkama percipirani sa značajno većom brigom nego odnosi s očevima, dok su odnosi s očevima percipirani sa značajno većom autonomijom s obzirom na odnose s majkama. Slični su rezultati dobiveni i u istraživanjima Parkera, Tuplinga i Browna (149); Parkera (161); Klimidisa, Minasa i Atab (180) Forbera i Adams-Curtisa (33)²³ u kojima je kod obaju spolova dobivena je značajno viša razina brige majki u odnosu na očeve. Ova zapažanja podržavaju Blosova (23) zapažanja da s početkom adolescencije uloga majki je određena ponovnim oživljavanjem simbiotskih potreba i osjećaja dok je uloga očeva određena potrebom za izgradnjom psihičke autonomnosti s obzirom na te ponovno potaknute simbiotske potrebe koje su primarno povezane s bliskim odnosom s majkama. Ovi rezultati potvrđuju Blosovo zapažanje o različitoj ulozi roditelja u razvoju objektnih odnosa (8). Tako je odnos s majkama

²⁰ Potvrda je dobivena u rezultatima multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.2.1.

²¹ Potvrda je dobivena u rezultatima jednosmjerne analize varijance (ANOVA) koji su prikazani u tablicama 4.2.2.1. i 4.2.2.2.

²² Rezultati značajnosti razlike (t-test) su prikazani u tablici 4.1.3.1.

²³ U tom istraživanju Forbera i Adams-Curtisa (33) nije korišten PBI za razliku od istraživanja Parkera, Tuplinga i Browna (149); Parkera (161); Klimidisa, Minasa i Atab (180).

primarno određen ponovno oživljenim simbiotskim potrebama i osjećajima koji određuju brigu majki kao primarno iskustvo, dok je odnos s očevima određen njihovom podrškom u izlaženju iz tog primarnog simbiotskog odnosa, što primarno određuje iskustvo autonomnosti s očevima. Ovo se različito značenje roditelja u adolescentnom razvoju potvrđuje kroz rezultate²⁴ različitog značenja njihove brige u razvoju psihološke prilagodbe tijekom adolescencije. Tako se u samopoštovanju i osjećaju općeg zadovoljstva životom može prepoznati da briga očeva ima jednak pozitivan doprinos kod obaju spolova, što nije slučaj s brigom majki. Briga majki ima pozitivno doprinos samo u razvoju djevojaka, dok u razvoju samopoštovanja mladića ima negativan doprinos. Ta se razlika u značenju brige majki u općem adolescentnom razvoju, u skladu s psihoterapijskim zapažanjima Blosa (8), može shvatiti kao posljedica različitog značenja ponovno oživljenih simbiotskih potreba i osjećaja u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Tako djevojke nastavljaju tu primarnu vezu s majkama, što je praćeno pozitivnim doprinosom brige majki u razvoju samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osobne kompetentnosti djevojaka, dok kod mladića dolazi do prekida te primarne vezanosti uz majke, što je praćeno odsutnošću pozitivnog doprinosa brige majki i ujedno njihov negativni doprinos u razvoju samopoštovanja. Za razliku od majki, briga očeva i njihova emocionalna uključenost imaju pozitivan doprinos u razvoju psihološke prilagodbe obaju spolova. Ta važnost se može shvatiti kroz primarnu ulogu očeva da omoguće i podrže razvoj prema psihološkoj autonomnosti adolescenata obaju spolova.

Potvrda se ovih zapažanja može dobiti kroz rezultate ispitivanja značenja autonomije s roditeljima u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića i djevojaka. Za razliku od očeva, s kojima je dobiven pozitivan doprinos postignute autonomije u razvoju samopoštovanja, osjećaja osobne kompetentnosti obaju spolova, s majkama nisu dobiveni rezultati koji bi ukazivali na njihov pozitivan doprinos u razvoju psihološke prilagodbe kroz ovaj aspekt odnosa. Čak su dobiveni sasvim suprotni rezultati koji pokazuju da u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva životom djevojaka pozitivni doprinos ima viša razina majčine kontrole. Ovaj rezultat pokazuje da kontrola kao bitna karakteristika simbiotskog odnosa s majkama ima pozitivno značenje u adolescentnom razvoju djevojaka.

Ovi rezultati različitog značenja očeva i majki u adolescentnome razvoju podržavaju Blosova klinička zapažanja u specifičnostima razvoja objektnih odnosa tijekom adolescencije. Tako je odnos adolescenata s majkama primarno određen ponovno potaknutim simbiotskim potrebama i osjećajima čime u prvi plan dolazi iskustvo majčine brige. Takav odnos s majkama ima različito značenje u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Za razliku od

²⁴ Zapažanje se odnosi na rezultate multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.2.1.

majki, odnos s očevima je primarno određen njihovom potporom u razvoju autonomnosti i utoliko njihova emocionalna uključenost, izražena iskustvom brige, ima podjednako pozitivnu značenje u adolescentnom razvoju obaju spolova. Zapažena veća usmjerenost djevojaka prema majkama i dominacija simbiotske kvalitete odnosa u njihovu adolescentnom razvoju može objasniti nižu razinu autonomije²⁵ djevojaka s očevima s obzirom na mladiće.

Svi ovi rezultati pokazuju da tijekom adolescencije sa zadatkom razvoja objektnih odnosa dolazi do različitog određenja uloga roditelja. Razlika između spolova s obzirom na značenje autonomije s roditeljima dobivena je u istraživanjima Parkera, Tuplinga i Browna (149); i Klimidisa, Minasa i Ata (180) na način da su samo mladići percipirali značajno višu razinu autonomije s očevima nego s majkama, dok ta značajnost razlike nije dobivena kod djevojaka. Ovi rezultati se isto mogu objasniti primarnom vezanošću adolescentica s njihovim majkama i simbiotskom prirodom tih odnosa što se jasno može prepoznati u kliničkom i psihoterapijskom iskustvu s adolescentima.

Nakon prve potvrde dobivene kroz rezultate multiple regresijske analize, smatram važnim raspraviti rezultate jednosmjerne analize varijance²⁶ koji predstavljaju drugu potvrdu opstojnosti koncepta 'druge individuacije'. Ovi rezultati su potvrdili da se adolescenti različitih tipova objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja međusobno značajno razlikuju u postignutoj psihološkoj prilagodbi u razdoblju kasne adolescencije. Tako se postignute razlike u samopoštovanju, osjećaju osobne kompetentnosti i općeg zadovoljstva životom te pojavi tjelesnih simptoma adolescenata obaju spolova u razdoblju kasne adolescencije, mogu objasniti različitim tipovima objektnih odnosa s roditeljima koji su određivali njihov adolescentni razvoj. Ovi rezultati pokazuju da događanja u ranom adolescentnom razvoju, određena razvojem objektnih odnosa u obitelji adolescenata, imaju važnost za uspješnost cjelokupnog adolescentnog razvoja.

U ovom dijelu rasprave osvrnut ću se samo na one rezultate²⁷ koji pokazuju identično značajne postignute kvalitete objektnih odnosa u obitelji za adolescentni razvoj obaju spolova. Utoliko će se u ovom dijelu rasprave interpretirati rezultati skupina mladića i djevojaka koje karakterizira 'neemocionalno-kontrolirani' i 'optimalni' tip objektnih odnosa s roditeljima. Identično značenje u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića i djevojaka nije dobiveno s obzirom na 'zanemarene' i 'emocionalno prisilne' tipove objektnih odnosa s roditeljima. Ta će razlika u značenju tipova objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima s obzirom na razvoj psihološke prilagodbe biti kasnije raspravljana (5.3.). Ono što je zajedničko mladićima i djevojkama jest da su skupine koje karakterizira 'optimalni' tip

²⁵ U tablici 4.1.3.2 su prikazani rezultati značajno više razine autonomije u odnosima s očevima mladića nego djevojaka ($t=2.17$; $p=.031$).

²⁶ Rezultati jednosmjerne analize varijance (ANOVA) su prikazani u tablicama 4.2.2.1. i 4.2.2.2.

²⁷ Rezultati dobiveni LSD post hoc postupkom su prikazani u Prilogu I.- 8.

objektnih odnosa s majkama i očevima postigle značajno bolje rezultate na svim ispitivanim mjerama psihološke prilagodbe u odnosu na skupine koje karakterizira 'neemocionalno-kontrolirani' tip. Ovi rezultati potvrđuju važnost uspješnosti razvoja objektnih odnosa za razvoj odrasle osobnosti izražene postignutom psihološkom prilagodbom u razdoblju kasne adolescencije. Za potpunije je razumijevanje važno objasniti negativnost 'neemocionalno-kontroliranog' tipa objektnih odnosa za uspješnost adolescentnog razvoja. U tu svrhu mogu poslužiti istraživanjima Parkera, Fairleyja, Greenwooda, Jurda i Silove (173); Torgersena i Randolfa (175); Grinkera, Werblea i Dryea (176); te Franka i Hoffmana (177) u kojima je ovaj tip ranih emocionalnih odnosa s roditeljima posebno prepoznat kod pacijenata s graničnom psihopatologijom. U poglavlju 1.5.2. ova je pojava obrazložena karakteristikama roditelja koji su na djetetove potrebe za samostalnošću tijekom ranog razvoja, posebno u razdoblju separacije-individuacije, reagirali pojačanom kontrolom koja nije bila praćena i adekvatnom emocionalnom uključenošću. Horner je (198) u razvoju granične, narcističke i schizoidne psihopatologije prepoznala sličnu nesposobnost majki da toleriraju ambivalenciju nastalu djetetovim potrebama za odvajanjem i samopotvrđivanjem.

Ta se događanja u ranom razvoju objektnog odnosa, po Blosu, mogu prepoznati i tijekom adolescentnog razvoja. Tako roditelji koji ne mogu prihvatiti potrebe svojih adolescenata za autonomnošću i samopotvrđivanjem, reagiraju povećanom kontrolom i odbacivanjem što ometa razvoj odrasle osobnosti. Ova zapažanja tako na najbolji način objašnjavaju dobivene rezultate o značajnoj razlici između 'neemocionalno-kontroliranog' i 'optimalnog' tipa objektnih odnosa mladića i djevojka s roditeljima na svim mjerama psihološke prilagodbe.

Važno je zapažanje ovog istraživanja da je ista pojava dobivena s očevima i majkama. Slične je rezultate o jednakoj ulozi roditelja tijekom adolescentnog razvoja dobio Middleton (174) ispitivanjem depresivnosti studenata. U istraživanjima Parkera na nekliničkom skupini studenata (163) i jednako tako na kliničkim skupinama (168,169,171) dobivena je važnija uloga majki nego očeva s obzirom na značenje njihove brige u razvoju depresivnih crta ličnosti. Dobiveni rezultati ovog istraživanja pokazuju da u općem adolescentnom razvoju, koji je u ovom istraživanju praćen rezultatima psihološke prilagodbe, važni doprinos imaju oba roditelja koji se međusobno razlikuju u zadacima. Novo zapažanje je veća važnost emocionalne uključenosti očeva u adolescentni razvoj obaju spolova s posebnim naglaskom na postignutoj autonomiji u tim odnosima. Važnost majke dobivena je kroz njihovu brigu koja se pokazuju značajnom samo u adolescentnom razvoju djevojaka.

S obzirom na teoretičare objektnog odnosa, prije svega Mahler (1) i Winnicotta (142), može se zapaziti primarna uloga majke u ranom djetetovu razvoju objektnog odnosa. Utoliko se može očekivati da na kliničkom uzorku kod kojega postoji izraženija pogreška u

primarnome razvoju objektnog odnosa dominantan udio ima kvaliteta emocionalnih odnosa s majkama. Na ovaj se način mogu obrazložiti rezultati Parkera (168,169,171) dobiveni na kliničkim skupinama.

Ovaj prvi dio rasprave treba završiti zapažanjem da su dobivenim rezultatima na nekliničkom uzorku studenata potvrđena očekivanja određena prvom hipotezom koja govori u prilog kliničkim i psihoterapijskim zapažanjima da postignuta razina objektnih odnosa u obitelji adolescenata ima važnu ulogu za cjelokupni adolescentni razvoj koji je u ovom istraživanju praćen razinom psihološke prilagodbe postignute u kasnoj adolescenciji. U svim rezultatima statističke obrade dobiva se potvrda da kvaliteta postignutih objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima do petnaeste godine, izražena tipovima i dimenzijama objektnog odnosa, ima značajnu ulogu u razvoju psihološke prilagodbe. Tako je na novi način znanstveno potvrđen Blosov koncept 'druge individuacije' u kojem je ukazana važnost razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata za cjelokupni adolescentni razvoj.

Na ovaj su način znanstveno potvrđena Blosova zapažanja (23,24) da s početnim adolescentnim razvojem i ponovno oživljenim simbiotskim potrebama i osjećajima povezanim s iskustvima primarnih dijadnih odnosa s majkama, posebnu važnost dobiva emocionalna uključenost očeva. Vraćajući se na kritike upućene Blosu da se u prikazu adolescentnog razvoja koristio pojmovima koje je Mahler prepoznala u ranome djetetovu razvoju mogu na osnovi dobivenih rezultata ovog istraživanja ukazati da razlika između 'prve' i 'druge' individuacije nije samo u vremenskim razdobljima nego i uključenosti roditelja u taj proces. Tako sličnost 'izlaska iz simbiotske orbite' (*hatching phase*) Mahlerove (1) i iskustva 'gubitka obiteljske ovisnosti' adolescenata Blosa (8) pokazuju sličnost u dominaciji regresivnih snaga prema simbiotskim oblicima odnosa, međutim posve je različita uključenost roditelja u te procese.

Posebno je važno naglasiti da se u ovome dijelu rasprave obrazlažu samo rezultati koji pokazuju opću potvrdu ovoga procesa koji ima istu pojavnost kod adolescenata obaju spolova, dok će se u sljedećim raspravama (5.2. i 5.3.) obrazložiti specifičnosti i razlike koje su određene spolom adolescenata.

5.2. Uloga roditelja u razvoju objektnog odnosa

U prethodnom dijelu rasprave interpretirani su pojedini rezultati testiranja prve hipoteze za koje se može općenito reći da govore u prilog Blosova koncepta '*druge individuacije*'. Dobiveni su rezultati pokazali podudarnost s onima iz uvodnoga dijela (1.5.3.) da tijekom adolescentnog razvoja s odvajanjem adolescenata od internaliziranih aspekata roditelja dolazi do razvoja novih psihičkih struktura i utoliko sposobnosti koje omogućuju adekvatno samostalno psihičko funkcioniranje. U tim je istraživanjima potvrđeno da je uspješnost adolescentnog razvoja praćena razvojem sposobnosti adekvatnog funkcioniranja u situacijama odvojenosti i samoće. Te sposobnosti, po Bloso, predstavljaju *refleksiju onih strukturnih promjena koje prate emocionalno odvajanje od internaliziranih objekata* (8).

U odnosu na istraživanja prikazana u uvodnom dijelu (1.5.3.), koja se prvenstveno bave praćenjem razvoja sposobnosti autonomnog psihosocijalnog funkcioniranja, u ovome je istraživanju cilj ispitati značenje i ulogu postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata za cjelokupni adolescentni razvoj čija je uspješnost određena razinom postignute psihološke prilagodbe na kraju adolescentnog razvoja. Ovim se istraživanjem želio dobiti uvid u značenje emocionalnih odnosa u obiteljima adolescenata, određenih razvojem objektnih odnosa, za uspješnost općeg adolescentnog razvoja. Posebna je važnost dobivenih rezultata ovoga istraživanja, iznesenih u prethodnom dijelu rasprave (5.1.), da potvrđuju značajnu ulogu razvoja objektnog odnosa u obitelji adolescenata koje uključuje razdoblje rane adolescencije (do 15. godine) za cjelokupni daljnji adolescentni razvoj. U tom je prethodnom dijelu rasprave pozornost bila usmjerena na one rezultate koji pokazuju identično značenje objektnih odnosa s roditeljima u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka.

U ovome dijelu rasprave naglasak je na onim rezultatima koji govore o različitom razvoju objektnih odnosa u obitelji adolescenata s obzirom na njihov spol što je praćeno razlikama u uspješnosti općeg adolescentnog razvoja koja je određena razinom postignute psihološke prilagodbe. Osim rezultata testiranja prve hipoteze, prikazanih kroz *prvo zapažanje*, dobiveni su rezultati koji omogućuju dva bitno nova zapažanja. Tako *drugo zapažanje* govori o različitom udjelu roditelja u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa, i *treće zapažanje* o različitom značenju simbiotskog iskustva mladića i djevojaka s roditeljima u njihovom adolescentnom razvoju. Ova dva zapažanja imaju posebnu važnost za kasniju raspravu o različitom razvoju spolnosti mladića i djevojaka s obzirom na značenje objektnih odnosa s njihovim roditeljima u tom razvoju.

Osnovni je interes ovog dijela rasprave usmjeren na *drugo zapažanje*²⁸ o različitom udjelu roditelja u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. Ta je razlika²⁹ prepoznata kroz rezultate postignute psihološke prilagodbe. Tako kod mladića u postignutoj psihološkoj prilagodbi pozitivni doprinos imaju samo karakteristike objektnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka takav doprinos imaju karakteristike objektnih odnosa s očevima i majkama. Dobiveni rezultati pokazuju da u adolescentnom razvoju mladića posebnu važnost ima kvaliteta emocionalnih odnosa s očevima što predstavlja novu znanstvenu potvrdu Blosova koncepta o važnosti dijade očeva i sinova u muškom adolescentnom razvoju (22). Posebnost je ovih rezultata da u adolescentnom razvoju djevojaka primarnu važnost nema dijadni odnos s majkama, već trijadni odnos u koji su uključeni i očevi. U ovom dijelu rasprave važno je razumjeti taj različiti udio roditelja u razvoju objektnih odnosa mladića i djevojaka što bi trebalo imati posebnu važnost za razumijevanje razlika u njihovom razvoju spolnosti.

Rezultati istraživanja pokazuju da u razvoju psihološke prilagodbe *mladića* značajno pozitivan doprinos imaju karakteristike objektnih odnosa s očevima, što nije zapaženo s obzirom na karakteristike objektnih odnosa s majkama. Tako u postignutom samopoštovanju, osjećaju općeg zadovoljstva životom i osobne kompetentnosti mladića na kraju adolescentnog razvoja značajno pozitivan doprinos ima visoka razina brige očeva i autonomije u odnosima s njima. Ti rezultati pokazuju da u razvoju psihološke prilagodbe mladića značajan doprinos ima *optimalan* tip objektnih odnosa s očevima. S obzirom na ulogu majki u adolescentnom razvoju mladića može se zapaziti negativan doprinos njihove brige u razvoju samopoštovanja jednako tako i njihove kontrole u pojavi tjelesnih simptoma. Ti rezultati pokazuju da u adolescentnom razvoju mladića pozitivno značenje ima *zanemareni* tip objektnih odnosa s majkama koje karakteriziraju niska razina brige i visoka razina autonomije. Ovi rezultati pokazuju da u općem adolescentnom razvoju, čija je uspješnost određena razinom postignute psihološke prilagodbe, značajnu ulogu ima dijadni odnos očeva i sinova, što je Blos prepoznao kao važnu karakteristiku adolescentnog razvoja mladića (22).

Za razliku od mladića, kod *djevojaka* je dobiven značajno pozitivan doprinos karakteristika objektnih odnosa s oba roditelja u postignutoj njihovoj psihološkoj prilagodbi tijekom adolescentnog razvoja. Tako je u postignutom samopoštovanju, osjećaju općeg zadovoljstva životom i pojavi tjelesnih simptoma, dobiven značajno pozitivan doprinos brige očeva i autonomije s njima. U odnosu s majkama je dobiven značajno pozitivan doprinos njihove brige u razvoju samopoštovanja, općeg zadovoljstva životom i osjećaja osobne

²⁸ *Drugo zapažanje* određeno je interpretacijom rezultata ispitivanja prve hipoteze koji su prikazani u poglavlju 4.2.3.

²⁹ Različitost između spolova je izražena rezultatima multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.2.1.

kompetentnosti djevojaka. Važno je zapažanje da autonomija s majkama tijekom adolescencije nema pozitivan doprinos u razvoju psihološke prilagodbe djevojaka. Tako je u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva životom djevojaka dobiven pozitivan doprinos majčine kontrole. Ovi rezultati pokazuju da u razvoju djevojaka posebnu važnost ima *optimalan* tip objektnog odnosa s očevima i *emocionalno-prisilni* tip objektnih odnosa s majkama.

Rezultati pokazuju da s obzirom na razvoj objektnih odnosa u obitelji adolescenata, koji obuhvaća razdoblje rane adolescencije (do 15. godine), postoji različiti udio roditelja u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Tako u adolescentnom razvoju kod mladića posebnu ulogu ima kvaliteta objektnog odnosa s očevima, dok kod djevojaka s očevima i majkama. Važno je zapažanje s obzirom na tip objektnih odnosa o identičnom značenju očeva u razvoju psihološke prilagodbe obaju spolova. Tako *optimalni* tip objektnih odnosa ima jednako pozitivan doprinos u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Međutim, razlika je dobivena s obzirom na značenje tipova objektnih odnosa s majkama. Tako u razvoju mladića, pozitivno značenje ima *zanemareni* tip, dok kod djevojaka *emocionalno prisilni* tip objektnog odnosa s majkama.

Ova dobivena različitost značenja majki u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka podudara se s Blosovim zapažanjem o događanju u razvojem objektnog odnosa tijekom adolescencije. U ovom je dijelu važno pokazati na podudarnost dobivenih rezultata ovog istraživanja i kliničkih zapažanja koja govore u prilog njima. Po Blosovim zapažanjima, adolescentni razvoj započinje s biološkim pubertetskim promjenama koje osim što potiču procese izgradnje spolnosti istovremeno potiču i procese izgradnje psihološke autonomnosti. Upravo u ranim razdobljima adolescentnog razvoja, posebno u preadolescenciji i ranoj adolescenciji, koja su u ovome istraživanju operacionalizirana razdobljem do petnaeste godine, posebno važnu ulogu ima razvoj 'zrelih' objektnih odnosa. Mogućnost izgradnje zrelih objektnih odnosa Blos povezuje s ranim adolescentnim razdobljima kada su s razvojem novih kognitivnih struktura i sposobnostima koje ih slijede adolescenti sposobni suočiti s ranim dijadnim iskustvima s majkama koja su odredila razvoj primarnog objektnog odnosa. Tako shvaćen adolescentni razvoj započinje s ponovno oživljenim simbiotskim potrebama i strahovima što prate te regresivne tendencije s kojima se adolescent, sada ojačan novim kognitivnim sposobnostima, može suočiti i proraditi ih. Ovaj su aspekt adolescentnog razvoja Mazor, Alf i Gampel (182) prepoznali kroz smanjenju učestalost i intenzitet pojave strahova progutanosti (*engulfing*) i stapanja (*mergering*) u situacijama odvajanja i samoće.

S ponovnim aktiviranjem simbiotskih potreba i sadržaja u razdoblju preadolescencije kod *mladića* dolazi do pojave intenzivnih strahova od i zavisti prema moćnim (*faličkim*) ženama (23). Na taj način kastracijska anksioznost povezana s oživljenim iskustvima faličkih majki predstavlja središnju temu muške preadolescencije. Tada se u pokušajima obrane od

kastracijske anksioznosti javljaju s jedne strane tendencije sjedinjenja (*oneness*) i identifikacije s faličkim majkama, što dalje vodi negativnome rješenju spolne identifikacije, i s druge strane tendencije okretanja i usmjeravanja prema očevima i vršnjacima istog spola, što je shvaćeno kao '*homoseksualna obrana*'. Ovom obranom dolazi do premještaja arhaičnih, idealiziranih aspekata majki na očeve. Ta obrambena potreba idealizacije očeva predstavlja po Blosu osnovu pojave homoseksualnih sadržaja, što predstavlja nezaobilazan problem u psihoterapiji adolescenata.

Ovaj je opis dobio potvrdu u dobivenim rezultatima ovog istraživanja koji pokazuje da u psihološkoj prilagodbi mladića postignutoj tijekom adolescentnog razvoja značajni doprinos imaju samo karakteristike objektnih odnosa s očevima, koje su postignute u ranijem adolescentnom razvoju (do 15. godine). Tako se ovim kliničkim zapažanjem o događanjima u ranijem adolescentnom razvoju mogu obrazložiti rezultate koji pokazuju da optimalni tip objektnog odnosa s očevima, koji karakterizira visoka razina brige i autonomije, ima značajno pozitivan doprinos u razvoju psihološke prilagodbe mladića. Ova Blosova (23) zapažanja, koja su dobro poslužila u objašnjenju dobivenih rezultata o pozitivnom značenju optimalnog tipa objektnih odnosa s očevima u razvoju psihološke prilagodbe mladića, također mogu dobro poslužiti u objašnjenju rezultata dobivenih s obzirom na objektni odnos mladića s majkama. Dobiveni se rezultati o negativnom doprinosu brige majki i njihove kontrole u razvoju psihološke prilagodbe mladića mogu razumjeti kao manifestacija negativnog značenja koje prolongirana simbiotska povezanost s majkama ima u muškom adolescentnom razvoju. Ovi rezultati o dominantnoj ulozi očeva u adolescentnom razvoju mladića podržavaju Blosova zapažanja da obranom od simbiotskih potreba, koje su potaknute početnim adolescentnim razvojem, dolazi do udaljavanja mladića od majki i usmjeravanja prema očevima koji imaju posebnu važnost u daljnjem adolescentnom razvoju.

Kod *djevojaka* se po Blosu (23) susrećemo s produljenim i bolnim odvajanjem od majki. U tom se ranom razdoblju adolescentnog razvoja djevojaka mogu prepoznati dvije istovremeno prisutne tendencije. Tako postoji prva tendencija izražena pojavom pasivnih potreba prema 'preedipskim' majkama i istovremeno druga tendencija koja predstavlja obranu od ovih prvih regresivnih tendencija, što je praćeno okretanjem prema očevima i suprotnome spolu. Ova tendencija je shvaćena kao '*heteroseksualna obrana*' djevojaka od regresivnih simbiotskih potreba koje su ponovno potaknute s početnim adolescentnim razvojem. Ta se prva tendencija može prepoznati tijekom ranog adolescentnog razvoja kada djevojke tu kvalitetu odnosa s 'faličkim' majkama premješčaju na odnose s očevima kao objektima ljubavi. Tada se mogu prepoznati pojave pasivnih potreba prema očevima koje predstavljaju zadovoljenje ponovno aktiviranih i oživljenih iskustava rane oralne ovisnosti o majkama. Ovaj 'povratak na primarnu pasivnost' može spriječiti napredak djevojaka prema razvoju

heteroseksualnosti. Ovo je događanje Rudan (43) prepoznala u Freudovu (10) zapažanju da jaka emocionalna vezanost djevojčica uz očeve u edipskoj fazi može predstavljati premještanje jake primarne emocionalne vezanosti sa preedipskih majki na edipske očeve. Te 'moćne regresivne snage prema preedipskoj majci' prepoznate u psihoanalizi adolescentica i mladih žena vode prema pojavi simptoma i acting-out ponašanju (8). Ove se tendencije mogu posebno prepoznati u psihoanalitičkim terapijama bulimičnih i anoreksičnih djevojkama u kojima se susrećemo s ponovno oživljenim sadržajima 'dobrih' i 'loših' preedipskih majki.

Upravo je ta pomiješanost preedipskih i edipskih razina predstavljala glavni sadržaj njihovih kliničkih slika. S pubertetskim promjenama ponovno oživljene infantilne veze s majkama te na njima zasnovane pojave homoseksualnih sadržaja predstavljaju posebni razvojni problem djevojaka u adolescentnom razvoju. Tako se druga tendencija u ponašanju djevojaka preadolescentne i rane adolescentne dobi može prepoznati u vidu 'napadačica i zavodnica u igri pseudoljubavi'. U tom se ponašanju djevojaka može prepoznati 'falička' kvaliteta njihove spolnosti. U tom se razdoblju susrećemo s pojavom '*heteroseksualnog acting-outa*' kod adolescentica što Bloss objašnjava postojanjem dvaju ciljeva. Prvi je cilj određen infantilnom potrebom i 'gladū' za taktilnim kontaktom, dok je drugi cilj određen potrebom da se ojača još nedovoljno čvrst spolni identitet. U adolescentnom je razvoju kroz razvoj kapaciteta i zadovoljstva materinstvom djevojaka glavni zadatak izgradnja nekonfliktnih i integriranih 'dobrih' i 'loših' aspekata majki. Po Blossu je uspješnost emocionalnog razvoja žena izravno određena uspješnošću u rješavanju problema ambivalencije (8). Utoliko je njegov glavni zaključak da ne postoji adolescentica kod koje nije zapažena pojavnost ovih regresivnih tendencija i ambivalentnih osjećaja kao središnjih psihoterapijskih sadržaja.

Sumirajući Blossova zapažanja, možemo prepoznati različitost u općem i spolnom razvoju mladića i djevojaka s obzirom na načine njihove izgradnje objektnih odnosa s njihovim roditeljima u početnim razdobljima adolescentnog razvoja. Ta se različitost može prepoznati kroz obrambene odgovore mladića i djevojaka na adolescencijom ponovno oživljene rane simbiotske potrebe. Tako tijekom početnog adolescentnog razvoja ponovno aktivirane simbiotske potrebe, koje mogu biti shvaćene kao potreba za jedinstvom ('*oneness*') s 'arhaičkim', 'predipskim' majkama, imaju različito značenje u razvoju mladića i djevojaka. U adolescentnom razvoju mladića veza s majkama postaje seksualno polarizirana i utoliko predstavlja izvor drugačijih konflikata nego kod djevojaka. U adolescentnom razvoju djevojke u nastojanju da sebe istrgnu od regresivnih tendencija stapanja s majkama reagiraju bijegom na edipsku razinu, na ono što Bloss (8) naziva '*edipskom ili heteroseksualnom obranom*'. U ovom dijelu adolescentnog razvoja mladići prolaze kroz razdoblje straha od 'arhaično-kastrirajuće' majke što predstavlja nukleus njihove muške ujedinjenosti protiv žena i ujedno

osnovu njihove *'homoseksualne obrane'*. Ta zapažanja potvrđuju rezultati ovog istraživanja da u adolescentnom razvoju mladića posebnu važnost ima briga očeva koja je praćena postignutom autonomijom u odnosima s njima, što je prikazano kao *'optimalni' tip objektivnih odnosa*. Upravo ova kvaliteta objektivnih odnosa s očevima ima suprotno značenje s obzirom na karakteristike objektivnih odnosa mladića s majkama. To u adolescentnom razvoju mladića pozitivno značenje ima odsutnost brige (niske razine brige-odbačenost) majki i autonomija (visoke razine autonomija-kontrola) u odnosima s majkama, što je prikazano kao *'zanemareni' tip objektivnih odnosa*. Ovi rezultati pokazuju da se u adolescentnom razvoju, praćenome razvojem psihološke prilagodbe, može prepoznati obrana mladića od regresivnih tendencija povezanih s ponovno oživljenim simbiotskim potrebama kroz izgradnju *'optimalnog' odnosa s očevima i 'zanemarenog' odnosa s majkama*.

Na kraju se ovog dijela rasprave o različitom značenju i udjelu roditelja u razvoju objektivnog odnosa tijekom adolescencije može zaključiti da se dobiveni rezultati u većem dijelu podudaraju s kliničkim i psihoterapijskim iskustvima prikazanim u Blosovoj teoriji (23). Na osnovi se dobivenih rezultata može zaključiti o posebnoj važnosti očeva u adolescentnom razvoju spolova s posebnim naglaskom na *'optimalnom' tipu objektivnog odnosa*. Ujedno se kod obaju spolova prepoznaje manje povoljno značenje emocionalne uključenosti majki u razvoj objektivnog odnosa adolescenata čija prisutnost potiče regresivne tendencije prema simbiotskim potrebama i strahovima od gubitka autonomnosti. Ovo događanje ima različito značenje u muškom i ženskom razvoju. Tako kod mladića dolazi do negacije i potiskivanja tih simbiotskih potreba u vidu udaljavanja od majki što se u ovome istraživanju prepoznaje kao *'zanemareni' tip*, dok djevojke nastavljaju taj simbiotski odnos kao *'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa*. Problemi određeni obranama od simbiotskih potreba mogu se prepoznati u kliničkim zapažanjima N. Fisher i R. Fisher (5) u kojima je kod mladića dominantna psihopatološka pojavnost opsesivno-prisilnoga tipa što govori u prilog potrebi i borbi da održe optimalnu distancu u bliskom emocionalnom odnosu. Promatrano s aspekta kliničkih i psihoterapijskih zapažanja (5), kod djevojaka se u adolescentnoj dobi dominantno susrećemo s anoreksično-bulimičnim fenomenima koji govore o poteškoći rješavanja problema određenih postojanjem primarne simbiotske povezanosti s majkama. U analizi ove kliničke pojavnosti prepoznaje se problem neriješenih sadržaja ambivalencije u tom odnosu djevojaka s majkama. U adolescentnom razvoju djevojaka, osim primarnog dijadnog odnosa s majkama, posebnu važnost ima emocionalna uključenost očeva koji imaju važnu ulogu da kroz optimalni tip objektivnih odnosa omoguće njihov razvoj prema autonomnosti.

Ovi dobiveni rezultati koji govore o posebnoj važnosti očeva u adolescentnom razvoju djevojaka predstavljaju osnovu novog razumijevanja adolescentnog razvoja djevojaka u

odnosu na Kellerino (199), Chodorowino (200) i Mens-Verhulstovino (201) koja su uspješnost općeg i spolnog razvoja djevojaka promatrali primarno kroz njihov dijadni odnos s majkama. U suvremenim je radovima (Mens-Verhulstove; 201) naglasak na istraživanju dijade majki i kćeri. Tako je u teoriji Chodorowe (200) problem nedovoljno razvijene socijalne kompetencije žena interpretiran simbiotskom prirodom njihovih veza s majkama. Niža je razina socijalne kompetencije žena objašnjena više izrađenim poteškoćama u separaciji od majki što određuje neuspjeh u izgradnji čvrstih ego granica kao osnove njihova osjećaja individualnosti. To se početno jedinstvo (*initial oneness*) s majkom, koje je u ranome razvoju dugotrajnije kod djevojaka nego kod dječaka, pokazuje važnim u toj razlici. Promatrano kroz adolescentni razvoj može se primijeniti ovo zapažanje s tom razlikom da u ovom dijelu razvoja djevojaka važnu ulogu imaju očevi u dijelu izgradnje njihove autonomnosti. Tako se tijekom adolescentnog razvoja kroz 'optimalnu' kvalitetu objektnih odnosa s očevima može promovirati razvoj djevojaka prema čvršćim ego granicama i osjećaju vlastite individualnosti. U dobivenim se rezultatima, kako je već pokazano u ovoj raspravi, može prepoznati identično uloga očeva s obzirom na njihovo značenje u razvoj psihološke autonomnosti mladića i djevojaka.

Na kraju ove rasprave važno je naglasiti da dobiveni rezultati o različitom udjelu i značenju roditelja u razvoju objektnih odnosa mladića i djevojaka predstavljaju novu znanstvenu potvrdu o specifičnosti razvoja objektnih odnosa tijekom adolescencije.

5.3. Značenje simbiotske kvalitete odnosa u adolescentnome razvoju

Ovaj dio rasprave određen je *trećim zapažanjem*³⁰ koje se odnosi na dobivene rezultate³¹ testiranja prve hipoteze. Na osnovi je postignutih rezultata dobiveno zapažanje o različitom značenju simbiotske kvalitete odnosa s roditeljima u razvoju adolescenata s obzirom na njihov spol. Važnost je ovih rezultata s obzirom na *osnovnu hipotezu* istraživanja što oni pokazuju različito značenje objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima istog spola i upućuje na zaključak da bi ta razlika u kvaliteti objektnih odnosa mogla odrediti razlike u uspješnosti identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja, prvenstveno roditelja istoga spola.

Na početku ove rasprave važno je osvrnuti se na psihoterapijska i klinička zapažanja o simbiotskoj vezi adolescenata s njihovim roditeljima. Za razumijevanje značenja ovog odnosa u adolescentnom razvoju posebnu važnost ima teorija adolescentnog razvoja Blosa (23,24), u kojoj je kroz koncept 'druge individuacije' dana važnost iskustvu simbiotskih potreba i osjećaja u adolescentnom razvoju. Za ovaj je koncept adolescentnog razvoja važan doprinos Mahlerine teorije o ranom razvoju djeteta i izgradnje objektnih odnosa kroz primarnu dijadu s majkama. Simbiotska veza djeteta i majke za Mahler predstavlja primarno životno iskustvo koje bitno određuje najraniji razvoj djeteta kao i kasnije psihosocijalno funkcioniranje odrasle osobe (1). Utoliko dobro simbiotsko iskustvo predstavlja '*bazično sidrište*' iz kojeg je slijedio daljnji djetetov razvoj prema separaciji-individuaciji. Po zapažanju Schafera (202), jednako kao i drugih teoretičara objektnih odnosa, neuspjeh u ranom odvajanju iz primarnog dijadnog odnosa s majkama bitno određuje daljnji djetetov razvoj i utoliko pojave kasnije odrasle psihopatologije. Osim tog ranog iskustva Leaff (4) je u Mahlerinoj teoriji prepoznala i važnu ulogu adolescentnog razvoja u konačnom oblikovanju te odrasle psihopatološke pojavnosti. To je zapažanje do kraja razvio Blos (8) prepoznajući da tijekom adolescentnog razvoja dolazi do ponovnog oživljavanja i aktiviranja sadržaja i iskustava ranog infantilnog razvoja objektnog odnosa, što predstavlja '*prvu opasnost*' adolescentnog razvoja. Tada prema njegovu zapažanju, oživljavanjem preedipskih-dijadnih sadržaja dolazi do dominacije simbiotskih potreba i osjećaja ovisnosti te zajedno s njima straha od gubitka autonomnosti. U prikazu se adolescentnog razvoja može prepoznati njegova podudarnost s ranim razvojem objektnih

³⁰ *Treće zapažanje* određeno je interpretacijom rezultata ispitivanja prve hipoteze koji su prikazani u poglavlju 4.2.3.

³¹ Rezultati LSD post hoc postupka kojim je ispitivana značajnost razlike između skupina adolescenata određenih različitim tipovima objektnih odnosa s roditeljima s obzirom na postignutu razinu psihološke prilagodbe su prikazani u prilogima 1.- 8.

odnosa (23). Prva podudarnost se može prepoznati kroz rano iskustvo 'izlaska iz simbiotske orbite' i adolescentno iskustvo 'gubitka obiteljske ovisnosti'. Drugu se podudarnost može prepoznati kroz regresivno djetetovo ponašanje u razdoblju 'približavanja' i adolescentnih regresivnih potreba za ponovim angažiranjem roditelja u borbi za psihološku autonomnost, što pokazuje na važnost emocionalne prisutnosti roditelja u tom razvoju. Tako je zadatak adolescentnog razvoja da kroz adekvatnu emocionalnu roditeljsku uključenost izgrade one nove psihičke strukture koje će im omogućiti novi, odrasli način autonomnog psihosocijalnog funkcioniranja. U tom razvoju neadekvatni emocionalni odgovori roditelja na razvojne potrebe adolescenata mogu omesti taj razvoj i na njemu zasnovan razvoj psihičkih struktura koje omogućavaju odraslo autonomno funkcioniranje. U tim situacijama neuspjeha izgradnje novih psihičkih struktura susrećemo se samo sa zamjenom infantilnih objekata s novim objektima ljubavi s kojima kvaliteta emocionalnih odnosa ostaje nepromijenjena, odnosno infantilna.

U ovom su ispitivanju dobiveni rezultati o različitom značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa s roditeljima u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Ti rezultati pokazuju pozitivno značenje ovog tipa objektnih odnosa u razvoju self-koncepta djevojaka i ujedno negativno u razvoju self-koncepta mladića. Za dobivene je rezultate ovog istraživanja posebno važno Blosovo zapažanje o različitim reakcijama i odgovorima mladića i djevojaka na potaknute simbiotske potrebe i osjećaje ovisnosti u početnom adolescentnom razvoju (23). Kako je prikazano, mladići na potaknute simbiotske potrebe i osjećaje reagiraju negacijom i potiskivanjem te udaljavanjem od majki i vezivanjem uz očeve, dok djevojke jednim dijelom nastavljaju simbiotsku vezu s majkama i drugim dijelom kroz vezu s očevima nastoje izgraditi vlastitu autonomnost. Upravo su dobiveni rezultati ovog istraživanja, prethodno raspravljani (5.2.), potvrdili ova klinička zapažanja Blosa. U dobivenim je rezultatima prepoznata razlika između mladića i djevojaka s obzirom na udio roditelja u njihovu razvoju. Tako kod mladića značajni doprinos u razvoju psihološke prilagodbe ima kvaliteta objektnih odnosa s očevima, a kod djevojaka s očevima i majkama. Ova je razlika između spolova prepoznata kao posljedica različitog načina rješavanja adolescentnim razvojem potaknutih simbiotskih potreba i osjećaja te različitim značenjem³² roditelja u tom razvoju. Tako je kod adolescenata obaju spolova uz majke značajno više percipirano iskustvo brige, dok uz očeve iskustvo autonomnosti. Upravo ovo zapažanje podudara se i s rezultatima³³, interpretiranim u prvom dijelu rasprave (5.1.), koji pokazuju da u razvoju adolescenata obaju spolova očevi imaju istu

³² Rezultati testiranja značajnosti razlike (t-test), prikazani u tablici 4.1.3.1, pokazuju da su odnosi s očevima s doživljeni sa značajno višom autonomijom nego odnosi s majkama, dok su odnosi s majkama s doživljeni sa značajno višom brigom nego odnosi s očevima.

³³ Rezultati multiple regresijske analize, prikazani u tablici 4.2.1., pokazuju različito značenje brige i autonomije s majkama i očevima u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka što je posebno interpretirano kao drugo zapažanje.

značenje. Tako u razvoju psihološke prilagodbe tijekom adolescentnog razvoja obaju spolova pozitivni doprinos ima 'optimalni' tip objektnih odnosa s očevima. Taj odnos karakterizira visoka briga očeva i autonomija u odnosima s njima. Za razliku od odnosa s očevima koji imaju identično pozitivno značenje u razvoju obaju spolova, odnosi s majkama imaju različito pozitivno značenje u razvoju mladića i djevojaka. U tom se dijelu obrade rezultata prepoznaje da u razvoju mladića pozitivan doprinos ima 'zanemareni' tip, dok kod djevojaka 'emocionalno-prisilni' tip objektnog odnosa s majkama. To različito značenje simbiotske kvalitete odnosa u razvoju mladića i djevojaka može se prepoznati kroz različito značenje brige u tom razvoju. Tako u razvoju psihološke prilagodbe mladića majčina briga ima negativno značenje, dok kod djevojaka ima pozitivno značenje. Posebno je važno zapažanje³⁴ dobiveno na području razvoja osjećaja općeg zadovoljstva životom i to na način da kod djevojaka značajno pozitivan doprinos ima simbiotska povezanost s majkama, dok kod mladića nije dobiven nikakav doprinos objektnih odnosa s majkama. Ovi rezultati, koji se podudaraju s kliničkim i psihoterapijskim zapažanjima Blosa imaju svoju potvrdu i u zapažanjima Stollera (12), Tyson (13) te Roiphea i Galensona (14) o ranom djetetovu razvoju spolnosti. Ova se različitost posebno može prepoznati u radovima Stollera (12,17) u kojima je kroz prikaz problema infantilnog transseksualizma dječaka prepoznat negativan utjecaj i značenje prolongiranog simbiotskog odnosa s majkama u njihovu razvoju što nije slučaj kod djevojčica.

Za potpuniju sliku o različitom značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka ukratko ću se osvrnuti na rezultate³⁵ LSD post hoc postupka. U interpretaciji dobivenih rezultata, koji se odnose na tipove objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima, posebnu važnost ima 'emocionalno-prisilni' tip objektnih odnosa. Ovaj tip objektnih odnosa, definiranim rezultatima na PBI upitnikom (149), predstavlja simbiotsku kvalitetu odnosa kroz visoku razinu brige roditelja koja je praćena i visokom razinom njihove kontrole. Ova simbiotska kvaliteta objektnih odnosa izražena prevelikom roditeljskom zaštitom za Parkera i Lipscombea (162) često ometa proces oporavka i liječenja djece s kroničnim bolestima.

Za bolju interpretaciju dobivenih rezultata važno je osvrnuti se na prvu raspravu (5.1.) u kojoj su interpretirani rezultati značajnosti razlike između skupina 'optimalnih' i 'neemocionalno-kontroliranih' tipova objektnih odnosa s oba roditelja. Ti rezultati su pokazali da se ove dvije skupine adolescenata određene krajnostima u kvaliteti objektnih odnosa s roditeljima značajno razlikuju na svim mjerama postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije. Na taj je način dobivena potvrda o povezanosti kvalitete postignutih

³⁴ Zapažanje je dobiveno kroz rezultate multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.4.1.

³⁵ Rezultati dobiveni LSD post hoc postupkom su prikazani u Prilogu 1.- 8.

objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima u razdoblju do petnaeste godine i kasnije postignutih karakteristika psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije, čime je znanstveno-istraživačkim putem podržan Blosov koncept 'druge individuacije'. Ova su dva tipa objektnih odnosa pokazala identično značenje u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Na taj je način vidljivo da kroz krajnosti u kvaliteti objektnih odnosa s roditeljima nije dobivena razlika između mladića i djevojaka u uspješnosti njihova adolescentnog razvoja. To pokazuje da izuzetno dobra ('optimalni') i loša ('neemocionalno-kontrolirani') kvalitete objektnih odnosa u obitelji adolescenata ima jednake manifestacije na razvoj psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije bez obzira na njihov spol.

Za ovaj su dio rasprave važni rezultati koji su pokazali različitost između spolova s obzirom na značenje objektnih odnosa u njihovu razvoju. Ta je različitost u ovom istraživanju dobivena između 'emocionalno-prisilnih' i 'zanemarenih' tipova objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima. Upravo je kroz ove skupine dobivena razlika između mladića i djevojaka u značenju objektnih odnosa u njihovim obiteljima za uspješnost adolescentnog razvoja, koja je izražena mjerama psihološke prilagodbe. Ove se razlike prvenstveno prepoznaju kroz kvalitetu objektnih odnosa s majkama. Ta razlika je prepoznata na način da ova dva tipa objektnih odnosa imaju suprotno značenje u postignutim karakteristikama psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Tako 'emocionalno-prisilni' tip odnosa ima pozitivno značenje³⁶ za djevojke i negativno za mladiće, dok 'zanemareni' tip objektnih odnosa ima pozitivno značenje za mladiće i negativno za djevojke s obzirom na uspješnost razvoja psihološke prilagodbe tijekom adolescencije. Ova opća zapažanja pokazuju da kod djevojaka simbiotska kvaliteta odnosa s majkama ima pozitivno značenje, dok kod mladića ova kvaliteta odnosa s oba roditelja ima negativno značenje u razvoju njihove psihološke prilagodbe.

Tako se može zapaziti da su djevojke koje karakterizira 'emocionalno-prisilni' tip objektnog odnosa s majkama postigle istu razinu samopoštovanja, osjećaja općeg zadovoljstva životom i osobne nekompetentnosti na kraju adolescentnog razvoja kao i one koje karakterizira 'optimalni' tip odnosa. Suprotno tome su mladići koje karakterizira 'zanemareni' tip objektnih odnosa s oba roditelja na svim mjerama psihološke prilagodbe postigli istu razinu kao oni koje karakterizira 'optimalni' tip odnosa. Ovi rezultati pokazuju da dobra simbiotska povezanost djevojaka s majkama ima pozitivno, 'optimalno' značenje s obzirom na postignutu razinu psihološke prilagodbe. Kod mladića su dobiveni rezultati koji

³⁶ 'Pozitivno' i 'negativno' značenje je određeno značajnošću razlike u odnosu na 'optimalni' tip objektnih odnosa. 'Pozitivno' značenje predstavlja istu razinu rezultata psihološke prilagodbe kao i 'optimalni' tip objektnih odnosa, dok 'negativno' značenje predstavlja značajno nižu razinu u odnosu na 'optimalni' tip objektnih odnosa.

su suprotni rezultatima djevojaka. Tako su mladići koje karakterizira 'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa postigli značajno niže rezultate psihološke prilagodbe od onih mladića koje karakteriziraju 'optimalni' i 'zanemareni' tipovi odnosa s oba roditelja. Ovi dobiveni rezultati pokazuju da dobra simbiotska povezanost mladića s oba roditelja ima negativno značenje u razvoju njihove psihološke prilagodbe i ujedno da 'zanemareni' tip objektivnih odnosa s oba roditelja ima pozitivno, 'optimalno' značenje u tome razvoju. Može se zaključiti da u adolescentnom razvoju mladića veću važnost ima autonomija (dimenzije autonomije-kontrole) u odnosima s oba roditelja, dok kod djevojaka veću važnost ima briga (dimenzija brige-odbačenosti), prvenstveno u odnosima s majkama. Ovi rezultati potvrđuju klinička zapažanja o različitom značenju simbiotske kvalitete odnosa s roditeljima, prvenstveno s majkama, za uspješnost adolescentnog razvoja mladića i djevojaka. Tako kod djevojaka simbiotska veza s majkama ima pozitivno značenje dok taj vid odnosa ima negativno značenje u razvoju mladića s obzirom na razvoj self-koncepta izraženog postignutim razinama samopoštovanja, osjećaja osobne kompetentnosti i općeg zadovoljstva životom.

U sljedećem dijelu treba naglasiti rezultate koji su pokazali da s obzirom na pojavu tjelesnih simptoma nije dobivena ovakva razlika između spolova adolescenata u značenju simbiotske kvalitete objektivnih odnosa s njihovim roditeljima. Dobiveni rezultati pojave tjelesnih simptoma pokazuju da simbiotska kvaliteta odnosa mladića i djevojaka s oba roditelja, izražena 'emocionalno-prisilnim' tipom, ima identično negativno značenje³⁷. Tako su mladići jednako kao i djevojke koje karakterizira simbiotska kvaliteta ('emocionalno-prisilni' tip) odnosa s njihovim roditeljima postigli značajno višu razinu tjelesnih simptoma u odnosu na one mladiće i djevojke koje karakteriziraju 'optimalni' i 'zanemareni' tipovi objektivnih odnosa s oba roditelja. Ovi rezultati pokazuju da simbiotski odnos s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja ima jednako negativno značenje za mladiće i djevojke kroz višu pojavu tjelesnih simptoma na kraju adolescentnog razvoja. Dobiveni se rezultati djelomično mogu obrazložiti zapažanjem Klimidisa, Minasa, Ata i Stuarda (179) da briga majki i autonomija u odnosima s njima imaju različito značenje s obzirom na rezultate evaluacije self-koncepta i pojave tjelesnih simptoma. Rezultati njihova istraživanja su pokazali da briga majki (dimenzija briga-odbačenost) ima značajno veći udio u rezultatima evaluacije selfa nego u pojavi tjelesnih simptoma i obratno autonomija u odnosima s majkama (dimenzija autonomija-kontrola) ima veći udio u rezultatima pojave tjelesnih simptoma nego u evaluaciji selfa. Ova se pravilnost, koja je zapažena na cjelokupnom uzorku adolescenata (179), u ovome istraživanju može prepoznati samo kod djevojaka. Kod mladića su dobiveni rezultati koji potvrđuju negativan doprinos majčine kontrole u pojavi tjelesnih simptoma, ali uz

³⁷ 'Negativno' značenje je određeno značajnom nižom razinom u odnosu na 'optimalni' tip objektivnih odnosa.

majčinu brigu nije dobiven njen pozitivan doprinos u evaluaciji self koncepta. To se posebno može prepoznati u postignutom samopoštovanju mladića u čijem je razvoju briga majki imala značajno negativan doprinos.

U ovome bih dijelu želio obrazložiti rezultate dobivene na osnovi već postojećih kliničkih zapažanja i pojedinih istraživanja. Različitost se značenja simbiotskog iskustva u muškom i ženskom razvoju prepoznaje u Stollerovim istraživanjima (17) razvoju dječje spolnosti. Tako je kroz pojam 'jezgro spolnog identiteta' prepoznata različitost odnosa majka-dijete koja je određena različitim ranim nesvjesnim stavovima majki u tom odnosu s obzirom spol djeteta. Ta razlika je posebno prepoznata kroz značenje simbiotskog iskustva u njihovu razvoju spolnosti (12). Tako prolongiran simbiotski odnos s majkama ometa maskulini i potiče feminini razvoj dječaka, što može biti izraženo u pojavi infantilnog transseksualizma dječaka. Isto tako prerano prekinut simbiotski odnos s majkama, predstavlja traumatsko iskustvo u razvoju djevojčica, što ima negativne posljedice za razvoj njihove femininosti. Prema ovim zapažanjima, prolongirano kao i prerano prekinuto simbiotsko iskustvo, ima različito značenje u razvoju dječaka i djevojčica.

Stoller (16) je prvi zapazio da 'dobro' simbiotsko iskustvo dječaka s majkama, koje predstavlja 'području slobodno od konflikta', ima negativno značenje za njihov razvoj tako što promovira osjećaj femininosti. Isto to se može prepoznati kod Tyson (20) koja je zapazila da prvoj fazi kroz narcističku konsolidaciju tjelesnog imidža dječaka važnu ulogu ima raspoloživost očeva kao modela za napuštanje simbiotske povezanosti s majkama i razvoja osjećaja '*primarne maskulnosti*'. Greenson (70) ovo događanje definira pojmom 'razidentificiranja' ('*dis-identifying*') od majki, koje predstavlja bitan zadatak muškog razvoja. Sva ova zapažanja govore o veoma ranom negativnom značenju simbiotskog iskustva u muškome razvoju. U razvoju djevojaka, s obzirom na pitanje simbiotskog iskustva, negativnosti se prepoznaju kroz problem prorade iskustva ambivalentnosti. Negativnosti razvoja djevojčica su određene traumama i preranim prekidom simbiotskog odnosa s majkama. Roiphe i Galenson (58) su zapazili da traume u razdoblju 'rane genitalne faze', koja se vremenski poklapa s Mahlerinim razdobljem 'krize približavanja' (1), imaju negativno značenje u daljnjem razvoju djevojčica što se prvenstveno prepoznaje u izgradnji njihova spolnog identiteta. Prema zapažanju istih autora, kod djevojčica se s izraženim traumama u ovome ranijem razdoblju susrećemo s problemima izraženima u promjenama raspoloženja, gubitku entuzijazma, tendenciji k žalovanju i depresivnom raspoloženju, pojavi 'infantilnog fetišizma' te u problemima u razvoju 'erotski tingiranog dijadnog odnosa' s očevima u kasnijem edipskom razdoblju. Ove su poteškoće u razvoju djevojčica određene njihovom nemogućnošću rješavanja problema ambivalencije s majkama što se uglavnom rješava većim vezivanjem uz njih i istovremeno većim strahom od stranih osoba. Problem je ambivalencije

riješen na način da je slika 'dobre' majke zadržana, a slika se 'loše' majke projicira na sve druge osobe. Ovo je zapažanje o različitom značenju simbiotskog iskustva u najranijem razvoju dječaka i djevojčica važno pratiti u razdoblju adolescentnog razvoja.

Različitosti su značenja simbiotskog odnosa mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja prepoznali N. Fisher i R. Fisher (5) kroz događanje u separacijsko-individuacijskih procesa. Njihova su zapažanja da su razlike između spolova u adolescentnom razvoju određene razlikama u postizanju psihičke autonomnosti u kojoj važnu ulogu imaju različiti stavovi majki s obzirom na spol adolescenata. Tako njihovi doživljaji ženskog djeteta sebi sličnim i muškog djeteta sebi drugačijim određuje različitu prirodu njihovih odnosa. Te razlike u doživljaju muškog i ženskog djeteta određuje kvalitetu odnosa s majkama koja može biti fuzija ili odvojenost. Osim ovih, razlike su između spolova u postizanju self-definicija i granica N. Fisher i R. Fisher (5) obrazložili u skladu sa zapažanjima Roiphe i Galenson (14), Kestenberga (53), Barnetta (54) te Eriksona (203) o razlikama u tjelesnim senzacijama. Njihovo je zapažanje da su muške genitalije vidljive za razliku od djevojaka čija je genitalna senzacija difuzna i smještena unutar tijela, određuje njihovu različitost u razvoju self-definicije. Problem je djevojaka tijekom adolescentnog razvoja prepoznat u njihovim poteškoćama da učine definitivnu separaciju od majki što je praćeno više izraženim poteškoćama u razvoju njihove autonomnosti. Zapažanje je da djevojke pokazuju veću regresiju u objektnim odnosima, dok mladići pokazuju veći otpor prema tim regresivnim tendencijama, što se prepoznaje u razlika njihove psihopatološke pojavnosti (5).

Slična su zapažanja kod djevojaka dobivena u rezultatima ovog istraživanja. Tako se u razvoju samopoštovanja, osjećaja osobne nekompetentnosti i osjećaja općeg zadovoljstva životom djevojaka može zapaziti da simbiotska kvaliteta odnosa s majkama ima pozitivno značenje, što je u suprotnosti sa značenjem simbiotskog odnosa u razvoju ovih aspekata samopoimanja mladića. Međutim, u pojavi tjelesnih simptoma djevojaka simbiotska kvaliteta odnosa s majkama ima negativno značenje jednako kao kod mladića.

Zapažanja o različitom značenju simbiotske kvalitete odnosa u muškom i ženskom razvoju možemo prepoznati u Fastinoj teoriji spolnog razvoja (46). Iako je nastojala prikazati identičnost polaznih osnova u spolnom razvoju muškaraca i žena, autorica je prepoznala njihovu različitost u odnosu na primarno iskustvo 'biseksualne sveuključivosti' koja je simbiotske prirode. Po Fastinu zapažanju kod žena se susrećemo s potrebom da po modelu 'muškarac je velik i ja sam dio njega' ponovno uspostavi ranije narcističko iskustvo 'biseksualne sveuključivosti', dok je kod muškarca problem spolnog funkcioniranja određen strahom od gubitka granica između spolno diferenciranih aspekata. Tako bliskost muškaraca u odnosu sa ženama i ponovno otkriće biseksualne sveuključivosti u tim odnosima predstavljaju

iskustva koja pokreću strahove i obrane od njih. Ta zapažanja Fastove pokazuju različito značenje simbiotskog iskustva u odraslom muškom i ženskom spolnom funkcioniranju.

Na osnovi se dobivenih rezultata može zaključiti da postoji razlika između mladića i djevojaka u značenju simbiotskog odnosa s njihovim roditeljima tijekom njihova adolescentnog razvoja. Tako u adolescentnom razvoju mladića simbiotska kvaliteta objektnog odnosa s očevima i majkama ima negativno, dok ova kvaliteta emocionalnog odnosa primarno s majkama imao pozitivno značenje u adolescentnom razvoju djevojaka, koji je praćen razinom postignute psihološke prilagodbe. Ti rezultati, promatrani kroz Scharffinu teoriju (30), imaju posebnu važnost za daljnje istraživanje adolescentnog razvoja spolnosti. U Scharffinoj se teoriji (30) može prepoznati da je uspješnost identifikacijskih procesa i na njima izgrađenih psihičkih struktura određena kvalitetom emocionalnih odnosa unutar koji se ti procesi događaju. Stoga bi ova razlika u značenju objektnih odnosa mladića i djevojaka posebno s roditeljima istoga spola, morala imati svoje specifično značenje u spolnoj identifikaciji i postignutom spolnom identitetu.

5.4. Objektni odnos i tipovi spolnoga identiteta

Nakon prethodnih rasprava u kojima je potvrđena prva hipoteza o važnosti razvoja objektnog odnosa u općem razvoju adolescenata i povezanost dobivenih rezultata s teorijskim pretpostavkama Blosova koncepta 'druge individuacije', u ovome se dijelu rasprave interes usmjerava na rezultate koji se odnose na potvrdu *osnovne hipoteze* ovoga istraživanja: da kvaliteta postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata tijekom razvoja do njihove petnaeste godine ima važnu ulogu za kasniji razvoj spolnosti mladića i djevojaka tijekom adolescentnog razvoja. Važnost istraživanja ove povezanosti proizlazi iz dosadašnjeg shvaćanja, posebno izraženog u Blosovoj teoriji, o postojanju dvaju odvojenih procesa, jedan razvoj objektnih odnosa i drugi razvoj spolnosti, tijekom adolescentnog razvoja. Kako je to već pokazano u uvodnom dijelu ova podvojenost prepoznata je kroz različite polazne teorijske osnove i to: psihoanalize i teorija objektnih odnosa.

Osnovna hipoteza ovog istraživanja polazi od zapažanja nastalim u psihoterapijskome radu s osobama kasne adolescentne i mlađe odrasle kod kojih se prepoznaje da su u njihovim poteškoćama i smetnjama određenima neadekvatno izgrađenim spolnim identitetom, prisutna i specifična nepovoljna iskustva u razvoju objektnih odnosa s roditeljima tijekom dječjeg i adolescentnog razvoja. Te se poteškoće, posebno tijekom adolescentnog razvoja, prepoznaju u roditeljskoj nesposobnosti da emocionalno prihvate sve veće potrebe za psihološkom autonomijom mladih. U tim su zapažanjima prije svega dominirala iskustva povećane roditeljske kontrole ili negacije ovih po adolescente važnih razvojnih potreba. Ista su zapažanja u istraživanjima Torgersena i Randolfa (175) i Grinkera, Werblea i Dryea (176) prepoznata posebno s pacijentima granične strukture osobnosti. Navedeni su autori dobili potvrdu o postojanju dvaju vidova roditeljskih odgovora na djetetove potrebe za odvojenošću i samopotvrđivanjem. S jedne su strane roditelji zaprječavali razvoj djetetove neovisnosti i odvojenosti tako da su na djetetovu znatiželju i potrebu za potvrđivanjem reagirali neprijateljstvom i upozorenjima o mogućoj opasnosti, dok su s druge strane reagirali zanemarivanjem i ujedno izbjegavanjem da postave granice djetetovu ponašanju. Ono što je manje prisutno u tim radovima jest rasprava o pratećim poteškoćama u spolnoj identifikaciji te skupine pacijenata. Međutim, kod svih se autora može prepoznati, iako nije posebno naglašeno, da neadekvatni rani razvoj objektnog odnosa osim na području psihološke prilagodbe ima svoje negativne posljedice i na području razvoja spolnosti. U sklopu prikaza granične psihopatologije možemo prepoznati poteškoću i neadekvatnost u prihvaćanju vlastitih spolnih karakteristika. Ujedno se može zapaziti da ako uspiju izgraditi intimne veze s

osobama suprotnog spola, u tim vezama možemo prepoznati sado-mazohistički tip odnosa te pojavu perverznosti na području seksualnosti. Uspoređivanje adolescentnog razvoja s graničnom psihopatologijom na prvi pogled izgleda neosnovanom. Međutim, mnogi autori put Leaff (4) prepoznaju identičnost pojavnosti tijekom adolescentnog razvoja i kasnije postojećih oblika ponašanja pacijenata s graničnom strukturom ličnosti. U oba slučaja susrećemo se s poteškoćama određenih nedovoljno dobro izgrađenim strukturama koje određuju odraslo autonomno postojanje.

Kako je izraženo *osnovna hipoteza* određena je očekivanjem da postoji bitna povezanost između kvalitete objektnih odnosa u obitelji adolescenata postignute u razvoju do njihove petnaeste godine i kasnije postignutih karakteristika spolnosti u razdoblju kasne adolescencije. U ovome dijelu istraživanja kvalitete postignute spolnosti adolescenata u kasnoj adolescenciji ispituje se na tri načina, i to kroz postignuti tip spolnog identiteta, postignute razine maskulinih i femininih karakteristika i razinama postignute identifikacije sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja. U ovome je dijelu rasprave naglasak na analizi međuodnosa kvalitete objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima i postignutog njihova *spolnoga identiteta*. Razlog da se započne istraživanje *osnovne hipoteze* kroz razlike između tipova spolnog identiteta određen je činjenicom da se u istraživanjima Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); Forbera i Adams-Curtisa (33); te Futtermana (34) koristi ovaj pristup. Važnost ovih radova je u njihovom zapažanju povezanosti između kvalitete emocionalnih odnosa mladih i njihovih roditelja i kasnije postignutih tipova spolnog identiteta. U tim istraživanjima dobivena je potvrda i to na način da su skupine androginih mladića i djevojaka imali značajno bolje emocionalne odnose s roditeljima nego ostale spolne skupine (Haiglera, Daya i Marshalla, 32; Forbera i Adams-Curtisa, 33) ili samo u odnosu na skupine spolno nediferenciranih (Schawaba, 31). U istraživanju Futtermana (34) razlika između androginih i spolno nediferenciranih prepoznata je kroz dominaciju difuznog tipa ego statusa u psihosocijalnom funkcioniranju.

U ovom dijelu rasprave pozornost je usmjerena na tri zapažanja³⁸ dobivena testiranjem druge hipoteze istraživanja. Dobiveni su rezultati potvrdili očekivanja postavljene hipoteze i to *prvo* kroz zapažanje da u postignutim razlikama spolnih identiteta u razdoblju kasne adolescencije značajni učinak imaju karakteristike objektnih odnosa s njihovim roditeljima, koje su postignute u ranijem adolescentnom razvoju do petnaeste godine. Zatim, *drugo* zapažanje pokazuje, jednako kao u razvoju psihološke prilagodbe, različiti udio roditelja u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka, te *treće* zapažanje koje pokazuje različito značenje brige roditelja i autonomije s njima u razvoju spolnog identiteta.

³⁸ U poglavlju 4.3.1.4. interpretirani su dobiveni rezultati testiranja druge hipoteze kroz *tri zapažanja*.

U prvom zapažanju dobivena je potvrda³⁹ o značajnom učinku postignutih objektivnih odnosa u obitelji adolescenata u postignutim njihovim karakteristikama spolnog identiteta. Ovi rezultati pokazuju da se skupine adolescenata obaju spolova, određene tipovima androginiog, maskulinog, femininog i nediferenciranog spolnog identiteta, međusobno značajno razlikuju u kvaliteti objektivnog odnosa koju su izgradili sa svojim roditeljima do petnaeste godine koja je odredila njihov adolescentni razvoj. Osim ove opće potvrde, dobiveni su rezultati⁴⁰ pokazali da se razlika u karakteristikama objektivnih odnosa s roditeljima mogu prepoznati kroz skupina androginih i spolno diferenciranih adolescenata obaju spolova. Ovi su dobiveni rezultati u skladu s rezultatima Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); Forbera i Adams-Curtisa (33); i Futtermana (34). Razlika između ovih dviju spolnih skupina, osim u brizi roditelja i autonomiji s njima, dobivena je s obzirom na tipove objektivnih odnosa⁴¹. Tako kod androginih mladića i djevojaka dominiraju 'optimalni' tipovi, dok kod spolno nediferenciranih dominiraju 'neemocionalno-kontrolirani' tipovi objektivnih odnosa s majkama i očevima. Kako je već prethodno pokazano (5.1.), ova dva tipa objektivnih odnosa predstavljaju dvije krajnosti kad je u pitanju uspješnost općeg razvoja koji je u ovom istraživanju praćen razinom postignute psihološke prilagodbe. Ovi dobiveni rezultati razlike između androginih i spolno nediferenciranih skupina adolescenata na području učestalosti i dominacije pojedinih tipova objektivnih odnosa s njihovim roditeljima, pokazuju da loši objektivni odnosi s roditeljima, koje karakterizira niska briga i povećana kontrola roditelja, ne samo da su praćeni nižom razinom postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije, kako se prepoznaje testiranjem prve hipoteze, nego i nižom razinom postignute spolnosti izražene nediferenciranim tipom spolnog identiteta..

Ovi rezultati potvrđuju klinička zapažanja o povezanosti kvalitete objektivnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima i kasnije postignutih karakteristika spolnog identiteta u razdoblju kasne adolescencije. U kliničkoj se praksi često možemo sresti s pacijentima koji pokazuju spolnu nediferenciranost kod kojih u anamnezi možemo naći da je njihov razvoj bio praćen emocionalno neadekvatnim odgovorima roditelja na njihove potrebe za postizanjem psihološke autonomnosti. Ovaj se tip odnosa najbolje može izraziti kao neemocionalno-kontroliran tip objektivnog odnosa s njihovim roditeljima. U istraživanjima Torgersena i Randolfa (175) i Grinkera, Werblea i Dryeja (176) ovaj tip objektivnih odnosa posebno je prepoznat kod borderline pacijenata. Upravo kroz patologiju graničnih pacijenata i dominaciju neemocionalno-kontroliranog tipa objektivnih odnosa u njihovu razvoju, možemo razumjeti da ovi negativni aspekti razvoja imaju udjela ne samo na području evaluacije selfa i pojave

³⁹ Potvrda je dobivena kroz rezultata jednosmjerne analize varijance (ANOVA) prikazane u tablici 4.3.1.1.

⁴⁰ Značajnost razlike (LSD post-hoc postupak) između ovih dviju skupina je prikazana u Prilogu 9.-12.

⁴¹ U poglavlju 4.3.2. prikazani su rezultati χ^2 - testa koji pokazuju značajnu povezanost tipova objektivnih odnosa s roditeljima i tipova postignutog spolnog identiteta.

psihopatoloških fenomena, kako su zapazili Canetti, Bachar, Galiliweisstub, Denour i Shalev (178); Klimidis, Minas, Ata i Stuart (179) i Klimidis i Minas i Ata (180) na adolescentnoj populaciji, nego i na području spolnog identiteta. Može se zaključiti da se u razvoju psihološke autonomnosti, kada roditelji reagiraju pojačanom kontrolom i neadekvatnom emocionalnom uključenošću, koju su Torgersen i Randolph (175) opisali kao 'overinvolment pattern', osim neuspjeha u razvoju psihološke prilagodbe mogu očekivati i manjkavosti u razvoju spolnosti ponajprije izgradnjom nediferenciranog tipa spolnog identiteta. Također, možemo zaključiti da se u suprotnoj situaciji adekvatnog roditeljskoga odgovora na adolescentne potrebe za psihološkom autonomijom susrećemo s uspješnim razvojem psihološke prilagodbe dominantno praćene razvojem androgine spolne identifikacije. Može se zaključiti da krajnosti u razvoju objektnih odnosa u obitelji adolescenata obaju spolova imaju svoje manifestacije kroz razvoj ovih dvaju tipova spolnog identiteta na kraju adolescencije.

Kroz dosadašnju raspravu pozornost je bila usmjerena na *prvo zapažanje* koje se odnosi na identične manifestacije objektnih odnosa u obitelji adolescenata obaju spolova za razvoj njihovih spolnih identiteta. Međutim, klinička zapažanja i dobiveni rezultati, prethodno raspravljani u poglavljima 5.2. i 5.3., pokazuju da osim opće podudarnosti postoji i različitost razvoja objektnih odnosa u postignutoj psihološkoj prilagodbi obzirom na spol adolescenata. S obzirom na te rezultate bilo je za očekivati i razliku između mladića i djevojaka u razvoju spolnog identiteta s obzirom na razvoj objektnih odnosa u njihovim obiteljima. Upravo kroz *drugo zapažanje*⁴², dobiveno testiranjem druge hipoteze, može se potvrditi očekivanje da u razvoju spolnih identiteta postoji *različita uloga roditelja* s obzirom na spol adolescenata. Ovo zapažanje nam potvrđuje očekivanje različitog razvoja spolnosti adolescenata s obzirom na spol, što je određeno različitim razvojem objektnih odnosa u njihovim obiteljima. Dobiveni rezultati⁴³ pokazuju da u razvoju različitih tipova spolnog identiteta mladića značajni učinak imaju samo karakteristike objektnih odnosa mladića s očevima, što nije dobiveno s majkama. Za razliku od mladića, kod djevojaka u razvoju različitih tipova spolnog identiteta značajni učinak imaju karakteristike objektnih odnosa s majkama i očevima. Ti rezultati pokazuju da se androgini, maskulini, feminini i spolno nediferencirani mladići međusobno značajno razlikuju samo s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa s očevima, dok se te iste skupine djevojaka međusobno razlikuju s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa s očevima i majkama. Ovo zapažanje pokazuje da postoji razlika između mladića i djevojaka s obzirom na sudjelovanje roditelja u njihovu spolnome razvoju. Ta razlika se može pripisati različitom razvoju objektnih odnosa i učešću roditelja u njemu s obzirom na spol adolescenata. Tako kod

⁴² Rezultati ispitivanja druge hipoteze izraženi kroz *drugo zapažanje* su prikazani u poglavlju 4.3.1.4.

⁴³ Zapažanje se odnosi na rezultate jednosmjernе analize varijance (ANOVA) prikazane u tablicama 4.4.3.1. i 4.4.3.2.

mladića možemo govoriti o dinamici dijade s očevima dok kod djevojaka dinamici trijade u koju su uključena oba roditelja. Ovi nalazi daju novu osnovu razumijevanja razvoja spolnosti tijekom adolescentnog razvoja. U psihoanalitičkom shvaćanju razvoja spolnosti kroz ponovno rješavanje edipskog kompleksa naglasak je na trijadnim odnosima obaju spolova. Ovi rezultati pokazuju različitu prisutnost i značenju roditelja u razvoju spolnosti mladića i djevojaka, što je određeno različitim razvojem objektnih odnosa u obitelji adolescenata s obzirom na njihov spol. Ovo zapažanje o različitom udjelu roditelja u adolescentnom razvoju s obzirom na spol adolescenata posebno je raspravljano u prethodnoj raspravi 5.2. Upravo su prethodno raspravljani rezultati⁴⁴ pokazali različiti udio roditelja u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. Ta zapažanja se mogu prepoznati i u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka.

U ovom dijelu rasprave važno je osvrnuti se na značenje roditelja u adolescentnom razvoju objektnih odnosa i prepoznati koliko to događanje može određivati i razvoj spolnog identiteta. U prijašnjoj raspravi (5.2.) u skladu s Blosovom (23) teorijom adolescentnog razvoja prepoznata je važna uloga očeva u obrani i proradi ponovno oživljenih simbiotskih potreba povezanih s primarnim dijadnim iskustvima s majkama koje potiču osjećaje ovisnosti i straha od gubitka autonomnosti. Kako je već prikazano, upravo obrana od takvih simbiotskih potreba i strahova od gubitka autonomnosti usmjerava mladiće prema očevima i vršnjacima istog spola i ujedno određuje njihovo udaljšavanje od majki, što je Blos prepoznao kao 'homoseksualnu' obranu. Uloga očeva se najbolje može izraziti Greensonovim pojmom 'dis-identifying' (70) koji je on koristio da pokaže važnost očeva u odvajanju muškog djeteta od majki što omogućava ulazak dječaka u edipsku fazu razvoja i time u početak prakticiranja muške spolne uloge. Isto tako je Tyson (20) prepoznala važnost očeva u prvoj fazi dječakova razvoja da kao muški model omogući konsolidaciju tjelesnog imidža i napuštanje simbiotske veze s majkom što predstavlja osnovu razvoja osjećaja primarne maskulnosti.

Tako dobiveni rezultati u postignutoj psihološkoj prilagodbi te postignutome spolnom identitetu mladića u razdoblju kasne adolescencije pokazuju značajan učinak kvalitete objektnih odnosa s očevima u vidu optimalnog tipa objektnog odnosa. U dobivenim rezultatima potvrđeno je suprotno značenje majki na području razvoja psihološke prilagodbe kao i na području razvoja spolnosti. Na području psihološke prilagodbe odsustvo i emocionalna neuključenost majki⁴⁵ ima pozitivno značenje. Ovi rezultati pokazuju da u muškom adolescentnom razvoju emocionalna uključenost majki ima negativno značenje u razvoju psihološke prilagodbe i ujedno na području razvoja spolnosti njen doprinos nije važan

⁴⁴ Zapažanje se odnosi na rezultate multiple regresijske analize koji su prikazani u tablica 4.2.1.

⁴⁵ 'Pozitivno' značenje dobiveno je uz 'zanemareni' tip objektnih odnosa s majkama i to kroz rezultate koji pokazuju 'pozitivno' značenje odsustva majčine brige na području samopoštovanja i 'pozitivno' značenje autonomije s majkama u pojavi tjelesnih simptoma.

u kvaliteti postignutog spolnog identiteta mladića.

Kod djevojaka, jednako kao i kod mladića, dobivena je podudarnost uloge roditelja u razvoju psihološke prilagodbe i spolnog identiteta s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa tijekom adolescencije. Ovi rezultati se, kao i prethodni raspravljani u poglavlju 5.2., mogu interpretirati u duhu Blosove teorije (23), što zapažaju i drugi teoretičari objektnog odnosa (N. Fisher i R. Fisher; 5), da djevojke nastavljaju simbiotsku povezanost s majkama dok je mladići naglo prekidaju s početkom adolescentnog razvoja. Međutim, u tom razvoju očevi imaju istu ulogu kao i kod mladića - da pomognu u izgradnji psihološke autonomnosti.

Važno je zaključiti dobivene rezultate, određen kao *drugo zapažanje*, da su razlike između mladića i djevojaka u udjelu i značenju roditelja u razvoju psihološke prilagodbe prepoznate i u razvoju njihova spolnog identiteta. Kao što je u razvoju psihološke prilagodbe mladića dobiven pozitivan doprinos samo uz karakteristike objektnih odnosa s očevima, isti je takav doprinos dobiven u razvoju spolnog identiteta. Kod djevojaka isto tako kvalitete objektnih odnosa s oba roditelja ima pozitivan doprinos u objašnjenju razvoju psihološke prilagodbe i spolnog identiteta. Važnost dobivenih rezultata je u tome što oni pokazuju da proces 'druge individuacije' ne određuju samo uspješnost općeg adolescentnog razvoj izraženog razinom postignute psihološke prilagodbe nego i razvoj spolnosti izraženog tipovima postignutog spolnog identiteta. Ovi rezultati pokazuju da dijada očeva i sinova tijekom adolescentnog razvoja ne određuje samo razvoj karakterne formacije s aspekta razvoja ego ideala nego da ova dijada ima važnu ulogu u razvoju spolnosti mladića. Manje prisutnost majki u spolnom razvoju mladića može biti shvaćena upravo njihovim negativnim značenjem u razvoju njihove psihološke autonomnosti. Ovo predstavlja dodatnu potvrdu da se razvoj spolnosti mora promatrati kroz prizmu razvoja objektnih odnosa.

U ovoj raspravi posebnu važnost ima *treće zapažanje*⁴⁶ koja pokazuje različito značenju brige roditelja i autonomije s njima tijekom adolescentnog razvoja u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka. Ovo zapažanje može poslužiti za daljnju potvrdu važnosti postignutih karakteristika objektnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj njihova spolnog identiteta.

Na početku se analize dobivenih rezultata⁴⁷ može prepoznati različito značenje brige očeva i majki u razvoju spolnih identiteta mladića i djevojaka. Tako se briga očeva pokazuje važnom u razlikovanju spolno nediferencirane skupine od ostalih skupina mladića. Spolno nediferencirane mladiće karakterizira značajno najniža razina brige očeva. Pored brige koja dobro razlikuje spolno nediferencirane i ostale, autonomija s očevima dobro diferencira

⁴⁶ *Treće zapažanje* je nastalo na interpretaciji rezultata testiranja druge hipoteze (poglavlje 4.3.1.4.).

⁴⁷ Rezultati LSD post hoc postupka prikazani u Prilogu 9.-12.

androgine i maskuline od ostalih pokazujući na važnost autonomije s očevima za razvoj maskuliniteta mladića. Ova povezanost će biti detaljnije prikazana u sljedećoj raspravi (5.5.).

Kod djevojaka briga očeva i majki najviše je izražena kod androginih i femininih djevojaka, što vodi zaključku da briga oba roditelja ima visoku povezanost s razvojem femininih karakteristika. Razlika kod djevojaka prepoznata je kroz različito značenje autonomnosti s roditeljima u razvoju njihova spolnog identiteta. Tako visoka razina autonomnosti s očevima se pokazuje značajno prisutnom u razvoju femininosti, dok s majkama u razvoju maskuliniteta djevojaka. Ovi rezultati djevojaka potvrđuju različito značenje roditelja u razvoju spolnih karakteristika s obzirom na njihovo značenje na području autonomnosti.

Ova zapažanja imaju posebnu važnost utoliko što idu dalje od onih dobivenih u istraživanjima Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); Forbera i Adams-Curtisa (33); te Futtermana (34). Dobiveni rezultati pokazali su da u razvoju spolnog identiteta postoji različitost između spolova s obzirom na značenje roditelja u razvoju objektivnih odnosa. Utoliko se postavlja pitanje o razlozima koji su u osnovi novih nalaza istraživanja. U kritici⁴⁸ tih istraživanja pokazano je da su se ta istraživanja koristila samo dimenzijom emocionalne uključenosti i blizine (attachment) roditelja tijekom adolescentnog razvoja. Kako je već pokazano, novi pristup ovome istraživanju je upotreba PBI dimenzija, koje osim emocionalne uključenosti roditelja izražene dimenzijom brige-odbačenosti, ispituju i dimenziju autonomije-kontrole koja ima posebnu važnost u istraživanju razvoja objektivnog odnosa (psihološke autonomnosti) tijekom adolescentnog razvoja. Zapažanje je da ukoliko bi u ovom istraživanju uzeli u obzir samo rezultate koji se odnose na dimenziju briga-odbačenost onda bi dobili identične rezultate kao i autori navedenih istraživanja. Uzimajući u obzir samo ovu dimenziju (briga-odbačenost) dobili bi samo značajnu razliku između androginih i spolno nediferenciranih adolescenata obaju spolova. Zaključak je da ono što omogućava da se dobiju rezultati različitosti između spolova o značenju emocionalnih odnosa s roditeljima u razvoju spolnog identiteta je uključivanje dimenzije autonomija-kontrola u ovo istraživanje. Kroz ovu se analizu pokazuje da navedeni autori u svoja istraživanja nisu uključili doprinose teorija objektivnih odnosa i utoliko nisu mogli dobiti rezultate dobiven u ovom istraživanju. Ovo zapažanje predstavlja još jednu potvrdu da za potpunije razumijevanje razvoja spolnog identiteta posebnu važnost ima razumijevanje razvoj objektivnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja.

Na kraju se postavlja pitanje o značenju dobivenih novih zapažanja s obzirom na psihoterapijski pristup u radu s mladima adolescentne dobi. Prije svega važno je zapažanje o

⁴⁸ Kritika je navedenih istraživanja prikazana u poglavlju 1.5.4.

različitom udjelu i značenju roditelja u razvoju spolnog identiteta obzirom na spol adolescenata. Za razumijevanje poteškoća u razvoju spolnog identiteta mladića važno je razumijevanje važnosti dijadnih odnosa s njihovim očeva i to s posebnim naglaskom na uspješnosti izgradnje autonomnosti u tom odnosu. Rezultati istraživanja pokazuju da za razvoj maskulinog i androgino identiteta mladića posebnu važnost ima visoka razina postignute autonomnost u odnosima s očevima. Utoliko kao primarni zadatak u psihoterapijskom pristupu mladića je analiza sadržaja koji se odnose na izgradnje objektnog odnosa s očevima i zapreka u toj izgradnji.

Kod djevojaka dobiveni rezultati pokazuju da za razumijevanje specifičnosti njihovog adolescentnog razvoja posebnu pozornost treba usmjeriti na ulogu očeva, čiji je primarni zadatak da pospješe razvoj prema njihovoj psihološkoj autonomnosti. Ovo zapažanje ima posebnu važnost zato što u razumijevanju adolescentnog razvoja djevojaka dominiraju shvaćanja o primarnoj važnosti dijada majki i kćerki kao osnovnog odnosa koji određuje uspješnost općeg razvoja i posebno razvoja spolnosti. Ovim je zapažanjima Kellerin (199) stav o postojanju autonomne linije razvoja žena, gdje odnos majka-kći predstavlja središnju vrijednost u razvoju femininosti djevojaka, stavljen u pitanje. Dobiveni rezultati pokazuju da posebnu pozornost treba usmjeriti prema razumijevanju značenja objektnih odnosa s očevima za razvoj spolnosti djevojaka. To je posebno važno za terapijski pristup u liječenju djevojaka kod kojih se susrećemo s poteškoćama u razvoju psihološke autonomnosti tijekom adolescencije. Tako je u općem psihoterapijskome pristupu u liječenju mentalne anoreksije, kako sam ranije zapazio (Špelić; 204), naglasak na analizi sadržaja dijade majki-kći i poteškoća izgradnje psihološke autonomnosti djevojaka u tom odnosu. Ovi rezultati pokazuju da bi u terapijskome pristupu poseban naglasak trebao biti na proradi sadržaja određenih događanjem u odnosu djevojaka s očevima tijekom njihovog adolescentnog razvoja i neuspjehom očeva u 'raz-identificiranju' ('dis-identify' – Greenson, 70) djevojaka iz primarne simbiotske veze s majkama.

U sljedećem dijelu rasprave, analizom povezanosti razine objektnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima u njihovu ranijem razvoju i kasnije postignutih spolnih karakteristika, moći će se potpunije razumjeti neka ovdje raspravljana zapažanja i ujedno dobiti potpuniji odgovori o povezanosti razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata i kasnije postignute spolnosti u razdoblju kasne adolescencije.

5.5. Objektni odnos i postignuta razina maskulinnosti i femininnosti adolescenata

U ovom je dijelu rasprave, isto kao u prethodnome, u središtu interesa značenje objektnih odnosa u obitelji adolescenata za uspješnost razvoja spolnosti tijekom adolescencije. Zadatak je raspraviti rezultate koji potvrđuju povezanost između kvalitete postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata u razdoblju rane adolescencije i kasnije postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika u razdoblju kasne adolescencije.

U prethodnome je dijelu rasprave prikazana značajna povezanost s obzirom na postignuti spolni identitet. Prvi su rezultati dobiveni u skladu s istraživanjima Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); Forbera i Adams-Curtisa (33) i Futtermana (34) koji pokazuju da se razlika u kvaliteti objektnih odnosa može prepoznati kroz razliku spolno nediferenciranih i androginih adolescenata obaju spolova. Međutim, dobiveni su rezultati⁴⁹ koji idu dalje od rezultata spomenutih istraživanja (31-34) pokazujući različiti udio roditelja u razvoju spolnih identiteta adolescenata s obzirom na njihov spol. U postignutim tipovima spolnih identiteta mladića značajni doprinos imaju samo karakteristike objektnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka s oba roditelja. Ovi su rezultati identični onima postignute psihološke prilagodbe koji su pokazali da je ta razlika između spolova u udjelu roditelja u njihovom razvoju određena razlikom u razvoju objektnih odnosa s obzirom na spol adolescenata. Ova podudarnost učinka kvalitete objektnih odnosa na području postignute psihološke prilagodbe i postignutog spolnog identiteta u razdoblju kasne adolescencije govori u prilog osnovnoj hipotezi ovog istraživanja da kvaliteta objektnog odnosa ima važnu ulogu u općem razvoju i razvoju spolnoga identiteta. Ti rezultati potvrđuju klinička i psihoterapijska zapažanja da objektni odnos ima različito značenje za opći psihički razvoj adolescenata s obzirom na njihov spol i da se ta različitosti može prepoznati u razvoju njihove spolnosti.

U odnosu na prethodnu raspravu, u ovome je dijelu rasprave naglasak na razumijevanju značenja objektnih odnosa u obitelji za razvoj *maskulinnosti i femininnosti* mladića i djevojaka tijekom adolescentnog razvoja. Utoliko na početku ove rasprave posebno je važno analizirati značenje brige roditelja i postignute autonomije s njima za razvoj ovih spolnih karakteristika. Ovakav pristup određen je psihoterapijskim zapažanjem da ove dvije komponente razvoja objektnih odnosa imaju različito značenje za razvoj spolnih karakteristika. U ovom će dijelu rasprave biti interpretirani rezultati testiranja treće hipoteze istraživanja uz koje su dobivena *tri zapažanja*⁵⁰. U ovoj raspravi najprije ću se osvrnuti na

⁴⁹ Ova su zapažanja prethodno raspravljena u poglavlje 5.4.

⁵⁰ *Treće zapažanje* određeno je interpretacijom rezultata ispitivanja treće hipoteze prikazanom u poglavlju 4.4.3.

prvo zapažanje o značajnoj povezanosti karakteristika odnosa adolescenata s roditeljima i postignutih njihovih maskulinih i femininih karakteristika, a zatim na zapažanja o *sličnosti i razlikama* značenja postignutih objektivnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima za razvoj njihovih spolnih karakteristika.

Na početku je važno istaknuti dobivene rezultate⁵¹ koji su potvrdili da u razini postignutih maskuliniteta i femininiteta obaju spolova u razdoblju kasne adolescencije značajni doprinos imaju karakteristike objektivnih odnosa s roditeljima postignute u početnom adolescentnom razvoju. Ti rezultati potvrđuju postavljenu hipotezu da kvaliteta objektivnih odnosa ima značajnu ulogu u razvoju spolnih karakteristika tijekom adolescencije. Posebno je važno zapažanje⁵² dobiveno uz maskulinitet djevojaka u čijem je razvoju dobiven najmanji doprinos karakteristika objektivnih odnosa s njihovim roditeljima. Rezultati pokazuju da karakteristike objektivnih odnosa u obitelji djevojaka koje određuju njihov adolescentni razvoj imaju nepovoljno značenje za razvoj njihove maskuliniteta. Za potpunije obrazloženje ove pojavnosti smatram posebno važnim prikazati značenja brige roditelja i autonomnosti u odnosima s njima za razvoj spolnih karakteristika.

U dosadašnjim rezultatima prepoznato je da briga roditelja i autonomija s njima imaju različito značenje u općem adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Ta razlika između spolova prvenstveno je prepoznata kroz različito značenje simbiotske kvalitete odnosa s roditeljima, prvenstveno majkama. Tako simbiotska povezanost mladića s oba roditelja ima negativno značenje, dok kod djevojaka ta ista kvaliteta odnosa s majkama ima pozitivno značenje u njihovom općem psihičkom razvoju. Razlika se između spolova može prepoznati na način da u razvoj psihološke prilagodbe mladića veću važnost ima razina autonomije s oba roditelja, dok kod djevojaka tu važnost ima razina brige oba roditelja. Kao posljedica ovog različitog značenja simbiotskih potreba i osjećaja s obzirom na spol adolescenata, prepoznata je različita dinamika njihovih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja. Tako u razvoju mladića je prisutna tendencija udaljavanja i negiranja emocionalne vezanosti uz majke i izgradnje dijandih odnosa s očevima. Djevojke za razliku od mladića nastavljaju jednim dijelom primarnu simbiotsku vezu s majkama, dok drugim dijelom kroz odnose s očevima nastoje izgraditi vlastitu autonomnost. Ta je razlika između mladića i djevojaka u dinamici obiteljskog događanja tijekom adolescentnog razvoja prepoznata, po zapažaju N. Fisher i R. Fisher (5), kroz različite psihopatološke pojavnosti. Tako se kod djevojaka zapaža mnogo veća učestalost regresije na području objektivnog odnosa što je dominantno izraženo kroz pojavu anoreksičnih i bulimičnih poremećaja u adolescentnom razvoju, dok su kod

⁵¹ Potvrda je dobivena kroz rezultate multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.4.1.

⁵² U poglavlje 4.4.3. interpretirani su rezultati /tablica 4.4.1./ koji pokazuju da je u maskulinitetu djevojaka dobivena najniža vrijednost (4,7%) udjela dimenzija objektivnih odnosa s roditeljima dok su u njihovoj femininitetu (7,7%), te maskulinitetu (9,4%) i femininitetu (8,8%) mladića dobivene više vrijednosti.

mladića više prisutne obrana od tih regresivnih tendencija..

Ovo različito značenje objektnih odnosa u razvoju adolescenata s obzirom na njihov spol, koje je dobiveno u postignutoj psihološkoj prilagodbi, u skladu s psihoterapijskim iskustvima bilo je očekivano u postignutim razinama maskulinih i femininih spolnih karakteristika mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. U ovom je dijelu važno raspraviti rezultate⁵³ koji potvrđuju značajni doprinos brige roditelja i autonomije s njima u razvoju spolnih karakteristika mladića i djevojaka.

Prvo je važno zapažanje da briga očeva i majki ima različito značenje u razvoju spolnih karakteristika mladića i djevojaka. Tako briga očeva ima značajni doprinos u razvoju maskuliniteta i femininosti, dok briga majki u razvoju femininosti obaju spolova. Ovi rezultati pokazuju posebnu važnost očeva u razvoju spolnih karakteristika obaju spolova. Razlika u značenju brige roditelja može se prepoznati kroz razvoj maskuliniteta u kojem briga majki nema isti pozitivan doprinos kao briga očeva. Posebno je važno naglasiti rezultat koji pokazuje da briga majki ima negativni doprinos u razvoju maskuliniteta mladića.

Za razumijevanje ovih rezultata važno je prethodno zapažanje⁵⁴ o različitom značenju brige očeva i majki. Zapaženo je da briga majki ima negativno značenje u adolescentnom razvoju kroz poticanje ranije potisnutih simbiotskih potreba i osjećaja ovisnosti koji imaju negativno značenje u razvoju psihološke autonomnosti. Pozitivno se značenje brige očeva i njihove emocionalne uključenosti u razvoj obaju spolova može objasniti doživljajem njihove uloge u izgradnji psihološke autonomije. Na osnovi ovog zapažanja razlika u značenju roditelja u razvoju psihološke autonomnosti može obrazložiti razlike u postignutim spolnim karakteristikama adolescenata. Ova razlika u značenju brige očeva i majki u adolescentnom spolnom razvoju ima svoje objašnjenje u različitom značenju roditelja s obzirom na razvoj psihološke autonomnosti adolescenata. Prethodno je pokazano⁵⁵ da je upravo kroz autonomnost s roditeljima (PBI dimenzija autonomija-kontrola) moguće dobiti potvrdu o različitom adolescentnom razvoju mladića i djevojaka. Veća autonomija s očevima kod obaju spolova ima pozitivno značenje u razvoju spolno pripadajućih karakteristika. Tako u razvoju maskuliniteta mladića i femininosti djevojaka značajni doprinos ima autonomija u njihovim odnosima s očevima. Međutim očeva kontrola ima značajnu ulogu u razvoju femininosti mladića kao i majčina kontrola u razvoju femininosti djevojaka. Važno je zapažanje da

⁵³ U rezultatima multiple regresijske analize prikazanim u tablici 4.4.1. može se prepoznati različiti značajni doprinos brige roditelja i autonomije s njima u postignutim maskulinih i femininih karakteristikama mladića i djevojaka.

⁵⁴ U ranijim raspravama (poglavlja 5.2. i 5.3.) interpretirane su različite uloge roditelja u razvoju objektnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja.

⁵⁵ U prethodnoj je raspravi (poglavlje 5.4.) pokazano da je razlika između rezultata prethodnih istraživanja (31-34) i dobivenih rezultata ovog istraživanja određena ispitivanjem značenja postignute autonomije /dimenzija autonomija-kontrola/ u odnosima s roditeljima u uspješnosti razvoja spolnosti (tipova spolnog identiteta) tijekom adolescencije.

rezultati autonomije s majkama nisu pokazali pozitivni doprinos u razvoju psihološke prilagodbe niti u razvoju spolnih karakteristika obaju spolova. Ovo dodatno potvrđuje da je uloga majki tijekom adolescentnog razvoja psihološke prilagodbe i spolnosti prvenstveno određena primarnim simbiotskim iskustvom stečenim u ranom dječjem razvoju koje je po zapažanju Blosa (8) ponovno potaknuto s početkom adolescentnog razvoja.

U daljnjem dijelu u svrhu boljeg razumijevanje razvoja maskulinih i feminih karakteristika s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima važno je usmjeriti pažnju na tipove objektnih odnosa s njihovim roditeljima. Dobiveni rezultati⁵⁶ postignutih spolnih karakteristika s obzirom na tipove objektnih odnosa s roditeljima mogu se najbolje objasniti kroz grafičke prikaze⁵⁷ u kojemu je vidljivo da se na osnovi tipova objektnih odnosa mogu objasniti postignuti tipovi spolnog identiteta. Kroz analizu rezultata ova se povezanost može mnogo bolje prepoznati kod mladića. Tako se u kod mladića uz optimalni tip objektnih odnosa s roditeljima može prepoznati razvoj androgino, uz emocionalno-prisilni tip femininog, uz zanemareni tip maskulinog i neemocionalno-kontrolirani tip nediferenciranog spolnog identiteta.

U ovom dijelu neće biti posebno interpretirani rezultati koji objašnjavaju povezanost neemocionalno-kontroliranog tipa objektnih odnosa i spolne nediferenciranosti, utoliko što je to posebno obrazloženo u prethodnoj raspravi (5.4.). Kako je već pokazano, u spomenutim su istraživanjima (Schawaba; Haiglera, Daya i Marshalla; i Forbera i Adams-Curtisa) dobivena slična zapažanja kod adolescenata obaju spolova na način da skupine spolno nediferenciranih karakterizira loša kvaliteta emocionalnih veza s njihovim roditeljima (31,32,33). Kroz ovo istraživanje potvrđeno je da se najnepovoljniji vid objektnog odnosa može prepoznati kroz 'neemocionalno-kontrolirani' tip. Kod ovih skupina adolescenata obaju spolova dobivena značajno niža razina maskulinih i feminih karakteristika u odnosu na one koje karakterizira optimalni tip objektnih odnosa s roditeljima. Ovi rezultati pokazuju da ovaj tip objektnih odnosa koji je najčešće prisutan u razvoju granične psihopatologija (Torgersena i Randolfa; Grinkera, Werblea i Dryea) ne samo da određuje nepovoljnost općeg razvoja, nego i nepovoljnost razvoja spolnosti (175,176).

U ovoj raspravi posebno je važno usmjeriti pozornost na razliku između 'optimalnog' i 'emocionalno-prisilnog' tipa objektnih odnosa mladića s očevima. Upravo kroz ova dva tipa objektnih odnosa s očevima mogu se objasniti događanja u dijadi s očevima koja određuju

⁵⁶ Rezultati jednosmjerne analize varijance su prikazani u tablici 4.4.2. dok su rezultati LSD post hoc postupka prikazani u tablicama 4.4.2.1. – 4.4.2.4.

⁵⁷ Prikazi rezultata koji ukazuju na povezanost između tipova objektnih odnosa koji su postojali u ranijem razvoju (do 15-te godine) obitelji adolescenata i kasnije postignutih njihovih maskulinih i feminih spolnih karakteristika u kasnoj adolescenciji izraženi su u slikama 4.4.2.1.- 4.4.2.4.

uspješnost razvoja maskuliniteta mladića. Promatrajući dobivene rezultate⁵⁸ može se zapaziti da u razvoju maskuliniteta mladića značajnu ulogu ima 'optimalni' tip objektivnih odnosa kojeg karakterizira visoka briga očeva i autonomija u odnosima s njima, dok u razvoju femininosti mladića značajnu ulogu ima 'emocionalno-prisilni' tip objektivnih odnosa s očevima kojeg karakterizira visoka briga i kontrola očeva, što može biti izraženo kao simbiotska kvaliteta odnosa. Razlika između ovih dviju spolnih karakteristika određene je razinom postignute autonomije u odnosima s očevima.

Ovi rezultati predstavljaju potvrdu o važnosti razvoja objektivnih odnosa mladića s očevima za razvoj psihološke prilagodbe i spolnosti izražene maskulinitetom i femininim karakteristikama mladića. Za razumijevanje ovog događanja posebnu važnost ima zapažanje Blosa o adolescentnom razvoju (23). U skladu s njegovom teorijom adolescentni razvoj mladići započinje strahom pred simbiotskim potrebama koje su povezane s ranim simbiotskim iskustvom s majkama, što određuje njihovo udaljšavanje od njih i usmjeravanje prema očevima. U tom početnom usmjeravanju k očevima i dalje se zadržava ista kvaliteta idealiziranog, simbiotskog odnosa. Upravo za razvoj psihološke prilagodbe važno je da tijekom razvoja dođe do promjene od simbiotskog (emocionalno-prisilnog) do autonomnog (optimalnog) odnosa. Kako pokazuju dobiveni rezultati, raspravljani u drugom i trećem dijelu (5.2. i 5.3.), u situaciji prolongiranog simbiotskog tipa objektivnih odnosa s očevima susrećemo se s nepovoljnim općim razvojem izraženim niskom razinom postignute psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije, što je dobivena u niskoj razini postignute maskuliniteta. Ukoliko dođe do razvoja optimalnog tipa objektivnih odnosa s očevima onda se kod mladića susrećemo s visokom razinom obiju spolnih karakteristika. Međutim, ukoliko se nastavi simbiotski odnos onda dolazi samo do razvoja femininosti i ujedno izostaje razvoj maskuliniteta. Ovi rezultati potvrđuju da je razvoj maskuliniteta mladića određen razinom postignute autonomije u odnosima s očevima.

Upravo s obzirom na značenje majki u razvoju psihološke autonomnosti već je prepoznato negativno značenje njihove brige u općem razvoju. To se isto iskustvo pokazuje važnim u razvoju maskuliniteta. Tako dobiveni rezultati pokazuju da briga majki kroz njeno primarno simbiotsko značenje ima negativan doprinos u razvoju maskuliniteta i ujedno pozitivan u razvoju femininosti mladića.

Ovi rezultati postignutih spolnih karakteristika mladića pokazuju da se putem razumijevanje postignute kvalitete objektivnih s roditeljima, prija svega očevima, može razumjeti i predvidjeti uspješnost kasnije postignutih njihovih spolnih karakteristika. Na ovaj je način podržana osnovna hipoteza da za razumijevanje razvoja spolnosti mladića značajnu

⁵⁸ Ova zapažanja najbolje se mogu prepoznati kroz rezultate prikazane na slici 4.4.2.1.

ulogu ima razumijevanje događanja u razvoju objektnih odnosa i to posebno kroz njihovu dijadu s očevima.

U daljnjem dijelu rasprave kroz spolne karakteristike *djevojaka* može se dalje prepoznati značenje objektnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj spolnosti. Međutim, za razliku od mladića, kod djevojaka važnost imaju karakteristike objektnih odnosa s oba roditelja što ukazuje da u njihovom razvoju spolnosti značajnu ulogu ima trijadni odnos u koji su uključeni oba roditelja.

Na početku važno se usmjeriti na razvoj femininosti djevojaka. Dobiveni rezultati⁵⁹ pokazuju da u tom razvoju značajnu ulogu imaju oba roditelja, ali kroz različite uloge. Tako u razvoju femininosti djevojaka pozitivno značenje ima optimalni tip objektnog odnosa s očevima i emocionalno-prisilni tip objektnih odnosa s majkama. Ovi rezultati trijadnog odnosa pokazuju drugačija zapažanja u odnosu na autore, prije svih Keller (199), koji u razvoju femininosti djevojaka vide primarnu ulogu njihovog dijadnog odnosa s majkama. Dobivena zapažanja pokazuju da u razvoju femininosti djevojaka važnost imaju oba roditelja kroz različite uloge u tom razvoju. U razvoju femininosti djevojaka posebnu ulogu ima simbiotska kvaliteta odnosa s majkama, koja sama nije dovoljna za razvoj femininosti. U razvoju femininosti posebnu važnost ima optimalni tip odnosa s očevima u kojem je naglasak na autonomnosti. Ovo zapažanje ima posebnu važnost s psihoterapijskog aspekta pokazujući da sama simbiotska kvaliteta odnosa s majkama ne vodi ka razvoju femininosti, kao što to možemo prepoznati u psihoterapijskom radu s anorektičnim djevojkama kod kojih pored simbiotske povezanosti s majkama možemo upravo prepoznati razvoj prema spolnoj nediferenciranosti. Ovi rezultati pokazuju posebnu važnost očeva da kroz razvoj psihološke autonomnosti omoguće razvoj femininosti djevojaka. S aspekta psihoterapijskog rada s anorektičnim djevojkama kod kojih nalazimo poteškoće u razvoju objektnih odnosa kroz dijadu s majkama važno je uključivanje i očeva u terapijski rad. Ranije sam u osvrtu na različite terapijske pristupe (Špelić, 204) u liječenju anorektičnih djevojaka zapazio da je naglasak na analizi dijade majka-kći. Ovi rezultati pokazuju na važnost analize trijade u kojoj je posebno važna uloga očeva u razvoju autonomnosti djevojaka. Ovo zapažanje ukazuje da se važnost očeva ne ograničava samo na područje općeg razvoja nego i na područje razvoja femininosti djevojaka.

Za razumijevanje značenja objektnih odnosa u razvoju maskuliniteta djevojaka važno je zapažanje da značajno pozitivan doprinos u tom razvoju ima samo briga očeva, jednako kao kod mladića. Važno je zapažanje da majčina briga nema značajni doprinos u razvoju ovog dijela spolnosti djevojaka. Kod mladića, kako je ranije prikazano, može se zapaziti da briga

⁵⁹ Ovo zapažanje proizlazi iz dobivenih rezultata multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.4.1.

majki ima negativan doprinos u razvoju njihove maskuliniteti. To negativno značenje majki u razvoju maskuliniteti mladića prepoznato je u njihovu poticanju simbiotskih potreba i osjećaja koji ometaju razvoj njihove maskuliniteti. Utoliko je posebno važno osvrnuti se na značenje simbiotske veze djevojaka s majkama za razvoj njihove maskuliniteti.

Na osnovi dobivenih rezultata⁶⁰, koji se podudaraju s kliničkim i psihoterapijskim zapažanjima, može se zapažati da simbiotski odnos s majkama ima pozitivni značenje u općem razvoju djevojaka. Međutim, važno je zapažanje ovog istraživanja da simbiotska veza djevojaka s njihovim majkama tijekom adolescentnog razvoja ometa razvoj njihove maskuliniteti. Ovo zapažanje posebno potvrđuju dobiveni rezultati⁶¹ koji pokazuju da se kroz karakteristike objektnih odnosa s majkama mogu objasniti razlike između spolova u postignutoj njihovoj maskuliniteti. Upravo ovi rezultati potvrđuju da se kroz razlike u postignutoj autonomiji s majkama može obrazložiti niža razina maskuliniteti djevojaka. U skladu s psihoterapijskim zapažanjima može se zaključiti da prolongirana simbiotska priroda odnosa s majkama predstavlja zapreku u izgradnji psihološke autonomnosti djevojaka i ujedno njihove maskuliniteti. Tako se kroz različitu kvalitetu objektnih odnosa mladića i djevojaka s njihovim majkama mogu razumjeti razlike u postignutoj razini njihove maskuliniteti na kraju adolescentnog razvoja.

Ovi rezultati idu u prilog zapažanju Mens-Vehulstove (201) o odnosu majka-kći, u skladu s teorijskim konceptom Chodorowe (200), u kojem je problem ženskog razvoja prepoznat kao nemogućnost djevojaka da se odvoje od svojih majki što dovodi do poteškoća u formiranju vlastitih granica pa umanjuje razvoj socijalne kompetencije. Upravo taj aspekt nedovoljno razvijene psihološke autonomnosti može najbolje obrazložiti manjkavost u razvoju maskuliniteti, odnosno instrumentalnih karakteristika djevojaka.

Razlike u značenju objektnog odnosa s majkama, određene razlikama u razini postignute autonomnosti, mogu obrazložiti različitosti mladića i djevojaka u razini postignutih njihovih maskuliniteti karakteristika. Ovo zapažanje može poslužiti kao objašnjenje ranije navedenih rezultata da je u maskuliniteti djevojaka dobiven najniži prinos objektnih odnosa. Prepoznatljivo je da emocionalna bliskost s majkama, određena simbiotskom kvalitetom tog odnosa, ima negativno značenje kod mladića i djevojaka u razvoju njihove maskuliniteti. Međutim, veća negativnost u razvoju maskuliniteti djevojaka u odnosu na mladiće može se objasniti većom prisutnošću simbiotske povezanosti s majkama. Ovi rezultati pokazuju ono što se na osnovi terapijskih zapažanja očekivalo, a to je da bliska povezanost djevojaka s

⁶⁰ Kroz testiranje prve hipoteze (4.2.) simbiotski ('emocionalno-prisilni') tip objektnih odnosa s majkama ima 'pozitivno' značenje u razvoju samopoštovanja, osjećaja osobne kompetentnosti i osjećaja općeg zadovoljstva životom djevojaka.

⁶¹ Kroz rezultate dvosmjerne analize varijance /tablica. 4.4.2.5.2./ dobivena je razlika između spolova s obzirom na značenje karakteristika objektnih odnosa s majkama u postignutoj njihovoj maskuliniteti.

majkama koju karakterizira simbiotska kvaliteta ometa razvoj njihove psihološke autonomnosti, ali ujedno i maskulinih, instrumentalnih karakteristika, dok ta ista simbiotska povezanost s majkama ima pozitivno značenje za razvoj femininosti djevojaka.

Ovi rezultati govore u prilog tezi o negativnosti simbiotskog odnosa tijekom adolescentnog razvoja za razvoj maskulinih spolnih karakteristika kod obaju spolova. Upravo se razlika između mladića i djevojaka u razvoju maskuliniteti može objasniti različitim značenjem i prisutnosti simbiotskog oblika objektnih odnosa i prisutnosti majke u njihovu razvoju. Simbiotski odnos djevojaka s majkama tijekom adolescentnog razvoja, koji se s aspekta psihološke prilagodbe pokazuje pozitivnim, posebno je prepoznatljiv u osjećaju općeg zadovoljstva životom, ima negativno značenje s aspekta razvoja njihovih maskulinih spolnih karakteristika. Upravo se ta kvaliteta odnosa s majkama prepoznaje bitnom u razlici postignute maskuliniteti djevojaka i mladića.

Na kraju treba zaključiti da kvaliteta objektnih odnosa pokazuje značajnu povezanost s izgradnjom maskulinih i femininih spolnih karakteristika kod adolescenata obaju spolova. Utoliko je i na ovaj način potvrđena osnovna hipoteza istraživanja koja upućuje da za potpunije razumijevanje razvoja spolnosti tijekom adolescencije je nužno uzeti u obzir činjenice određene razvoju objektnih odnosa.

Sljedeće je važno zapažanje da se razlike u razvoju spolnih karakteristika mladića i djevojaka mogu obrazložiti različitim putem razvoja objektnih odnosa tijekom adolescencije. Ključnu točku te razlike predstavlja različito trajanje i značenje simbiotske kvalitete emocionalnih odnosa s majkama. S obzirom na osnovnu hipotezu ovog istraživanja treba zaključiti da za razumijevanje razvoja maskuliniteti posebnu važnost ima razvoj autonomije u odnosu s roditeljima. Ovi rezultati dodatno potvrđuju ranije izraženo očekivanje da u razvoju spolnosti tijekom adolescentnog razvoja posebnu važnost ima uspješnost razvoja objektnog odnosa. To znači da neuspjeh u razvoju psihološke autonomnosti nije praćen samo neuspjehom u razvoju psihološke prilagodbe nego i neuspjehom u razvoju spolnih karakteristika, prije svega maskulinih. Tako se može zaključiti suprotno zapažanju Blosa da se razvoj spolnosti ne može promatrati izvan događanja u razvoju objektnog odnosa.

U ovom dijelu važno se osvrnuti i na zapažanja Stollera dobivena u istraživanju dječjeg razvoja spolnosti. U njegovu istraživanju prepoznato je da simbiotski odnos s majkama ima različito značenje u razvoju spolnosti dječaka i djevojčica. Tako kod dječaka prolongirani simbiotski odnos s majkama ometa razvoj prema njihovoj maskuliniteti, dok kod djevojčica ovaj vid odnosa ne ometa njihov razvoj prema izgradnji njihove femininosti. Ovim njegovim zapažanjem na području dječjeg razvoja prepoznat je povoljniji razvoj djevojčica. U odnosu na ovo Stollerovo zapažanje, dobiveni rezultati istraživanja pokazuju da primarno simbiotsko iskustvo s majkama, koje je imalo povoljnije značenje u razvoju djevojčica u

ranom razvoju, tijekom adolescentnog razvoja dobiva nepovoljno značenje i to upravo s obzirom na primarni zadatak tog razvoja određenog izgradnjom psihološke autonomnosti.

Upravo poteškoće tijekom adolescentnog razvoja djevojaka izražene višom razinom pojave tjelesnih simptoma i nižom razinom maskulinih karakteristika mogu se pripisati veće prisutnosti simbiotske kvalitete u odnosima s majkama u odnosu na mladiće. U zapažanjima Tysonove već je prepoznato da rane poteškoće u procesu separacije i rješavanju primarne ambivalentnosti u tom događanju mogu odrediti poteškoće u izgradnji heteroseksualne usmjerenosti djevojčica. Ovi rezultati pokazuju da tijekom adolescentnog razvoja ovaj problem dobiva mnogo veću težinu i utoliko čini razvoj djevojaka mnogo zahtjevnijim u odnosu na mladiće.

Ovi rezultati u skladu sa zapažanjem Blosa pokazuju posebnu važnost emocionalne uključenosti očeva u adolescentni razvoj. Njihova uloga u proradi i obrani od ponovno pokrenutih i oživljenih ranih dijadnih iskustava koja se javljaju početkom adolescentnog razvoja ima posebnu važnost ne samo u općem razvoju, kako to zapaža Blos, nego i u razvoju spolnosti. Potvrda Blosova zapažanja o važnosti očeva u razvoju psihološke autonomije adolescenata obaju spolova može se prepoznati i na području razvoja spolnih karakteristika. Dobiveni rezultati ovog istraživanja potvrđuju osnovno očekivanje ovog istraživanja da događanje u razvoju objektnih odnosa nije samo ograničeno na pitanje općeg razvoja nego i na području razvoja spolnosti.

Na ovaj način zapažanje Tysonove (13) o važnoj ulozi očeva da pomognu sinovima da napuste simbiotsku vezu s majkom i razviju osjećaj primarne maskulnosti, dobiva novo značenje tijekom adolescencije u razvoju obaju spolova. Dobiveni rezultati ovog istraživanja pokazuju da postoji ista uloga očeva u adolescentnom razvoju djevojaka. Tako Greensonovo (70) zapažanje o očevoj ulozi 'razidentificiranja' ('dis-identifying') sinova od majki ima istu ulogu u razvoju djevojaka tijekom adolescentnog razvoja u razvoju njihove maskulnosti i femininosti.

5.6. Objektni odnos i spolna identifikacija

Ovaj dio rasprave odnosi se na rezultate ispitivanja specifičnosti identifikacije u spolnom razvoju adolescenata s naglaskom na značenje kvalitete objektnih odnosa u tim procesima. Poticaji su ovom istraživanju doprinosi teorija objektnih odnosa u kojima je prisutno shvaćanje da je razvoj psihičkih struktura određen identifikacijskim procesima koji su određeni kvalitetom objektnog odnosa unutar kojeg se oni događaju. Ta su nova shvaćanja prepoznata u teoriji J. Scharff (30) prikazana u uvodnom dijelu. Po njenom shvaćanju psihički razvoj određen je razvojem pojedinih psihičkih struktura kroz procese projektivne i introjektivne identifikacije koji se događaju kroz 'prostor' dijadnih odnosa. Na taj način, doprinosima teorija objektnih odnosa omogućeno je shvaćanje identifikacije kao 'two-body' fenomena. Kroz prikaz Scharffine teorije posebno je naglašeno zapažanje o nedostacima klasične psihoanalitičke teorije koji nisu omogućili izgradnju zadovoljavajućih koncepata identifikacije i identiteta. Posebno je naglašen nedostatak Freudova koncepta identifikacije u kojemu je izostalo razumijevanje značenje objektnih odnosa u izgradnji psihičkih struktura. Na taj način je identifikacija shvaćena kao 'one-body' fenomen. Freud je identifikaciju shvatio kao proces 'asimilacije' aspekta izgubljenih ili ostavljenih objekta koji pounutrenjem (internalizacijom) postaju dio nečijeg ega. Scharff je naglasila da ostajući u okvirima intrapsihičkog događanja nije bilo moguće otići u daljnje istraživanje procesa identifikacije.

Novim je doprinosima teorija objektnih odnosa omogućeno razumijevanje pojedinih oblika neadekvatnosti u postignutom spolnom identitetu kao posljedice neadekvatnih objektnih odnosa unutar kojih se događala identifikacija sa spolnim karakteristikama objekata. Tako je ovom istraživanju, u kojem je osnovni interes potvrditi važnost objektnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj njihove spolnosti, bilo posebno važno završiti s ispitivanjem o postignutoj spolnoj identifikaciji i njenoj određenosti kvalitetom objektnih odnosa. Tako je kroz testiranje četvrte hipoteze cilj bio znanstveno-istraživačkim putem potvrditi mogućnost istraživanja uspješnosti identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja i ujedno prepoznati koliko kvaliteta objektnih odnosa s njima može odrediti uspješnost tih procesa.

U ovoj raspravi bit će interpretirana zapažanja⁶² dobivena testiranjem četvrte hipoteze istraživanja. Dobiveni su rezultati⁶³ osim potvrde mogućnosti istraživanja uspješnosti spolne identifikacije pokazali postojanje dvaju modela (*'posredni'* i *'neposredni'*) spolne

⁶² U poglavlju 4.5.3. interpretirani su dobiveni rezultati testiranje druge hipoteze koji su izraženi kroz četiri zapažanja.

⁶³ Rezultati multiple regresijske analize daju uvid o značenju ova dva modela (*'posredne-interakcijske'* i *'neposredne-asimilacijske'*) identifikacije /tablica 4.5.1./.

identifikacije. Kroz dobiveni 'posredni' ili 'interakcijski' model moguće je razumjeti ulogu objektnih odnosa u spolnoj identifikaciji. Posebno je važno zapažanje da se razlike između spolova u uspješnosti identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja, posebno u postignutoj maskulinitetu, mogu obrazložiti različitim karakteristikama njihovih objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja. Kroz testiranje ove hipoteze potvrđeno je očekivanje da kvalitete objektnih odnosa u obitelji adolescenata ima značajni učinak za uspješnost identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja tijekom adolescentnog razvoja.

Polazna je točka ovog istraživanja spolne identifikacije bio *psihoanalitički koncept u kojem je razvoj spolnosti tijekom adolescentnog razvoja određen identifikacijom sa spolnim karakteristikama roditelja istog spola*. Utoliko je ovom istraživanju nakon dobivenih potvrda o povezanosti razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata i kasnije postignutih njihovih karakteristika spolnog identiteta bilo važno ispitati jesu li i koje su specifičnosti objektnih odnosa mogle imati važnu ulogu u procesima identifikacije.

U dosadašnjem dijelu prikazanih rezultata istraživanja, kroz rezultate testiranja druge i treće hipoteze, *potvrđena je značajna povezanost između kvalitete razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata i postignutih karakteristika spolnosti u razdoblju kasne adolescencije*. Ti su rezultati pokazali da su različite kvalitete objektnih odnosa adolescenata s roditeljima praćene razlikama u postignutim karakteristikama spolnog identiteta mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. Dobiveni rezultati su prije svega pokazali da se u situaciji ekstremno loših objektnih odnosa u obitelji adolescenata na kraju adolescentnog razvoja susrećemo sa značajno većom pojavom spolne nediferenciranosti, odnosno s niskom razinom postignutih maskulinih i femininih spolnih karakteristika mladića i djevojaka. Isto tako u situaciji dobrih ('optimalnih') objektnih odnosa u obitelji adolescenata se u razdoblju kasne adolescencije susrećemo sa značajnom većom pojavom androgenosti kod mladića i djevojaka. Ovi rezultati u skladu su s istraživanjima Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32) te Forbera i Adams-Curtisa (33), koja su pokazala da postoji povezanost između kvalitete emocionalne povezanosti mladića i djevojaka s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja i kasnije postignutih karakteristika spolnosti. U odnosu na zapažanja navedenih autora (31,32,33) u ovom istraživanju dobivena su nova zapažanja koja su pokazala da postoji razlika između spolova adolescenata u razvoju objektnih odnosa u njihovim obiteljima što je praćeno razlikama u kasnije postignutim spolnim karakteristikama. Različitost u razvoju objektnih odnosa mladića i djevojaka prepoznata je prvenstveno kroz različitost značenja simbiotske povezanosti s roditeljima u njihovu razvoju. Upravo različito značenje koje roditelji imaju u razvoju objektnog odnosa, odnosno u rješavanju problema adolescentnim razvojem potaknutih simbiotskih potreba posebno tijekom početnog adolescentnog razvoja, pokazalo se važnim za razumijevanje različitosti njihova doprinosa u općem i spolnom

razvoju mladića i djevojaka. Tako je dobiveno da u adolescentnom razvoju mladića značajni doprinos ima kvaliteta emocionalnog odnosa s očevima dok kod djevojaka s oba roditelja.

Ovi rezultati, kako je to već ranije prikazano, obrazloženi su Blosovom teorijom adolescentnog razvoja (23). Dosadašnji dobiveni rezultati ovog istraživanja govore u prilog psihoterapijskim zapažanjima da s ponovno potaknutim simbiotskim potrebama i osjećajima ovisnosti u početnom adolescentnom razvoju dolazi do različitog razvoja s obzirom na spol adolescenata. Ta razlika u razvoju objektnih odnosa u početnom adolescentnom razvoju, koja je određena različitim značenjem simbiotskih odnosa, ima odlučujuću ulogu u razlikama mladića i djevojaka dobivenima u uspješnosti općeg razvoja. Upravo ova različitost između mladića i djevojaka s obzirom na karakteristike objektnog odnosa s njihovim roditeljima prepoznata je i na području razvoja spolnih karakteristika. Dobivenim zapažanjem u ovom istraživanju potvrđena je važnost kvalitete objektnih odnosa ne samo u općem adolescentnom razvoju, čija je uspješnost izražena postignutom psihološkom prilagodbom u razdoblju kasne adolescencije, nego i u razvoju spolnosti tijekom adolescencije.

Dobivene razlike između spolova u postignutim spolnim karakteristikama koje su određene razlikama u karakteristikama objektnih odnosa s njihovim roditeljima tijekom adolescentnog razvoja nameću pitanje o ulozi objektnih odnosa s roditeljima u spolnoj identifikaciji adolescenata. Polazeći od zapažanja teoretičara objektnih odnosa, prije svega Scharffove, može se pretpostaviti da su razlike u postignutoj psihološkoj autonomiji s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja odredile uspješnost identifikacijskih procesa i utoliko dobivene razlike u postignutim karakteristikama spolnog identiteta mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja. Na osnovi shvaćanja identifikacije kao 'two body' fenomena (J. Scharff) može se razumjeti opravdanost očekivanja da neadekvatni i loši objektni odnosi u obitelji adolescenata imaju negativan utjecaj na njihovu identifikaciju sa spolnim karakteristikama roditelja (30).

Prije odgovora na pitanje manifestira li se i kako kvaliteta objektnih odnosa u procesima spolne identifikacije, važno je osvrnuti se na *pitanje mogućnosti ispitivanja spolne identifikacije*. Polazna točka u operacionalizaciji spolne identifikacije bila je određena psihoanalitičkim konceptom po kojem se spolnost odrasle osobe konačno formira tijekom adolescentnog razvoja kroz identifikaciju sa spolnim karakteristikama roditelja istog spola. Identifikacija je predstavljala 'asimilaciju' pojedinih aspekata spolnosti roditelja. Na osnovi ovog koncepta mjera identifikacije mogla se odrediti kao stupanj povezanosti i postotak udjela percipiranih spolnih karakteristika roditelja u postignutim spolnim karakteristikama mladih na kraju adolescentnog razvoja u razdoblju kasne adolescencije. Na ovaj način

dobiveni su rezultati⁶⁴ koji su potvrdili značajni doprinos varijabli percipiranih spolnih karakteristika roditelja u postignutim istim spolnim karakteristikama adolescenata u razdoblju kasne adolescencije. U postignutim su rezultatima dobivena nova zapažanja koja su različita u odnosu na klasični psihoanalitički koncept razvoja spolnosti. To novo zapažanje odnosi se na rezultate koji su pokazali da razvoju spolnosti mladića i djevojaka značajni doprinos imaju maskuline i feminine karakteristikama obaju roditelja. Na taj način je postalo upitno klasično psihoanalitičko shvaćanje da je razvoj spolnosti određen identifikacijom sa spolnim karakteristikama roditelja istog spola.

Važno je zapažanje da je dobivena razlika između mladića i djevojaka s obzirom na uspješnosti spolne identifikacije. Ta razlika je prepoznata kroz razvoj maskuliniteta djevojaka. U skladu s ranijim zapažanjem⁶⁵ o nižem doprinosu karakteristika objektivnih odnosa s roditeljima u postignutim maskulinitetnim karakteristikama djevojaka i na ovom su području ispitivanja dobiveni rezultati nižeg doprinosa spolnih karakteristika roditelja u postignutim maskulinitetnim karakteristikama djevojaka. Ti rezultati pokazuju da su u postignutoj maskulinitetu djevojaka percipirane spolne karakteristike roditelja imale manji udio u odnosu nego u njihovoj postignutoj femininosti. Za razliku od djevojaka, kod mladića je taj udio percipiranih spolnih karakteristika roditelja je jednako prisutan u postignutim njihovim maskulinitetnim i femininim karakteristikama. Ova specifičnost na području postignute maskuliniteta djevojaka može obrazložiti ranije dobiven rezultatima koji su pokazali da u postignutoj maskulinitetu djevojaka je niska razina udjela karakteristika objektivnih odnosa. Ovi rezultati zajedno pokazuju da bi se niska razina maskuline spolne identifikacije djevojaka mogla objasniti nepovoljnostima u razvoju objektivnih odnosa, što bi vodilo zaključku niska razina postignute autonomnosti⁶⁶ djevojaka s roditeljima bi mogla imati značajnu ulogu u dobivenim karakteristikama maskuline spolne identifikacije. Ti rezultati upućuju na zaključak da kvaliteta objektivnih odnosa s roditeljima tijekom adolescencije ima važnu ulogu za uspješnost spolne identifikacije i razvoj spolnosti adolescenata. Ova će se zapažanja kasnije raspraviti s obzirom na značenje⁶⁷ koje objektivni odnosi mogu imati u identifikaciji adolescenata sa spolnim karakteristikama roditelja.

⁶⁴ U tablici 4.5.1. prikazani su rezultati doprinosa percipiranih roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka, koji pokazuju da je u maskulinitetu djevojaka dobivena najniža vrijednost (6,8%) doprinosa karakteristika (dimenzija) objektivnih odnosa s roditeljima s obzirom na njihovu femininost (14,9%), te maskulinitet (14,6%) i femininost (18,5%) mladića.

⁶⁵ U poglavlje 4.4.3. interpretirani su rezultati prikazani u tablici 4.4.1. koji pokazuju da je u maskulinitetu djevojaka dobivena najniža vrijednost (4,7%) doprinosa karakteristika (dimenzija) objektivnih odnosa s roditeljima s obzirom na njihovu femininost (7,7%), te maskulinitet (9,4%) i femininost (8,8%) mladića.

⁶⁶ U prethodnoj je raspravi (5.5.) pokazano kroz rezultate dvosmjerne analize varijance (tablica 4.4.2.5.3.) da je razlika između mladića i djevojaka u postignutoj maskulinitetu određena različitim značenjem objektivnih odnosa s majkama.

⁶⁷ Značenje je potvrđeno kroz rezultate interakcijskog efekta dobivene četverosmjernom analizom varijance (poglavlje 4.5.2.)

Prije daljnjeg objašnjenja dobivenih specifičnosti spolne identifikacije važno je odgovoriti na pitanje: *'Što znači značajni doprinos očeve ili majčine maskuliniteta u postignutoj maskulinitetu mladića ili djevojaka?'* ili *'Što znači značajni doprinos očeve ili majčine maskuliniteta u postignutoj femininitetu mladića ili djevojaka?'*. Ova pitanja odnose se na definiranje značenja koja sam odredio kao 'neposredna' ('asimilacijska') i 'posredna' ('interakcijska') identifikacija.

U prvoj situaciji kroz značajni doprinos očevih i majčinih maskuliniteta i femininiteta karakteristika u tim istim spolnim karakteristikama adolescenata može se govoriti o identifikacijskom procesu koji predstavlja 'asimilaciju' pojedinih spolnih aspekata roditelja. Može se zapaziti da u sklopu ove identifikacije dolazi do 'asimilacije' roditeljskih (objekt) reprezentacija unutar self-koncepta mladića i djevojaka. Ovaj vid identifikacije možemo shvatiti u Freudovu duhu kao asimilaciju aspekata objekta što postaje supstitutom za napuštenu libidno-objektnu vezu, što je Scharffova definirala kao 'one-body' fenomen. Međutim, ostajući u okviru klasične psihoanalitičke terminologije teško je naći odgovor na pitanje 'posredne' ili 'interakcijske' spolne identifikacije koja je izražena načinom da maskuline ili feminine karakteristike pojedinog roditelja imaju značajni udio u postignutim suprotnim spolnim karakteristikama. Ovo događanje može se interpretirati zapažanjima J. Scharff koja govore o procesu identifikacije što se događa u dijadnom odnosu kroz interpersonalni odnos. Kako je već prezentirano, autorica je pokazala da je izgradnja psihičkih struktura određena procesima introjektivne i projekтивne identifikacije. Tako je nasuprot Freudovu modelu identifikacije, shvaćenu kao 'one-body' fenomen, Scharff identifikaciju odredila specifičnostima interakcije između dviju osoba i utoliko postavila teoriju identifikacije kao 'two-body' teoriju.

Upravo Scharffina teorija može pomoći da shvatimo kako u postignutoj maskulinitetu mladića očevi ne služe samo kao maskulini model sinovljeve identifikacije (asimilacijska identifikacija), nego da su u postignutoj maskulinitetu mladića prisutni kroz interakciju vlastite femininiteta i maskuliniteta sinova. U prvoj situaciji 'neposredne' ('asimilacijske') identifikacije očevi su doživljeni kao vanjski odvojeni objekti s čijim se aspektima sinovi mogu poistovjećivati, dok u drugoj situaciji 'posredne' ili 'interakcijske' identifikacije očevi nisu samo vanjski pasivni objekti s kojima se sinovi mogu poistovjećivati, već sudjeluju u odnosu kroz obje vlastite maskuline i feminine spolne karakteristike. Tako u razvoju maskuliniteta mladića, osim same maskuliniteta očeva koja predstavlja osnovu za njihovu identifikaciju, važnu ulogu ima i očeva femininitet. Utoliko se pokazuje važnom očeva sposobnost da u odnosu s vlastitim sinovima mogu izraziti i vlastite feminine aspekte.

Posebna važnost u ovom dijelu rasprave je interpretirati specifičnosti koje određuju ove vidove identifikacije. Pitanje koje bi trebalo slijediti je: *'Koji su preduvjeti 'posredne' ili*

'interakcijske' identifikacije?'

Za bolje razumijevanje povezanosti značenja kvalitete objektnog odnosa i postignutih identifikacija važno se usmjeriti na rezultate četverosmjerne analize varijance kod mladića. Dobiveni rezultati⁶⁸ pokazuju da u 'neposrednoj' ('asimilacijskoj') identifikaciji kroz značajni doprinos očeve maskuliniteta u maskulinitetu mladića, značajni interakcijski efekt ima briga očeva, dok u 'posrednoj' ('interakcijskoj') identifikaciji kroz značajni doprinos očeve feminiteta u maskulinitetu mladića značajni interakcijski efekt ima kvaliteta autonomije u odnosima s očevima. Na osnovi ovih rezultata mladića može se zaključiti da je 'posredna' ('interakcijska') identifikacija određena visokom razinom psihološke autonomnosti, dok je 'neposredna' ('asimilacijska') identifikacija određena visokom razinom brige.

Promatrajući karakteristike spolne identifikacije⁶⁹ kod mladića i djevojaka može se zapaziti razlika na način da 'posredna' identifikacija nije dobivena kod djevojaka. Ovo zapažanje može biti shvaćeno kao posljedica razlike između spolova u postignutoj psihološkoj autonomiji za koju postoji zapažanje da ima značajni efekt u ovom vidu identifikacije. Ovo obrazloženje ima svoju daljnju potporu u već više puta prepoznatoj razlici između spolova u značenju simbiotske kvalitete objektnih odnosa s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja. Upravo ova razlika predstavlja osnovu razlike između spolova u postignutoj razini psihološke autonomnosti.

Ova zapažanja mogu objasniti dobivene rezultate *razlike u stupnju udjela roditeljskih spolnih karakteristika u postignutim maskulinim karakteristikama mladića i djevojaka*. Kako je već spomenuto, najniži postotak udjela roditeljskih spolnih karakteristika je dobiven na području maskulinih spolnih karakteristika djevojaka. Razlika na području maskuline identifikacije s očevima može se objasniti ranijim zapažanjima⁷⁰ da je razlika između spolova primarno određena kvalitetom postignute psihološke autonomnosti s njihovim roditeljima. To zapažanje ima svoju potvrdu kroz različita ispitivanja koja su pokazala da je upravo razlika između mladića i djevojaka u razini i značenju autonomnosti u njihovim odnosima s roditeljima. Posebno na području maskuliniteta ta se razlika može zapaziti kroz rezultate⁷¹ koji pokazuju značajno nižu razinu percipirane autonomnosti djevojaka s njihovim očevima nego

⁶⁸ Rezultati prikazani u tablici 4.5.2.1.1. pokazuju da u postignutoj maskulinitetu mladića značajni interakcijski efekt imaju: (1) očeva briga i percipirana očeva maskulinitet i (2) autonomija u odnosu s očevima i percipirana očeva feminitet.

⁶⁹ Zapažanje se odnosi na rezultate prikazane u tablici 4.5.1. gdje kod djevojaka u postignutim maskulinim i femininim karakteristikama nije dobiven značajni doprinos suprotnih spolnih karakteristika, kao što je dobiveno kod mladića.

⁷⁰ Razlika između mladića i djevojaka u postignutoj autonomiji s roditeljima (dimenzija autonomija-kontrola) je dobivena kroz rezultate (a) multiple regresijske analize /tablice 4.2.1.3. i 4.4.1.3./, (b) četverosmjerne analize varijance /tablice 4.5.2.1.1., 4.5.2.1.2., 4.5.2.2.1. i 4.5.2.2.2./ i (c) testiranjem značajnosti razlike /tablica 4.1.3.1./.

⁷¹ Zapažanje se odnosi na rezultate prikazane u tablici 4.1.3.1. koji pokazuju da su djevojke percipirale značajno nižu razinu autonomije s očevima nego mladići ($t=2,17; p=0,031$).

što je to dobiveno kod mladića.

Promatrajući razlike između spolova može se prepoznati da više prisutna simbiotska kvaliteta objektnih odnosa kod djevojaka s njihovim roditeljima, prvenstveno s majkama, tijekom njihova adolescentnog razvoja, može biti shvaćena kao ona karakteristika koja ima posebno negativno značenje u razvoju spolnosti djevojaka i to posebno na području izgradnje njihove maskuliniteta. Zapaženo je da u postignutoj maskulinitetu djevojaka najmanji postotak udjela imaju karakteristike objektnih odnosa s njihovim roditeljima jednako kao i spolne karakteristike njihovih roditelja. Ovi rezultati pokazuju da se posebno u postignutoj maskulinitetu djevojaka mogu prepoznati negativnosti razvoja objektnih odnosa, izražene niskom razinom postignute psihološke autonomnosti s njihovim roditeljima, u uspješnosti njihove spolne identifikacije.

Na kraju je važno pitanje: *Što nam novo donose ovi rezultati?*

Na početku osvrta na doprinos dobivenih rezultata treba naglasiti da ovaj način ispitivanja spolne identifikacije predstavlja novi pristup u istraživanju ovog fenomena. Ovi rezultati pokazuju da se ranije dobiveni rezultati postignute spolnosti mladića i djevojaka na kraju adolescentnog razvoja mogu razumjeti i kroz specifičnosti identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja. Dobiveni rezultati govore u prilog zapažanju teoretičara objektnih odnosa da je kvaliteta identifikacije, i utoliko na osnovi nje postignuta kvaliteta identiteta, određena kvalitetom objektnih odnosa unutar kojih se proces identifikacije događa.

Na kraju treba naglasiti da se različitost u kvaliteti postignutih objektnih odnosa adolescenata s roditeljima, osim na području općeg razvoja i postignutog spolnog identiteta, prepoznaje i kroz različitosti identifikacijskih procesa. Ovaj način istraživanja predstavlja jednu novu mogućnost u istraživanju razvoja spolnosti.

Zaključak koji se s obzirom na ciljeve ovog istraživanja može izvesti jest da se mogu prihvatiti doprinosi teorija objektnih odnosa, izraženi Scharffinom teorijom, koji naglašavaju važnost kvalitete objektnih odnosa za uspješnost i rezultate procesa identifikacije. Utoliko se razlike između tipova objektnih odnosa na području postignutih karakteristika spolnih identiteta mladića i djevojaka mogu obrazložiti različitošću događanja tijekom identifikacije s roditeljima određene kvalitetom objektnih odnosa unutar kojih su se te identifikacije događale.

Ovim dobivenim rezultatima omogućen je pomak od shvaćanja razvoja spolnosti kao intrapsihičkog prema interpsihičkom procesu i fenomenu. Pod dominacijom psihoanalitičkog koncepta razvoj spolnosti je primarno promatran kroz rješavanje edipskog kompleksa kao intrapsihičkog fenomena u kojem je naglasak na integraciji pojedinih homoseksualnih ili heteroseksualnih sadržaja u vlastito spolno određenje. S ovim je dobivenim rezultatima, koji su pokazali važnost karakteristika objektnih odnosa u razvoju spolnosti tijekom adolescentnog

razvoja, razvoj spolnosti moguće promatrati kroz identifikacijske procese čija je uspješnost određena kvalitetom postignute psihološke autonomnosti adolescenata s njihovim roditeljima.

5.7. Objektni odnos i razvoj spolnosti mladića

U ovom dijelu rasprave zadatak je integrirati zapažanja dobivena o značenju razvoja objektnog odnosa u obitelji adolescenata za uspješnost razvoja njihove spolnosti. Ovime se želi dati doprinos novijem shvaćanju adolescentnog razvoja spolnosti mladića zasnovanom na značenju postignute psihološke autonomnosti s njihovim roditeljima u tom razvoju. Dobiveni rezultati daju jednu novu mogućnost razumijevanja razvoja spolnosti s aspekta razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenta koji ujedno predstavljaju novu mogućnost integracije psihoanalitičke teorije i teorija objektnih odnosa na području adolescentnog razvoja spolnosti.

Na početku rasprave o razvoju spolnosti mladića važno je krenuti od Freudovih zapažanja o razvoju muške spolnosti. U teorijskom dijelu prikazano je Freudovo shvaćanje o 'anatomskoj sudbini' razvoja spolnosti koje je predstavljalo osnovu psihoanalitičkog određenja o superiornosti muškaraca u odnosu na žene. Superiorna pozicija muškaraca prvenstveno je prepoznata kroz razliku u *instiktivnoj usmjerenosti*. Polazeći od anatomske osnove muška superiornost je shvaćena kroz njihovu primarnu maskulinu instiktivnu usmjerenost u odnosu na biseksualnu instiktivnu usmjerenost djevojaka. U ovom se dijelu neću posebno osvrnuti na aktualno općeprihvaćene kritike Jonesa (40), Horney (42), Jacobson (49), Thompson (50) i Zilboorga (51) koji su ponudili alternative i modifikacije koje dugo nisu bile prihvaćene u psihoanalitičkim krugovima.

S aspekta ovog rada mnogo je više izražena važnost razlike između spolova s obzirom na *objektnu usmjerenost*. Prednost muškog razvoja shvaćena je s obzirom na njihovu primarnu vezanost uz majku shvaćenu u vidu poticaja njihove primarne heteroseksualne usmjerenosti, za razliku od djevojaka čija je primarna vezanost uz majke shvaćena u vidu njihove primarne homoseksualne usmjerenosti kao dodatne poteškoće u njihovu ostvarenju heteroseksualne pozicije.

U ovome je istraživanju posebnu važnost dobila teorija Stollera (12) u kojoj je pokazana neopravdanost stava o muškoj superiornosti i njihovu povoljnijem razvoju spolnosti zasnovanom na primarnoj vezi s majkama, koja je shvaćena heteroseksualnom. Stollerov stav o 'protofeminitetu' ('protofemininity') pokazuje da primarna veza dječaka s majkama nema poticajno heteroseksualno značenje već naprotiv predstavlja prepreku u njihovu maskulinom razvoju, što je posebno prepoznato kod infantilnog transseksualizma dječaka. Tyson (13) te Roiphe i Galeson (14) su jednako kao Stoller prepoznali važnost kvalitete objektnog odnosa s majkama za razvoj spolnosti, ali su u svojim istraživanjima ostali usmjereni samo na razvoj infantilne spolnosti. Važnost razvoja objektnog odnosa tijekom adolescencije Blos je izrazio

kroz koncept 'druge individuacije'. U njegovu shvaćanju razvoj objektnih odnosa predstavlja odvojen i samostalan smjer razvoja u odnosu na razvoj spolnosti. Upravo na tragu ovog Blosova shvaćanja cilj je ovog istraživanja bio potvrditi psihoterapijska zapažanja o važnom međuodnosu ovih dvaju smjerova adolescentnog razvoja.

S obzirom na osnovni zadatak ovog dijela rasprave, važno je najprije se usmjeriti na specifičnosti razvoja objektnih odnosa u obitelji adolescenata i njegovo značenje za opći razvoj. Ovim zadatkom namjera je bila znanstveno-istraživačkim putem potvrditi Blosov koncept 'druge individuacije'. Kroz dobivene rezultate ovog istraživanja, posebno raspravljane u ranijem dijelu (5.1.), dobivena je potvrda da razina psihološke autonomnosti u obitelji adolescenata postignuta u ranom adolescentnom razdoblju ima značajnu ulogu za uspješnost razvoja psihološke prilagodbe tijekom adolescentnog razvoja. Ta važna uloga objektnih odnosa u adolescentnom razvoju prepoznata je kroz krajnosti postignute kvalitete (optimalne i neemocionalno-kontrolirane tipove) objektnih odnosa adolescenata obaju spolova s njihovim roditeljima. Ova zapažanja nemaju posebnu važnost za ovu raspravu utoliko što ne daju potvrdu o različitosti razvoja objektnih odnosa s obzirom na spol adolescenata. U ovom dijelu rasprave važni su rezultati koji su potvrdili klinička i psihoterapijska zapažanja o različitom značenju očeva i majki u razvoju psihološke autonomije s obzirom na spol adolescenata. Utoliko u ovoj raspravi posebnu važnost imaju dobiveni rezultati, posebno raspravljani u drugom (5.2.) i trećem (5.3.) dijelu rasprave, koji su pokazali različiti udio roditelja u adolescentnom razvoju mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. Ta različitost prepoznata je kroz važnu ulogu dijade s očevima u adolescentnom razvoju mladića, dok kod djevojaka tu ulogu imaju oba roditelja. Razlika je prepoznata kao posljedica različitog značenja roditelja s obzirom na adolescentnim razvojem potaknute simbiotske potrebe. U adolescentnom razvoju mladića simbiotska kvaliteta odnosa ima negativno značenje i utoliko je praćena udaljavanjem od majki i izgradnjom dijadnog odnosa s očevima, što je Blos definirano pojmom 'homoseksualne obrane'.

U ovom dijelu rasprave treba naglasiti očekivanje, koje je bilo određeno *osnovnom hipotezom* ovog istraživanja da se različitost značenja roditelja i njihova udjela u adolescentnom razvoju objektnih odnosa mora manifestirati i na području adolescentnog razvoja spolnosti. Tako nakon dobivene potvrde o specifičnom adolescentnom razvoju mladića s obzirom na udio i značenje roditelja u razvoju njihove psihološke autonomnosti (objektnih odnosa) važno je osvrnuti se na značenje te specifičnosti u razvoju njihove spolnosti. Kako je već izraženo, u ovom istraživanju osnovna hipoteza određena je očekivanjem, proizašlim iz psihoterapijskog iskustva da specifičnosti razvoja objektnih odnosa ne određuju samo opći razvoj, izraženo uspješnošću izgradnje psihološke prilagodbe, nego i razvoj spolnosti tijekom adolescencije.

U prethodnim raspravama (5.4.-5.6.) potvrđena su postavljena očekivanja. U ovom je dijelu rasprave važno pokazati na nove putove u razumijevanju razvoja spolnosti mladića tijekom adolescencije s obzirom na karakteristike razvoja objektivnih odnosa u njihovim obiteljima. Utoliko bih se najprije usmjerio na nove mogućnosti koje proizlaze iz dobivenih rezultata, odnosno koje prelaze one mogućnosti određene rezultatima ranijih istraživanja. U ovom su istraživanju, u odnosu na prethodna (31-34), dobivena nova zapažanja koja govore o različitom udjelu roditelja u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa. Dobiveni rezultati su potvrdili da u adolescentnom razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka postoji različit udio očeva i majki jednako kao što je to prisutno u razvoju njihove psihološke prilagodbe. Tako u razvoju spolnog identiteta mladića značajnu ulogu imaju karakteristike objektivnog odnosa s očevima, što nije dobiveno s majkama. U razvoju spolnog identiteta djevojaka značajnu ulogu imaju karakteristike objektivnih odnosa s oba roditelja. Ti rezultati podudaraju se s ranije opisanim značenjem karakteristika objektivnih odnosa s očevima i majkama na području psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Na ovaj način je dobivena znanstvena potvrda zapažanja nastala na kliničkim i psihoterapijskim iskustvima Blosa o važnoj ulozi dijade s očevima u adolescentnom razvoju mladića. Za razliku od Blosa koji je značenje dijade prvenstveno prepoznao u razvoju ego ideala i karakterne formacije, ovi rezultati pokazuju važnost dijade s očevima u razvoju spolnosti mladića.

Nakon prikazanih rezultata istraživanja, smatram važnim istaknuti značenje ovog zapažanja za psihoanalitičko razumijevanje razvoja spolnosti. Ovi rezultati pokazuju da uspješnost razvoja spolnosti mladića, izražena postignutim spolnim identitetom u kasnoj adolescenciji, nije određena trijadnim odnosom koji bi simbolizirao ponovno rješavanje edipskog kompleksa već dijadnim odnosom s očevima u kojem dominira problem postizanja psihološke autonomnosti. Ovo zapažanje ima posebnu važnost na području psihoterapijskog pristupa, što će biti kasnije raspravljano.

U daljnjem dijelu važno je dalje pokazati povezanost između pojedinih karakteristika objektivnih odnosa s očevima i majkama te postignutih spolnih karakteristika mladića. U ovom dijelu rasprave osvrnut ću se na rezultate⁷² koji pokazuju da karakteristike objektivnih odnosa s očevima i majkama imaju specifično značenje u razvoju maskulinih i femininih karakteristika mladića. Dobiveni rezultati predstavljaju dodatnu potvrdu da za razumijevanje razvoja spolnih karakteristika mladića posebnu važnost ima razumijevanje razvoja objektivnih odnosa s očevima. U tim je rezultatima također potvrđena posebna važnost i primat objektivnih odnosa

⁷² Zapažanje se odnose na rezultate ispitivanja treće hipoteze (poglavlje 4.4.) koji su pokazali da postoji značajni različiti udio karakteristika objektivnih odnosa s očevima i majkama u postignutoj razini maskuliniteta i feminiteta mladića i djevojaka.

mladića i očeva u razvoju spolnosti, dok je uloga majki manje izražena u tom razvoju. Tako u razvoju spolnosti mladića posebnu važnost ima briga očeva što se može prepoznati kod spolno nediferenciranih mladića koje karakterizira značajno najniža razina brige očeva u odnosu na sve ostale mladiće. U ispitivanju je zapaženo⁷³ da briga očeva ima značajni doprinos u razvoju obiju (maskulinih i femininih) spolnih karakteristika mladića. U odnosu na brigu očeva, postignuta psihološka autonomija s njima ima različito značenje u razvoju ovih dviju spolnih karakteristika. Tako u razvoju maskuliniteta značajni doprinos ima postignuta visoka autonomija s očevima, dok njen izostanak ima značajni doprinos u razvoju femininosti mladića. Rezultati obiju dimenzija objektnog odnosa s očevima pokazuju da za razvoj maskuliniteta mladića značajni doprinos ima 'optimalni' tip, dok za razvoj femininosti značajni doprinos ima 'emocionalno-prisilni' tip objektnih odnosa koji predstavlja simbiotsku kvalitetu odnosa. Ovi rezultati pokazuju da se razvoj maskuliniteta i femininosti mogu objasniti specifičnostima postignutih objektnih odnosa mladića i njihovih očeva.

Sljedeće je pitanje: *Kako kvaliteta objektnih odnosa, izražena pitanjem izgradnje psihološke autonomnosti može odrediti uspješnost izgradnje spolnih karakteristika tijekom adolescentnog razvoja?*

Odgovor na ovo pitanje se nalazi u razumijevanju važnosti objektnih odnosa u procesu identifikacije kako je to posebno lijepo prikazano u Scharffinoj teoriji (30). Upravo se u prethodnoj raspravi (5.6.) može se prepoznati značenje razvoja psihološke autonomnosti u procesu spolne identifikacije i to posebno u razvoju maskuliniteta. Tako se razlike u postignutim spolnim karakteristikama mladića mogu obrazložiti različitim kvalitetom postignute psihološke autonomnosti mladića s njihovim očevima koje su prethodile procesima spolne identifikacije. Dobiveni rezultati govore u prilog zapažanja teoretičara objektnih odnosa, čiji su stavovi izraženi kroz Scharffinu teoriju (30), da kvaliteta dijadnog odnosa adolescenata i njihovih roditelja može odrediti same procese identifikacije i utoliko uspješnost izgradnje spolnog identiteta. Na taj se način različita uspješnost razvoja spolnosti može obrazložiti ne samo edipskim događanjem u adolescentnom razvoju nego i kvalitetom objektnog odnosa koji određuju uspješnost identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja. Na ovaj način je učinjen pomak od intrapsihičkog k interpsihičkom razumijevanju razvoja spolnosti u kojem je učinjen pomak od 'one-body' teorije prema 'two-body' teoriji razvoja spolnosti.

Prethodno prikazani rezultati istraživanja pokazuju da 'optimalni' tip objektnih odnosa s očevima, koji karakterizira postignuta visoka psihološka autonomija, prati visoka razina postignute maskuliniteta, dok tamo gdje je ona zapriječena simbiotskom kvalitetom odnosa

⁷³ Zapažanje se odnosi na rezultate multiple regresijske analize (tablica 4.4.1.) koji prikazuju značajno 'pozitivan' doprinos brige očeva u postignutoj maskulinitetu i femininosti mladića.

('emocionalno-prisilni' tip) susrećemo se s niskom razinom maskuliniteta. Ovi rezultati objašnjavaju kako kvaliteta postignute psihološke autonomije s očevima u razdoblju rane adolescencije može odrediti uspješnost razvoja spolnosti mladića tijekom adolescencije. Dobiveni rezultati upravo govore u prilog mojim psihoterapijskim zapažanjima da se problemi u razvoju spolnosti mogu shvatiti u terminima teorije objektnih odnosa. Utoliko je važno obrazložiti kako dobiveni rezultat razvoja objektnog odnosa adolescenata s njihovim očevima mogu obrazložiti neuspjeh u razvoju spolnosti mladića, koje je Blos obrazložio terminima negativnog istospolnog edipskog kompleksa.

U teoriji Blosa (8) prepoznato je da mladići kroz 'homoseksualnu' obranu izbjegavaju ponovno susretanje s ranim dijadnim iskustvima s majkama i s njima povezanim simbiotskim potrebama i osjećajima ovisnosti. Po njegovu zapažanju, koje se može prepoznati u sadržajima psihoterapije, u tom usmjeravanju adolescenata prema očevima i dalje dominiraju rani sadržaji izraženi idealizacijama i potrebe za simbiotskom povezanošću. Utoliko se pokazuje da je u početnom adolescentnom razvoju uloga očeva da podrže te potrebe, ali i da istovremeno pomognu u daljnjoj izgradnji psihološke autonomije mladića. Dobiveni rezultati pokazuju da ukoliko je postignuta takva kvaliteta objektnih (optimalni tip) odnosa, koju karakterizira visoka razina psihološke autonomije mladića u tom odnosu s očevima, onda se susrećemo s visokom psihološkom prilagodbom i većom pojavom androgenosti na kraju adolescentnog razvoja. U situaciji kada očevi podržavaju na njih premještene primarne potrebe za simbiotskim odnosom ('emocionalno-prisilni'), koji je prethodno pripadao primarnoj emocionalnoj vezi s majkama, tada susrećemo se s nižom razinom postignute psihološke prilagodbe i ujedno s većom pojavom femininosti mladića.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da upravo neuspjeh očeva da prihvate gubitak simbiotske povezanosti sa sinovima i odustanu od vlastite deidealizacije koja pripada tom odnosu, predstavlja osnovu neuspjeha mladića u njihovu općem razvoju i razvoju spolnosti. Blos je to izrazio zapažanjem da se kod femininih adolescenata često susretao s očevima koji su iskazivali idealizirani odnos sa sinovima i da su im sinovi 'sve na svijetu' (8). Upravo ova velika simbiotska i idealizirana povezanost pokazuje se kao osnovno događanje koje prati nemogućnost razvoja maskuliniteta mladića. Ovi rezultati pokazuju da se neuspjeh u razvoju spolnosti mladića može direktno promatrati kroz karakteristike postignutih objektnih odnosa mladića s njihovim očevima u početnom adolescentnom razvoju. Oni ujedno govore u prilog zapažanja teoretičara objektnih odnosa (J.Scharff, 30) da simbiotska kvaliteta odnosa između roditelja i djeteta ometa identifikacije procese i utoliko ima negativno značenje u izgradnji psihičkih struktura. Tako shvaćeno događanje bi značilo da upravo ova kvaliteta odnosa adolescenata s očevima ometa procese identifikacije s njihovim karakteristikama spolnosti.

Ovo je očekivanje potvrđeno kroz rezultate⁷⁴ ispitivanja značenja objektnih odnosa u uspješnosti spolne identifikacije. Upravo kroz postignutu⁷⁵ maskulinitet mladića može se najbolje prepoznati da u identifikaciji sa spolnim karakteristikama očeva značajni interakcijski efekt imaju karakteristike objektnih odnosa mladića s očevima. Ovi rezultati potvrđuju očekivanja da je uspješnost identifikacija sa spolnim karakteristikama očeva, osim samim spolnim karakteristikama očeva, određena i kvalitetom objektnih odnosa mladića s njima. Time je dobivena potvrda zapažanja da kvaliteta objektnih odnosa predstavlja 'prostor' unutar kojeg se događaju procesi identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja i koji su utoliko njime određeni. Ta uloga objektnih odnosa u spolnoj identifikaciji može se prepoznati kroz dva tipa ('neposredne' i 'posredne') identifikacije. Tako kroz 'neposrednu' ('asimilacijsku') identifikaciju, koju karakterizira asimilacija maskulinih karakteristika očeva, može se prepoznati značajni učinak brige, dok kroz 'posrednu' ('interakcijsku') identifikaciju, koju karakterizira interakcijski učinak očeve femininosti, može se prepoznati značajni efekt postignute autonomnosti u tom odnosu. U dobivenim rezultatima upravo kroz ovaj drugi tip identifikacije je prepoznata razlika između mladića i djevojaka. Kod djevojaka nisu dobiveni rezultati koji bi potvrdili 'posredni' ('interakcijski') tip identifikacije, što odgovara ranijim zapažanjima da autonomija u odnosima s očevima kao i majkama ima značajno nižu razinu u ženskom nego u muškom adolescentnom razvoju.

Ova zapažanja ukazuju da je tek s izgradnjom psihološke autonomije mladića s očevima moguć adekvatni razvoj maskuliniteta koji uključuje oba vida spolne identifikacije. Tako s razvojem 'optimalnog' odnosa s očevima, koji karakterizira visoka psihološka autonomija mladića, u izgradnji maskuliniteta mladića uključeni su feminini aspekti spolnosti očeva. Utoliko se može postaviti pitanje: koliko poteškoće očeva da prihvate i izraze vlastite feminine aspekte osobnosti u odnosima sa sinovima mogu odrediti spolni razvoj mladića. Na taj se način idealizirani, simbiotski vid odnosa očeva sa sinovima, može shvatiti kao njihova obrana od vlastite femininosti i pasivnih simbiotskih potreba. Ovim se zapažanjem problem negativnog istospolnog edipskog kompleksa i utoliko pojave homoseksualnih sadržaja kao osnovnog otpora u psihoterapijskom procesu s adolescentima, postavlja na drugu osnovu. Problem nemogućnosti adekvatnog razvoja maskulinih spolnih karakteristika mladića može se shvatiti ne samo kao nesposobnost adolescenata da prorade sadržaje libidne investicije svojih očeva, već kao događanje u odnosima s očevima unutar kojeg je zapriječen razvoj prema psihološkoj autonomnosti mladića što rezultira manjkavim identifikacijama sa spolnim karakteristikama očeva. Tako se simbiotska kvaliteta odnosa s očevima pokazuje kao onaj 'prostor' koji ometa adekvatne identifikacijske procese i utoliko predstavlja osnovu razvoja u

⁷⁴ Dobiveni rezultati odnose se na ispitivanje četvrte hipoteze (poglavlje 4.5.)

⁷⁵ Zapažanja se odnose na rezultate mladića prikazane u tablici 4.5.2.1.1.

smjeru femininog spolnog identiteta. Shvaćeno na ovaj način, događanje u razvoju spolnosti postavlja i neke nove okvire psihoterapijskih intervencija. Ovi rezultati ukazuju na važnost suočavanja i prorade emocionalnih iskustava mladića u razvoju njihove psihološke autonomije s očevima. Upravo ta iskustva određena simbiotskom kvalitetom i idealizacijom odnosa s očevima onemogućavaju postizanje psihološke autonomije mladića kao preduvjeta adekvatne spolne identifikacije.

U ovom dijelu rasprave o novim doprinosima razumijevanju razvoja spolnosti mladića s obzirom na značenje postignutih objektnih odnosa u adolescentnom razvoju, proizašlim iz dobivenih rezultata istraživanja, treba se osvrnuti i na značenje objektnih odnosa s majkama za razvoj spolnosti mladića.

Kako je prepoznato na području psihološke prilagodbe, emocionalna uključenost majki nema isto značenje kao emocionalna uključenost očeva. To je objašnjeno kliničkim zapažanjima Blosa o ponovnom oživljavanju simbiotskih potreba i osjećaja vezanih uz rano dijadno iskustvo s majkama koje predstavlja osnovu straha od gubitka autonomnosti. Tako se može razumjeti negativno značenje⁷⁶ brige majki u razvoju samopoštovanja i njihove kontrole u pojavi tjelesnih simptoma mladića. To isto zapažanje negativnog značenja⁷⁷ brige majki dobiveno je razvojem maskuliniteta mladića. Ovi rezultati pokazuju da tijekom adolescentnog razvoja mladića kao i u ranom razvoju dječaka, što je zapazio Stoller (12), prolongiran simbiotski odnos s majkama ima negativno značenje za razvoj maskuliniteta.

Posebno je važno zapažanje ovog istraživanja da iako uloga majki kroz razvoj objektnih odnosa nema veći doprinos u razvoju spolnosti mladića, njihova uloga je značajna na način da njihove spolne karakteristike imaju značajan doprinos u razvoju tih istih spolnih karakteristika. Tako u postignutoj maskulinitetu mladića značajni doprinos imaju majčine maskuline karakteristike. Ovi rezultati pokazuju da iako je dominantna uloga očeva u razvoju spolnosti mladića kroz razvoj objektnih odnosa, značajnu ulogu u razvoju spolnosti mladića imaju spolne karakteristike majki.

Važna je uloga majki u spolnom razvoju mladića prepoznata u razvoju njihovih femininih karakteristika. Dobivenim se rezultatima može zapaziti da u razvoju femininosti mladića značajnu ulogu⁷⁸ imaju androgine majke s kojima je postignuta 'optimalna' kvaliteta objektnog odnosa. Ovi rezultati, jednako kao i kod djevojaka⁷⁹, pokazuju da u razvoju femininosti obaju spolova značajnu ulogu imaju androgini roditelji suprotnog spola s kojima

⁷⁶ Rezultati multiple regresijske analize, prikazani u tablici 4.2.1., pokazuju značajno negativan doprinos majčine brige u razvoju samopoštovanja mladića i jednako tako pozitivan doprinos majčine kontrole u pojavi tjelesnih simptoma mladića.

⁷⁷ Rezultati multiple regresijske analize, prikazani u tablici 4.4.1., pokazuju značajno negativan doprinos majčine brige u postignutoj maskulinitetu mladića.

⁷⁸ Zapažanje je dobiveno kroz rezultate četverosmjernje analize varijance, prikazane u tablici 4.5.2.1.2.

⁷⁹ Zapažanje je dobiveno kroz rezultate četverosmjernje analize varijance, prikazane u tablici 4.5.2.2.2.

je postignut 'optimalni' tip objektivnih odnosa. Ovi rezultati mogu objasniti rezultate Forbera i Adams-Curtisa (33) koji su zaključili da se androgini mladići i djevojke u odnosu na druge spolne skupine značajno razlikuju u kvaliteti emocionalne povezanosti s roditeljem suprotnog spola.

Kao zaključak ovog dijela rasprave treba izdvojiti da dobiveni rezultati potvrđuju osnovnu hipotezu ovog istraživanja da kvaliteta objektivnog odnosa mladića s roditeljima ne samo da određuje opći razvoj izražen kroz postignutu psihološku prilagodbu nego i kroz postignute karakteristike spolnosti. To zapažanje ima svoju potvrdu na način da je uz svaki tip objektivnih odnosa mladića s očevima i majkama dobiven različiti tip spolnog identiteta. Ovi rezultati pokazuju u odnosu na teoriju Blosa da se razvoj spolnosti ne može promatrati izvan neposrednog udjela kvalitete postojećih objektivnih odnosa u obitelji mladića.

Osim ovih teorijskih doprinosa, posebno je važno usmjeriti se na doprinose ovog istraživanja s aspekta psihoterapijskog rada. Ovi rezultati pokazuju da bi u središte terapijskog rada s adolescentima trebalo staviti proradu emocionalnih iskustva, prije svega u odnosima s očevima, i poteškoća u izgradnji psihološke autonomnosti u njima. Na ovaj način sadržaji homoseksualnosti dolaze u drugi plan kao i prorada negativno-istospolnog edipskog kompleksa u odnosu na sadržaje određene simbiotskom kvalitetom i nemogućnošću izgradnje psihološke autonomnosti u tom odnosu. Ovi rezultati imaju posebnu važnost za spolno nediferencirane i feminine mladića kod kojih je osnovni problem prepoznat u razvoju psihološke autonomnosti prvenstveno u odnosima s očevima. Ovo zapažanje ima posebnu važnost za obiteljski psihoterapijski pristup kod kojeg se susrećemo s velikim otporima očeva.

U odnosu na početnu Freudovu psihoanalitičku teoriju muškog razvoja, može se zaključiti da primarni odnos s majkama sam po sebi ne vodi izgradnji heteroseksualnosti. Na ovaj način je odbačeno Freudovo shvaćanje o lakšem i neposrednijem razvoju muške spolnosti. Na osnovi dobivenih rezultata može se zaključiti da za razvoj heteroseksualnosti mladića posebnu važnost ima odvajanje od majki i stvaranje bliskog odnosa s očevima u kojem treba doći do razvoja psihološke autonomnosti. Utoliko se razvoj spolnosti mladića treba promatrati kroz uspješnost izgradnje psihološke autonomnosti, prvenstveno s očevima, koja predstavlja optimalni 'prostor' za adekvatnu spolnu identifikaciju.

Treba zaključiti da specifičnosti razvoja objektivnih odnosa u obitelji tijekom ranog adolescentnog razvoja imaju značajni doprinos u postignutoj spolnosti mladića na kraju adolescentnog razvoja, što je prepoznato u postignutim tipovima spolnog identiteta, maskulinim i femininim karakteristikama, te uspješnosti spolne identifikacije mladića.

5.8. Objektni odnos i razvoj spolnosti djevojaka

Kao i u prethodnom dijelu rasprave važno je na kraju integrirati zapažanja dobivena o značenju razvoja objektnog odnosa djevojaka s roditeljima za razvoj njihove spolnosti. Prolazeći od Freudova koncepta razvoja spolnosti poteškoće u ženskom razvoju spolnosti možemo razumjeti s dva aspekta: s aspekta instiktne usmjerenosti i drugo, s aspekta objektno usmjerenosti. S obzirom na *instiktну usmjerenost* nepovoljna je pozicija žena u odnosu na muškarce u njihovoj početnoj biseksualnoj poziciji koja tek u kasnijem adolescentnom razvoju može biti napuštena i feminino određena. Upravo ovaj dio Freudove teorije razvoja spolnosti doživio je kritike Jonesa (40), Horney (42), Jacobsona (49), Thompsona (50) i Zilboorga (51) koji su dokazati postojanje neovisnog puta razvoja ženske spolnosti na vlastitoj anatomskej osnovi.

U ovom istraživanju posebna pažnja nije usmjerena na dokazivanje samostalnog razvoja ženske spolnosti zasnovane na vlastitoj anatomskej osnovi već na karakteristikama odnosa i *objektno usmjerenosti* koji su prisutni u razvoju njihove spolnosti. Po Freudovu shvaćanju početni odnos i usmjerenost prema majkama kod žena je shvaćen kao homoseksualni, za razliku od muškaraca kod kojih je on shvaćen kao heteroseksualni izbor. Upravo je u toj činjenici Freud vidio drugu negativnost i poteškoću u razvoju ženske spolnosti u odnosu na muškarce čiji je objektni izbor od početka heteroseksualni. Značajna je kritika ovog stava prisutna u radu Stollera koji je prepoznao da primarno iskustvo 'jednosti' ('oneness') s majkama nema homoseksualno značenje i ne predstavlja zapreku u razvoju spolnosti djevojaka (12). Odnos s majkama po njegovom shvaćanju ima značenje odnosa 'slobodnog od konflikta' koji olakšava put izgradnje osjećaja ženskosti ('sense of femaleness'). Ovim zapažanjem odbačen je Freudov stav da primarna emocionalna povezanost djevojčica s majkama homoseksualnom prirodom tog odnosa ometa njihov razvoj prema prihvaćanju vlastite heteroseksualnosti. Poteškoće su u razvoju spolnosti djevojčica prepoznate kroz preuranjenu i traumatski prekinutu simbiotsku povezanost s majkama, što je praćeno kasnijom poteškoćom prihvaćanja njima pripadajućih spolnih karakteristika. Ovim je zapažanjima da simbiotska kvaliteta primarnog odnosa s majkama ima različito značenje za kasniji razvoj spolnosti djeteta s obzirom na njihov spol predstavlja važan doprinos Stollera razumijevanju značenja razvoja objektnih odnosa u razvoju spolnosti (12). Ovim su doprinosom u prvi plan, nasuprot činjenici o anatomskej različitosti, stavljena iskustva ranog razvoja djeteta s obzirom na kvalitetu i trajanje ranog simbiotskog iskustva s majkama. U teorijama Stollera (12), Roiphea i Galesona (18,19) i Tyson (20) je prepoznata važnost ranog razvoja objektnih odnosa djeteta za njegov kasniji razvoj spolnosti. Unutar ovih teorija mogu se prepoznati

utjecaji teorija objektnih odnosa, prije svega Mahlerine teorije, u objašnjenju razvoja spolnosti djeteta.

Nakon osvrta na teorijske koncepte koji su kroz ispitivanje razvoja dječje spolnosti dali poticaj osnovnoj hipotezi istraživanja o značajnom doprinosu postignute kvalitete objektnog odnosa u obitelji adolescenata za kasnije postignute njihove karakteristike spolnosti smatram važnim prvo pokazati *podudarnost dobivenih rezultata ovog istraživanja s postojećim psihoterapijskim i teorijskim zapažanjima o značenju razvoja objektnih odnosa s roditeljima u adolescentnome razvoju djevojaka.*

Na početku ove rasprave želim pokazati da dobiveni rezultati ovog istraživanja podržavaju zapažanja Blosa o različitosti događanja u razvoju objektnog odnosa adolescenata s obzirom na njihov spol i to posebno pokazati kroz specifičnosti adolescentnog razvoja djevojaka. Nakon toga želim pokazati da se ova ista događanja reflektiraju na području razvoja njihove spolnosti. Tim je načinom moguće potvrditi opravdanost zahtjeva da se razvoj spolnosti treba primarno promatrati kroz kvalitetu razvoja objektnih odnosa u obitelji i na njima zasnovanim karakteristikama identifikacijskih procesa.

U dobivenim rezultatima⁸⁰ postignute psihološke prilagodbe djevojaka na kraju adolescentnog razvoja može se prepoznati, jednako kao i kod mladića, značajna uloga postignute kvalitete objektnih odnosa s roditeljima u njihovom adolescentnom razvoju. Prva je potvrda o značajnoj povezanosti postignute kvalitete objektnih odnosa s roditeljima u ranom adolescentnom razvoju s kasnije postignutim karakteristikama psihološke prilagodbe u razdoblju kasne adolescencije dobivena kod djevojaka koje karakteriziraju 'optimalni' i 'neemocionalno-kontrolirani' tipovi objektnih odnosa s oba roditelja. Ti su rezultati, posebno raspravljani u prvom dijelu rasprave (5.1.), pokazali da adekvatni, 'optimalni' objektni odnosi u obitelji djevojaka, jednako kao u obitelji mladića, omogućavaju razvoj onih aspekata strukture ličnosti važnih za adekvatno odraslo psihosocijalno funkcioniranje. To zapažanje govori u prilog Blosove teze o procesu 'druge individuacije' kao onom događanju koje značajno određuje uspješnost sveukupnog adolescentnog razvoja u smjeru izgradnje odrasle osobnosti. U ovom istraživanju ta potvrda nema posebnu važnost i po zapažanju Kroger (29) dobivena je u mnogim istraživanjima⁸¹. Međutim, s aspekta ovog istraživanja u kojem je interes na ispitivanju značenja razvoja objektnog odnosa za razvoj spolnosti adolescenata, posebnu važnost imaju rezultati koji potvrđuju psihoterapijska i klinička zapažanja o različitosti razvoja objektnih odnosa u obiteljima adolescenata s obzirom na njihov spol. Takva znanstveno potvrđena zapažanja trebala bi poslužiti u objašnjenju različitosti s kojima se susrećemo u razvoju spolnosti adolescenata.

⁸⁰ Prvo zapažanje je dobiveni na osnovi rezultata testiranja prve hipoteze (poglavlje 4.2.3.)

⁸¹ U poglavlju 1.5.3. su prikazana istraživanja koja su potvrdila Blosov koncept 'druge individuacije'.

Psihoterapijska i klinička zapažanja o različitosti razvoja objektnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja s obzirom na spol adolescenata najprihvatljivije su prezentirana u Blosovoj teoriji o adolescentnom razvoju (23,24). Prije prikaza dobivenih rezultata važno je nakratko se osvrnuti na neka njegova zapažanja o specifičnostima tog razvoja. Početak adolescentnog razvoja određen je opasnošću od gubitka autonomnosti potaknute ponovnom pojavom simbiotskim potrebama i osjećajima ovisnosti. U tom početnom dijelu adolescentnog razvoja prepoznata je različitost spolova u načinu njihova rješavanja i obrane od pokrenutih regresivnih tendencija. Ta različitost je prvenstveno prepoznata kroz značenje očeva i majki u tom razvoju. U rezultatima⁸² ovog istraživanja dobivena je potvrda o različitom značenju odnosa s majkama i očevima s obzirom na njihove potrebe za brigom i razvojem psihološke autonomnosti. Ta različitost u značenju očeva i majki u razvoju objektnog odnosa dobivena je kod obaju spolova na način da je odnos s majkama doživljen s višom razinom brige (dimenzija briga-odbačenosti), dok je odnos s očevima doživljen s višom razinom autonomije (dimenzija autonomija-kontrola). Dobivena zapažanja podudaraju se s rezultatima istraživanja Klimidisa, Minasa i Ata (180) te Parker, Tuplinga i Browna (149) u kojima su majke u odnosu na očeve doživljene sa značajno više izraženom brigom, dok su očevi doživljeni s više izraženim poticanjem autonomije u razvoju adolescenata. Ovi rezultati koji pokazuju različitost značenja roditelja u adolescentnom razvoju obaju spolova, mogu objasniti različitost adolescentnog razvoja mladića i djevojaka. Tako se mladići u obrani od simbiotskih potreba udaljavaju od majki i usmjeravaju prema očevima, dok djevojke zadržavaju taj primarni odnos s majkama prihvaćajući njegovu simbiotsku kvalitetu i istovremeno su usmjerene prema očevima koji im omogućuju razvoj prema postizanju psihološke autonomije. Dobiveni rezultati, posebno raspravljani u drugom dijelu (5.2.), pokazuju da s obzirom na majčino značenje u razvoju objektnog odnosa postoji razlika između spolova, dok s obzirom na značenje odnosa s očevima ta razlika nije dobivena. Tako kod *mladića* tijekom adolescentnog razvoja dolazi do emocionalnog udaljavanja od majki i usmjeravanja prema očevima. To se može prepoznati u prethodnoj raspravi (5.7.) u kojoj su interpretirani rezultati pokazali da u razvoju psihološke prilagodbe mladića pozitivan doprinos ima samo kvaliteta objektnih odnosa s očevima. Na taj je način potvrđeno Blosovo zapažanje o posebnoj važnosti dijade s očevima u adolescentnom razvoju mladića (22). U tom događanju majčina emocionalna uključenost, prvenstveno izražena kroz njenu brigu, pokazala se negativnom u adolescentnom razvoju mladića i to posebno u razvoju njihova samopoštovanja. Kod *djevojaka* dobiveni rezultati pokazuju da se u adolescentnom razvoju nastavlja ista simbiotska kvaliteta emocionalne bliskosti s majkama. Ta simbiotska kvaliteta

⁸² Zapažanje se odnosi na rezultate značajnosti razlike u percepciji karakteristika objektnog odnosa s očevima i majkama prisutne kod obaju spolova adolescenata (tablici 4.1.3.1.)

odnosa djevojaka s njihovim majkama tijekom adolescentnog razvoja ima pozitivno značenje u razvoju psihološke prilagodbe, što je potpuno suprotno u odnosu na mladiće. Simbiotski odnos s majkama ('emocionalno-prisilni' tip) ima pozitivno značenje⁸³ jednako kao autonomni i bliski odnos s očevima ('optimalni' tip). Ova zapažanja pokazuju da odnos djevojaka s očevima za razliku od njihova odnosa s majkama, koji predstavlja produženje simbiotske vezanosti, predstavlja pokušaj postizanja psihološke autonomnosti. Tako se odnosi s majkama pokazuju kao oni u kojima je zadržana simbiotska kvaliteta odnosa, dok se preko odnosa s očevima omogućava razvoj prema psihološkoj autonomiji.

Ukoliko se prisjetimo Blosova zapažanja o karakteristikama adolescentnog razvoja, mogu se razumjeti ovi rezultati koji govore da je trijadni odnos djevojaka određen s jedne strane zadržavanjem simbiotske kvalitete odnosa s majkama i s druge strane, potrebama za ostvarenjem vlastite psihološke autonomnosti u kojoj važnu ulogu imaju odnosi s očevima. Kroz rezultate psihološke prilagodbe potvrđena je razlika između djevojaka i mladića o značenju i udjelu roditelja u tom razvoju. U odnosu na mladiće gdje je značajni doprinos dobiven samo uz karakteristike objektnih odnosa s očevima, kod djevojaka je ta značajnost dobivena uz oba roditelja. Ovi rezultati pokazali su da u razvoju objektnog odnosa posebno pozitivnu ulogu u razvoju mladića ima njihov dijadni odnos s očevima, dok kod djevojaka pozitivnu ulogu ima trijadni odnos u koji su uključeni i očevi i majke. Ovo zapažanje posebno je prepoznatljivo kroz osjećaje općeg zadovoljstva životom djevojaka u razvoju kojih pozitivan doprinos imaju simbiotska ('emocionalno-prisilna') kvaliteta odnosa s majkama i ('optimalni') odnosa s očevima u kojem postoji njihova emocionalna uključenost u izgradnju psihičke autonomije djevojaka. Kod mladića u postignutim ovim osjećajima značajni doprinos ima samo ova 'optimalna' kvaliteta objektnih odnosa s očevima. Dobiveni rezultati govore o posebno važnoj ulozi očeva u razvoju psihološke autonomnosti mladića i djevojaka tijekom adolescencije.

Posebno je važno zapažanje kod djevojaka da *prolongirani simbiotski odnos s majkama tijekom adolescencije koji ima pozitivno značenje u postignutom samopoštovanju, osjećajima općeg zadovoljstva životom i osobne kompetentnosti, ima negativno značenje u pojavi tjelesnih simptoma na kraju adolescentnog razvoja*. Dobiveni rezultati pokazuju da na području pojave tjelesnih simptoma simbiotski odnos djevojaka s oba roditelja ima jednako negativno značenje kao kod mladića. Ovo zapažanje ukazuje da simbiotska kvaliteta odnosa s roditeljima, prvenstveno s majkama ima različito značenje u razvoju self-koncepta i psihopatološkoj pojavnosti na kraju adolescencije. Tako simbiotska kvaliteta odnosa s majkama može kod djevojaka imati pozitivno značenje u razvoju osjećaja općeg zadovoljstva

⁸³ 'Pozitivno' značenje određeno je rezultatima multiple regresijske analize koji su prikazani u tablici 4.2.1.

životom i jednako tako negativno kroz veću pojavnost tjelesnih simptoma. Ovi dobiveni rezultati pokazuju sličnost s rezultatima Klimidisa, Minasa, Ata i Stuerta (179) dobivenih kod adolescenata obaju spolova da je razina brige majki (odbačenosti) više izražena kroz evaluaciju self-koncepta dok je razina autonomije (kontrole) s njima više izražena kroz pojavu tjelesnih simptoma. Ta različitost značenja nije dobivena uz očeve. Zapažanja se ovih autora (179) s obzirom na naše rezultate mogu prepoznati samo kod djevojaka što se može objasniti različitim značenjem simbiotske kvalitete odnosa s majkama u njihovom adolescentnom razvoju. Dobiveni rezultati pokazuju da je simbiotski odnos s majkama djevojaka praćen višom razinom evaluacije self-koncepta i istovremeno višom pojavnošću tjelesnih simptoma. Tako se prolongiranim simbiotskim odnosima tijekom adolescentnog razvoja djevojaka mogu obrazložiti značajno viša razina pojave tjelesnih simptoma djevojaka u odnosu na mladiće kod kojih je adolescentnim razvojem prekinut takav vid odnosa s roditeljima, prvenstveno s majkama. Ovaj zaključak ima svoju potvrdu u rezultatima⁸⁴ koji su pokazali da je kod djevojaka u odnosu na mladiće značajno veća pojavnost tjelesnih simptoma. To bi ukazivalo da se veća pojavnost tjelesnih simptoma djevojaka može obrazložiti posebnostima u njihovu razvoju koje su izražene prolongiranim simbiotskim odnosom s majkama tijekom adolescentnog razvoja. Ovo zapažanje u skladu je s kliničkim zapažanjima o većim poteškoćama i pojavi tjelesnih simptoma djevojaka tijekom adolescentnog razvoja koje su određene poteškoćama u razvoju objektnih odnosa. Tako su N. Fisher i R. Fisher (5) prepoznali razlike između spolova adolescenata u karakteristikama njihove psihopatološke pojavnosti. Kod djevojaka je prepoznata izraženija regresija u uspostavi objektnog odnosa koja je izražena smetnjama anorektično-bulimičnog tipa, dok su kod mladića prisutne smetnje u održavanju optimalne distance što je prepoznato kroz dominaciju prisilnih fenomena u psihopatološkoj pojavnosti.

Nakon prepoznavanja specifičnosti objektnih odnosa djevojaka s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja i njihovog značenja u razvoju psihološke prilagodbe, sljedeći je zadatak prepoznati značenje tog događanja *u razvoju njihove spolnosti*.

U ovom istraživanju važno je bilo potvrditi da postignuta kvaliteta objektnih odnosa djevojaka s roditeljima u ranom razdoblju adolescencije ima značajnu ulogu u razvoju spolnog identiteta djevojaka tijekom adolescencije. *Potvrda*⁸⁵ *ove povezanosti između ova dva područja razvoja*, jednako kao i kod mladića, dobivena je kroz rezultate *androginih i spolno nediferenciranih* djevojaka. Tako androgine djevojke karakterizira značajno viša razina brige roditelja i autonomije s njima u odnosu na spolno nediferencirane djevojke. Ta je razlika

⁸⁴ Potvrda je dobivena kroz rezultate dvosmjerne analize varijance koji su prikazani u tablici 4.2.2.4.2.

⁸⁵ Potvrda ovog zapažanja je prikazana kroz *prvo zapažanje* u poglavlju 4.3.1.4.

između navedenih skupina djevojaka prepoznata⁸⁶ i kroz tipove objektnih odnosa s roditeljima koji su određivali njihov adolescentni razvoj. Tako se kod androginih djevojaka tijekom adolescentnog razvoja može prepoznati dominacija 'optimalnih' tipova objektnih odnosa s oba roditelja za razliku od spolno nediferenciranih djevojaka kod kojih je postojala dominacija 'neemocionalno-kontroliranih' tipova objektnih odnosa s oba roditelja. Ovi dobiveni rezultati podudaraju se s rezultatima istraživanja Schawaba (31) u kojima je potvrđeno da se ove dvije skupine djevojaka značajno razlikuju u percepciji kvalitete emocionalnih odnosa s očevima tijekom adolescentnog razvoja. Slično su Haigler, Day i Marshall (32) zapazili da androgine djevojke, jednako kao mladići, u odnosu na sve ostale spolne skupine imaju značajno veću emocionalnu povezanost s oba roditelja tijekom adolescentnog razvoja, dok je u istraživanju Forbera i Adams-Curtisa (33) ta različitost dobivena samo s obzirom na kvalitetu emocionalne povezanosti s roditeljima suprotnog spola.

U dobivenim rezultatima osim ove podudarnosti s već postojećim istraživanjima koja su potvrdila značajnu povezanost između kvalitete objektnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja i postignutih karakteristika spolnog identiteta na kraju adolescentnog razvoja mogu se prepoznati nova zapažanja. Nova zapažanja odnose se na različiti udio roditelja u razvoju spolnog identiteta mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. U prethodnome dijelu rasprave (5.2.) prikazana je različitost između mladića i djevojaka u udjelu roditelja u razvoju psihološke prilagodbe s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. Ta je ista različitost između spolova zapažena u razvoju njihova spolnog identiteta na način u razvoju spolnosti mladića značajni doprinos ima kvaliteta dijadnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka značajni doprinos ima kvaliteta trijade u koju je uključena kvaliteta objektnih odnosa s oba roditelja.

Pitanje koje bi slijedilo jest: *Što ovi rezultati znače u odnosu na dosadašnje shvaćanje razvoja spolnosti djevojaka?* Dobiveni rezultati pokazuju da se za razumijevanje razvoja spolnosti djevojaka ne mogu koristiti isti principi kao kod mladića. Za razliku od mladića kod kojih u razvoju psihološke prilagodbe i spolnosti tijekom adolescentnog razvoja značajnu ulogu imaju samo očevi, kod djevojaka možemo zapaziti da značajnu ulogu nema dijadni odnos s majkama već trijadni odnos u koji su uključeni i očevi. Ovim zapažanjem postojeća Kellerina (199) shvaćanja o autonomnoj liniji adolescentnog razvoja djevojaka u čijem se središtu nalazi dijadni odnos s majkama kao odlučujuća determinanta razvoja njihove spolnosti, nisu dobili svoju znanstvenu opravdanost. Dobiveni rezultati ovog istraživanja pokazuju da u razvoju spolnosti podjednaku važnost imaju objektni odnosi s oba roditelja. *Ovo zapažanje ima posebnu važnost za novi psihoterapijski pristup u liječenju djevojaka*

⁸⁶ Potvrda ovog zapažanja je prikazana u poglavlju 4.3.2.3.

adolescentne dobi.

U daljnjem dijelu rasprave važno je osvrnuti se na rezultate koji pokazuju značenje kvalitete objektivnih odnosa djevojaka s njihovim roditeljima u razvoju njihovih *maskulinih i femininih karakteristika*. Posebno je važno zapažanje da u razvoju obiju spolnih karakteristika djevojaka značajni doprinos ima visoka razina brige očeva. Ovime je posebno naglašena važnost očeva ne samo u razvoju maskulinih, nego i femininih spolnih karakteristika. Tako u razvoju femininosti djevojaka značajni doprinos, osim karakteristike objektivnih odnosa s majkama, imaju karakteristike objektivnih odnosa s očevima. Analizom karakteristika objektivnih odnosa djevojaka s roditeljima značajnim u razvoju njihove femininosti može se zapaziti da jednako kao i u postignutom osjećaju općeg zadovoljstva životom važnu ulogu ima simbiotska kvaliteta ('emocionalno-prisilni') odnosa s majkama i ('optimalni') odnos s očevima određen visokom razinom brige i autonomije u odnosima s njima.

U analizi dobivenih rezultata ovog istraživanja važno je zapažanje⁸⁷ da je u razvoju *maskulinih djevojaka dobiven najmanji doprinos kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima*. Niska razina doprinosa karakteristika objektivnih odnosa s roditeljima u razvoju maskulinih djevojaka može se obrazložiti simbiotskom kvalitetom odnosa tijekom adolescentnog razvoja i to prvenstveno s majkama. *Ovaj je zaključak dobio svoju potvrdu u rezultatima⁸⁸ koji pokazuju da je upravo kroz kvalitetu objektivnih odnosa s majkama dobivena razlika između spolova u razini postignute maskulinih. Razlika je prepoznata upravo kroz razinu autonomije s majkama tijekom adolescentnog razvoja*. Ovo se zapažanje može dalje potvrditi kroz nepovoljno značenje simbiotske kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima u identifikaciji djevojaka sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja, što je prethodno posebno raspravljano (5.6.). U tom je dijelu također zapažano da je u postignutoj maskulinih djevojaka najmanji doprinos spolnih karakteristika obaju roditelja, što govori o manjkavostima u procesu maskuline spolne identifikacije.

Niža se razina autonomije djevojaka, ranije prepoznata u odnosima s majkama kao razlog nižeg doprinosa objektivnih odnosa u postignutoj maskulinih djevojaka, s očevima se prepoznaje kroz nižu uspješnost maskuline spolne identifikaciju u odnosu na mladiće. Rezultati⁸⁹ maskuline identifikacije djevojaka sa spolnim karakteristikama očeva u odnosu na maskulinu identifikaciju mladića pokazuju razliku kroz učinak autonomije s očeva. Tako je u maskulinoj identifikaciji mladića prisutan interakcijski učinak brige očeva i autonomije u

⁸⁷ Rezultati multiple regresijske analize, prikazani u tablici 4.4.1., pokazuju da je u maskulinih djevojaka dobivena najniža vrijednost (4,7%) doprinosa karakteristika (dimenzija) objektivnih odnosa s roditeljima s obzirom na njihovu femininost (7,7%), te maskulinost (9,4%) i femininost (8,8%) mladića.

⁸⁸ Rezultati dvosmjerne analize varijance, prikazani u tablici 4.4.2.5.3., pokazuje razliku između spolova u postignutoj maskulinih s obzirom na kvalitetu objektivnih odnosa s majkama.

⁸⁹ Zapažanje proizlazi iz rezultata četverosmjerne analize varijance koji su prikazani u tablicama 4.5.2.1.1. i 4.5.2.2.1.

odnosima s njima, dok je kod djevojaka dobiven samo učinak brige očeva. Ovo zapažanje govori o razlici između mladića i djevojaka u autonomiji s očevima tijekom adolescentnog razvoja koja se manifestira i kroz razlike u uspješnosti spolne identifikacije. Ta razlika se može prepoznati i kroz tipove identifikacije. Tako su kod mladića zapažana oba modela ('neposredna' i 'posredna') identifikacije, dok je kod djevojaka prisutna samo 'neposredna' identifikacija. Upravo izostanak 'posrednog' tipa u spolnoj identifikaciji djevojaka pokazuje da je razlika između spolova u procesu spolne identifikacije određena nižom razinom autonomije djevojaka u odnosima s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja.

Upravo ova zapažanja govore o značajnom doprinosu kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima tijekom adolescencije za razvoj spolnosti što je posebno prepoznato u razvoju njihove maskuliniteta. Ti rezultati pokazuju da se nepovoljnosti djevojaka u razvoju objektivnih odnosa, koja je određena prolongiranim simbiotskim odnosom, odražavaju i kroz procese spolne identifikacije. Tako se razlika između mladića i djevojaka u značenju simbiotske kvalitete objektivnih odnosa tijekom adolescentnog razvoja može prepoznati kao razlog razlike u uspješnosti identifikacije sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja.

Može se zaključiti da prolongiran simbiotski odnos djevojaka s njihovim roditeljima, primarno majkama, bitno određuje njihove razlike na području spolnog razvoja u odnosu na mladiće. Ta specifičnost objektivnih odnosa djevojaka s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja prepoznata je prvenstveno kroz razvoj njihove maskuliniteta.

Pitanje koje slijedi na kraju odnosi se na *doprinos ovih rezultata s aspekta psihoterapijskog rada*.

Prvo što se može reći jest da ovi rezultati pokazuju posebnu važnost očeva ne samo u općem razvoju djevojaka izraženog zadatkom razvoja psihološke autonomnosti, nego i u razvoju spolnih karakteristika. Utoliko je mnogo važnije u analizi emocionalnog događanja u obitelji adolescenata usmjeriti se na događanja u emocionalnim odnosima kćeri i očeva. U analizi radova koji se bave pitanjem pojavnosti i terapije anorektično-bulimičnih, kako sam to već ranije zapazio (Špelić, 2004), naglasak je na istraživanju značenja dijadnog odnosa s majkama. Ovi rezultati ukazuju na potrebu uključivanja u psihoterapiju djevojaka sadržaja i iskustava nastalih u razvoju psihološke autonomnosti kroz njihove odnose s očevima. Ovi rezultati pokazuju da pored dosadašnje dominacije interesa povezanih uz rješavanje ambivalentnih osjećaja određenih iskustvima odvajanja od majki i izgradnje psihičke autonomnosti, posebnu pažnju treba usmjeriti na razloge neadekvatnog udjela očeva u tom događanju. Također, jednako kao u psihoterapiji mladića, smatram da u prvi plan psihoterapijskog rada trebaju doći sadržaji i iskustva povezana s razvojem psihološke autonomnosti i zaprekama u tom razvoju koje su određene obiteljskim događanjem. Utoliko sadržaji određeni rješavanjem edipskog kompleksa dobivaju sporedno značenje u odnosu na

sadržaje i iskustva u razvoju psihološke autonomnosti.

Na kraju može se *zaključiti* da dobiveni rezultati pokazuju da kvaliteta objektnog odnosa djevojaka ne samo s njihovim majkama, nego i očevima umnogome određuje uspješnost njihova općeg i spolnog razvoja. Ovim zapažanjem pomaknut je naglasak s proučavanja značenja dijadnog odnosa s majkama na značenje trijade u kojoj posebno mjesto dobiva značenje očeva u njihovu razvoju. U odnosu na teoriju Freuda može se zaključiti da rana prolongirana veza s majkama nema značenje homoseksualnog izbora objekta, već da upravo suprotno ima pozitivno značenje u razvoju njihove feminonosti. Međutim, daljnje je zapažanje da je ovo pozitivno značenje majki u razvoju femininosti djevojaka omogućeno tek izgradnjom autonomnosti djevojaka, što je omogućeno emocionalnim udjelom očeva u tome razvoju. Ono što je novo dobiveno kroz rezultate ovog istraživanja jest da u razvoju psihološke prilagodbe djevojaka posebnu važnost imaju očevi koji kroz adekvatnu emocionalnu uključenost u izgradnji psihološke autonomnosti djevojaka omogućuju njihov adekvatni opći razvoj prema izgradnji psihološke prilagodbe i odrasloj osobnosti. Međutim, ova uloga očeva da omoguće 'izlazak' iz simbiotskog odnosa djevojaka s majkama ne određuje samo uspješnost općeg razvoja izraženog postignutom psihološkom prilagodbom, nego i uspješnost izgradnje maskulinih i femininih karakteristika na kraju adolescentnog razvoja.

Dobiveni su rezultati ovog istraživanja na tragu teorije Stollera (12) u kojoj je prepoznata razlika između spolova u značenju simbiotske kvalitete odnosa s roditeljima, prvenstveno s majkama, za razvoj njihove spolnosti. Njegovo zapažanje da simbiotska kvaliteta odnosa u muškom razvoju ima negativno značenje za razvoj njihove maskuliniteti, dok u ženskom razvoju ima pozitivno značenje u razvoju njihove femininosti dobiva novo značenje. Dobiveni rezultati pokazuju da simbiotska kvaliteta odnosa, koja je određena prolongiranom vezom s majkama tijekom adolescentnog razvoja, sama po sebi ne vodi adekvatnoj izgradnji femininosti djevojaka. Za izgradnju femininosti posebnu važnost ima kvaliteta emocionalnog odnosa s očevima i uspješnost izgradnje psihološke autonomnosti. Ovi rezultati ujedno pokazuju da se tijekom adolescentnog razvoja djevojke susreću s mnogo težim zadatkom u odnosu na mladiće s obzirom na razvoj psihološke autonomnosti što ima posljedice u razvoju njihove spolnosti. Tijekom adolescentnog razvoja majke mnogo lakše prihvaćaju emocionalno udaljšavanje mladića čime je njima olakšan put prema psihološkoj autonomiji i izgradnji maskuliniteti, dok s djevojkama majke nastoje zadržati simbiotsko jedinstvo ('oneness') što rezultira poteškoćama u razvoju psihološke autonomnosti i spolnosti, posebno maskuliniteti. Dobiveni zaključci su u skladu sa zapažanjima Chodorowe (200) da se poteškoće u odvajanju od majki praćene nemogućnosti djevojaka da razviju čvrste ego granice što je izraženo kroz nedostatnu njihovu socijalnu kompetentnost.

Na kraju bih se osvrnuo na zapažanje Fastove (46) koja prepoznaje specifičnost razvoja spolnosti djevojaka kroz primarnu simbiotsku prirodu njihovih odnosa. Iako je pokušala izjednačiti muški i ženski razvoj spolnosti s obzirom na jednako značenje iskustva rane narcističke povrede u fazi 'izlaženja iz narcizma', sama je autorica govoreći o psihopatološkoj pojavnosti prepoznala njihovu različitost s obzirom na značenje primarnog simbiotskog iskustva. Tako se kod djevojaka susrećemo s potrebom za ponovnim uspostavljanjem simbiotskog, 'sveuključivog' iskustva koje kod mladića ima suprotno značenje i predstavlja opasnost za njihovu spolnost. Može se zaključiti da i u sklopu njene teorije možemo naći potvrdu da je razlika u razvoju spolnosti između mladića i djevojaka, jednako kao i u općem razvoju, određena različitim značenjem simbiotske kvalitete odnosa.

5.9. Doprinos teorije objektnih odnosa psihoanalitičkome razumijevanju razvoja spolnosti

Na kraju rasprave osvrnuo bih se na osnovni cilj ovog istraživanja koji je određen temom *'Spolni identitet i objektni odnosi u obitelji adolescenata'*. Iz samog naslova ovog rada može se prepoznati da je naglasak na objektnim odnosima u obitelji adolescenata i njihovu značenju u kasnije postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka u razdoblju kasne adolescencije. Osnovni cilj ovog rada proizašao je iz psihoterapijskih iskustava koja su pokazala da zapažanja izražena u teorijama objektnih odnosa daju jednu novu mogućnost razumijevanja razvoja spolnosti tijekom adolescentnog razvoja u odnosu na već postojeći psihoanalitički koncept razvoja spolnosti. Utoliko bismo kao drugi naslov, koji bolje opisuje osnovni cilj ovoga istraživanja, mogli odrediti: *'Doprinosi teorija objektnih odnosa psihoanalitičkom razumijevanju razvoja spolnosti'*.

U psihoterapijskom radu s pacijentima adolescentne i mlađe odrasle dobi došao sam do zapažanja da u poteškoćama razvoja spolnosti posebnu ulogu ima razina postignute psihološke autonomnosti u odnosima s njihovim roditeljima, posebno u početnom adolescentnom razdoblju, koja određuje cjelokupni adolescentni razvoj. Problemi u izgradnji psihološke autonomnosti prepoznati su ne samo na području općeg psiho-socijalnog funkcioniranja, već i na području prihvaćanja spolnih uloga i vlastite seksualnosti.

Ova psihoterapijska zapažanja našla su svoju potvrdu u teoriji Blosa u kojoj je naglašeno da tijekom adolescentnog razvoja osim izgradnje spolnog identiteta kroz konačno rješavanje edipskog kompleksa posebnu važnost ima razvoj 'zrelih' objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima. Ova teorija predstavljala mi je okvir unutar kojeg sam mogao prepoznati ulogu razvoja objektnih odnosa u adolescentnom razvoju. U uvodnom teorijskom dijelu kroz prikaz Blosova koncepta 'druge individuacije' pokazana je važnost razvoja objektnog odnosa tijekom adolescencije u općem razvoju i izgradnji karakterne formacije. U toj teoriji prepoznati su doprinosi Mahlerine teorije objektnih odnosa čiji su fenomeni separacije-individuacije iz ranog djetetova razvoja prepoznati u adolescentnom razvoju.

Posebna je važno zapažanje da je Blosova teorija 'druge individuacije' dobila mnoge znanstvene potvrde⁹⁰. Za razliku od ovog koncepta adolescentnog razvoja koncept razvoja spolnosti tijekom adolescencije, kako to posebno naglašava Korger (29) u prikazu istraživanja

⁹⁰ U poglavlju 1.5.3. prikazana su istraživanja koja su na različite načine potvrdile opravdanost Blosova pojma 'druge individuacije'

potaknutih Blosovom teorijom, nije dobio svoju znanstvenu potvrdu. S obzirom na Krogerino zapažanje važno je obrazložiti ovu pojavnost i ujedno pokazati na mogućnosti unutar same teorije Blosa koje omogućavaju znanstvena istraživanja adolescentnog razvoja spolnosti.

Prvi i osnovni razlog neuspjeha u istraživanju spolnosti tijekom adolescentnog razvoja prepoznao sam u podvojenosti u istraživanjima. Ta podvojenost ima svoje porijeklo u podvojenosti između psihoanalitičke teorije i teorija objektnih odnosa koje se nalaze u osnovi tih istraživanja. Tako u sklopu teorija objektnih odnosa postoji naglasak na istraživanju dijade, dok je u odnosu na psihoanalitičku teoriju taj naglasak na istraživanju trijade. Različitost se između ova dva područja istraživanja može prepoznati kroz pojmove *osnovnog* i *spolnog* identiteta koji predstavljaju rezultate različitih i odvojenih pravaca razvoja. Kako sam već ranije pokazao (1.5.), ova podvojenost se reflektira i na području istraživanja utoliko da su na jednoj strani istraživanja razvoja self-koncepta određena događanjem u razvoju objektnog odnosa, i na drugoj strani ispitivanja karakteristika spolnosti.

Osnovni razlog neuspjeha znanstvene potvrde Blosova koncepta razvoja spolnosti može se naći u osnovnoj karakteristici njegova koncepta po kojoj postoje četiri odvojena pravca ili parametra adolescentnog razvoja koji tek u razdoblju kasne adolescencije imaju zajednički interaktivni udio u izgradnji karakterne formacije. Po mom zapažanju, problem je u onom dijelu Blosova koncepta u kojem se razvoj spolnog ('seksualnog') identiteta istražuje zasebno izvan njegove interakcije s razvojem objektnog odnosa i interpretira u terminima klasične psihoanalitičke terminologije. Problem nemogućnosti znanstvene potvrde razvoja spolnosti prikazanog u teoriji Blosa određen je njegovim nastojanjem da ostane u okvirima Freudova klasičnog psihoanalitičkog koncepta razvoja spolnosti. Na taj je način Blos u svom istraživanju ostao na biološko-nagonskoj poziciji razumijevanja razvoja spolnosti i utoliko zanemario Stollerove doprinose o psiho-socijalnom određenju razvoja spolnosti.

U ovom se završnom dijelu rasprave važno osvrnuti na dobivene rezultate ovog istraživanja. Prikazani rezultati ovog istraživanja, prethodno pojedinačno raspravljani, pokazali su da je razvoj spolnosti adolescenata u direktnoj vezi s događanjima u razvoju objektnog odnosa, odnosno uspješnosti izgradnje psihološke autonomije adolescenata s njihovim roditeljima. Ovi rezultati su pokazali da postoji interakcija ovih dvaju pravaca adolescentnog razvoja i da je, promatrano kroz razvoj objektnih odnosa, moguće dobiti potvrdu nekih 'novih' pojavnosti u razvoju spolnosti adolescenata. Dobiveni rezultati ujedno podržavaju *osnovnu ideju* ovog istraživanja da se suprotno zapažanju mnogih autora, prije svega Blosa, razvoj spolnosti tijekom adolescencije treba promatrati u kontekstu razvoja objektnih odnosa.

Potvrda povezanosti ovih dvaju procesa tijekom adolescentnog razvoja dobivena je kroz postupno testiranje postavljenih hipoteza. U prvom je dijelu zadatak bio potvrditi

postojanost i specifičnosti procesa 'druge individuacije' i tek nakon toga ispitati njegovo značenje u razvoju spolnosti tijekom adolescencije. Prvi su rezultati ovog istraživanja potvrdili opstojnost pojma 'druge individuacije' i njegovu važnost u objašnjenju događanja tijekom adolescentnog razvoja. Dobiveni rezultati osim što su potvrdili važnosti ovog procesa za objašnjenje adolescentnog razvoja, što je već ranije dobiveno u spomenutim istraživanjima⁹¹, donijeli su i nove potvrde koje su pokazale različitosti razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata s obzirom na spol. Ta različitost između spolova dobivena je s obzirom na udio i značenje roditelja u razvoju objektivnih odnosa što je prepoznato kao posljedica različitog značenja simbiotske kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima u njihovu razvoju. Drugi rezultati, koji su slijedili, idu dalje od samo potvrde specifičnosti procesa 'druge individuacije' i pokazuju da postoji međusobna povezanost između razvoja objektivnog odnosa i razvoja spolnosti tijekom adolescencije. Ovim zapažanjem nameće se potreba za stvaranjem novog okvira u odnosu na postojeću Blosovu teoriju spolnog razvoja. U njegovoj teoriji razvoj spolnosti promatran je kao neovisan pravac razvoja unutar kojeg se adolescenti susreću sa sadržajima ranijih iskustava u razvoju spolnosti određenih pojmom 'edipski kompleks'. U tom konceptu razvoj spolnosti u skladu s psihoanalitičkom teorijom razvoja spolnosti predstavlja zasebnu liniju razvoja u odnosu na razvoj objektivnog odnosa.

U ovom istraživanju dobiveno je više potvrda o značajnoj ulozi razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata za razvoj njihove spolnosti.

Prvo zapažanje je dobiveno kroz skupine adolescenata različitih tipova spolnog identiteta. Ove se skupine adolescenata kod obaju spolova značajno razlikuju u postignutoj kvaliteti objektivnih odnosa s njihovim roditeljima na početku adolescentnog razvoja koja je odredila njihov cjelokupni adolescentni razvoj. Unutar ovog zapažanja dobivena je razlika između spolova o udjelu roditelja u razvoju spolnog identiteta s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa. Tako kod mladića u razvoju njihova spolnog identiteta značajnu ulogu ima kvaliteta objektivnih odnosa s očevima dok kod djevojaka s oba roditelja. Ovi rezultati podudaraju se s rezultatima dobivenim kroz ispitivanje udjela roditelja u općem razvoju, izraženog postignutom razinom psihološke prilagodbe. Tako u razvoju spolnosti mladića značajnu ulogu ima dinamika dijadnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka značajnu ulogu ima dinamika trijade u koju su uključena oba roditelja.

Drugo zapažanje, koje se odnosi na postignute maskuline i feminine spolne karakteristike, potvrđuje očekivanje o značajnoj ulozi kvalitete objektivnih odnosa u njihovu razvoju. Nepovoljno značenje objektivnih odnosa u razvoju spolnih karakteristika dobiveno je u razvoju maskuliniteta djevojaka. To nepovoljno značenje može se obrazložiti nižom razinom

⁹¹ U poglavlju 1.5.3. prikazana su istraživanja autora u kojima se ispituje opravdanost P.Blosove teorije.

psihološke autonomije s majkama. Ovi rezultati pokazuju da prolongirana simbiotska povezanost s majkama tijekom adolescencije objašnjava značajno nižu razinu postignute maskuliniteta djevojaka u odnosu na mladiće.

Treće zapažanje povezano s karakteristikama spolne identifikacije pokazuje da su u procesu spolne identifikacije sudjeluju spolne karakteristike obaju roditelja. U ovom je dijelu ponovno dobivena najniža razina udjela percipirane roditeljske spolnosti u maskulinitetu djevojaka, što pokazuje da niža razina maskuliniteta djevojaka je određena specifičnostima spolne identifikacije. U analizi karakteristika spolne identifikacije dobiveni su rezultati koji pokazuju da se ova specifičnost djevojaka može obrazložiti izostankom 'posrednog' ili 'interakcijskog' modela identifikacije koji zahtijeva visoku razinu autonomije u odnosima s roditeljima. Ovi rezultati pokazuju da razlike između spolova u razini postignute autonomije s roditeljima određuju uspješnost njihove spolne identifikacije i to posebno na području maskuliniteta.

Ovi rezultati potvrdili su povezanost između kvalitete objektivnih odnosa postignute u obitelji adolescenata i postignutih karakteristika spolnosti na kraju adolescentnog razvoja. Time se nameće zaključak da se razvoj spolnosti ne može promatrati samostalno izvan konteksta razvoja objektivnih odnosa u obitelji adolescenata. Dobiveni rezultati ovog istraživanja u prvi plan stavljaju ispitivanje razvoja objektivnih odnosa adolescenata s roditeljima čija postignuta razina određuje uspješnost identifikacijskih procesa koji se pokazuju značajnim u razvoju spolnog identiteta i spolnih karakteristika adolescenata. Na ovaj je način u skladu sa zapažanjima teoretičara objektivnih odnosa, koja su u ovom radu prezentirana kroz teoriju J. Scharff (30), naglasak dat procesima identifikacije koji se događaju u 'interpersonalnom prostoru' gdje uspješnost izgradnje psihičke autonomnosti u tom odnosu određuje uspješnost tih identifikacijskih procesa.

Nakon kratkog osvrt na rezultate ovoga istraživanja važno je u ovom dijelu završne rasprave usmjeriti se na zapažanje Korgerove (29) koja poput drugih znanstvenika ukazuje na nedostatak znanstvene potvrde psihoanalitičkog koncepta razvoja spolnosti. Utoliko u ovom dijelu rasprave smatram važnim pokazati na teorijske pretpostavke koje su u osnovi ovog istraživanja omogućile postizanje pozitivnih rezultata.

Kroz organizaciju ovog istraživanja zapazio sam da ostajući u okviru pojma 'seksualnog identiteta' (*sexual identity*) zasnovanog na Freudovoj klasičnoj psihoanalitičkoj teoriji, nije moguće organizirati ovakva istraživanja. Potvrda ovog stava dobivena je kroz analizu koncepta razvoja spolnosti Blosa koji je ostao u okviru psihoanalitičke teorije. Utoliko je prvi značajni doprinos za moguća istraživanja na području spolnosti dala *Stollerova teorija spolnosti* uvođenjem pojma 'spolnog identiteta' (*gender identity*) nasuprot ranije postojećem pojmu 'seksualnosti' ili 'seksualnog identiteta' (*sexuality; sexual identity*) (12). Ovim

premještanjem od 'unutarnjeg' nagonskog iskustva do 'vanjskih' iskustava, određenih događanjem u odnosima s drugim osobama (roditeljima), omogućeno je određenje pojma spolnog identiteta i utoliko potpunije razumijevanje identifikacijskih procesa. Spolni identitet shvaćen je kao doživljaj ili iskustvo sebe u terminima maskulinih i femininih spolnih karakteristika. Ovim određenjem 'spolnog identiteta' Stoller se približio konceptima spolnosti nepsihoanalitičkih psihologija. Upravo ovakvo shvaćanje 'spolnog identiteta' omogućilo je upotrebu Bemina instrumentarija i drugih neanalitičkih teorija spolnosti u objašnjenju dobivenih rezultata.

Drugi bitan doprinos koji je omogućio izgradnju same teorije Stollera određen je diferencijacijom *ega* i *selfa* što predstavlja važni doprinos *ego psihologije*. Ova diferencijacija bila je nužna za razlikovanje mentalnih struktura i njihovih sadržaja. Ovaj korak je određen Hartmannovim (114) doprinosom čime je omogućeno razlikovanje značenja 'psihičke strukture' i 'identiteta' kao njena sadržaja. tom diferencijacijom omogućeno je da predmet istraživanja više nije instanca ličnosti, koja predstavljaju specifične apstrakcije u psihoanalitičkoj teoriji nedostupnu opažanju i istraživanju, već individualno svjesno i pre-svjesno iskustvo izraženo reprezentacijama *selfa* i objekta koje postaje predmet opažanja i istraživanja. Ovi teorijski doprinosi *ego psihologije* omogućili su razvoj *self psihologije*. Tako je ovaj razvoj moguće pratiti od teorije Hartmanna (114), preko Eriksonove (6) teorije *ego identiteta*, Winnicotove (142) do Kohutove (205) teorije *selfa*. Ove su promjene omogućile su uključivanje teorijskih doprinosa Piageta u psihoanalitičke koncepte razvoja (206), što se može posebno prepoznati u Hornerinoj teoriji (147),. Tako u psihoanalitičkoj literaturi značajno mjesto u obrazloženju izgradnje psihičkih struktura kao i pojedinih aspekata doživljavanja i ponašanja ima upotreba pojma 'sheme'. Ovaj pojam pokazao se važnim i u suvremenom razumijevanju razvoja spolnosti (Fast, 46).

Ova zapažanja pokazuju da je u prvom slučaju preko teorije Stollera (12) i njegova pojma 'spolnog identiteta' omogućeno približavanje psihoanalitičkih koncepata spolnosti ne-analitičkim psihologijskim konceptima. Na ovaj način je preko razumijevanja spolnog identiteta kao karakteristike ličnosti nastale usvajanjem pojedinih aspekata spolnosti roditelja, psihoanalitički model približen *teoriji socijalnog učenja* koja predstavlja značajni dio ne-analitičkih teorija spolnosti. U drugom slučaju preko doprinosa teorije *ego psihologije* Hartmanna (114) kroz naglasak na diferencijaciji struktura i njihovih sadržaja, bilo je omogućeno inkorporiranje teorije Piageta (206) i shvaćanje razvoja spolnosti u kontekstu *teorije kognitivnog razvoja*. Upravo se kroz Beminu teoriju može se zapaziti važnost integracije dviju teorija za istraživanje razvoja spolnosti, i to *teorija socijalnog učenja* i *teorija kognitivnog razvoja* (82). Tako prethodno spomenuta dva doprinosa predstavljaju osnovu približavanja psihoanalitičkih koncepata znanstvenom istraživanju i provjeri.

Treći bitan korak za potpunije istraživanje i razumijevanje razvoja i značenja spolnosti je određen doprinosom *teorija objektnih odnosa*. Ono što se podudara s postojećim teorijama spolnosti jest da se u razumijevanje razvoja spolnosti važna uloga daje roditeljskim aspektima osobnosti koji predstavljaju *osnovu ili modele socijalnog učenja*. Ovi procesi učenja spolne uloge s druge su strane određeni djetetovim sposobnostima poimanja sebe i vanjskih objekata. Na ovaj način za razumijevanje razvoja spolnosti i postignutih karakteristika spolnosti važnu ulogu imaju *specifičnosti kognitivnog razvoja* koji određuju ovaj proces učenja spolne uloge. Novo što uključuju teorije objektnih odnosa na području razumijevanja razvoja spolnosti je shvaćanje da emocionalna kvaliteta odnosa s naglaskom na *postizanju psihološke autonomije* ima značajnu ulogu u tim istim procesima učenja spolne uloge odnosno procesima spolne identifikacije. U teoriji Scharffove (30) naglašena je važnost kvalitete objektnih odnosa u procesima identifikacije i na njima zasnovana izgradnja psihičkih struktura. Tako se važan doprinos teorija objektnih odnosa može prepoznati u adekvatnom određenju pojma *identifikacije* u odnosu na klasično psihoanalitičko određenje. Kako je već pokazano Laplanche i Pontalis (95) su zapazili da identifikacija nije dobila posebnu važnost u psihoanalitičkoj teoriji i ujedno sam Freud (44) nije bio zadovoljan postignućem na tom području svoga rada. Scharff (30) je razlog ovog nezadovoljstva prepoznala u činjenici da je Freud u svom teorijskom i praktičnom radu bio veoma daleko od shvaćanja uloge objektnih odnosa u psihičkom funkcioniranju i izgradnji psihičkih struktura, što po njoj predstavlja preduvjet razumijevanju značenja identifikacije. Ona je zapazila da je Freud (88) kroz proradu teme grupne psihologije i psihologije ega bio najbliži teoriji objektnih koju je zanemario radeći na svojoj strukturalnoj teoriji. Scharffova (30) je teorijski koncept identifikacije Freuda nazvala one-body teorijom. U njegovoj (87) teoriji identifikacija je promatrana kroz proces žalovanja kao asimilacija aspekata izgubljenog objekta. Time je zanemaren proces identifikacije kao događanje unutar interpersonalnog 'prostora'. Po zapažanju Scharffove, razvojem teorija objektnih odnosa učinjen je pomak od one-body teorije prema two-body teoriji identifikacije.

Najznačajniji doprinos teorija objektnih odnosa je prepoznavanje da uspješnost u izgradnji psihološke autonomnosti bitno određuje identifikacijske procese i na njima izgrađene psihičke strukture. Utoliko je za potpunije razumijevanje razvoja spolnosti važno, osim teorija socijalnog učenja i kognitivnog razvoja, uključiti doprinose teorija objektnih odnosa. Utoliko se može zaključiti da za potpunije razumijevanje razvoja spolnosti, osim razumijevanja procesa identifikacije kao procesa usvajanja pojedinih aspekata ponašanja i doživljavanja, kao i razumijevanja kognitivnih procesa koji su uključeni u taj proces, posebnu važnost ima emocionalna kvaliteta odnosa, s naglaskom na psihološkoj autonomiji, unutar koje su uključena prethodna dva događanja.

Potvrda ovih teorijskih doprinosa može se prepoznati kroz nove rezultate dobivene ovim istraživanjem. Utoliko je važno pitanje o doprinosu koncepta teorija objektnih odnosa za istraživanje i razumijevanje razvoja spolnosti tijekom adolescentnog razvoja. Odgovor na ovo pitanje možemo naći u usporedbi dobivenih rezultata u odnosu na rezultate istraživanja koja su njemu prethodila. U odnosu na već postojeća istraživanja Schawaba (31); Haiglera, Daya i Marshalla (32); Forbera i Adams-Curtisa (33) te Futtermana (34) dobiveni rezultati ovog istraživanja mnogo više obrazlažu specifičnosti razvoja spolnosti i to posebno različitosti koje su određene s obzirom na spol adolescenata. U navedenim istraživanjima dobivena je potvrda identične povezanosti između kvalitete emocionalnih odnosa s roditeljima i postignutih karakteristika spolnog identiteta kod obaju spolova na kraju adolescentnog razdoblja. Ta povezanost prepoznata je prvenstveno kroz razlike androginih i ostalih, a posebno spolno nediferenciranih skupina. U ovom istraživanju, uvođenjem pojma objektnog odnosa, dobiveni su rezultati koji pokazuju različitosti u muškom i ženskom razvoju spolnosti koja nije dobivena u prethodno spomenutim istraživanjima. Ta je različitost između spolova dobivena s obzirom na razlike u značenju *psihološke autonomije adolescenata* u odnosima s njihovim roditeljima. Kako je već ranije prezentirano, ova prethodna istraživanja ispitivala su samo dimenziju emocionalne uključenosti ili privrženosti roditelja tijekom adolescentnog razvoja. Uključivanjem samo jedne dimenzije emocionalnog odnosa koja naglašava važnost emocionalne uključenosti i brige roditelja shvatljiva je identičnost nalaza kod adolescenata bez obzira na njihov spol. Tek s pojmom '*objektnog odnosa*' posebnu važnost dobiva druga dimenzija koja naglašava važnost postignute *psihološke autonomnosti* adolescenata. Kroz istraživanje ove dimenzije emocionalnog odnosa s roditeljima u razvoju spolnosti adolescenata dobivena je različitost koja ima svoju potvrdu u kliničkim i psihoterapijskim zapažanjima opisanima u teoriji Blosa (23,24). Dobiveni rezultati pokazali su različitost između spolova u udjelu roditelja u njihovu općem razvoju s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa. Ovi rezultati potvrdili su klinička zapažanja o različitom značenju razvoja objektnih odnosa s obzirom na spol adolescenata. Ovim istraživanjem teorijski koncept 'druge individuacije' Blosa dobio je jednu novu potvrdu. U odnosu na ranije zapažanje Krogerove (29) o dobivenim potvrdama ovog koncepta, u ovom istraživanju dobiveni su novi rezultati koji daju jednu novu znanstvenu potvrdu o različitosti značenja i uloge roditelja u tom aspektu razvoja adolescenata.

Daljnji se doprinos pojma 'objektnih odnosa' može prepoznati kroz rezultate koji su pokazali isto značenje postignutih objektnih odnosa u obitelji adolescenata na području razvoja njihove spolnosti. Ovi rezultati govore u prilog međusobnoj povezanosti *procesu razvoja objektnog odnosa i razvoja spolnosti* što predstavlja potvrdu osnovne hipoteze ovog istraživanja.

Na kraju, osvrnuo bih se na uobičajeno pitanje koje prati ovakva istraživanja: *Što novo donosi ovo istraživanje?*

Odgovor na ovo pitanje značenja dobivenih rezultata ovog istraživanja u sebi sadrži tri različita aspekta i to: teorijski, metodološki i psihoterapijski.

S aspekta *teorijskih doprinosa* može se izdvojiti više rezultata. Na *prvom* je mjestu potvrda efekta postignutog objektnog odnosa u obitelji na opći adolescentni razvoj što predstavlja znanstvenu potvrdu Blosova pojma 'druge individuacije' dobivenu i u već spomenutim radovima⁹². Posve je nova znanstvena potvrda dobiven s obzirom na klinička zapažanja o različitom značenju objektnog odnosa u razvoju adolescenata s obzirom na njihov spol. Ta razlika prepoznata je kroz različiti udio roditelja i različito značenje simbiotske kvalitete odnosa s njima u tom razvoju. Na *drugom* je mjestu zapažanje da postoji podudarnost događanja u razvoju objektnog odnosa s događanjem u razvoju spolnosti. Na tom tragu dobivena je potvrda o različitom udjelu roditelja u izgradnje spolnih karakteristika i spolnog identiteta mladića i djevojaka tijekom adolescentnog razvoja. Također, u sklopu ovog zapažanja dobivene su mnoge potvrde o povezanosti pojedinih aspekata objektnih odnosa s njihovim roditeljima i postignutih spolnih karakteristika adolescenata. Svi ovi rezultati predstavljaju potvrdu osnovne hipoteze ovog istraživanja da uspješnost razvoja objektnog odnosa u obitelji adolescenata ima podjednaku važnost za opći tako i za razvoj spolnosti. S obzirom na Blosov koncept, adolescentni razvoj spolnosti ne može se promatrati kao odvojen i neovisan pravac adolescentnog razvoja. Tako se nameće potreba za izgradnjom nove teorije adolescentnog razvoja spolnosti koja će u sebi uključivati razumijevanje značenja razvoja objektnog odnosa u razvoju spolnosti adolescenata. Na *trećem* je mjestu zapažanje o postojanju povezanosti između karakteristika objektnih odnosa postignutih u obiteljima adolescenata i uspješnosti njihove identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja. Ovime je znanstveno potvrđeno zapažanje teoretičara objektnih odnosa, prije svega Scharffove, da je uspješnost izgradnje psihičkih struktura određena identifikacijskim procesima koji su određeni emocionalnom kvalitetom unutar koje se odvija interakcija dviju osoba s posebnim naglaskom na razini psihološke autonomije.

Nakon prikaza teorijskih doprinosa osvrnuo bih se na *metodološke doprinose* koji se nalaze u osnovi dobivenih rezultata. *Prvi* je doprinos određen uvođenjem pojma *objektnog odnosa* i upotrebom PBI-ja (149) u ovom ispitivanju. Ovaj instrument upravo istraživanjem emocionalnog odnosa kroz dvije dimenzije daje mogućnost novih rezultata na području istraživanja spolnosti. U ovom je istraživanju potvrđeno da dimenzija autonomija-kontrola ima posebno važnu ulogu u diferenciranju muškog i ženskog općega psihičkog razvoja i

⁹² U poglavlju 1.5.3. su prikazana istraživanja koja predstavljaju potvrdu Blosova koncepta 'druge individuacije'

razvoja spolnosti. *Drugi* je doprinos u novome načinu istraživanja *spolne identifikacije* koji je ponudio mogućnost istraživanje razvoja spolnosti s obzirom na kvalitetu objektnih odnosa. Upravo u ovom istraživanju je potvrđeno da kvaliteta objektnih odnosa adolescenata s njihovim roditeljima ima značajni učinak za uspješnu identifikaciju sa spolnim karakteristikama roditelja.

Na kraju ovoga istraživanja treba ukazati i na *psihoterapijski doprinos* dobivenih rezultata. Na osnovi dobivenih rezultata u psihoterapijskom radu s adolescentima u prvi se plan nameću sadržaji emocionalnih odnosa adolescenata s roditeljima određeni razvojem njihove psihološke autonomnosti. Prepoznavanjem da u osnovi postignutih spolnih karakteristika mladića i djevojaka postoji značajni učinak razvoja objektnih odnosa s njihovim roditeljima, naglasak u psihoterapijskom pristupu treba biti pomaknut sa sadržaja određenih rješavanjem edipskog kompleksa na sadržaje emocionalnog događanja u odnosima s roditeljima tijekom razvoja njihove psihološke autonomnosti. Utoliko u središte psihoterapijskog rada dolaze sadržaji separacijske anksioznosti i problemi određeni proradom ambivalentnih osjećaja i sadržaja koji mogu ometati razvoj prema izgradnji psihološke autonomnosti u odnosima s roditeljima.

Dobiveni rezultati ovog istraživanja pokazuju različitost u tom događanju s obzirom na spol adolescenata i utoliko postavljaju nove zahtjeve na psihoterapijske pristupe. U muškom razvoju posebno je zapažen problem majčine bliskosti koja potiče regresiju na simbiotski vid odnosa i njihovo obrambeno usmjeravanje prema očevima i drugim osobama istog spola. Posebnu važnost u tom događanju imaju očevi koji kroz prihvaćanje s majke premještenih aspekata oživljenih dijadnih potreba i osjećaja imaju zadatak podrške u izgradnji psihološke autonomnosti mladića. Na osnovi dobivenih rezultata mogu se zapaziti dvije s terapijskog aspekta negativne posljedice koje predstavljaju neuspjeh očeva u navedenom zadatku. Jedna moguća reakcija je da očevi ne prihvate te aspekte simbiotskog odnosa kroz emocionalno odbacivanje što rezultira razvojem prema spolnoj nediferenciranosti, dok je druga moguća reakcija da zadrže te aspekte simbiotskog odnosa i time zapriječe razvoj prema psihološkoj autonomiji što rezultira razvojem prema femininom spolnom identitetu. Ovi rezultati pokazuju da u psihoterapijskom radu s adolescentima naglasak treba biti više na sadržajima emocionalnih odnosa s očevima i nemogućnosti izgradnje autonomnosti nego na proradi samih homoseksualnih sadržaja, kao manifestacijama negativno-istospolnog edipskog kompleksa.

Kod djevojaka dobiveni rezultati pokazuju posebnu važnost očeva u njihovu općem i spolnom razvoju što zahtjeva promjene u psihoterapijskom pristupu. Ovi rezultati u odnosu na postojeće psihoterapijske pristupe u kojima dominira naglasak na analizi dijade majka-kći tijekom razvoja ženske spolnosti pokazuju važnost većeg psihoterapijskog usmjeravanja na

sadržaje emocionalne veze s očevima. Posebno je važno, kod djevojaka koje pokazuju izraženije poremećaje na području razvoja objektnog odnosa - veće uključivanje očeva u terapijski proces. Može se zapaziti (Špelić, 204) da je u psihoterapijskom pristupu u liječenju tih poremećaja naglasak na analizi dijadnog odnosa majki i kćeri. Ovi dobiveni rezultati pokazuju posebno važnost analize odnosa očeva i kćeri s posebnim naglaskom na razvoj njihove psihološke autonomnosti u tom odnosu.

Novi zadatak koji se nameće jest da se u terapijskome radu s adolescentima da naglasak onim aspektima emocionalnih odnosa u obitelji adolescenata koji će omogućiti adekvatnu izgradnju psihološke autonomnosti. Naglasak je na razvoju onih aspekata objektnih odnosa koji omogućavaju adekvatnu spolnu identifikaciju i utoliko adekvatni razvoj spolnosti.

Na kraju je važno dati *preporuke za neka buduća, nova istraživanja*.

Dobiveni rezultati ovog istraživanja kroz potvrdu osnovne hipoteze pokazuju da za razumijevanje različitosti muškog i ženskog razvoja spolnosti tijekom adolescencije važnu ulogu ima razumijevanje razlike u razvoju psihološke autonomnosti adolescenata s roditeljima. Utoliko bi u budućim istraživanjima bilo važno daljnje ispitivanje povezanosti kvalitete emocionalnih odnosa u obitelji adolescenata, određenih postignutom psihološkom autonomnošću, i karakteristika postignutih spolnih karakteristika na kraju adolescentnog razvoja. Utoliko bih preporučio upotrebu PBI-ja kao instrumenta koji kroz dvije dimenzije emocionalnih odnosa može dati nove rezultate na području ispitivanja specifičnosti adolescentnog razvoja spolnosti. Zatim, smatram da je potrebno daljnje istraživanje procesa identifikacije s obzirom na kvalitetu objektnih unutar kojih se oni događaju. Također, smatram da bi se u budućim istraživanjima trebala ispitati uspješnost spolne identifikacije s obzirom na tipove objektnih odnosa adolescenata s roditeljima. Za očekivati je da će u okviru različitih tipova objektnih odnosa postojati različita uspješnost identifikacije sa spolnim karakteristikama roditelja. Također, bilo bi važno ispitati ovu povezanost unutar pojedinih psihopatoloških skupina.

Na kraju, smatram važnim da se daljnjim istraživanjima stvori mogućnost izgradnje jedne sveobuhvatne teorije razvoja spolnosti koja će sadržavati nove potvrde o specifičnostima razvoja objektnog odnosa tijekom adolescentnog razvoja i o njihovim specifičnim manifestacijama u razvoju spolnosti.

6. ZAKLJUČCI

Na osnovi izvršenog ispitivanja dobivena je potvrda *osnovne hipoteze* ovog istraživanja da postignuta kvaliteta objektnih odnosa u obitelji adolescenata u ranom razvoju, koje uključuje i razdoblje rane adolescencije (do 15-te godine), predstavlja važan razvojni čimbenik ne samo u postignutoj *psihološkoj prilagodbi* u razdoblju kasne adolescencije, nego i u postignutoj *spolnosti* izraženoj (a) tipovima *spolnog identiteta*, (b) razinama *spolnih karakteristika* i (c) specifičnostima *spolne identifikacije*. Ujedno je dobivena potvrda da razlike između spolova u značenju roditelja u razvoju objektnih odnosa ne određuju samo razlike u postignutoj psihološkoj prilagodbi, nego i razlike u postignutoj spolnosti u razdoblju kasne adolescencije. Dobivenim su rezultatima potvrđena psihoterapijska zapažanja da u razvoju spolnosti tijekom adolescentnog razvoja važnu ulogu ima kvaliteta objektnih odnosa s roditeljima koja ima različito značenje s obzirom na spol adolescenata. Ovi rezultati omogućavaju prevladavanje zapažane podvojenosti u istraživanjima razvoja spolnosti i razvoja objektnih odnosa tijekom adolescencije što je određeno suprotnim polaznim osnovama psihoanalitičke teorije i teorija objektnih odnosa. Na ovaj je način omogućena integracija dvaju odvojenih smjerova istraživanja adolescentnog razvoja i stjecanje novih uvida o adolescentnom razvoju spolnosti s obzirom na karakteristike objektnih odnosa u njihovim obiteljima.

(1) Dobiveni rezultati pokazuju da razvoj objektnih odnosa u obitelji adolescenata predstavlja važan čimbenik općeg razvoja, izraženog postignutom psihološkom prilagodbom u razdoblju kasne adolescencije. Ta je potvrda dobivena kroz rezultate koji pokazuju (a) da karakteristike objektnih odnosa u obitelji adolescenata, izražene dimenzijama autonomija-kontrola i briga-odbačenost, imaju značajan udio u postignutoj psihološkoj prilagodbe mladića i djevojaka i (b) da se skupine mladića i djevojaka, određene tipovima objektnih odnosa s roditeljima, značajno razlikuju u razinama postignute psihološke prilagodbe. Ta je povezanost razvoja objektnih odnosa i općeg razvoja izraženog razinom psihološke prilagodbe kod obaju spolova prepoznata kroz skupine *optimalnog* tipa objektnih odnosa koje su postigle značajno višu razinu na svim mjerama psihološke prilagodbe u odnosu na one koje karakterizira *neemocionalno-kontrolirani* tip.

Posebno je važno zapažanje o različitom udjelu očeva i majki u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektnih odnosa tijekom adolescencije. Tako u postignutoj psihološkoj prilagodbi mladića značajan doprinos

imaju samo karakteristike objektivnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka s očevima i s majkama. Ovi rezultati pokazuju da u adolescentnom razvoju mladića posebnu važnost imaju dijadni odnosi s očevima, dok kod djevojaka trijadni odnosi u koje su uključena oba roditelja. Ta se dobivena razlika između spolova može obrazložiti različitim značenjem simbiotske kvalitete objektivnih odnosa s roditeljima u njihovom razvoju, što se prepoznaje kroz različito značenja *zanemarenih* i *emocionalno-prisilnih* tipova objektivnih odnosa u razvoju psihološke prilagodbe mladića i djevojaka. Tako skupine koje karakterizira *zanemareni* tip objektivnih odnosa imaju kod mladića pozitivno, dok kod djevojaka negativno značenje za razvoj samopoštovanja, osjećaja osobne nekompetentnosti i općeg zadovoljstva životom. Isto tako skupine određene *emocionalno-prisilnim* tipom objektivnih odnosa kod djevojaka imaju pozitivno, dok kod mladića negativno značenje za razvoj psihološke prilagodbe tijekom adolescencije. Ovi rezultati podržavaju klinička zapažanja da simbiotska kvaliteta objektivnih odnosa djevojaka s njihovim roditeljima, prvenstveno s majkama, ima pozitivno značenje u njihovom općem adolescentnom razvoju za razliku od mladića kod kojih ima negativno značenje i to s oba roditelja.

Ovi dobiveni rezultati daju ne samo potvrdu Blosovu konceptu o postojanju procesa druge 'individuacije', nego i potvrdu o razlici spolova u značenju objektivnog odnosa za uspješnost općeg adolescentnog razvoja izraženog mjerama psihološke prilagodbe.

(2) Dobiveni rezultati pokazuju da uspješnost razvoja objektivnih odnosa kod mladića i djevojaka, osim što određuje uspješnost općeg razvoja, izraženog postignutom psihološkom prilagodbom, određuje i uspješnost razvoja spolnosti izraženu postignutim tipovima spolnog identiteta u razdoblju kasne adolescencije.

Dobiveni su rezultati koji pokazuju da se skupine adolescenata obaju spolova, određene postignutim (*nediferenciranim*, *femininim*, *maskulinim* i *androgini*) tipovima spolnog identiteta u kasnoj adolescenciji, značajno razlikuju u kvaliteti objektivnih odnosa postignutih u obiteljima do njihove petnaeste godine. Ovi rezultati govore u prilog psihoterapijskim zapažanjima da kvaliteta objektivnih odnosa u obitelji adolescenata ima važnu ulogu za razvoj njihovog spolnog identiteta. Kod obaju je spolova s obzirom na kvalitetu objektivnih odnosa dobivena značajnost razlike između *nediferenciranih* i *androginih* skupina, što je prepoznatljivo i kroz tipove objektivnih odnosa s oba roditelja. Tako kod *spolno nediferenciranih* mladića i djevojaka dominiraju *neemocionalno-kontrolirani*, dok *optimalni* tipovi objektivnih odnosa kod *androginih*.

Posebno je važno zapažanje da su razlike između mladića u tipovima spolnog identiteta značajno određene karakteristikama objektivnih odnosa s očevima, dok kod djevojaka s očevima i majkama. Ovi rezultati predstavljaju potvrdu psihoterapijskih zapažanja da je

različiti udio roditelja u razvoju psihološke prilagodbe s obzirom na njihovo značenje u razvoju objektivnih odnosa jednako prisutan i u razvoju njihovog spolnog identiteta mladića i djevojaka. Ova zapažanja pokazuju da u razvoju spolnog identiteta mladića važnu ulogu ima dijadni odnos s očevima, dok kod djevojaka trijadni odnos u koji su uključena oba roditelja.

(3) Dobiveni rezultati potvrđuju (a) da postignuta kvaliteta objektivnih odnosa mladića i djevojaka s roditeljima, izražena rezultatima na *dimenzijama brige-odbačenosti i autonomije-kontrole* u razdoblju do petnaeste godine, ima važan doprinos u kasnije postignutim njihovim maskulinitetom i femininitetom u razdoblju kasne adolescencije; i ujedno (b) da se skupine mladića i djevojaka određene *neemocionalno-kontroliranim, zanemarenim, emocionalno-prisilnim i optimalnim tipovima objektivnih odnosa* s roditeljima značajno razlikuju u postignutim karakteristikama *maskuliniteta i femininiteta* u razdoblju kasne adolescencije.

Iz dobivenih rezultata može se zapaziti različito značenje brige roditelja i autonomije s njima za razvoj *maskuliniteta i femininiteta* mladića i djevojaka. Tako u spolnom razvoju *mladića* posebnu važnost ima briga očeva za razvoj maskuliniteta i femininiteta spolnih karakteristika, što je prepoznatljivo kod *spolno nediferenciranih* mladića kod kojih je prisutna značajno niža razina brige očeva u odnosu na ostale skupine spolnog identiteta. Briga majki nema isto značenje kao briga očeva i pokazuje pozitivan doprinos samo za razvoj femininiteta, dok za razvoj maskuliniteta pokazuje negativan doprinos. Za razvoj maskuliniteta mladića, osim brige očeva, posebnu važnost ima postignuta autonomija s njima, dok njen izostanak izražen većom kontrolom ima važnost za razvoj femininiteta. Tako promatrano kroz tipove objektivnih odnosa, za razvoj maskuliniteta mladića pozitivno značenje ima *optimalni*, dok za razvoj femininiteta *emocionalno-prisilni* tip objektivnih odnosa s očevima. Ovi rezultati potvrđuju zapažanja da se niska razina maskuliniteta mladića može shvatiti kao neuspjeh da nakon emocionalnog odvajanja od majki i usmjerenja na dijadni odnos s očevima dođe do razvoja od simbiotske kvalitete prema autonomnoj kvaliteti odnosa s očevima.

U spolnom razvoju *djevojaka* jednako kao i kod mladića briga očeva ima jednako pozitivno značenje u razvoju obiju spolnih karakteristika. Za razvoj maskuliniteta djevojaka značajni doprinos ima samo briga očeva, dok za razvoj femininiteta značajni doprinos imaju briga i autonomija u odnosima s oba roditelja. Tako promatrano kroz tipove objektivnih odnosa, za razvoj femininiteta djevojaka pozitivno značenje ima *optimalni* tip objektivnih odnosa s očevima i *emocionalno-prisilni* tip s majkama. Ovi rezultati ne podržavaju teorijske koncepte u kojima se razvoj spolnosti i to posebno femininiteta djevojaka shvaća samo u unutar primarne dijade s majkama. Dobiveni rezultati ukazuju na važnu ulogu očeva u tom razvoju.

Posebno je važno zapažanje dobiveno o razlici između mladića i djevojaka s obzirom

na značenje objektnih odnosa u razvoju *maskulnosti*. U maskulnosti djevojaka (4,7%) dobiven je najniži doprinos objektnih odnosa u usporedbi s njihovom femininošću (7,7%) te s maskulinošću (9,4%) i femininošću (8,8%) mladića. Ovi rezultati govore o manje povoljnom udjelu objektnih odnosa u obitelji djevojaka tijekom adolescencije za razvoj njihove maskulnosti. Taj se niski doprinos objektnih odnosa u razvoju maskulnosti djevojaka u odnosu na mladiće može obrazložiti značajno nižom razinom autonomnosti u odnosima s majkama. Ovi rezultati potvrđuju psihoterapijska zapažanja da pozitivno značenje simbiotska veza djevojaka s majkama u razvoju psihološke prilagodbe ima istovremeno negativno značenje za razvoj njihove maskulnosti. Ovo zapažanje ima svoju potvrdu i kroz različito značenje *emocionalno-prisilnih* i *zanemarenih* tipova objektnih odnosa s roditeljima u postignutoj maskulnosti mladića i djevojaka. Tako u postignutoj maskulnosti pozitivno značenje kod mladića ima *zanemareni*, dok kod djevojaka *emocionalno-prisilni* tip objektnih odnosa s roditeljima.

(4) U postignutim spolnim karakteristikama mladića i djevojaka značajan učinak imaju percipirane spolne karakteristike njihovih očeva i majki. Tim zapažanjem je potvrđeno da u postignutim spolnim karakteristikama važan doprinos imaju spolne karakteristike obaju roditelja, a ne samo spolne karakteristike roditelja istog spola.

Za ovo istraživanje važni su rezultati koji ukazuju da u postignutim spolnim karakteristikama obaju spolova postoji značajan interakcijski učinak percipiranih spolnih karakteristika roditelja i karakteristika objektnih odnosa s njima. Dobiveni rezultati potvrđuju da kvaliteta objektnih odnosa ima važan učinak na uspješnost identifikacije adolescenata sa spolnim karakteristikama njihovih roditelja. To je u skladu s psihoterapijskim zapažanjima da za uspješnost identifikacije mladića i djevojaka sa spolnim karakteristikama roditelja važnu ulogu ima kvaliteta objektnih odnosa unutar kojih se događaju procesi identifikacije. Dobiveni rezultati podržavaju model identifikacije kao 'two body' fenomen (J. Scharff) u kojem je rezultat identifikacije određen kvalitetom objektnih odnosa unutar kojih se ona događa.

Ovi rezultati mogu objasniti zapažanje o *najnižem doprinosu roditeljskih spolnih karakteristike u maskulnosti djevojaka (6,8%) u odnosu na njihovu femininost (14,9%) i jednako tako maskulnost (14,6%) i femininost (18,5%) mladića*. S obzirom na postignutu maskulnost, isti su rezultati kod obaju spolova dobiveni kroz značajni učinak maskuline očeva u interakciji s njihovom brigom (*'neposredna identifikacija'*), dok je samo kod mladića dobiven značajni učinak femininosti očeva u interakciji s visokom autonomnošću (*'posredna' identifikacija*). Ova različitost između spolova u modelima spolne identifikacije može se objasniti nižom razinom autonomnosti djevojaka s očevima. Ovi rezultati potvrđuju da niža

razina autonomnosti djevojaka s roditeljima tijekom adolescentnog razvoja, koja je određena pozitivnim značenjem simbiotskog odnosa u tom razvoju, ima negativno značenje za maskulinu spolnu identifikaciju.

U razvoju femininosti dobiveni su identični rezultati kod obaju spolova koji pokazuju da značajan učinak imaju roditelji suprotnog spola koje treba karakterizirati androginost i s kojima je postignut 'optimalni' tip objektnih odnosa.

Sve ispitivane hipoteze potvrđuju da za uspješnost razvoja spolnosti u kasnoj adolescenciji važnu ulogu ima kvaliteta objektnih odnosa u obitelji tijekom adolescentnoga razvoja. Ti rezultati upućuju na zaključak da se linije razvoja objektnih odnosa i spolnosti tijekom adolescencije međusobno isprepliću i utoliko da se razvoj spolnosti ne može razumjeti bez značenja objektnih odnosa u obitelji tijekom tog razvoja.

7. LITERATURA

1. Mahler MS. Separation-individuation. New York: Jason Aronson; 1979.
2. Mahler MS, Pine F, Bergman A. The psychological birth of the human infant. New York: Basic Books; 1975.
3. Akhtar S, Parens H. Beyond the symbiotic orbit. Hillsdale: The Analytic Press; 1991.
4. Leaff LA. Separation-individuation and adolescence with special reference to character formation. U: Akhtar S, Parens H, editors. Beyond the symbiotic orbit. Hillsdale: The Analytic Press; 1991. p. 189-208.
5. Ficher N, Ficher R. Adolescence, sex, and neurogenesis: A Clinical perspective. In: Akhtar S, Parens H, editors. Beyond the Symbiotic Orbit. Hillsdale: The Analytic Press; 1991. p. 209-226.
6. Erikson EH. The problem of ego identity. *Journal of American Psychoanalytic Association* 1956; 4: 56-121.
7. Erikson EH. Identity, youth and crisis. New York: Norton; 1968.
8. Blos P. The second individuation process of adolescence. *Psychoanalytic Study of Child* 1967; 22:162-187.
9. Freud S. Three essay on the theory of sexuality. S.E. 1905; 7: 125-245.
10. Freud S. The sexual enlightenment of children. S.E. 1907; 9: 129-141.
11. Freud S. On the sexual theories of children. S.E. 1908; 9: 205-227.
12. Stoller RJ. Presentation of gender the study of gender identity. New Haven and London: Yale University Press; 1985.
13. Tyson P. A development line of gender identity, gender role and choice of love object. *Journal of American Psychoanalytic Association* 1982; 30: 61-88.
14. Roiphe H, Galenson E. Infantile origins of sexual identity. New York: International Universities Press; 1981.
15. Stoller RJ. A contribution to the study of gender identity. *International Journal of Psycho-Analysis* 1964; 45: 220-227.
16. Stoller RJ. Sex and gender, vol. 1. New York: Arison; 1968.
17. Stoller R.J. Sex and Gender, vol, 2: The Transsexual Experiment. New York: Arison; 1975.
18. Roiphe H. On an early genital phase: With an addendum on genesis. *Psychoanalytic Study of Child* 1968; 23: 348-365.
19. Roiphe H, Galenson E. Early genital activity and the castration complex. *Psychoanalytic Quarterly* 1972; 41: 334-347.

20. Tyson P. Infantile sexuality, gender identity and obstacles to oedipal progression. *Journal of American Psychoanalytic Association* 1989; 37: 1051-1071.
21. Tyson P. Theories of female psychology. *Journal of American Psychoanalytic Association* 1994; 42: 447-469.
22. Blos P. *Son and father: Before and beyond the Oedipus complex*. New York: Free Press; 1985.
23. Blos P. *On adolescence. A psychoanalytic interpretation*. New York: Free Press; 1962.
24. Blos P. *Adolescent passage: Developmental issues*. New York: International Universities Press; 1979.
25. Blos P. Masculinity: Developmental aspects of adolescence. *Adolescent Psychiatry and Development Clinical Studies* 1989; 16: 5-16.
26. Blos P. Character formation in adolescence. *Psychoanalytic Study of Child* 1968; 22:162-86.
27. Blos P. When and how does adolescence end? *Adolescent Psychiatry* 1976; 5: 5-17.
28. Blos P. The contribution of psychoanalysis to the psychotherapy of adolescents. *Psychoanalytic Study of Child* 1983; 38: 577-600.
29. Kroger J. *Identity in adolescence: The balance between self and other*. London: Routledge; 1996.
30. Scharff JS. *Projective and introjective identification and the use of the therapist self*. London: Jason Aronson; 1992.
31. Schawab EM. *The father-daughter relationship during adolescence: Its perceived impact on sex role and sexual identity, heterosexuality, personal adjustment and achievement*. (unpublished doctoral dissertation). Boston: University of Boston; 1989.
32. Haigler VF, Day HD, Marshall DD. Parental attachment and gender role identity. *Sex Roles* 1995; 33: 203-220.
33. Forbes GB, Adams-Curtis LE. Gender role typing and attachment to parents and peers. *Journal of Social Psychology* 2000; 140: 258-60.
34. Futterman JR. *Identity status, sex role and gender identity in late adolescent males and females*. (unpublished doctoral dissertation). Michigan: The University of Michigan; 1987.
35. Barbieri NB. Psychoanalytic contributions to the study of gender issues. *Canadian Journal of Psychiatry* 1999; 44: 72-6.
36. Freud S. Beyond the pleasure principle. *S.E.* 1920; 18: 7-64.
37. Freud S. The ego and the id. *S.E.* 1923; 19: 3-63.
38. Freud S. On the psychical mechanism of hysterical phenomena, preliminary communications. *S.E.* 1893; 2: 1-19.

39. Freud S. The interpretation of dreams. S.E. 1900; 4.
40. Jones E. (1927): The early development of female sexuality. U: Papers of psychoanalysis. Baltimor: Williams and Wilkins; 1948. p. 438-451.
41. Horney K. On the genesis of the castration complex in women. International Journal of Psycho-Analysis 1924; 5: 50-65.
42. Horney K. The flight from womanhood. International Journal of Psycho-Analysis 1926; 7: 324-339.
43. Rudan V. Neuroza i formiranje spolnog identiteta u adolescenciji. (neobjavljena doktorska dizertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; 1995.
44. Freud S. New introductory lectures in psycho-analysis. S.E. 1933; 22: 3-158.
45. Freud S. Notes upon a case of obsessional neurosis. S.E. 1909; 10: 153-318.
46. Fast I. Gender identity: A differentiation model. New York: The Analytic Press; 1984.
47. Freud S. Some physical consequences of the anatomical distinction between sexes. S.E. 1925; 19:248-58
48. Freud S. Female sexuality. S.E. 1931; 21:225-43.
49. Jacobson E. Ways of female superego formation and the female castration complex. Psychoanalytic Quarterly 1976; 45: 525-38.
50. Thompson C. 'Penis envy' in women. Psychiatry 1943; 6: 123-125.
51. Zilboorg C. Masculine and feminine: Some biological and cultural aspects. Psychiatry 1944; 7: 257-296.
52. Fraiberg S. Some characteristics of genital arousal and discharge in latency girls. Psychoanalytic Study of Child 1972; 27:
53. Kestenberg JS. Outside and inside, male and female. Journal of American Psychoanalytic Association 1968; 16: 457-520.
54. Barnett MC. Vaginal awareness in the infancy and childhood of girls. Journal of American Psychoanalytic Association 1966; 14: 129-141.
55. Torok M. The significance of penis envy in women. U: Chasseguet-Smirgel J. Female sexuality. Ann Arbor: Univiversity of Michigan press; 1970.
56. Galenson E, Roiphe H. The emergence of genital awareness during the 2nd year of life. In: Friedman RC. Sex difference in behavior. New York: John Wiley; 1974.
57. Galenson E, Rophie H. The impact of early sexual discovery on mood, defensive organization and symbolization. Psychoanalytic Study of Child 1971; 26: 195-216.
58. Roiphe H, Galenson E. Object loss and early sexual development. Psychoanalytic Quarterly 1973; 42: 73-90.
59. Roiphe H, Galenson E. Some observation on transitional object and infantile fetish. Psychoanalytic Quarterly 1975; 44: 206-231.

60. Winnicott DW. Transitional objects, and transitional phenomena. *International Journal of Psycho-Analysis* 1953; 34: 89-97.
61. Stoller R. Facts and fancies: An examination of Freud's comment on bisexuality. U: Strouse J. *Women and Analysis*. New York: Grossman; 1974.
62. Worden FG, March JT. Psychological Factors in Men Seeking Sex Transformation. *JAMA* 1955; 157: 1291-98.
63. Money J. Hermaphroditism, gender, and precocity in Hyperandrenocorticism: Psychological Findings. *Bulletin of Johns Hopkins Hospital* 1955; 96: 253-64.
64. Money J, Hampston JL. An examination of some basic sexual concepts: The evidence of human hermaphroditism. *Bulletin of Johns Hopkins Hospital* 1955; 97: 301-19.
65. Money J, Hampston JL. Imprinting and the establishment of gender role. *Archives of Neurology and Psychiatry* 1957; 77: 333-36.
66. Stoller RJ. Sex and gender, the development of masculinity and femininity. London: Karnac Books; 1984.
67. Kleeman JA. Freud's view on early female sexuality in the light of direct child observation. *Journal of American Psychoanalytic Association* 1976; 24: 3-27.
68. Kohlberg L. Stage and sequence: the cognitive-developmental approach to socialization. U: Goslin DA. Editor. *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally; 1969.
69. Stoller RJ. Different view of oedipal conflict. In: Greenspan SJ, Pollock GH. *The course of life: Psychoanalytic contributions toward understanding personality development: Infancy and early childhood*. Adelphi: NIMH; 1980; 1: 589-603.
70. Greenson RR. Dys-identifying from mother. *International Journal of Psycho-Analysis* 1968; 49: 370-374.
71. Edgcube R, Lumberg S, Markowitz R, Salo F. Some comments on the concept of the negative oedipal phase in girls. *Psychoanalytic Study of Child* 1976; 31: 35-63.
72. Freud A. *Normality and pathology in childhood*. New York: International Universities Press; 1965.
73. Freud S. On narcissism. London: S.E.14:73-102;1914.
74. Piers G, Singer MB. *Shame and Guilt*. New York: Norton; 1971.
75. Arons ZA. Normality and abnormality in adolescence. *Psychoanalytic Study of Child* 1970; 25: 309-339.
76. Freud S. Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria. S.E. 1905; 7:7-122.
77. Freud, A. *The ego and the mechanisms of defense*. New York: International Universities Press; 1946.

78. Nikolić S. Mentalni poremećaji u djece i omladine: Znanstveni temelji kliničke prakse. Zagreb: Školska knjiga; 1988.
79. Nikolić S. Psihijatrija dječje i adolescentne dobi. Zagreb: Školska knjiga; 1982.
80. Vincent M. Les transformations des processus identifications pendant l'adolescence. Paris: Text. center A. Binet; 1986; 8: 135-144. Citirano u: Nikolić S. Psihijatrija dječje i adolescentne dobi. Zagreb: Školska knjiga; 1982.
81. Bernfeld S. Vom dichterischen Schaffen der Juigend, Psychoanalytischen Verlang, Vienna, 1924. Citirano u: Nikolić S. Psihijatrija dječje i adolescentne dobi. Zagreb: Školska knjiga; 1982.
82. Bem SL. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review* 1981; 88: 354-364.
83. Markus H, Crane M, Bernstein S, Siladi M. Self-schemas and gender. *Journal of Personality and Social Psychology* 1982; 42: 38-50.
84. Crane M, Markus H. Gender identity: The benefits of a self-schema approach. *Journal of Personality and Social Psychology* 1982; 43: 1195-1197.
85. Epstein S. The self-concept: A review and the proposal of an integrated theory of personality. In: Staub E, editor. *Personality: Basic aspects and current research*. New Yersey: Prentice-Hall Englewood Cliffs; 1980.
86. Shavelson RJ, Bolus R. Self-concept: The interplay of theory and methods. *Journal of Educational Psychology* 1982; 74: 3-17.
87. Freud S. Mourning and melancholia. *S.E.* 1917; 14: 243-258.
88. Freud S. Group psychology and the analysis of the ego. *S.E.* 1921; 18: 67-143
89. Freud S. Recommendation to physicians practicing psychoanalysis. *S.E.* 1912; 12: 111-120
90. Freud S. Observation on transference love. *S.E.* 1915; 12:159-171.
91. Ferenczi S. Introjektion und Ubertragung (introjection and transference) In: Jones E. *First contribution to psychoanalysis*. New York: Brunner/Mazel; 1952; 35-93.
92. Freud S. The dissolution of the oedipus complex. *S.E.* 1924; 19: 173-179.
93. Meltzer D. A note on introjective processes. *Bulletin of the British Psycho-Analytical Society*, 14-21 October 1978. (citirano u: Scharff JS. *Projective and introjective identification and the use of the therapist as self*. London: Jason Aronson; 1992.)
94. Klein M. On identification. In: *Envy and gratitude and other works 1946-1963*. London: Hogart Press and Institute of Psycho-Analysis; 1975. p. 141-175.
95. Laplanche J, Pontalis JB. *The language of psychoanalysis*. New York: Norton; 1973.

96. Heimann P. Certain function of introjection and projection in early infancy. U: Klein M, Heimann P, Isaacs S, Riviere J. *Development in psychoanalysis*. London: Hogart Press and Institute of Psycho-Analysis; 1973. p. 122-168.
97. Fairbairn WRD. Synopsis of an object-relation theory of the personality. *International Journal of Medical Psychology* 1963; 44:224-225.
98. Fairbairn WRD. *An object relational theory*. New York: Basic Books; 1962.
99. Meltzer D. A note on introjective processes. *Bulletin of British Psycho-Analytical Society*, 14-21 October 1978. (citirano u Scharff JS. *Projective and introjective identification and the use of the therapist as self*. London: Jason Aronson; 1992.)
100. Hinshelwood RD. *A dictionary of Kleinian thought*. Northvale: Jason Aronson; 1991.
101. Menzies-Lyth I. Some pathological aspects of introjection. *Nepublicirani rad na 9. Brazilskom psychoanalitičkom kongredu 1983*. (citirano u Scharff JS. *Projective and introjective identification and the use of the therapist as self*. London: Jason Aronson; 1992.)
102. Fairbairn WRD. Observation on the nature of hysterical states. *British Journal of Medical Psychology* 1954; 27:105-125.
103. Meissner WW. *Projection and projective identification*. U: Sandler J. *Projection, identification, projective identification*. Madison: International Universities Press; 1987; 27-49.
104. Klein M. Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psycho-Analysis* 1946; 27: 99-100.
105. Sandler J. *Projection, identification, projective identification*. Madison CT: International Universities Press; 1987.
106. Bion W.R. *Second thoughts*. Heinemann, London; 1967.
107. Racker H. *Transference and countertransference*. International Universities Press, New York; 1968.
108. Bion WR. *Experience in groups*. New York: Basic Books; 1959.
109. Bollas C. *The Shadow of the object*. New York: Columbia University Press; 1987.
110. Scharff DE. *The Sexual Relationship: An Object relation view of sex and the family*. London: Routledge and Kegan Paul; 1982.
111. Scharff DE, Scharff JS. *Object relation family therapy*. Northvale: Jason Aronson; 1987.
112. Scharff DE, Scharff JS. *Object relations couples therapy*. Northvale: Jason Aronson; 1991.
113. Shaffer DR. Sex typing and sex-role development. In: Shaffer DR. *Social and personality development*. Monterey: Brooks/Cole Publishing Company; 1979.

114. Hartmann H. Ego psychology and the problem of adaptation. New York: International Universities Press; 1958.
115. Bem SL. The measurement of the psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1974; 42: 155-162.
116. Spence JT, Helmreich RL. Androgyny versus gender schema theory: A comment on Bem's gender schema theory. *Psychological Review* 1981; 88: 365-368.
117. Rosenkrantz P, Vogel S, Bee H, Broverman I, Broverman DM. Sex-role stereotypes and self concepts in college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1968; 32: 283-294.
118. Bandura A. Social cognitive theory. U: Vasta R. *Annals of child development*. Greenwich, CT: JAI Press; 1988.
119. Kohlberg L. Children's sex-role concepts and attitudes. U: Maccoby E. (Ed.). *The development of sex differences*. Stanford University Press; 1966.
120. Bem SL. Androgyny and gender schema theory: A conceptual and empirical integration. *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln: University of Nebraska Press; 1984.
121. Whitley BE. Sex role orientation and self-esteem: A critical meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology* 1983; 44: 765-778.
122. Larsen RJ, Seidman E. Gender schema theory and sex role inventories: Some conceptual and psychometric consideration. *Journal of Personality and Social Psychology* 1986; 50: 205-11.
123. Lubinski I, Tellegen A, Butcher JN. Masculinity, femininity, and androgyny viewed and assessed as distinct concepts. *Journal of Personality and Social Psychology* 1983; 44: 428-39.
124. Constantinople A. Masculinity-femininity: An exception to a famous dictum. *Psychological Bulletin* 1973; 80: 389-407
125. Heilbrun AB. Jr. Measurement of masculine and feminine sex role identities as independent dimensions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1976; 44: 183-190.
126. Spence JT, Helmreich RL, Stapp J. Ratings of self and peers on sex-role attributes and their relation to self-esteem and conceptions of masculinity and femininity. *Journal of Personality and Social Psychology* 1975; 32: 29-39.
127. Berzins JI, Welling MA, Wetter RE. A new measure of psychological androgyny based on the research 1978; 46: 126-138.
128. Bem SL. Sex role adaptability: One consequence of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology* 1975; 31: 634- 43.

129. Bem SL. On the utility of alternative procedures for assessing psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1977; 45: 196-205.
130. Antill JK, Cunningham JD. Self-esteem as a function of masculinity in both sexes. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1979; 47: 783-5
131. Coutts JS. Masculinity-femininity of self-concept: Its effect on the achievement behavior of women. *Sex Roles* 1987; 16: 9-17
132. Flaherty JF, Dusek J.B. An investigation of the relationship between Psychological androgyny and components of self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology* 1980; 38: 984-92.
133. Jones WH, Chemovetz ME, Hansson RO. The enigma of androgyny: Differential implications for males and females? *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1978; 46: 298-313.
134. Lundy A, Rosenberg J. A Androgyny, masculinity, and self-esteem. *Social Behavior and Personality* 1987; 15: 91-5.
135. O'Heron CA, Orlofsky JL. Stereotypic and non-stereotypic sex role trait and behavior orientation, gender identity, and psychological adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology* 1990; 58: 134-43.
136. Orlofsky JL, O'Heron CA. Stereotypic and non-stereotypic sex role trait and behavior orientations: Implications for personal adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology* 1987; 52: 1034-42. ,
137. Kelly JA, Worrell J. New formulations of sex roles and androgyny: A critical review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1977; 45: 1101-15.
138. Marsh HW, Anrtill JK, Cunningham JD. Masculinity and femininity: A bipolar construct and independent constructs. *Journal of Personality* 1989; 57: 625-63.
139. Hall JA, Taylor MC. Psychological androgyny and the masculinity - femininity interaction. *Journal of Personality and Social Psychology* 1985; 49: 429-35.
140. Tkalčić M. Odnos spolne orijentacije i nekih aspekata samopoimanja. (neobjavljen magistrski rad) Ljubljana: Sveučilište u Ljubljani; 1990.
141. Mahler M, Pine F, Bergman A. The mother's reaction to her toddler's drive for individuation. New York: Basic Book; 1975.
142. Winnicott DW. The theory of the parent-infant relationship. *International Journal of Psycho-Analysis* 1960; 41: 585-598.
143. Bowlby J. Attachment and loss: Separation. New York: Basic Books; 1973.
144. Bowlby J. A secure base: A clinical application of attachment theory. London: Ruotledge; 1988.

145. Masterson J, Rinsley D. The borderline syndrome: The role of the mother in the genesis and psychic structure of the borderline personality. *International Journal of Psycho-Analysis* 1975; 56: 163-177.
146. Shapiro ER. The psychodynamics and developmental psychology of the borderline patient: A review of the literature. *American Journal of Psychiatry* 1975; 135: 1305-15.
147. Horner AJ. *Object relations and the developing ego in therapy*. London: Jason Aronson; 1979.
148. Guntrip H. *Schizoid phenomena, object relations, and the self*. New York: International Universities Press; 1969 .
149. Parker G, Tuplin H, Brown LB. A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology* 1979; 52: 1-10.
150. Levine JB, Green CJ, Millon T. The Separation-Individuation Test of Adolescence. *Journal of Personality Assessment* 1986; 50: 123-137.
151. Hoffman J. Psychology separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology* 1984; 31: 170-178.
152. George C, Kaplan. N, Main M. The adult attachment interview. Unpublished manuscript. Department of Psychology, University of California at Berkeley, 1985.
153. Hazan C, Shaver PR. Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology* 1987; 59: 270-280.
154. Allen JP, Hauser ST, Bell KL, Oconnor TG. Longitudinal assessment of autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of adolescent ego development and self esteem. *Child Development* 1994; 65: 179-194.
155. Coonerty S. An exploration of change in separation-individuation themes in the borderline disorder. In: *Annual Meeting of the Division of Psychoanalysis*. Boston: American Psychological Association; 1989 .
156. Christenson RM, Wilson WP. Assessing pathology in the separation- individuation process by an inventory. A preliminary report. *Journal of Nervous and Mental Disease* 1985; 173: 561-5.
157. Hansburg HG. *Adolescent separation anxiety: A method for study of adolescent separation problems*. New York: Robert. Krieger; 1980.
158. Hoffman J. A Psychological separation of the late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology* 1984; 31: 170-8.
159. Maslach C, Stapp J, Santee RT. Individuation: Conceptual analysis and assessment. *Journal of Personality and Social Psychology* 1985; 49:729-38.

160. Sabatelli NR, Williams DE. A factor analytic examination of the adolescent individuation measure. Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development. New Orleans: 1993.
161. Parker G. The measurement of pathogenic parental style and its relevance to psychiatric disorder. *Social Psychiatry* 1984; 19: 75-81.
162. Parker G, Lipscombe P. The relevance of early parental experiences to adult dependency, hypochondriasis and utilization of primary physicians. *British Journal of Medical Psychology* 1980; 53: 355-363.
163. Parker G. Parental overprotection: A risk factor in psychosocial development. New York: Grune and Stratton; 1983.
164. Parker G, Lipscombe P. Parental overprotection and asthma. *Journal of Psychosomatic Research* 1979; 23: 295-299.
165. Parker G. Validation an experimental measure of parental style: The use of twin sample. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 1986; 73: 22-27.
166. Parker G. Parental representation and affective symptoms: Examination for an hereditary link. *British Journal of Medical Psychology* 1974; 55: 57-61.
167. Parker G. Reported parental characteristics in relation to trait depression and anxiety levels in a non-clinical group. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 1979; 13: 260-264.
168. Parker G. Parental reports of depressives: An investigation of several explanations. *Journal of Affective Disorders* 1981; 3: 131- 40.
169. Parker G Parental characteristics in relation to depressive disorders. *British Journal of Medical Psychology* 1979; 134: 138-147.
170. Parker G. Parental "affectionless control" as an antecedent to adult depression. *Archive of Genetic Psychiatry* 1983; 40: 956-60.
171. Parker G. Parental representation of patients with anxiety neurosis. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 1981; 63: 33-36.
172. Parker G. Reported parental characteristics of agoraphobics and social phobics. *British Journal of Psychiatry* 1979; 135: 555-560.
173. Parker G, Fairley M, Greenwood J, Jurd S, Silove D. Parental representation of schizophrenics and their association with onset and course of schizophrenia. *British Journal of Psychiatry* 1982; 141: 573-581.
174. Middleton R. Alienation, race and education. *American Sociological Review* 1963; 28: 973-977.
175. Torgensen S, Randolph A. Differential perception of parental bonding in schizo-typical and borderline personality disorder patients. *Comprehensive Psychiatry* 1992; 33: 34-38.

176. Griker R, Werble B, Drye R. *The Borderline Syndrome: A behavioral study of ego functions*. New York: Basic Books; 1968.
177. Frank H, Hoffman N. Borderline empathy: An empirical investigation. *Comprehensive Psychiatry* 1986; 27: 287-395.
178. Canetti L, Bachar E, Galiliweisstub E, Denour AK, Shalev AY. Parental bonding and mental health in adolescence. *Adolescence* 1997; 32: 381-394.
179. Klimidis S, Minas IH, Ata AW, Stuart GW. Construction Validation in Adolescents of the Brief Current Form of the Parental Bonding Instrument. *Comprehensive Psychiatry* 1992; 33: 378-383
180. Klimidis S, Minas IH, Ata AW. The PBI-BC: A Brief Current Form of the Parental Bonding Instrument for Adolescent research. *Comprehensive Psychiatry* 1992; 33: 374-377.
181. Coleman JC. *Relationships in adolescence*. London: Routledge and Krgan Paul; 1974.
182. Mazor A, Alfa A, Gampel Y. On the thin line between connection and separation: the individuation process, form cognitive and object-relations perspectives, in kibbutz adolescents. *Journal of Youth and Adolescence* 1993; 22: 641-69.
183. Rice KG, Cole DA, Apsley DK. Separation-individuation, family cohesion, and adjustment too college: measurement validation and test of theoretical model. *Journal of Counseling Psychology* 1990; 37: 195-202.
184. Quintana SM, Kerr J. Relational needs in late adolescent separation- individuation. *Journal of Counseling and Development* 1993, 71: 349-54.
185. Marcia JE. The relational roots of identity. In: Kroger J. *Discussion on Ego Identity*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates; 1993.
186. Levitz-Jones EM, Orlofsky JL. Separation.-individuation and intimacy capacity in college women. *Journal of Personality and Social Psychology* 1985; 49: 156-69.
187. Millis SR. Separation-individuation and intimacy status in young adulthood. (unpublished doctoral dissertation). Cincinaty: University of Cincinatti; 1984.
188. Benson MJ, Harris PB, Rogers CS. Identity consequences of attachment to mothers and fathers among late adolescents. *Journal of Research on Adolescence* 1992; 2: 187-204.
189. Blustein DL. Contributions of psychological separation and parental attachment to the career development process. *Journal of Counseling Psychology* 1991; 38: 39-50.
190. Weinmann LL, Newcombe N. Relational aspects of identity: late adolescents' perception of their relationships with parents. *Journal of Experimental Child Psychology* 1990; 50: 357-69.
191. Marcia JE. Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology* 1966; 3: 551-8.

192. Jaffe ML. Adolescence. New York: John Wiley & Sons; 1998.
193. Tkalčić M, Hudek-Knežević J, Kardum I. Konstrukcija skale spolne orijentacije. Godišnjak Zavoda za psihologiju u Rijeci 1992; 1: 159-164;.
194. Kardum, I. Dimenzije afektivnih stanj in raspoloženj – sematička in vedenjska analiza. (neobjavljeni magistrski rad). Ljubljana: Sveučilište u Ljubaljeni; 1991. (U: Tkalčić M., Hudek-Knežević J, Kardum I. Konstrukcija skale spolne orijentacije. Godišnjak Zavoda za psihologiju u Rijeci 1992; 1: 159-164)
195. Bezinović P. Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja. (neobjavljena doktorska dizertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; 1988.
196. Bezinović P, Kardum I. Pecepcija vlastitih fizioloških reakcija kao pokazatelj dominantnih emocionalnih stanja. Godišnjak Zavoda za psihologiju 1992; 1: 13-18.
197. Winnicott DW. The maturational process and the facilitating environment. London: The Hogar Press; 1972.
198. Horner AJ. Stages and processes in the development of early object relation and their associated pathologies. International Review of Psycho-Analysis 1975; 2: 95-105.
199. Keller EF. Dynamic autonomy: objects as subjects. In: Khun JB . Reflection on gender and science. New Haven: Yale University Press; 1995. 95-114.
200. Chodorow NJ. Feminism and psychoanalytic theory. New Haven: Yale University Press; 1989. 99-113.
201. Van Mens-Verhulst J. Reinventing the mother-daughter relationship. American Journal of Psychotherapy 1995; 49: 526-39.
202. Schafer R. A New Language for Psychoanalysis. New Haven: Yale University Press; 1976.
203. Erikson EH. Inner and outer space: reflection on womanhood. In: Lifton RJ. The Woman in America. Houghton-Mifflin; 1965.
204. Špelić A. Pristup problemu psihoterapijskog tretmana mentalne anoreksije. Psihoterapija, 1985; 15: 151-162
205. Kohut H. Analiza sebstva. Zagreb: Naprijed; 1990.
206. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press; 1936.

PRILOZI

Prilog 1. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali samopoštovanja obzirom na tipove⁹³ objektnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
OČEVI	27.971	32.808	29.036	33.600	27.154	28.824	29.694	31.682
M1 {1}		,000	,320	,000	,301	,341	,051	,000
M2 {2}	,000		,001	,413	,000	,000	,001	,202
M3 {3}	,320	,001		,000	,057	,843	,536	,007
M4 {4}	,000	,413	,000		,000	,000	,000	,013
D1 {5}	,301	,000	,057	,000		,035	,001	,000
D2 {6}	,341	,000	,843	,000	,035		,325	,000
D3 {7}	,051	,001	,536	,000	,001	,325		,010
D4 {8}	,000	,202	,007	,013	,000	,000	,010	

Prilog 2. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali samopoštovanja obzirom na tipove objektnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
MAJKE	29.057	31.738	28.780	33.483	26.693	28.725	30.462	32.016
M1 {1}		,009	,790	,000	,002	,704	,123	,000
M2 {2}	,009		,011	,085	,000	,003	,226	,768
M3 {3}	,790	,011		,000	,029	,958	,114	,001
M4 {4}	,000	,085	,000		,000	,000	,001	,050
D1 {5}	,002	,000	,029	,000		,008	,000	,000
D2 {6}	,704	,003	,958	,000	,008		,054	,000
D3 {7}	,123	,226	,114	,001	,000	,054		,055
D4 {8}	,000	,768	,001	,052	,000	,000	,055	

Prilog 3. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali općeg zadovoljstva životom obzirom na tipove objektnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
OČEVI	18.330	22.164	20.836	23.464	18.973	20.608	21.444	22.547
M1 {1}		,000	,002	,000	,283	,001	,000	,000
M2 {2}	,000		,126	,076	,000	,037	,328	,566
M3 {3}	,002	,126		,001	,013	,778	,449	,021
M4 {4}	,000	,076	,001		,000	,000	,002	,114
D1 {5}	,283	,000	,013	,000		,007	,000	,000
D2 {6}	,001	,037	,778	,000	,007		,212	,001
D3 {7}	,000	,328	,449	,002	,000	,212		,059
D4 {8}	,000	,566	,021	,114	,000	,001	,059	

⁹³ M1/D1: neemocionalni prisilni; M2/D2: zanemareni; M3/D3: emocionalno prisilni; M4/D4: optimalni

Prilog 4. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali općeg zadovoljstva životom obzirom na tipove objektivnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
MAJKE	19,400	21,082	20,695	23,181	19,104	20,339	22,280	22,332
M1 {1}		,034	,107	,000	,621	,164	,000	,000
M2 {2}	,034		,667	,007	,006	,346	,141	,085
M3 {3}	,107	,667		,002	,030	,655	,054	,026
M4 {4}	,000	,007	,002		,000	,000	,189	,144
D1 {5}	,621	,006	,030	,000		,037	,000	,000
D2 {6}	,164	,346	,655	,000	,037		,005	,001
D3 {7}	,000	,141	,054	,189	,000	,005		,934
D4 {8}	,000	,085	,026	,144	,000	,001	,934	

Prilog 5. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali osjećaja osobne nekompetentnosti obzirom na tipove objektivnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
OČEVI	12,233	7,0822	10,091	6,2455	12,604	10,853	11,000	8,7969
M1 {1}		,000	,049	,000	,644	,130	,170	,000
M2 {2}	,000		,010	,395	,000	,000	,000	,056
M3 {3}	,049	,010		,000	,012	,485	,400	,194
M4 {4}	,000	,395	,000		,000	,000	,000	,001
D1 {5}	,644	,000	,012	,000		,030	,043	,000
D2 {6}	,130	,000	,485	,000	,030		,870	,010
D3 {7}	,170	,000	,400	,000	,043	,870		,005
D4 {8}	,000	,056	,194	,001	,000	,010	,005	

Prilog 6. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali osjećaja osobne nekompetentnosti obzirom na tipove objektivnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim očevima i majkama (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
MAJKE	11,019	8,803	9,118	6,785	13,167	10,514	9,656	8,979
M1 {1}		,037	,076	,000	,007	,574	,146	,011
M2 {2}	,037		,793	,053	,000	,104	,432	,856
M3 {3}	,076	,793		,027	,000	,190	,624	,887
M4 {4}	,000	,053	,027		,000	,000	,002	,005
D1 {5}	,007	,000	,000	,000		,001	,000	,000
D2 {6}	,574	,104	,190	,000	,001		,356	,052
D3 {7}	,146	,432	,624	,002	,000	,356		,416
D4 {8}	,011	,856	,887	,005	,000	,052	,416	

Prilog 7. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali osjećaja osobne nekompetentnosti obzirom na tipove objektnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
OČEVI	33.019	26.315	32.800	23.218	47.044	34.941	40.407	32.573
M1 {1}		,010	,938	,000	,000	,418	,002	,830
M2 {2}	,010		,033	,228	,000	,001	,000	,008
M3 {3}	,938	,033		,001	,000	,452	,007	,930
M4 {4}	,000	,228	,001		,000	,000	,000	,000
D1 {5}	,000	,000	,000	,000		,000	,001	,000
D2 {6}	,418	,001	,452	,000	,000		,020	,256
D3 {7}	,002	,000	,007	,000	,001	,020		,000
D4 {8}	,830	,008	,930	,000	,000	,256	,000	

Prilog 8. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na skali osjećaja osobne nekompetentnosti obzirom na tipove objektnih odnosa mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
MAJKE	33.629	22.918	33.576	23.879	45.385	35.780	40.172	33.653
M1 {1}		,000	,985	,000	,000	,359	,008	,991
M2 {2}	,000		,001	,723	,000	,000	,000	,000
M3 {3}	,985	,001		,000	,000	,427	,021	,976
M4 {4}	,000	,723	,000		,000	,000	,000	,000
D1 {5}	,000	,000	,000	,000		,000	,016	,000
D2 {6}	,359	,000	,427	,000	,000		,070	,302
D3 {7}	,008	,000	,021	,000	,016	,070		,003
D4 {8}	,991	,000	,976	,000	,000	,302	,003	

Prilog 9. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na dimenziji briga-odbačenost obzirom na tipove⁹⁴ spolnog identiteta mladića (*M*) i djevojaka (*D*) s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
OČEVI	30.364	33.899	33.750	35.045	31.076	33.000	32.954	34.783
M1 {1}		,004	,003	,000	,469	,015	,013	,000
M2 {2}	,004		,906	,359	,011	,454	,415	,424
M3 {3}	,003	,906		,274	,010	,508	,465	,318
M4 {4}	,000	,359	,274		,000	,067	,051	,796
D1 {5}	,469	,011	,010	,000		,045	,038	,000
D2 {6}	,015	,454	,508	,067	,045		,964	,061
D3 {7}	,013	,415	,465	,051	,038	,964		,042
D4 {8}	,000	,424	,318	,796	,000	,061	,042	

⁹⁴ M1/D1: spolno nediferencirani; M2/D2: feminini; M3/D3: maskulini; M4/D4: androgini

Prilog 10. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na dimenziji briga-odbačenost obzirom na tipove spolnog identiteta mladića (M) i djevojaka (D) s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
MAJKE	37,768	39,014	37,714	39,921	37,224	39,435	38,351	41,109
M1 {1}		,288	,962	,049	,565	,109	,558	,000
M2 {2}	,288		,285	,450	,094	,715	,551	,049
M3 {3}	,962	,285		,053	,623	,114	,543	,001
M4 {4}	,049	,450	,053		,006	,650	,127	,223
D1 {5}	,565	,094	,623	,006		,016	,195	,000
D2 {6}	,109	,715	,114	,650	,016		,265	,068
D3 {7}	,558	,551	,543	,127	,195	,265		,001
D4 {8}	,000	,049	,001	,223	,000	,068	,001	

Prilog 11. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na dimenziji autonomija-kontrola obzirom na tipove spolnog identiteta mladića (M) i djevojaka (D) s njihovim očevima (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
OČEVI	32,768	34,261	35,405	35,011	32,147	33,963	32,664	34,423
M1 {1}		,176	,012	,029	,485	,222	,912	,062
M2 {2}	,176		,317	,506	,036	,784	,127	,871
M3 {3}	,012	,317		,713	,001	,159	,005	,293
M4 {4}	,029	,506	,713		,002	,298	,015	,521
D1 {5}	,485	,036	,001	,002		,036	,527	,003
D2 {6}	,222	,784	,159	,298	,036		,156	,593
D3 {7}	,912	,127	,005	,015	,527	,156		,031
D4 {8}	,062	,871	,293	,521	,003	,593	,031	

Prilog 12. – Značajnost razlike (*p*) prosječnih vrijednosti na dimenziji autonomija-kontrola obzirom na tipove spolnog identiteta mladića (M) i djevojaka (D) s njihovim majkama (LSD post-hoc postupkom).

	M1 {1}	M2 {2}	M3 {3}	M4 {4}	D1 {5}	D2 {6}	D3 {7}	D4 {8}
MAJKE	32,313	32,159	33,417	33,899	31,635	31,944	32,863	33,737
M1 {1}		,890	,295	,127	,450	,709	,561	,111
M2 {2}	,890		,276	,127	,605	,844	,506	,118
M3 {3}	,295	,276		,655	,060	,154	,577	,734
M4 {4}	,127	,127	,655		,015	,055	,288	,861
D1 {5}	,450	,605	,060	,015		,724	,137	,006
D2 {6}	,709	,844	,154	,055	,724		,320	,039
D3 {7}	,561	,506	,577	,288	,137	,320		,287
D4 {8}	,111	,118	,734	,861	,006	,039	,287	

Prilog 13. – Frekvencija mladića i djevojaka po skupinama određenih četverosmjernom analizom varijance (2x2x2x2) obzirom na percepciju roditeljske (var1) maskuliniteti, (var2) femininiteti, (var3) briga-odbačenosti i (var4) autonomije-kontrole.

Varijable				MLADIĆI		DJEVOJKE	
var1	var2	var3	var4	otac N	majka N	otac N	majka N
1	1	1	1	56	69	106	87
1	1	1	2	33	28	49	29
1	1	2	1	8	14	24	10
1	1	2	2	14	15	16	17
1	2	1	1	17	9	16	23
1	2	1	2	11	11	14	34
1	2	2	1	10	21	28	24
1	2	2	2	21	25	54	50
2	1	1	1	14	12	37	58
2	1	1	2	23	13	23	21
2	1	2	1	13	10	15	22
2	1	2	2	16	19	17	25
2	2	1	1	16	15	23	24
2	2	1	2	6	9	16	25
2	2	2	1	24	14	41	37
2	2	2	2	59	57	105	98
UKUPNO				341	341	584	584

* 1 = niska vrijednost (ispod središnje vrijednosti);

2 = visoka vrijednost (iznad središnje vrijednosti)

ŽIVOTOPIS

ROĐEN: 29. studenog 1953. u Puli, Hrvatska.

IZOBRAZBA:

- 1968 - 1972 Pohađao gimnaziju 'B. Semelić' u Puli.
- 1972 - 1977 Pohađao **studij psihologije i filozofije** na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- 1977 – 1993 Zaposlen na psihijatrijskom odjelu Medicinskog centra u Puli.
- 1978 - 1981 **Specijalizacija iz kliničke psihologije** u okviru postdiplomskog studija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- 1979 – 1988 Edukacija iz individualne psihoanalitičke psihoterapije.
- 1986 – 1988 Edukacija iz grupne psihoterapije u 'Riječkoj grupi'.
- 1986– Sudjelujem u radu Interuniverzitetskog centra za postdiplomski studij u Dubrovniku u okviru "Škole Balintove metoda" i "Ljetne škole psihoanalitičke psihoterapije".
- 1990 Postao **supervizor psihoanalitičke psihoterapije** Medicinskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu.
- 1988 – 1995 Izobrazba iz grupne analize - "Diploma course" u Zagrebu u organizaciji Instituta za grupnu analizu iz Londona.
- 1991 Sudjelovao u organizaciji Evropskog edukacijskog kolegija kao generalni sekretar.
- 1993 Stekao zvanje **grupni analitičar** Instituta za grupnu analizu u Zagrebu.
- 1993 Završio postdiplomski studij na Medicinskom Fakultetu, Sveučilišta u Zagrebu i stekao zvanje **magistara znanosti** iz područja psihoterapije.
- 1994 Stekao zvanje **predavač Razvojne psihologije** i zaposlio se na Filozofskom fakultetu u Puli, Sveučilišta u Rijeci.
- 1997 Stekao diplomu **grupnog analitičara** Instituta za grupnu analizu - London.
- 2000 Stekao zvanje **višeg predavača Razvojne psihologije** na Filozofskom fakultetu u Puli Sveučilište u Rijeci.
- 2002 Član uredništva 'Psihoterapija' – časopis za psihoterapiju i granična područja

Izvorni znanstveni i stručni radovi u časopisima:

1. **Pristup problemu psihoterapijskog tretmana mentalne anoreksije** (The Approach to the Problem of Psychotherapeutic Treatment of Mental Anorexia). Psihoterapija 1985; 15: 151-162.
2. **Narcistička osobitost u separacijskom iskustvu** (The Narcissistic Characteristics in the Separation Experience). Psihoterapija 1994; 24: 45-62.
3. **Uloga separacije u individuaciji članova psihoterapijske grupe** (The Influence of Separation on the Individuation Process of the Group Members). Psihoterapija 1995; 25: 149-165.
4. **Roditeljski stil i socijalizacija djeteta u razrednom okruženju.** (Parenting Style and Children Socialization within a Classroom). Tabula (Časopis Filozofskog fakulteta u Puli) 1999; 1: 223-240. (suautori: Tatković N., Zubić M.)

Stručni rad u knjizi:

1. **Izobrazba o međuljudskim odnosima.** (Education of humane Relations). U: Moro Lj. (editor) Što su stres i psihotrauma i kako ih prevladati? Stres u menadžera, djece, obitelji, vojnika. Samobor: TIP A. G. Matoš; 1994. p. 43-47.

Izvorni znanstveni i stručni radovi u zbornicima:

1. **Istraživanje važnosti odgojno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama za kvalitetno uključivanje djeteta u redovno školovanje.** (Research of the Importance of the Educational Work in Kindergartens for a proper Child's Introduction into regular School). 'Kvaliteta u odgoju i obrazovanju' 1998. p. 294-306. (Prezentirano na Međunarodnom znanstvenom kolokvijumu u Rijeci, 19-20. veljače 1998.) (suautor: Tatković N.)
2. **Primjena obrazovne tehnologije u odgojno obrazovnom radu.** (Application of Educational Technology in Educational Work). 'Tehnologija i razvoj društva' 1998. p. 235-240. (Prezentirano na 5. Međunarodnom znanstvenom skupu u Opatiji 28-30. lipnja 1998.) (suautor: Tatković N.)
3. **Uloga razine savjesnosti u socijalizaciji djece u razrednom okruženju i školskom uspjehu.** (Conscience Level and its Role in the Children Socialization within a Classroom and School Success). 'Nastavnik – čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju' 1999. p. 403-416. (Prezentirano na II Međunarodnom znanstvenom kolokvijumu u Rijeci, 25-26. ožujak 1999.) (suautori: Tatković N., Krbavčić N.)
4. **Materijalni aspekt institucijskog konteksta ostvarivanja odgoja i obrazovanja.** (Material Aspects of Institutional Context in Education). 'Likovna komunikacija u teoriji i praksi predškolskog odgoja' 1999. p. 159-164. (Prezentirano na Međunarodnom stručno-znanstvenom skupu u Opatiji 1999.) (suautori: Tatković N., Orbančić S.)
5. **Istraživanje uloge sportskih programa u predškolskim ustanovama u spremnosti djeteta za školu i uspjeh u početnom školovanju.** (The Role of Sport Programmes in Kindergartens Related to Child's Readiness for Successful Schooling at the Initial Level) 'Kvaliteta edukacija i stvaralaštvo' Zbornik znanstvenih i stručnih radova Drugi dani Mate Demarina u Puli, 2002; p. 125 –138. (suautor Božić D.)
6. **Istraživanje važnosti primjene sportskih programa u predškolskim ustanovama za kasniji razvoj motoričkih sposobnosti.** (Research on the Importance of Sport Programmes in kindergarten for a Follow-up Development of Motor Abilities) 'Kvaliteta edukacija i stvaralaštvo' Zbornik znanstvenih i stručnih radova Drugi dani Mate Demarina u Puli, 2002; p. 145 –154.. (suautor Božić D.)

Stručni radovi prezentirani na kongresima i seminarima:

1. **Komponente oraliteta u psihoterapiji depresivne neuroze** (Components of 'Orality' in Psychotherapy of Depressive Neurosis). XXVII International Neuropsychiatric Symposium, Pula, 16.-20.VI 1987.
2. **Pseudodementni sindrom kod depresije** (Syndrome of Pseudodementia in Depression). XXVII International Neuropsychiatric Symposium, Pula, 16.-20.VI 1987. (suautor: Marčinko H.)
3. **Oralni mehanizam u individualnoj psihoterapiji.**(Oral Mechanism in Individual Psychotherapy) V Kongres psihoterapeuta Jugoslavije, Sarajevo 25.-29.X 1987.
4. **Sociokulturni činioci osnivanja Balintovih grupa.** (The Influence of Sociocultural Factors on Organization of the Balint Group) I Simpozij Balintovih grupa, Zagreb, 25.XI 1987.
5. **Problemi separacije u psihoterapijskom procesu pacijentice s fobijom.** (The Separation Problem in Psychotherapeutic Treatment of Phobic Patient) XII Jugoslavenski psihoterapijski seminar. Plitvička jezera, 5.-9.VI 1988.
6. **Iskustva u Balintovoj grupi.**(Experiences in the Balint Group) X International Congress of Group Psychotherapy, Amsterdam, 27.VIII -2.IX 1989. (suautor: Jeličić J.)
7. **Objektni odnos i završni psihoterapijski proces.**(Object Relations in the Termination Phase of Individual Psychotherapy) XIII Jugoslavenski psihoterapijski seminar, Plitvička jezera, 3.-7.VI 1990.
8. **Problem empatijskog pristupa kod pacijentice s narcističkim poremećajem ličnosti.** (The Problem of Empathy in the Therapy of the Patient with Narcissistic Personality Disorder) Hrvatski psihoterapijski seminar, Brioni, 31.V-5.VI 1992.

Neobjavljeni izvorni znanstveni i stručni radovi:

1. **Utjecaj epilepsije tipa Grand mal na deterioraciju mentalnih sposobnosti.** (Influence of Epilepsy Grand Mal on Cognitive Deterioration /Specijalistički rad iz kliničke psihologije/. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1980. (p. 86)
2. **Uloga separacije u individuaciji članova psihoterapijske grupe.** (A Role of Separation Experience in the Individuation of Group Members). /Magisterijski rad/ Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1992. (p. 98)
3. **Separation Experience in the Group Process** (Separacijsko iskustvo u grupnom procesu). /Završni rad izobrazbe za grupnog analitičara - 'Diploma course'/ London: Institut za Grupnu Analizu u Londonu, 1996. (p.25)

Članstvo i funkcija u strukovnim udruženjima:

Hrvatska udruga psihologa - Zagreb Sekcija za kliničku psihologiju	supervizor
Zbor liječnika Hrvatske -Zagreb Psihoterapijska sekcija	supervizor
Institut za grupnu analizu - Zagreb	supervizor voditelj povjerenstva za znanstvena istraživanja
Group Analytic Society, London /GAS/ -London	član
International Association of Group Psychotherapy /IAGP/ - New York	član

BRUČINA
RIJEKA